

VARAŽDIN

*I SJEVERNA HRVATSKA U
DESETLJEĆU NAKON VELIKOG RATA*

**VARAŽDIN I SJEVERNA HRVATSKA
U DESETLJEĆU NAKON *VELIKOG RATA***

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Zavod za znanstveni rad u Varaždinu

Posebna izdanja – knjiga 29

Urednici

Akademik Stjepan Damjanović

Dr. sc. Vladimir Huzjan

Recenzije

Razredi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Tisak omogućili

Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001030707.

ISBN 978-953-347-278-2 (Tisak)

ISBN 978-953-347-279-9 (Online)

DOI: 10.21857/yq32oh4nd9

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Zavod za znanstveni rad u Varaždinu

VARAŽDIN I SJEVERNA HRVATSKA U DESETLJEĆU NAKON *VELIKOG RATA*

Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog
u Varaždinu 9. studenoga 2018. godine

Zagreb – Varaždin, 2019.

SADRŽAJ

Uvod	9
 Mario JAREB	
Hrvatska u prvim godinama nakon “Velikog rata” u očima Milana Rojca	11
Croatia in the first years after the “Great War” in the eyes of Milan Rojc	26
<i>Prethodno priopćenje / Preliminary Communication</i>	
 Vladimir HUZJAN	
Varaždin u desetljeću nakon <i>Velikog rata</i> – pokušaj sinteze	27
Varaždin in the decade after the <i>Great War</i> – attempt of synthesis	38
<i>Pregledni članak / Review</i>	
 Višnja BUREK	
Planovi za regulaciju južnog djela Trga bana Jelačića u Varaždinu i izgradnja tkaonice Artura Kadeřaveka 1922. godine	39
The plans to regulate the south end of Ban Jelačić square in Varaždin and the construction of the cotton mill by Artur Kadeřavek in 1922	67
<i>Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper</i>	
 Ana ŠKRILJEVEČKI	
Doprinos varaždinskih građanskih društava kulturnome životu Varaždina od 1918. do 1929. godine	69
The contribution of the Varaždin civil associations to the cultural life of Varaždin from 1918 until 1929.....	96
<i>Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper</i>	

Ana KANIŠKI

- Povijesno-umjetničke teme varaždinskih pučko-prosvjetnih predavanja (1917.-1941.) 97
- Topics in art history, as covered in public lectures in Varaždin (1917-1941) 128
- Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper*

Siniša HORVAT

- Osnutak i djelovanje *Radnih jedinica* varaždinske Gimnazije 131
- The foundation and activity of *Working groups* in Gimnazija Varaždin.. 145
- Pregledni članak / Review*

Nataša MIHINJAČ

Spomenka TEŽAK

- Građa o agrarnoj reformi iz Kartografske zbirke Gradskog muzeja Varaždin. Agrarna reforma 1919. – 1931. 147
- Materials about the land reform in the Cartographic collection of the Varaždin City Museum. Land reform 1919 – 1931 169
- Prethodno priopćenje / Preliminary Communication*

Klaudija ĐURAN

- Stanje Uršulinske škole u Varaždinu između 1918. i 1929. godine 171
- La situation de l'école des Ursulines à Varaždin entre les années 1918 et 1929 198
- Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper*

Milivoj DRETAR

- Prilike u kotaru Ludbreg u poratnim godinama (1918.-1925.) 201
- Situation in post-war Ludbreg district between 1918 - 1925 225
- Prethodno priopćenje / Preliminary Communication*

Suzana JAGIĆ

- Obilježja prosvjetne politike za vrijeme parlamentarizma (1918.-1929.) na području Hrvatskog zagorja 227
- Characteristics of education policy during parliamentarism (1918-1929) in Hrvatsko Zagorje 259
- Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper*

Janko KALŠAN

- Oslobođenje Međimurja 1918. u sjećanju hrvatskih domobrana 261
Liberation of Međimurje in 1918 in the memories of the Croatian
Home guard veterans 279
Prethodno priopćenje / Preliminary Communication

Denis PERIČIĆ

- Antiratno raspoloženje u hrvatskoj književnosti pod dojmom
Prvoga svjetskog rata 281
Anti-war sentiment in Croatian literature under the influence
of World War I 290
Stručni članak / Professional Paper

Jasna POŽGAN

- Izvori za proučavanje gospodarskih prilika u Međimurju (1918.–1929.) 291
Sources to study economic situation in Međimurje (1918-1929) 310
Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper

Ivana PUZAK

- Prilike u školstvu u Čakovcu (1919.–1929.) 313
The school in Čakovec from 1919 to 1929 346
Stručni članak / Professional Paper

Popis suradnika 347

Impressum

Poštovani čitatelju,

u povodu 100. obljetnice početka Prvog svjetskog rata Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. organizirao je znanstveni skup pod nazivom "Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u *Velikom ratu* 1914.-1918." Rezultat skupa bio je tisak istoimenog zbornika radova u kojem je po prvi puta opisano kulturno, društveno, vojno, gospodarsko i političko stanje u Varaždinu, Varaždinskoj županiji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj u navedenom razdoblju.

Kako se 11. studenoga 2018. u Europskoj uniji i drugim državama obilježavala stota godišnjica završetka Prvog svjetskog rata, varaždinski Zavod prigodno je organizirao novi znanstveni skup pod nazivom "Varaždin i sjeverna Hrvatska u desetljeću nakon *Velikog rata*". Na skupu se govorilo o istom geografskom prostoru, ali o temama vremenski smještenim u razdoblje od kraja rata i uspostave Države Slovenaca, Hrvata i Srba 1918. do proglašenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića 1929. godine. Rezultat toga skupa je tisak zbornika radova koji, dragi čitatelju, držiš u ruci.

Oba skupa zaslužna su za nove znanstvene spoznaje kako su *Veliki rat* i poraće prvog desetljeća utjecali na ovaj dio naše domovine. U tom smislu, zahvaljujemo svim suradnicima iz raznih znanstveno-istraživačko-obrazovnih ustanova koji su održali izlaganje i predali radove. Zahvaljujemo recenzentima, nadležnim Razredima Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Gradu Varaždinu i Zakladi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koji su novčanim sredstvima omogućili tisak. Zajedničkim radom ostvarili smo vrijedna djela. Zahvaljujemo!

Urednici

U Varaždinu, svibanj 2019.

HRVATSKA U PRVIM GODINAMA NAKON „VELIKOG RATA“ U OČIMA MILANA ROJCA

U radu je skrenuta pozornost na dva rada intelektualca i političara naglašene jugoslavenske orijentacije - Milana Rojca, u kojima je on nedugo po stvaranju prve jugoslavenske države stanje u Hrvatskoj i položaj hrvatskoga naroda izvrgnuo žestokoj kritici. Riječ je o radu „Prilike u Hrvatskoj“ iz 1921. godine te knjižici „Za bolju budućnost naše Kraljevine“ iz 1922. godine, u kojima je Rojc progovorio o različitim aspektima neravnopravnosti u novoj državi, ali i o represiji i brojnim zločinima počinjenim nad Hrvatima. Na te radove ne treba gledati tek kao na radove dobro informiranog suvremenika o procesima i događajima koji su se odvijali pred njegovim očima, nego kao na vrijedne povijesne izvore o razdoblju koje je u njima obrađeno.

O SVRSI I RAZLOGU NASTANKA RADA „PRILIKE U HRVATSKOJ“ I KNJIŽICE ZA BOLJU BUDUĆNOST NAŠE KRALJEVINE

Dugačak je niz historiografskih i publicističkih studija, monografija i članaka objavljenih u posljednjih devet desetljeća, u kojima je opširno i detaljno progovoreno o položaju hrvatskih zemalja i hrvatskoga naroda u desetljeću nakon „Velikog rata“, pa je teško napisati kratku sintezu koja ne bi bila puko ponavljanje onoga o čemu su naveliko pisale generacije povjesničara i publicista.¹ Svrhovitije

¹ Među brojnim radovima svakako se ističu opširna sinteza Franje TUĐMANA, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, Knjiga prva 1918.-1928., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., te znatno sažetija i preglednija sinteza Hrvoja MATKOVIĆA, *Povijest Jugoslavije: Hrvatski pogled*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1998. Nezaobilazna je i knjiga Ive BANCA, *National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1984., koja je dostupna i u više izdanja u prijevodu na hrvatski jezik. Od novijih radova hrvatske historiografije svakako treba izdvojiti monografiju Hrvoja ČAPE, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918.-1941.)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015. Treba izdvojiti

je zbog toga upozoriti na onodobne izvore o životu hrvatskoga naroda i hrvatskih zemalja u prvoj jugoslavenskoj državi, pri čemu se svakako izdvajaju dva rada Milana Rojca, intelektualca i političara naglašene jugoslavenske orijentacije.² Riječ je o njegovim „Prilikama u Hrvatskoj“, koje je objavio u časopisu *Nova Evropa* 1921. godine, te o knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine* iz sljedeće 1922. godine.³ Rojc je te radove pisao ne samo iz vizure dobronamjernoga, ali i zabrinutog hrvatskog Jugoslavena koji želi uspjeh projektu nove jugoslavenske države, nego i osobe koja je do tada bila u vrhu vlasti u tadašnjoj pokrajini Hrvatskoj i Slavoniji

i zbirku dokumenata istog autora, koji je priredio američke diplomatske dokumente i objavio ih u knjizi pod naslovom *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.

² Dosad najcjelovitiji objavljeni rad o Rojcu jest onaj Željka KARAULE pod naslovom „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, *Cris*, XIII/2011, br. 1, 319.-337. Objavljeno je i nekoliko kraćih životopisa, primjerice onaj u *Hrvatskoj enciklopediji*, mrežno izdanje dostupno na <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53239>, pristupljeno 10. siječnja 2019., te u *Ko je ko u Jugoslaviji*, 2. izdanje (latinicom), Izdanje „Jugoslovenskog godišnjaka“ (Beograd) i „Nove Evrope“ (Zagreb), Beograd-Zagreb, 1928., 130.

³ Rad „Prilike u Hrvatskoj“ objavljen je u časopisu *Nova Evropa*, II/1921., br. 2, 46.-71. Ta je rasprava objavljena na ćirilici, što je bila uobičajena praksa u tom zagrebačkom časopisu koji je okupljao oko sebe prvenstveno intelektualce izrazite jugoslavenske orijentacije poput Rojca. U godišnjem izvješću britanskoga poslanstva u Beogradu za godinu 1921. navedeno je kako su neki podatci o financijama u njemu preuzeti iz Rojcova članka, očito onog pod naslovom „Prilike u Hrvatskoj“, a on je opisan kao donedavni član „Pribećevićevog krila Demokratske stranke, i čije bi svedočenje u tom pitanju trebalo da bude izvan svake sumnje.“ Navod prema zbirci dokumenata Živka AVRAMOVSKOG, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knjiga prva (1921-1930), Arhiv Jugoslavije i Globus, Beograd i Zagreb, 1986., 46. Rad „Prilike u Hrvatskoj“ je zapravo skraćena inačica studije koju je 7. ožujka 1921. poslao predsjedniku Demokratskog kluba u Ustavotvornoj skupštini Kraljevstva SHS i tadašnjem ministru financija. Nastala je na temelju razgovora s predsjednikom Demokratskog kluba, s kojim je razgovarao o potrebi „ozdravljenja prilika“ u zemlji, pa mu je ovaj napomenuo da bi „dobro bilo, kad bi ja njemu to sve napisao, pa onda će on laglje u tim stvarima poraditi. Evo taj razgovor dao mi je pobudu, te sam napisao studiju o prilikama u Hrvatskoj (...).

Držeći, da je u demokratskoj državi oko takovih pitanja interesovana i javnost, što vise, da treba i njene potpore ono nastojanje pojedinaca, koji se toga najpripravnije prihvatiše, izdao sam štampom ovu raspravu (u znatno skraćenom obliku) u 'Novoj Evropi' od 1. aprila 1921. pod naslovom 'Prilike u Hrvatskoj'.“ Navod prema knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 21.

Tu je pak knjižicu punog naslova *Za bolju budućnost naše Kraljevine* (*Razvitak prilika u Hrvatskoj*) objavio Rojc u Zagrebu 1922. godine u Nakladi „Slobodne tribune“. Prije toga je njezin sadržaj objavio u nizu članaka u listu *Slobodna tribuna*, u brojevima 164. do 173. iz iste 1922. godine. Sadržaj tih članaka izvrnut je kritici u dva članka istoga naslova „Članci g. Rojca“, koji su objavljeni u zagrebačkom dnevniku *Riječ* 5. i 6. svibnja 1922. Na to je Rojc odgovorio (očito u *Slobodnoj tribuni*) 7. svibnja iste godine. Kritiku i svoj odgovor objavio je kao prilog knjižice *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, kritiku na stranicama 39.-44., i odgovor na stranicama 44.-52. Dnevnik *Riječ* izlazio je u nakladi novinsko-grafičkog konzorcija Jugoslovenska štampa d. d. (ili Jugoštampa), pri čemu je smatran glasilom Demokratske stranke.

te je bio dobro informiran o onome što se događalo upravo na tome području.⁴ On je postojeće stanje izvrnuo bespoštednoj kritici, pri čemu se ograničio upravo na područje tadašnje Hrvatske i Slavonije. Zbog toga u njegovim zapisima nema riječi o stanju na Jadranu, koji je još nedugo prije toga proživljavao teške trenutke talijanske okupacije velikoga dijela obale i zaleđa.⁵

⁴ On je u razdoblju od 1917. godine, kada ga je na to mjesto postavila tadašnja Hrvatsko-srpska koalicija, bio na mjestu odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu tadašnje Kraljevske zemaljske dalmatinsko-hrvatsko-slavonske vlade. Slom Austro-Ugarske Monarhije, odnosno kasnije ujedinjenje 1. prosinca 1918. ga je „zateklo na mjestu odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu, i istina je, da sam poslije ujedinjenja bio povjerenikom za prosvjetu i vjere do konca g. 1919. (...) Istina je, da sam bio podbanom kroz četiri mjeseca g. 1920. (...) Ali zato, što sam ja bio poslovima ovih mojih djelokruga zabavljen u Zagrebu, ne može me nitko živ i pravedan učiniti odgovornim za pogreške, koje su se javljale i u državnoj politici i u svim granama centralne državne uprave, (...). Kao povjerenik za prosvjetu i vjere i kao podban zabavljen sam bio samo obilatim poslovima ovih djelokruga. Kada sam otstupio sa mjesta podbana i stupio u političku djelatnost, ja sam - opazivši u čemu je stvar - odmah počeo intervenirati u Beogradu kod onih političara, do kojih je bila mogućnost popraviti naše prilike.“ Navod prema Rojcovu „Odgovoru kritičaru 'Riječi'“ od 7. svibnja 1922., koji je objavio u sklopu knjižice *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 46. Rojc je bio i član Ustavotvorne skupštine Kraljevstva SHS, u kojoj je djelovao kao član Demokratske stranke Ljube Davidovića i tadašnjeg ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribičevića, odnosno bio je član Demokratskog kluba. O Rojcovu djelovanju od sloma Monarhije do 1921. godine usp. spomenuti rad Ž. KARAULE „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, 328.-329., koji na stranici 329. ističe kako je ovaj bio „karakterističan pripadnik hrvatske inteligencije početkom 20. stoljeća koji je jugoslavenstvo, nastalo iz straha od premoćnih i agresivnih susjeda i potencirano osjećajem vlastite nacionalne slabosti, na temelju vlastitog iskustva vidio kao koncepciju rješenja hrvatskoga nacionalnoga i državnog problema. U početku je bio jedan od radikalnijih ljudi toga stava. Usprkos tomu, s vremenom je počeo shvaćati probleme do kojih je dolazilo u Hrvatskoj provedbom krute centralističke politike iz Beograda i pokazao je da se ne slaže s takvim postupcima režima. (...) Sve je to ukazivalo na njegova u suštini demokratska stremjenja i dovelo do napuštanja stranke, premda je u pismu Davidoviću formalno napisao da napušta parlamentarni klub demokrata zbog toga što su demokrati pristali na to da se nova država ne zove Jugoslavija.“

⁵ Hrvatska je historiografija toj važnoj problematici posvetila razmjerno malo pozornosti, a u središtu pozornosti objavljenih radova uglavnom su diplomatska nastojanja jugoslavenskih vlasti predvođenih tadašnjim ministrom vanjskih poslova Kraljevstva SHS Antom Trumbićem da riješe jadransko pitanje diplomatskim putem i dogovorom, što je potkraj 1920. godine naposljetku rezultiralo sklapanjem Rapallskog ugovora. Više pozornosti stanju na područjima koja su okupirali Talijani u svojim je radovima posvetio srbijanski povjesničar Dragoljub R. ŽIVOJINOVIĆ, koji ih je objavio u zbirci pod naslovom „*La Dalmazia o morte*“: *Italijanska okupacija jugoslovenskih zemalja (1918-1923)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

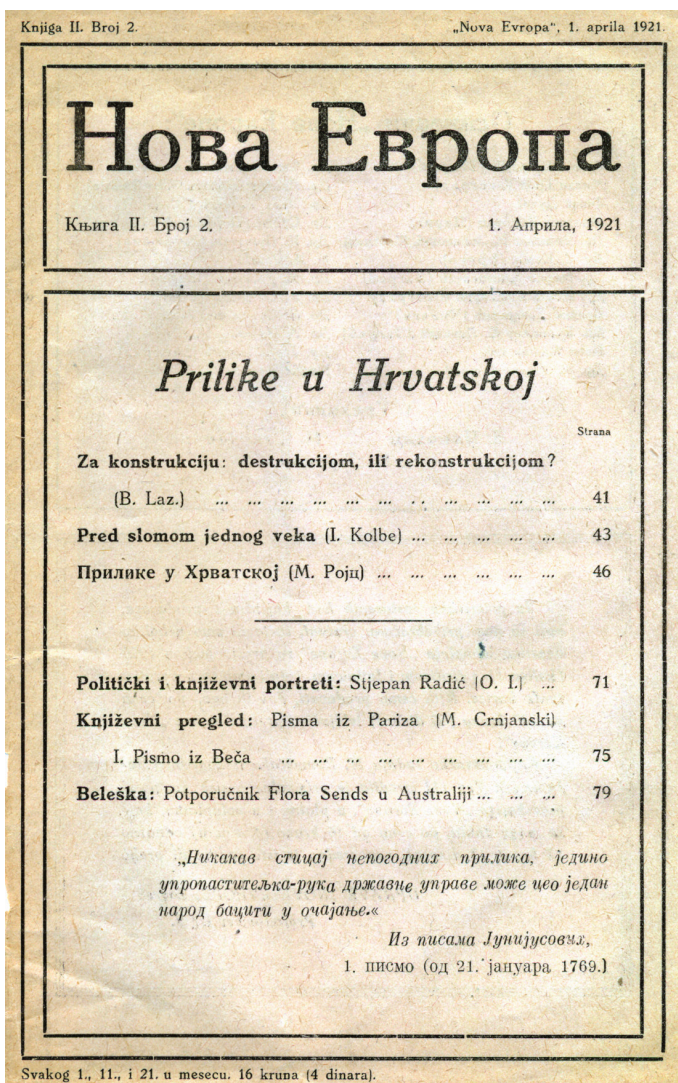
Slika 1. Milan Rojc

Podređenost hrvatskoga naroda u sklopu nove države, kakva je prema Rojcovu opisu došla do izražaja već na samom početku života Kraljevstva/Kraljevine SHS, nije se značajnije izmijenila do kraja toga razdoblja. To je osobito došlo do izražaja u tragičnim događajima iz godine 1928. i 1929. godine, odnosno atentatu u Narodnoj skupštini te uvođenju diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. godine.

Dva Rojcova rada nisu nepoznata, koristili su ih povjesničari i publicisti, ali smatram da ih je, njihovu sadržaju unatoč, historiografija zanemarila.⁶ Ti su zapisi mnogo više od zapažanja dobro informiranog suvremenika događaja, pa ih smatram važnim povijesnim izvorima o procesima koji su obilježili razdoblje o kojemu je u njima pisano, odnosno početne godine postojanja prve jugoslavenske države. Brojni su primjeri i događaji o kojima je Rojc pisao u tim radovima, pri čemu nije zaobišao niti nepovoljnu gospodarsku politiku niti državnu represiju i zločine počinjene nad hrvatskim stanovništvom. Njegovi radovi obuhvaćaju nekoliko desetaka stranica i dostupni su današnjim istraživačima i svima onima koje zanimaju tadašnje prilike u Hrvatskoj. Zbog toga, ali prvenstveno zbog svr-

⁶ U tom se smislu odveć ne razlikuje ni Željko KARAULA, „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, koji ta dva rada spominje na stranicama 329.-330. Opisavši ukratko sadržaj knjižice iz 1922. godine na stranici 330., istaknuo je Karaula kako je unatoč „svim navodima, Rojc (...) bio privržen novoj jugoslavenskoj državi, ali se oštro suprotstavljao vladavini sile i zalagao za pravna načela, kakva je nekada, prema njegovim riječima, i 'omražena' Austro-Ugarska poštovala.“

he ovoga rada i njegove ograničenosti, u nastavku su izneseni tek poneki događaji i procesi o kojima je Rojc pisao. Pritom sam posebnu pozornost posvetio represiji koja je zavlдала nedugo po nastanku prve jugoslavenske države, koja već u proljeće 1919. nije ostala skrivena inozemnim promatračima koji su neposredno pratili tadašnje stanje u Hrvatskoj.

Slika 2. Naslovnica časopisa *Nova Evropa* u kojemu je objavljen Rojcov rad „Prilike u Hrvatskoj“

Slika 3. Naslovnica knjižice *Za bolju budućnost Kraljevine*

UZROCI NEPRILIKA U „NAŠOJ KRALJEVINI“

Pisanju „Prilika u Hrvatskoj“ Rojc je prišao nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine, „koji u Hrvatskoj (...) donesoše za neupućene jedno iznenađenje. Četrdeset devet mandata, uslijed glasovanja od 240.000 izbornika, malo ne samih seljaka, pripalo je hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, koja ne traži republikanski oblik za našu ujedinjenu državu, nego traži da se stvori plemenska hrvatska seljačka republika, koja bi s ostalim narodom naše kraljevine bila u uskoj prijateljskoj vezi, ne ulazeći u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovaj tako odlučno i jednodušno očitovani otklon jedinstvene države sa Srbima nije samo domoljube iznenadio nego je po cijeloj zemlji duboko zabrinuo političare i ostale otačbenike.“⁷ Zbog toga je Rojc, i sam zabrinut za sudbinu „naše kraljevine“ kojoj je želio „bolju budućnost“, želio istražiti uzroke uspjeha Radićeve stranke kojoj do tada nije pridavao neko veće značenje i pozornost.⁸

I u knjizi iz 1922. godine postavio si je Rojc zadatak s ciljem ispitivanja uzroka tadašnjega stanja, pri čemu je istaknuo kako nije toliko važno tko je za što kriv, već da „treba pitati i istraživati ‘što je krivo?’. Ovom radnjom stavio sam si zadatak, da sve poznate mi činjenice, koje mogu da utječu na rješenje pitanja, omjerim jednu o drugu i tako doprinesem k tome, kako bi se došlo do spoznanja onih uzroka koji nam toliko smetaju konsolidovanju s države“.⁹

Zapravo je već na početku „Prilika u Hrvatskoj“ i bez spominjanja toga pojma sam posredno priznao kako u temelju toga stanja stoji (srbijanski) centralizam.¹⁰ On je naime spomenuo „jednu glavnu okolnost, koja mi se tečajem moje radnje ističe kao mati svih uzroka, a to je okolnost ta, što su se nakon ujedinjenja

⁷ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 46.

⁸ Navodi u rečenici prema naslovu spomenute njegove knjige iz 1922. godine. O Rojcovu pogledu na Radićevu stranku i nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu usp. izvješće američkoga konzula u Zagrebu Alfreda Thomsona poslaniku Henryju Percivalu Dodgeu u Beogradu od 18. prosinca 1920., koje je kao dokument 20 objavljeno u H. ČAPO (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, 111. Svakako i pod njegovim utjecajem je još u prosincu 1919. godine djelatnik Američke uprave za pomoć (American Relief Administration – ARA) Du Bois istaknuo kako (Radićev) „separatistički“ pokret ne treba uzeti ozbiljno, „iako je pod vodstvom Radića, sada u zatvoru, značajno napredovao.“ Usp. Du Boisovo izvješće američkom poslanstvu u Kraljevstvu SHS o „jugoslavenskoj vanjskoj politici kako se vidi iz Hrvatske i Slovenije“ od 29. prosinca 1919. godine, koje je kao dokument 9. objavljen u prethodno navedenoj zbirci dokumenata na stranici 78.

⁹ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 1.

¹⁰ Godine 1922. u knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 38., bio je puno određeniji istaknuvši kako se je htjelo „uzakoniti centralizam protiv raspoloženja pučanstva da spriječimo centrifugalne struje, a baš smo time izazvali separatizam. I to je znak, da centralizam nije danas već za naše prilike.“

ljudi na vladi i upravi našli pred prilikama po zakonima i propisima, po običajima i navikama po svema u pet područja drugačijim, nego li su bile prilike u ranijoj kraljevini Srbiji te su upravljali cijelom zemljom onako, kao da su se svi krajevi kroz stoljeća jednakim smjerom i načinom razvijali, kao da za stoljećima odvojenoga života nije nastalo raznoliko shvaćanje, raznolike prilike, raznoliko zakonodavstvo, raznoliki običaji i raznolike navike.¹¹ Iz toga je u nastavku izvuкао zaključak kako su uz svu „dobru volju i bez zle namjere sa strane političara i državnika potekle mnoge naredbe, koje su u ovim krajevima (u Hrvatskoj i Slavoniji) vrlo zlo (hrđavo) djelovale.“ Nije pritom spomenuo djelovanje tadašnjeg ministra unutarnjih poslova i svojega donedavnoga stranačkoga sumišljenika iz Demokratske stranke Svetozara Pribićevića, koji je još od prvih dana nakon ujedinjenja bio istaknuti zagovornik svekoliike centralizacije, koju je provodio politikom čvrste ruke.¹²

VOJNA I ORUŽNIČKA REPRESIJA U HRVATSKOJ

Pa ipak je u prvim danima i mjesecima postojanja nove države u hrvatskoj javnosti kao ona koja je provodila represiju ostala zapamćena dotadašnja srpska vojska, tada već formalno vojska Kraljevstva SHS. Nije zbog toga neobično što je i sam Rojc znatan dio svojih dvaju radova posvetio upravo represiji novih vlasti, posebice ponašanju vojske koja se je u Hrvatskoj ponašala kao okupacijska sila. Rojc je naime istaknuo kako u „državi široki slojevi pučanstva a naročito seljaš-

¹¹ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 1.

¹² Iako su naime, kako je to istaknuo Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 88., u tome sudjelovale „i postrojbe srpske vojske, ipak je to ponajprije bila akcija ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribićevića, koji je smišljeno radio na centralizaciji države.“ Nema dvojbe da je za stanje u Kraljevstvu SHS dobrim dijelom bila odgovorna tadašnja Pribićevićeva Demokratska stranka kao jedan od stupova vlasti, no Rojc je unatoč svim kritikama na račun toga stanja tu stranku i njezine vodeće ljude izbjegavao izravno prozvati za ono što se je događalo. Iako je u doba kada je pisao „Prilike u Hrvatskoj“ bio već stvarno na izlazu iz te stranke, ipak je on u većem dijelu razdoblja o kojemu je pisao bio njezin član pa u toj činjenici treba tražiti izostanak izravnih kritika na njezin račun. Znakovit je u tom smislu odlomak sa stranice 48.-49. „Prilika u Hrvatskoj“, u kojemu je spomenuo one političke skupine koje podržavaju „ideju jedinstvene kraljevine, s više ili manje iskrenosti i uvjerenja, stranka radikalna i demokratska. Radikalna stranka imade ovdje (u Slavoniji) svojih organa koji su, radeći na svoj način (šovinističkim isticanjem Velikog Srpstva) razdraživali Hrvate, i gonili ih da se i oni za ustuk plemenski orijentiraju. Demokratska stranka i njezina štampa imala je, prema svima njima, težak položaj, koji su u mnogome još pogoršale krupne omaške učinjene na upravi države, (...) a koje i sama u interesu države i morala, treba da kritikuje i pobija. Držim da bi ona bila postigla većih uspjeha da je bila iskrenija prema događajima koji su uznemiravali javnost.“ Pritom Rojc nije istaknuo činjenicu da su spomenute „omaške“ počinili i istaknuti pripadnici Demokratske stranke, posebice spomenuti Pribićević kao ministar unutarnjih poslova i osoba koja je imala jak utjecaj na tisak pod utjecajem te stranke, posebice onaj u Zagrebu.

tva najprije dolaze u doticaj sa dvije grane njezine uprave, sa financijskim i sa vojničkim oblastima i njihovim naredbama, jer državne finansije crpu iz naroda materijalna sredstva, a vojska treba da joj obnavlja i organizuje fizičnu snagu."¹³ Rojc ističe da nedugo nakon što je ta vojska u Hrvatskoj i Slavoniji dočekanana s „oduševljenjem“, „počeše se pronositi glasovi, da vojska u Slavoniji udara batine i seljacima i inteligentnim ljudima nestavljajući ih pred sud, da silom skida hrvatsko-srpske natpise i table pisane latinicom, da spaljuje umjetničke slike, da skida i zatvara načelnike, i uopće da počinja razne surovosti. Iz Bjelovara javiše, da je u tamošnjem puku zavedena kao disciplinarna kazna batinanje, mjera za koju se kod nas već 50 godina nije znalo. (...). Zato se uslijed onakih glasina uvlačilo u duše sve veće osjećanje neke tjeskobe i neizvjesne nevoljkosti; pa kad su se slični teški izgredi počeli odista događati i u Zagrebu, i po svoj ostaloj zemlji, poprimilo je to oblik općega neraspoloženja i velike zabrinutosti. U Zagrebu se je stalo govoriti, da vojska smatra našu domovinu zaposjednutim krajevima a sebe gospodarom u zemlji. Sporovi i sukobi koji su se dešavali između građanskih i vojnih oblasti i lica, bivali su sve češći. Naskoro je govorkanje dobilo temelja i u službenom proglasu vojske. U naredbi vojnog zapovjedništva od 28. aprila 1919. (br. 12708. S. D.) stoje ove riječi: 'Na cjelokupnoj teritoriji, koju je posjela naša vojska i danas je drži', (...). Ova je naredba objavljena u 'Narodnim Novinama', te tako je službeno proglašeno, da su ovo po vojsci posjednuti i po vojsci držani krajevi, (...)."

O takvom ponašanju vojske je u proljeće 1919. godine izvijestio američki poručnik LeRoy King. Boraveći u travnju te godine u Zagrebu, povremeno je slušao o „militarizmu“ vojske, i to „srpske vojske“ kako ju je dosljedno nazivao: „Srbi su netaktični i teške ruke; i bojim se nepotrebno brutalni. (...) Osobno ne čujem mnogo kritika Srba, ali u zraku često osjećam tihu odbojnost prema njihovoj vojsci. Možda inteligentniji Hrvati shvaćaju da moraju progutati svoju odbojnost te da se ostali boje izraziti je. U svakom slučaju Francuzi se često otvoreno kritiziraju; Srbi gotovo nikad".¹⁴ I godišnje izvješće britanskoga poslanstva u Beogradu za godinu 1921. navodi kako je „srpska vojska“ „od početka smatrala Hrvatsku (za

¹³ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 49.

¹⁴ Navod prema odlomku pod naslovom „Dislike of the Serbian Army“ u izvješću koje je u predmetu opće stanje (General Situation) poručnik LeRoy King 11. travnja 1919. uputio iz Zagreba profesoru Archibald C. Coolidgeu, a objavio ga je Jere JAREB, „LeRoy King's Reports from Croatia March to May 1919“, *Journal of Croatian Studies*, 1/1960., 151. King je bio član Coolidgeova povjerenstva, koje je u Beč uputilo Američko povjerenstvo za pregovore o miru kako bi doznalo kakvo je stanje na području netom propale Austro-Ugarske Monarhije. To je i bio razlog Kingova boravka u Hrvatskoj, ali i u nekim drugim krajevima netom stvorenoga Kraljevstva SHS od ožujka do svibnja 1919. godine. Tijekom toga boravka nastojao je što bolje upoznati prilike u Hrvatskoj, pa je bio vrlo kritičan i prema Hrvatima i njihovoj društvenoj i političkoj eliti.

razliku od Slovenije) kao okupiranu neprijateljsku zemlju i dozvoljavala i šibanje (što čak ni Mađari nisu nikad radili), uvodila vanredno stanje, zahvaćala u civilnu upravu, kažnjavala za kršenje propisa koji nikad nisu bili objavljeni, i koristila ćirilčko pismo, koje je bilo nerazumljivo većini seljačkog stanovništva, kao što je bio i mađarski".¹⁵

Nametanje ćirilice kao pisma koje je bilo nerazumljivo Hrvatima, posebice hrvatskom seljaštvu, istaknuo je i Rojc.¹⁶ Pa ipak, prije toga treba upozoriti na njegovu znakovitu opasku o tome da „naše vrhovne vojne vlasti nisu s dovoljno razumijevanja i takta postavljale svoje organe po Hrvatskoj, jer u Slovenačkoj, na primjer, vojska nije davala povoda tužbama i nezadovoljstvu među narodom, iako su ondašnje prilike veoma slične, u ovom pogledu, prilikama u Hrvatskoj, Od komandanata i njihovih pomoćnika zavisi u mnogome, kako će se primjenjivati zakon koji je narodu još nepoznat i stran; u Hrvatskoj se, kako po svemu izgleda, vojna vlast bezobzirno držala protegnutoga srbijanskog zakona o ustroju vojske, nevedeći računa o tome kakav će utisak izvesti na narod i seljaka, i kakove će posljedice nastati otud po zemlju kao cjelinu.“¹⁷ Rojc se nije potrudio objasniti odakle različito postupanje vojske u Hrvatskoj i u Sloveniji, no zaključio je kako je primjena srbijanskoga vojnog zakona na hrvatske zemlje („naše krajeve“) počela „stvarati sve veću zabrinutost, i učinilo je da je popustilo oduševljenje kojim je narod primio bio vojsku i ujedinjenje. Narod je naskoro opazio, da je u svim krajevima Hrvatske izložen progonima i batinanju, bez kazne za one koji su to učinili. U Zagrebu, i po ostalim gradovima Hrvatske, učestale izgredi vojničkih lica, unižavani su i zlostavljani građani i građanke, lovilo se po tuđim lovištima, napastovalo se ovlaštene vlasnike lovišta, dešavali se krvavi izgredi

¹⁵ Navod prema točki 121. godišnjeg izvješća britanskog poslanstva u Beogradu za godinu 1921. kako je objavljena u zbirci dokumenata Ž. AVRAMOVSKOG, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, Knjiga prva, 45.-46.

¹⁶ O tome je razmjerno detaljno pisao u oba svoja rada. U „Prilikama u Hrvatskoj“ na stranicama 67.-69., a u knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine* na stranici 13., gdje je istaknuo kako je ćirilica „unatoč izrečne ravnopravnosti sa latinicom, putem čina (via facti) uvedena kao državno pismo, što više ona se silovitim nasrtajem pojedinaca nameće i privatnom saobraćaju.“ Na stranici 68. „Prilika u Hrvatskoj“ istaknuo je Rojc kako su prilike do sloma Austro-Ugarske učinile, „da su našem seljaštvu, i široj inteligenciji, ćirilskim pismenima napisani natpisi ili štampane tiskanice tuđe, nečitljive i nerazumljive. Međutim je, neposredno poslije ujedinjenja, na tiskanicama nekih nadležava ćirilica zauzela ono mjesto što ga je do prevrata držao mađarski jezik, širokim slojevima, naročito seljaku, jedno je kao i drugo nedokučivo. Mađarski je natpis još i umio da pročita, iako ga nije razumio. Ćirilski natpis ne umije ni da pročita, U tome dakle, što je ćirilski natpis zauzeo mjesto mađarskoga natpisa, ne može odista naš svijet da opazi i osjeti pobjedu narodne misli. Jer mu je ona, zasada, strana; za sada još, ćirilica se opet uči u našim školama, te će mlađim generacijama biti poznata kao slovensko, kao njihovo pismo.“ Povijest nije dala za pravo Rojcovim nadama u tome smislu da bi hrvatskoj mladeži i Hrvatima općenito ćirilica postala „njihovo pismo“.

¹⁷ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 60.

po selima i po gradovima, izazivali se sukobi sa građanskim licima i oblastima, uzimale se tuđe stvari i silom i potajice, i t. d. i t. d. i t. d. a da ni na jednu prijavu učinjenu po oštećenima i građanskim oblastima nadležnim vlastima ove nisu odgovorile, (...)“.¹⁸

Zlodjela nije činila samo vojska, nego su se u tome isticali i oružnici, o čemu je Rojc također pisao, pa i o stradanju sela Novoselec, tada u okolici Zagreba, 16. rujna 1920. godine.¹⁹ Nešto prije toga u zasjedi je kraj toga istoga sela ubijen jedan oružnik, pa je skupina oružnika upućena u selo kako bi istražila što se dogodilo. Tako je toga dana „pred svojom klijeti (vinogradarska kućica) Novoselcima, ubijen (...) 79-godišnji starac, seljak Filip Halić. (...) Kad su oružnici, pod zapovjedištvom jednog časnika, pretraživali selo i okoliš za vojnim bjeguncima, naišao je jedan oružnik na toga seljaka koji je bio pred vratima svoje klijeti. Oružnik mu zapovjedi 'Sjedi'. Bilo da Halić te komande nije poznao, bilo što je bio nagluh, on pokorači prema oružniku pitajući: 'Kaj hoćeju gospon?' na što ga ovaj na mjestu ubije. – Nato su jedan oružnik i jedan narednik, u prisustvu (neki kažu po nalogu) zapovjedajućega časnika, zapalili klijet oca jednoga vojnog bjegunca, i još dvije klijeti, kojih vlasnici nijesu bili ni u kakvoj vezi ni sa vojnim bjeguncima, niti sa kakvom drugom krivicom. Klijeti izgoriše sa čitavim uređenjem i vinom do temelja. Selo Novoselci razbjeglo se je u susjedna sela vičući: 'Kaj smo Srbima krivi, da nam pale sela i ubijaju starce!' – Međutim, izgredi oružnika nastavljaju se“.²⁰

VJERSKA NERAVNOPRAVNOST

Nedugo po ujedinjenju neravnopravnost Hrvata u novoj državi došla je do izražaja i u pitanju vjere, pa i u odnosu vlasti prema Katoličkoj Crkvi kao vjer-

¹⁸ Isto, 61. Rojc je u nastavku na stranicama 60.-61. naveo više primjera zlostavljanja, pa i onaj od 13. srpnja 1919. godine, kada je „komandir u kasarni kralja Petra u Zagrebu dao (...) u večer po vojničkoj ophodnji (patroli) uhapsiti i iz njegove gostione u kasarnu dopratiti jednog gostioničara, njegovu ženu i konobaricu. Tu ih je dao izbatinati. Konobarica je od muke povraćala, te su je zato pošteđili, — dobila je samo 5 batina. Ona je prijavila događaj gradskom redarstvu, koje je oslobodilo ostale, nakon što su 24 sata bili u kasarni zatvoreni. Morali su leći u krevet da prebole ozlede. Za povod ovakom postupku ne bismo ni trebali da pitamo, jer povoda ne može da bude koji bi takav surov postupak mogao da opravda. Ipak navodimo povod: gostioničar je, u razgovoru sa svojim gostima, rekao da ovo nije Velika Srbija nego Jugoslavija.“

¹⁹ Rojc u „Prilikama u Hrvatskoj“, 65.-66., kao naziv sela navodi Novoselci. U tadašnjoj zagrebačkoj okolici je jedino selo sličnoga naziva bilo ono pod nazivom Novoselec, i to na području između (Gornje) Dubrave i Sesveta. Spomen u tekstu na stranici 66. kako su oružnici koji su činili zlodjela bili iz oružničke vojarne u Sesvetama tu pretpostavku da je bila riječ o mjestu Novoselec čini sigurnom.

²⁰ M. ROJC, „Prilike u Hrvatskoj“, 65. Rojc u nastavku opisuje i oružničko nasilje u istom selu u prosincu iste godine. Tada su ubili jednog vojnog bjegunca koji je s njima išao prema oružničkoj postaji te bez ikakvog povoda teško ranili mladog čovjeka u dobi od 28 godina.

skoj zajednici kojoj je pripadala izrazita većina hrvatskoga naroda. Nije neobično što je i Rojc upozorio da kada država „traži od katolika, da mora praznikovati na praznike pravoslavne crkve, kad se gone katolička školska djeca, da moraju učestvovati kod obreda pravoslavnih crkvenih svetkovina, kad se vojnici katolici pozivaju na vježbe u vrijeme najvećih katoličkih crkvenih blagdana, kad se u vojarnama (kasarnama) slavi samo pravoslavni Badnjak i Božić itd, onda se time postavlja zlo sjeme u duše, koje ovakovo postupanje ne mogu da osjete drugačije nego kao prevlast druge vjere nad njihovom, te svoju vjeru, a time i sebe podređenom drugoj. Ovo sjeme može da donese vjerske surevljivosti - fanatizam, a konačno i mržnju“.²¹ Rojc je upozorio vlasti na te činjenice te se bojao reakcije na takvo stanje, odnosno pojave katoličkog fanatizma i mržnje prema pravoslavlju, no stanje u smislu ravnopravnosti Crkava nije se popravilo niti kasnije, niti za čitavo vrijeme postojanja prve jugoslavenske države. Nije, stoga, neobično što je američki poslanik u Beogradu, John Dyneley Prince, polovicom 1926. godine zabilježio kako Srbi „čine sve kako bi potaknuli nepravoslavce, osobito katolike, na mijenjanje vjere u srpsku pravoslavnu najčešće nadanjima u političku korist, ali često i prijetnjama“.²²

OD PROGONA HRVATSKOGA IMENA DO NAMETANJA VELIKOSRPSKIH RJEŠENJA

Na udaru vlasti bilo je i samo hrvatsko ime, pa je Rojc upozoravao kako se i nakon donošenja Vidovdanskog ustava „kod nas (...) istinabog nešto promijenilo, ali tako, da mi sada u Hrvatskoj doživljavamo da vlada (po svojoj pokrajinskoj upravi) uvodi bez obzira na ustavne garancije, (član 14.1) progone protiv svega što je obilježeno hrvatskim imenom“.²³

²¹ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše kraljevine*, 26.

²² Navod prema izvješću koje je američki poslanik John Dyneley Prince iz Beograda poslao državnom tajniku u Washington 13. srpnja 1926. godine, dokument objavljen na National Archives Microfilm Publications, Microcopy No. 358, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia 1910-29, Decimal file 860h (nadalje: NAMP, M358), The National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration, Washington, 1961., svitak (Roll) 4, Target 2 – Religion, dokument 860h.00/921. Taj je dokument kao dokument 87. objavio i H. ČAPO (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, navod sa stranice 339. Prince je istodobno bio uvjeren kako srpska „nacionalna crkva nije živo duhovno tijelo, već je prije svega propagandističko tijelo za srpske iredentiste.“

Pritom treba istaknuti kako je američki poslanik kao pripadnik američke Episkopalne Crkve u svojim izvješćima znao biti kritičan i prema ponašanju Katoličke Crkve, prvenstveno nuncija u Beogradu Ermenegilda Pellegrinettija (1922.-1937.), no nastojao je što objektivnije gledati na položaj Katoličke Crkve i SPC-a u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.

²³ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 25. Spomenuvši na stranici 22. kako u Vidovdanskom ustavu nije prihvaćena ideja Demokratskog kluba u skupštini da ime države bude Jugoslavija,

To je ipak bio tek jedan od aspekata neravnopravnog položaja Hrvata u no-voj državi, pa je i Rojc morao općenito zaključiti kako se jedno „uzakonjuje, a drugo se radi! To je metoda, koja ubija u prvom redu vjeru u sposobnosti i moral državnika, koji tako rade, a u drugom redu poništava vjeru u državu čiji političari dozvoljavaju (a možda i nalažu) takovo kršenje ustava, koje potkapa njezine temelje“.²⁴

Rojcova upozorenja nisu pala na plodno tlo, pa se stanje ni kasnije nije značajnije promijenilo. Nije zbog toga neobično što je i polovicom 1926. godine spomenuti američki poslanik u Beogradu John Dyneley Prince tvrdio kako „čisti srpski element stalno traži dominaciju nad druga dva navodno jednakopravna člana nove države. Ta nesretna tendencija je očita svakom nepristranom promatraču nastanjenom u Beogradu, gdje se izraz 'Velika Srbija' konstantno pridaje cijelom

nego su zadržana tri „plemenska“ imena, zaustavljen je „pokret ujedinjenja napomenutih ustanova [„kulturnih društva, humanih ustanova i sportskih udruženja“, kako je Rojc naveo u prethodnom odlomku, nap. M. J.] pod imenom jugoslovenskim, i počela se javljati čisto hrvatska, i čisto srpska društva. Što više počese se i raspadati već obrazovana jugoslovenska udruženja i savezi, te iz njih izlaze članovi, koji se udružuju u čisto hrvatska društva.“ Vidovdanski ustav je ustav dakle priznao „plemenska“ imena pa je, kako je to Rojc istaknuo na istom mjestu, posve „neumjesno, što u Hrvatskoj i Slavoniji vlasti kušaju da takovo izlučivanje i stvaranje hrvatskih društva spriječe. Hrvatsko je ime u ustavu priznato državotvornim imenom, a državna vlast ga progoni! Jugoslavensko ime nije ustav priznao, a državna vlast ga kod nas i silom podupire! Gdje je tu logika, gdje pravo, gdje razum? Gdje je ustav?“ Među onima koji su ponovno željeli stvoriti društvo pod hrvatskim imenom bili su i hrvatski sokoli, koji su još od početka 1919. godine djelovali u sklopu Jugoslavenskog sokolskog saveza (JSS). Njih na obnovu društva pod hrvatskim imenom ipak nisu potaknule ustavne odredbe, koje su priznale posebnost „plemenskih“ imena, pa i onoga hrvatskoga, nego unutarnji odnosi u JSS-u. Riječ je bila o neravnopravnosti hrvatskih sokola, pri čemu je tijekom 1921. godine na površinu osobito izbilo nezadovoljstvo članova zagrebačkog Sokolskog društva na Wilsonovom trgu. Ono je naposljetku iniciralo ponovnu uspostavu Hrvatskog sokolskog saveza, i to u sklopu JSS-a kao organizacije triju ravnopravnih plemenskih saveza: hrvatskog, slovenskoga i srpskoga. Usp. „Sokol na Wilsonovom trgu Jugoslovenskom sokolskom savezu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1., 1.-4. Usp. i kratku kronologiju procesa koji je vodio od ujedinjenja hrvatskog, slovenskog i srpskog sokolstva u siječnju 1919. do obnove Hrvatskoga sokolskog saveza 1922. kako ju je donio Nikola ŽUTIĆ, *Sokoli: Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Angrotrade, Beograd, 1991., 10.-13. Kao važne razloge svojega nezadovoljstva su Wilsonovci istaknuli i kako „braća Srbi“ nisu „smatrali za nužno da se obazru na mentalitet hrvatskog sokolstva, (...) Počelo se je odmah sa vaspitanjem, ekavštinom, ćirilicom u načinu uređivanja saveznog lista, da nije nitko zadovoljan. (...) Hrvati nisu zadovoljni jer nema u S. G. [S. G. – *Sokolski glasnik*, nap. M. J.] ništa o hrvatskoj ideologiji, makar da je taj list najviše među hrvatskim sokolstvom raširen. Jednako je s hrvatskim imenom, zastavom, himnom i ostalim nacionalnim hrvatskim obilježjem, koje hrvatsko sokolstvo ne može i ne će da preko noći napusti, tim više, što to ni Srbi ni Slovenci ne čine. Za sleta u Zagrebu za nužno da se obazru na tako rekući vidjela ni jedna hrvatska zastava. Srbi su tako postali prepotentni u sokolstvu kao i u politici, pa vele da oni ne vode politiku, dok na sav glas viču: a šta će nam ti Hrvati, mi ćemo i bez njih! Dapače nam se i u sokolstvu groze silom, jednako kao i u politici.“ Navod prema „Sokolski sporovi u Zagrebu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1, 7.

²⁴ M. ROJC, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, 25.

Kraljevstvu, i gdje se nova nacionalna zastava, koja predstavlja sva tri naroda, rjeđe ističe od starog srpskog barjaka".²⁵

Sve ono što je Rojc zapazio i opisao u svoja dva rada nastavilo je u većoj ili manjoj mjeri opterećivati unutarnje odnose u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sve do kraja njezina postojanja pod tim imenom, 1929. godine. Podatci i upozorenja koja je iznio u dobroj vjeri kao uvjereni Jugoslaven koji je želio „bolju budućnost naše Kraljevine“ bila su glas vapijućeg u pustinji koji nije promijenio stanje stvari, a vladajuće jugoslavenstvo bilo je tek krinka koja je prikrivala stvarnu neravnopravnost hrvatskoga naroda u prvoj jugoslavenskoj državi.

IZVORI I LITERATURA

1. AVRAMOVSKI, Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knjiga prva (1921-1930), Arhiv Jugoslavije i Globus, Beograd i Zagreb, 1986.
2. BANAC, Ivo, *National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1984.
3. ČAPO, Hrvoje (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.
4. ČAPO, Hrvoje, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918.-1941.)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.
5. JAREB, Jere, „LeRoy King's Reports from Croatia March to May 1919“, *Journal of Croatian Studies*, 1/1960., 75.-168.
6. KARAULA, Željko, „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)“, *Cris*, XIII/2011, br. 1, 319.-337.
7. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije: Hrvatski pogled*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1998.
8. ROJC, Milan, „Prilike u Hrvatskoj“, *Nova Evropa*, II/1921., br. 2, 46.-71.
9. ROJC, Milan, *Za bolju budućnost naše Kraljevine (Razvitak prilika u Hrvatskoj)*, Naklada „Slobodne Tribune“, Zagreb, 1922.
10. „Sokol na Wilsonovom trgu Jugoslovenskom sokolskom savezu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1, 1.-4.

²⁵ Navod prema izvješću koje je američki poslanik John Dyneley Prince iz Beograda poslao državnom tajniku u Washington 13. srpnja 1926., u H. ČAPO (prir.), *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918.-1929.*, 339.

11. „Sokolski sporovi u Zagrebu“, *Sokolski vjesnik* IV/1922, br. 1, 4.-8.
12. TUĐMAN, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, Knjiga prva 1918.-1928., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
13. ŽIVOJINOVIĆ, Dragoljub R., „*La Dalmazia o morte*“: *Italijanska okupacija jugoslovenskih zemalja (1918-1923)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
14. ŽUTIĆ, Nikola, *Sokoli: Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Angrotrade, Beograd, 1991.

SAŽETAK

HRVATSKA U PRVIM GODINAMA NAKON „VELIKOG RATA“ U OČIMA MILANA ROJCA

U radu je skrenuta pozornost na dva rada intelektualca i političara naglašene jugoslavenske orijentacije - Milana Rojca, u kojima je on nedugo po stvaranju prve jugoslavenske države stanje u Hrvatskoj i položaj hrvatskoga naroda izvrgnuo žestokoj kritici. Riječ je o radu „Prilike u Hrvatskoj“ iz 1921. godine te knjižici *Za bolju budućnost naše Kraljevine* iz 1922. godine, u kojima je Rojc progovorio o različitim aspektima neravnopravnosti u novoj državi, ali i o represiji i brojnim zločinima počinjenim nad Hrvatima. Na te radove ne treba gledati tek kao na radove dobro informiranog suvremenika o procesima i događajima koji su se odvijali pred njegovim očima, nego kao na vrijedne povijesne izvore o razdoblju koje je u njima obrađeno.

Sve ono što je Rojc zapazio i opisao u svoja dva rada nastavilo je u većoj ili manjoj mjeri opterećivati unutarnje odnose u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sve do kraja njezina postojanja pod tim imenom, 1929. godine. Podatci i upozorenja koja je iznio u dobroj vjeri kao uvjereni Jugoslaven koji je želio „bolju budućnost naše Kraljevine“ bila su glas vapijućeg u pustinji koji nije promijenio stanje stvari, a vladajuće jugoslovenstvo bilo je tek krinka koja je prikrivala stvarnu neravnopravnost hrvatskoga naroda u prvoj jugoslavenskoj državi.

Ključne riječi: Milan Rojc; Kraljevstvo/Kraljevina SHS; Hrvatska; 1921.; 1922.; neravnopravnost; represija; zločini.

SUMMARY

CROATIA IN THE FIRST YEARS AFTER THE „GREAT WAR“ IN THE EYES OF MILAN ROJC

In this paper the attention was drawn to the two works of intellectual and politician of the prominent Yugoslav orientation Milan Rojc: essay „Circumstances in Croatia“ („Prilike u Hrvatskoj“) from 1921 and the booklet *For the better future of our Kingdom* (*Za bolju budućnost naše Kraljevine*) from 1922. Rojc's works were published shortly after the creation of the first Yugoslav state, and in both he exposed the position of Croatia and of the Croatian people to fierce criticism. He pointed at various aspects of inequality in the new state, as well as at the repression and numerous crimes committed against Croats. These works should not be seen just as the works of a well-informed contemporary about the processes and events that took place before his eyes, but as valuable historical sources about the period under consideration.

All that Rojc noted and described in his two works continued to burden internal relations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes until the end of its existence under that name in 1929. The information and warnings that he put forward in good faith as a convinced Yugoslav who desired „the better future of our Kingdom“ were the voice of the trembling in the desert that did not change the state of affairs. The ruling Yugoslavism was only a mask that concealed the actual inequality of the Croatian people in the first Yugoslav state.

Key Words: Milan Rojc; Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes; Croatia; 1921; 1922; Inequality; Repression; Crimes.

VARAŽDIN U DESETLJEĆU NAKON VELIKOG RATA – POKUŠAJ SINTEZE

Autor se do sada u više znanstvenih radova bavio zbivanjima u gradu Varaždinu tijekom međuratnog razdoblja te je u ovome radu predstavio najvažnije kulturne, društvene, političke i vojne događaje od kraja Velikog rata 1918. do proglašenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića 1929. godine.¹ Ovaj rad je pokušaj sinteze.

UVOD

Posljednji dani postojanja Austro-Ugarske Monarhije u Varaždinu bili su prilično napeti. Osnutkom lokalnog Odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje Odbor) 23. listopada 1918., čiji je predsjednik bio kanonik Milan Kučenjak, pokrenuta je inicijativa za osnutak građanske ili narodne straže za

¹ Vidi sljedeće: Vladimir HUZJAN, *Varaždin i vojska u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Zagreb-Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2017; Vladimir HUZJAN, "O gradnji Sokolskog doma u Varaždinu", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 24, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2013, 561-574; Vladimir HUZJAN, "Hitlerovci u Varaždinu 1934. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 24, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2013, 575-595; Vladimir HUZJAN, "Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog kraljevstva u Varaždinu 1925. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2012, 75-104; Vladimir HUZJAN, "Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2012., 363-400; Vladimir Huzjan, "Život generala Kraljevine Jugoslavije u Hrvatskoj - Panta Draškić u Varaždinu", *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, 2, Varaždin, 2012., 175-184; Vladimir HUZJAN, "Varaždin u vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba - od 29. listopada do 1. prosinca 1918. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 22, Varaždin, 2011., 249-281; Vladimir Huzjan, "O primjerima progugoslaven-ski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 21, Varaždin, 2010., 219-252; Vladimir HUZJAN, "Raspuštanje Hrvatskog domobranstva nakon završetka Prvog svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest*, 37, br. 2, Zagreb, 2005., 445-465.

očuvanje reda i mira. S obzirom na opasnost od razbojstva, predloženo je da se građanstvu vrati lovačko oružje jer su: "(...) zavladaše krađa, razbojstva i otimačina u većem stepenu, čemu pogoduje i slaba rasvjeta grada".² Sljedećih dana Odbor je tiskao proglas da se privatna i javna imovina moraju čuvati, a posebno željeznica i telegraf. No, u rad Odbora nije bio uključen tadašnji gradski načelnik dr. Pero Magdić (1863.–1922.) koji prema mišljenju odbornika Zvonka Milkovića (1888.–1978.) nije bio privržen ideji narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, odnosno po mišljenju drugog odbornika Hinka Krizmana (1881.–1958.) nije

se izjasnio za jugoslavensku ideju već ekskluzivno za Hrvatsku.³ U tome je P. Magdić vidio pobunu protiv gradske vlasti. Pisao je Narodnom vijeću u Zagreb da ga čudi što njega kao gradonačelnika omalovažavaju te da lokalni Odbor želi kontrolu nad gradskom upravom. "Ja se moram proti ovakova postupka, dok stojim na čelu gradskog poglavarstva najsvečanije ograditi pa molim ugledno predsjedništvo Narodnoga vijeća, da me ne samo uzme u zaštitu, već da izda (...) odredbe, kako se mjesni odbor ne bi u buduće pačao u poslove, koji se njega ne tiču i da ne krnje ugleda oblasti (...) tu (se) ne zna niti tko pije, niti tko plaća".⁴

Lokalni Odbor u noći *narodnog prevrata* sastao se i u dogovoru s hrvatskim časnicima odredio da se do jutra razoružaju mađžarski i austrijsko-njemački vojnici, a da se ujutro na Kapucinskom trgu izglasa nova prisega. "Momci, kojima je protumačeno, da je došlo do prevrata i oslobođenja, veseli su, poskidahu još u kasarnama Karla, i sa kapa i sa svačijih grudi crvene se bijele i plave narodne trobojke (...)".⁵ Vojska je u Varaždinu tada dobila i novo ime – Narodna vojska čime je ukinuto dotadašnje Kraljevsko-ugarsko domobranstvo i carsko-kraljevska vojska. Zauzeti su svi vojni objekti, dravski mostovi, uredi javne uprave. Sve je prošlo brzo i mirno. Čak ni oni Varaždinci koji su se toga dana kasnije probudili nisu znali za *narodni prevrat*. Strani vojnici su internirani, a potom pušteni

² Državni arhiv u Varaždinu, Zapisnici Gradskog poglavarstva Varaždin, 25. listopada 1919., tč. 4., br. 10632, 10794/ 1919.

³ Arhiv Jugoslavije, Fond Hinka Krizman, 84, Arhivska jedinica 5–10, br. fasc. 2, *Mjesni odbor Narodnog veća u Varaždinu, Zapisnici sednica*. Zapisnik od 25. listopada 1918.

⁴ Isto.

⁵ Isto, str. 10.

na slobodu. Nema zapisa da je Narodna vojska u Varaždinu ubijala Nijemce, Austrijance ili Mađžare.

O *narodnom prevratu* u Varaždinu zanimljiva su svjedočanstva spomenutog Z. Milkovića.⁶ Zabilježio je da su radosni Varaždinci izvjesili na kućama hrvatske, slovenske i srpske zastave, pjevali narodne pjesme, klicali u čast kralja Petra I. Karađorđevića (1844.-1921.) i američkog predsjednika Wodrowa Wilsona (1856.-1924.), a istovremeno psovali austrijskog cara Karla i njemačkog Wilhelma (1859.-1941.). Sve što je podsjećalo na stari režim je maknuto – prebojani su natpisi na njemačkom i mađarskom jeziku, spaljene zastave dvojne monarhije i ratnih saveznika, a u gradskom parku oštećeno je poprse, kolokvijalno poznate, carice Sisi (1837.-1898.) kao i spomenik *Velikom ratu* na Franjevačkom trgu – tzv. *Verdinst*.⁷

U to dramatično vrijeme Varaždinci su se uključili i u oslobođenje Međimurja koje je raspadom Austro-Ugarske Monarhije ostalo u sklopu Ugarske. Gradski načelnik P. Magdić je izjavio: " (...) da će Međimurci konačno uvidjeti, da nisu uzalud kroz decenije upirali svoje oči u Varaždin, da nisu bili uzaludni njihovi vapaji, jer će svjesni građani starodrevnog Varaždina, svi bez razlike pohrliti u borbu za oslobođenje svoje braće".⁸ Tada je objavio i jedan od najljepših domoljubnih plakata tog vremena u kojem poziva sve domoljube da pomognu povratak Međimurja matici zemlji. To će se i dogoditi vojnim zauzimanjem Međimurja na Božić 1918. – upravo kao rezultat najvećeg uspjeha hrvatskog dijela Narodne vojske.

⁶ Zvonko MILKOVIĆ, "Prvi dani slobode", *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., str. 10.

⁷ O zbivanjima u Varaždinu za to razdoblje vidi: Krešimir FLIĆ, "Varaždinski gradski suci (načelnici)", u *Spomenica varaždinskog muzeja 1925.-1935.*, Izdanja Muzealnoga društva u Varaždinu br. 1, Tisak Narodne tiskare, Varaždin, 1935; Zdenka ŠIMONIČIĆ - BOBETKO, "Industrijski razvoj Varaždina do 1941. godine", u: *Varaždinski zbornik 1181-1981*, (ur. Andre Mohorovičić), Varaždin: JAZU i Skupština Općine Varaždin, 1983., str. 277. – 288; Dragutin FELETAR, "Obučarstvo i kožarstvo varaždinskoga kraja do 1945. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 3, Varaždin, 1989., str. 111-152; Bosiljka JANJATOVIĆ, "Izveštaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1992., br. 1, str. 257.-293; Magdalena LONČARIĆ, *Politički i stranački život Varaždina 1861-1941: katalog izložbe s kronološkim pregledom važnijih političkih zbivanja*, Gradski muzej Varaždin, 1993; Đurđica CESAR, "Pregled povijesti Varaždina u prvoj polovici dvadesetog stoljeća", *Franjo Košćec i njegovo djelo (1882.-1968.)*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 13. i 14. studenoga 2008. u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 2008., str. 1.-13; Spomenka TEŽAK, "Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždinska županija, Zagreb-Varaždin, 2009., str. 159.-168; Ivan KRISTOFIĆ, *Varaždinski sokol. I plakatom kroz povijest*, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2009.

⁸ *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske*, sabrao, uredio i za tisak spremio Petar JELAVIĆ, Zagreb, 1940., str. 81.

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije Varaždin je postao sastavni dio privremene Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a prekid osmostoljetne veze s kraljevinom Ugarskom i gotovo četiri stoljetne s Carevinom Austrijom, u Varaždinu je dočekan s velikim oduševljenjem. No, uskoro je uslijedilo razočaranje. U novoj kraljevini Hrvatska je izgubila teritorijalnu cjelovitost i autonomnost koju je imala pod omraženim Habsburgovcima. Nametnuta je politička, vojna i žandarska represija, a nametnuti ustav iz 1921. u stvarnosti nije osigurao jednakost svih građana. Već na početku života mlade kraljevine stvoreni su nacionalni problemi koji će ju pratiti sve do njenog kraja u vrijeme II. svjetskog rata.⁹

U NOVOM KRALJEVSTVU DO DIKTATURE

Kao i s narodnim prevratom od 29. listopada, vijest o državnom ujedinjenju 1. prosinca 1918. u Varaždinu je dočeka naveliko veselje. U gradskom kazalištu: "Iz loža i partera orilo se: Živio kralj Petar prvi, kralj svih Jugoslavena, živio kraljević Aleksandar, živila kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Na to je glazba zaigrala hrvatsku himnu Lijepu našu domovinu i srpsku himnu Bože pravde (...)"¹⁰ Narodno vijeće poslalo je brzojav u Beograd kraljeviću Aleksandru kojeg pozdravljaju kao budućeg vladara, a 3. prosinca i Grad Varaždin je formalno pozdravio

novu vlast. Ubrzo će se 29. listopada slaviti kao Dan narodnog oslobođenja, a 1. prosinca kao Dan narodnog ujedinjenja.

⁹ Više vidi u: Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, Beograd, 1961; Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS*, Liber, Zagreb, 1974; Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, I., i II. dio, August Cesarec, Zagreb, 1989; Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990., pretpisak 1992; Trpimir MACAN, *Povijest Hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992; Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1993., str. 59.–75; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918.–1991.)*, Hrvatski pogled, Zagreb, 1998; Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Biblioteka Hrvatska povijesnica, Zagreb, 2002; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003; Ljubomir ANTIĆ, "Prvi svjetski rat i Hrvati", *Hrvatska revija*, Zagreb, br. 2, 2004., str. 15.–21; Sabrina P. RAMET, *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.–2005.*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2009; Ljubomir Ž. PETROVIĆ, *Jugoslavensko međuratno društvo u mreži vlasti*, Institut za savremenu istoriju, Biblioteka studije i monografije, knjiga 63, Beograd, 2009. i dr.

¹⁰ "Dojam u Varaždinu", *Volja naroda*, 5. prosinca 1918., str. 2.

No, problemi već na početku. Nezadovoljstvo vojnika novom političkom situacijom eskaliralo je u varaždinskoj vojnoj pobuni 23. srpnja 1919. godine. Pobunili su se vojnici Savskog konjičkog puka varaždinskog garnizona zajedno s nekim građanima. Zahtijevali su osnivanje republike, narodne vojske i bolje postupanje. Zauzeli su sve vojarne osim nekadašnje domobranske, a ulične borbe trajale su do 14 sati. Kako bi zaustavio pobunu, pukovnik Petar Todorović prijetio je bombardiranjem grada. Mir je uspostavljen oko 17 sati nakon čega su se pobunjenici razbjegli. Među njima je poginuo jedan, a četvorica su ranjena, dok su među srpskim vojnicima poginula dvojica, a trojica su ranjena. Od građana stradao je dječak kraj kazališta i tadašnji gradski službenik Stjepan Novaković, kasniji gradonačelnik koji će pokojnom kralju Aleksandru I. u Varaždinu podići spomenik. Osumnjičenici su odvedeni u Niš na sudski postupak koji je počeo 15. veljače 1920. pod optužbom za bunu protiv narodnog jedinstva, pljačke i nereda. Civili su već u ožujku te godine pušteni kući, a vojnici su pomilovani nakon osam mjeseci.

Smirivanjem stanja organizirana je nova gradska uprava. Prvi lokalni izbori održani su 27. ožujka 1920. na kojima su pobijedili članovi Neovisnoga građanstva na čelu s Hubertom Gogerom. Prva skupština Gradskog zastupstva, kojom je predsjedao veliki župan P. Magdić, održana je 7. travnja, a na njoj je za gradskog načelnika izabran Vjenceslav Podgajski. U ove izbore uplela se i vojska koja je na sam dan izbora pozvala oko 30 izbornika (glasača) na zdravstveni pregled u Zagreb. Ipak, u nadolazećem vremenu politička borba u gradu je rasla i ugrozila normalni rad gradske uprave. Zato je V. Podgajski dao ostavku, a 11. prosinca 1924. zamijenio ga je imenovani privremeni upravitelj Grada Varaždina potpukovnik Dragutin Perko. Dok je trajala politička borba, grad su posjetili dva puta kralj Aleksandar I. Karađorđević i kraljica Marija - 8. lipnja 1924. i 29. listopada 1925. godine. Prisustvovali su konjičkim utrkama, sudjelovali u lovu kod grofa Bombellesa, razgledavali okolicu i dr. Ipak, posjet nije svima ostao u lijepom sjećanju. Lokalnog draguljara Franju Brombauera pretukli su članovi Organizacije jugoslavenkih nacionalista jer nije izvjesio državnu zastavu.

U pokušaju jačanja nacionalne svijesti Družba Braća Hrvatskog Zmaja 1925. organizirala je proslavu 1000-godišnjice osnutka hrvatskog kraljevstva. U Varaždinu je cijeli događaj vodilo Društvo varaždinskih Hrvatica za proslavu tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva–Tomislav te članovi varaždinskog Hrvatskog sokola (sekcije hrvatski pješački sokol i hrvatski konjanički sokol). Ipak, Varaždinci nisu zajednički napravili jednu proslavu, već su se i tu podijelili. Drugu proslavu vodio je Krešimir Filić (1891.–1972.) s Varaždinskom gimnazijskom ekstenzom i Varaždinskim muzealnim društvom koji su krajem godine otvorili muzej u Starom gradu.

Te 1925. ni u dnevnom političkim pitanjima nije bilo jedinstva. Novi izbori održani su 25. listopada, a pobijedila je lista Hrvatskog izbornog bloka s Ivanom

Kovačevićem koji je 13. studenoga imenovan gradskim načelnikom. Kako nisu imali većinu u gradskom zastupstvu nastala je nova pat-pozicija koja je blokirala normalan rad gradske uprave. Zato je u siječnju 1927. gradsko zastupstvo ponovno raspušteno, a Dušan Dragojlović, umirovljeni žandarmerijski pukovnik, imenovan upraviteljem tj. gradskim komesarom. Novi gradski izbori održani su u srpnju 1928. godine. Na njima je pobijedila Samostalna demokratska stranka, a za gradonačelnika je imenovan H. Krizman. No, tu je godinu obilježilo ubojstvo

hrvatskih zastupnika u beogradskoj Skupštini. Na komemoraciji u Varaždinu kazali su da je to: "(...) jedan dobro spremljeni i promišljeni čin beogradske čaršijske i srbijanske korumpirane pljačkaške klike, koja već 10 godina harači i pljačka u ime nekolicine (...)".¹¹ Agenti koji su pratili komemoraciju i kasniju protestnu šetnju gradom izvijestili su da su Varaždinci izvikivali: "(...) 'dolje beogradski cincari', 'dolje radikali', 'dolje krvnici', 'dolje velika Srbija', 'dolje Korošec, živio Radić', 'živio Pribičević', 'živila Hrvatska', a pjevale su se pjesme 'Oj Hrvati', 'Lijepa naša domovina' itd".¹²

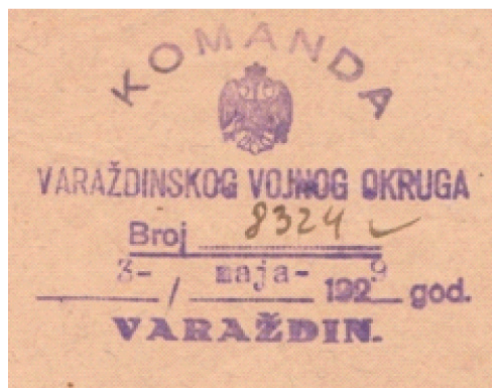
Tada se i opće političko stanje u državi pogoršalo. Da navodno smiri situaciju kralj Aleksandar I. uveo je 6. siječnja 1929. diktaturu - osigurao je za sebe neograničenu izvršnu, zakonodavnu i vojnu vlast oslobođen svake odgovornosti, a grubom represijom pokušao je stvoriti Jugoslavene pod geslom: "Jedan kralj, jedan narod, jedna država". Tadašnji gradski načelnik H. Krizman podnio je ostavku.

VOJSKA

Ulaskom u novu državnu zajednicu Varaždin je postao i dio novog vojno-teritorijalnog ustroja. Nalazio se u sastavu IV. *armijske* (vojne) oblasti, sa sjedištem u Zagrebu, koja je bila podijeljena na Savsku, Dravsku i Osječku divizijsku oblast. Savska divizijska oblast sastojala se od tri vojna okruga – varaždinskog, zagrebačkog i karlovačkog, a u svom sastavu je imala 35. zagrebačku, 36. varaž-

¹¹ DAVŽ, GPV, Prezidijalni spisi 1928.–1932, kut. br. 20., god. 1928., br. 8.

¹² Isto.

dinsku i 53. karlovačku pješadijsku pukovnicu te 14. varaždinsku i 30. zagrebačku topničku pukovnicu. Na svim razinama vojska je bila jamac političkog sustava, odana kralju. Iako se prikazivala kao osloboditeljica, često je djelovala kao okupator jer je na znak otpora fizički kažnjavala stanovništvo u Hrvatskoj.

Dolazak novog sustava, Varaždinci su osjetili i s promjenom naziva vojarni: *Kraljevska ugarska domobran-*

ska pješačka vojarna, gdje je danas Studentski dom, promijenila je ime u *Kralja Petra I. Oslobodioca* (kao i gradski park), topnička vojarna između današnjih ulica Jurja Križanića, Marije Jurić Zagorke i Jalkovečke dobila je ime *Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja* (kao i šetalište oko Starog grada), zatim *Ulanska vojarna* u Optujskoj ulici u *Konjanička vojarna* tj. od 1925. u *Kasarnu Vojvode Mišića* itd. Najmom vojarni Grad je želio ostvariti prihode. Austro-Ugarska vojska plaćala je najam zlatnim krunama te je uz najam gradskog zemljišta to bio najvažniji izvor prihoda gradske blagajne. No, nova vojska je kratko vrijeme plaćala najamninu, ali je ubrzo prestala. Dapače, tražila je Grad da održava već prilično derutne zgrade. Zato je gradonačelnik sa savjetnicima planirao odlazak u Beograd pokušati dogovoriti namirenje, ali "(...) prema dosadanjim iskustvima nema izgleda, da bi od te deputacije bilo kakve koristi, jer u Beogradu ne boli nikoga glava za interese Grada Varaždina".¹³

VOJNA TORTURA

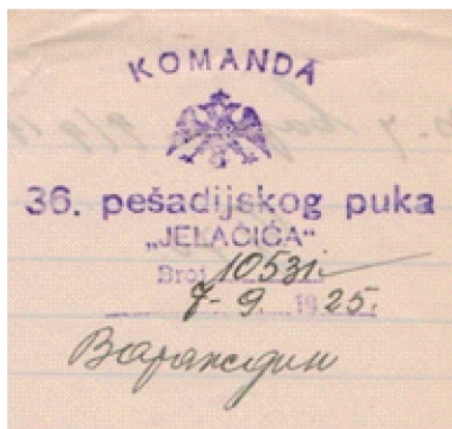
Jedan Varaždinac, veteran *Velikog rata*, nosio je staru vojnu bluzu austrijske vojske kao radnu. Na Franjevačkom trgu su ga uočili vojnici i pretukli ga te pod bajunetama odveli zapovjedniku. Vinko Lukšić se u travnju 1924. vraćao iz ribolova. U Fabijanskoj ulici, kraj vojarne, na njega je pucao stražar. "Zatim, neki srpski vojnik upitao je kolegu na straži što je po nacio-

¹³ "Skupština gradskog zastupstva", *Narodno jedinstvo*, 25. veljače 1926., str. 1.

nalnosti? Ovaj mu je odgovorio da je Slovenac, a srpski vojnik mu je kazao kako on može biti samo Srbin te završio: "P(...) ti majčina, j(...) ti mater, ti si Srbin, a ne Slovenac".¹⁴ Bilo je i slučajeva kada su vojnici oduzimali stvari, oštećivali imovinu, vrijeđali i sl., a lokalni mediji su se raspisali i o sukobu potpukovnika Baničevića s briaćem Julijusom Majerom. Njega je pozvao u vojarnu neki pukovnik i J. Majer je njega prvog obrijao, a na to se naljutio potpukovnik Baničević koji je želio da se on prvi obrije: " (...) dodje Baničević u moju sobu, potegne me za uho kao kakovog regruta te me stane psovati poznatim balkanskim epitetima p(...) ti m(...), j(...) ti mater, ti bitanga jedna, svinja itd. te mi naloži, da sobu ispraznim za pol sata, inače da će me baciti u zatvor".¹⁵ Bilo je i drugih slučajeva te su se u gradu polako počeli javljati antisrpski osjećaji. Već 1923., kada je trebalo izabrati novog zapovjednika redarstva, *Narodno jedinstvo* je prokomentiralo: " (...) nije u redu, da u čisto hrvatskom gradu bude na čelu redarstva Srbin".¹⁶

NA KRAJU

Nisu Varaždinci bili jedini koji su se u Hrvatskoj razveselili slamanju Austro-Ugarske Monarhije i stvaranju nove kraljevine koja je trebala biti pravedna i

politički jednaka za sve građane. Niti su Varaždinci bili jedini koji su se razočarali nakon nekoliko mjeseci suživota u novu državu. Društvene, kulturne i političke promjene na nacionalnoj razini odrazile su se i na Varaždin, a ubrzo su se javili i prvi antisrpski komentari.

U to vrijeme grad se pokušavao gospodarski osnažiti razvojem industrije poput Tivara, VIS-a, Tkaonice Mariborske tekstilne tvornice, zatim educirati građanstvo predavanjima Varaždinske gimnazijske ekstenze, raditi na odgoju mladeži uz sokolska udruženja, pjevačka društva, crkvena društva, knjižnicu itd. Izuzetno važna promjena u gradu dogodila se 1922. kada je država podijeljena na oblasti, a Varaždinska županija ukinuta zajedno sa Zagrebačkom i Križevačkom. Navedene su bile najstarije na tlu Hrvatske. Tako je Varaždin izgubio javne ustanove i prestao biti upravno i političko središte sjeverozapadne Hrvatske.

¹⁴ "Zašto nisi Srbin?", *Narodno jedinstvo*, 30. prosinca 1922., str. 3.

¹⁵ "Priposlano", *Slobodni građanin*, 9. prosinca 1922., str. 3.

¹⁶ "Natječaj za gradskog kapetana", *Narodno jedinstvo*, 17. veljače 1923., str. 3.

Istovremeno, pokrenut je proces eksproprijacije kojom je Grad izgubio veći dio zemljišnih posjeda, a samim time i prihode od najma za gradsku blagajnu. Cijelo vrijeme politička represija konstantno je onemogućila napredak. U tom smislu, Varaždin je u prvom desetljeću nakon *Velikog rata* bio pred raznim izazovima. Svladavao ih je najbolje što je mogao.

POPIS IZVORA, LITERATURE I TISKA

Izvori:

1. Državni arhiv u Varaždinu, Gradsko poglavarstvo Varaždin, Prezidijalni spisi 1928.–1932.
2. Državni arhiv u Varaždinu, Zapisnici Gradskog poglavarstva (1918.–1929.)
3. Arhiv Jugoslavije, Fond Hinko Krizman, 84, Arhivska jedinica 5–10, br. fasc. 2, *Mesni odbor Narodnog veća u Varaždinu, Zapisnici sednica*.

Literatura:

1. Ljubomir ANTIĆ, "Prvi svjetski rat i Hrvati", *Hrvatska revija*, Zagreb, br. 2, 2004., str. 15.–21.
2. Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988.
3. Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999.
4. Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS*, Liber, Zagreb, 1974.
5. Đurđica CESAR, "Pregled povijesti Varaždina u prvoj polovici dvadesetog stoljeća", *Franjo Košćec i njegovo djelo (1882.–1968.)*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 13. i 14. studenoga 2008. u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb–Varaždin, 2008., str. 1.–13.
6. Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, Beograd, 1961.
7. Dragutin FELETAR, "Obučarstvo i kožarstvo varaždinskoga kraja do 1945. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 3, Varaždin, 1989., str. 111–152.
8. Krešimir FILIĆ, "Varaždinski gradski suci (načelnici)", u *Spomenica varaždinskog muzeja 1925.–1935.*, Izdanja Muzealnoga društva u Varaždinu br. 1, Tisak Narodne tiskare, Varaždin, 1935.
9. Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003.
10. Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, I., i II. dio, August Cesarec, Zagreb, 1989.

11. *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međumurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske*, sabrao, uredio i za tisak spremio Petar JELAVIĆ, Zagreb, 1940., str. 81.
12. Vladimir HUZJAN, *Varaždin i vojska u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Zagreb-Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2017.
13. Vladimir HUZJAN, "O gradnji Sokolskog doma u Varaždinu", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 24, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2013, 561-574.
14. Vladimir HUZJAN, "Hitlerovci u Varaždinu 1934. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 24, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2013, 575-595.
15. Vladimir HUZJAN, "Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog kraljevstva u Varaždinu 1925. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2012, 75-104.
16. Vladimir HUZJAN, "Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2012., 363-400.
17. Vladimir HUZJAN, "Život generala Kraljevine Jugoslavije u Hrvatskoj - Panta Draškić u Varaždinu", *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povijesnicu*, 2, Varaždin, 2012., 175-184.
18. Vladimir HUZJAN, "Varaždin u vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba - od 29. listopada do 1. prosinca 1918. godine", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 22, Zagreb-Varaždin, 2011., 249-281.
19. Vladimir HUZJAN, "O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 21, Zagreb-Varaždin, 2010., 219-252.
20. Vladimir HUZJAN, "Raspuštanje Hrvatskog domobranstva nakon završetka Prvog svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest*, 37, br. 2, Zagreb, 2005., 445-465.
21. Bosiljka JANJATOVIĆ, "Izveštaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1992., br. 1, str. 257.-293.
22. Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Biblioteka Hrvatska povijesnica, Zagreb, 2002.
23. Ivan KRISTOFIĆ, *Varaždinski sokol. I plakatom kroz povijest*, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2009.

24. Magdalena LONČARIĆ, *Politički i stranački život Varaždina 1861-1941: katalog izložbe s kronološkim pregledom važnijih političkih zbivanja*, Gradski muzej Varaždin, 1993.
25. Trpimir MACAN, *Povijest Hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
26. Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1993., str. 59.–75.
27. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.). Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998.
28. Zvonko MILKOVIĆ, "Prvi dani slobode", *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., str. 10.
29. Ljubomir Ž. PETROVIĆ, *Jugoslavenstvo međuratno društvo u mreži vlasti*, Institut za savremenu istoriju, Biblioteka studije i monografije, knjiga 63, Beograd, 2009.
30. Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990., pretisak 1992.
31. Sabrina P. RAMET, *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005.*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
32. Zdenka ŠIMONIČIĆ - BOBETKO, "Industrijski razvoj Varaždina do 1941. godine", u: *Varaždinski zbornik 1181-1981*, ur. Andre Mohorovičić, Varaždin: JAZU i Skupština Općine Varaždin, 1983., str. 277. – 288.
33. Spomenka TEŽAK, "Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209.–2009.*, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždinska županija, Zagreb–Varaždin, 2009., str. 159.-168.

Tisak:

1. *Volja naroda, Narodno jedinstvo, Slobodni građanin.*

SAŽETAK

VARAŽDIN U DESETLJEĆU NAKON *VELIKOG RATA* – POKUŠAJ SINTEZE

U ovome radu autor je pokušao sažeti i ukazati na najvažnije događaje u gradu Varaždinu u razdoblju nakon završetka *Velikog rata* do diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića 1929. godine. Autor se do sada u više znanstvenih radova bavio navedenim razdobljem, a ovdje je posebno istaknuo odabrane kulturne, društvene, političke i vojne teme.

Ključne riječi: Varaždin; *Veliki rat*; sinteza.

SUMMARY

VARAŽDIN IN THE DECADE AFTER *THE GREAT WAR* – ATTEMPT OF SYNTHESIS

In this paper, the author attempted to summarize and point out the most important events in the city of Varaždin during the period after the end of the *Great War* to the dictatorship of King Alexander I. Karađorđević in 1929. The author has been involved in several scientific papers so far, highlighting the chosen cultural, social, political and military themes.

Key Words: Varaždin; *The Great war*; Synthesis.

PLANOVI ZA REGULACIJU JUŽNOG DIJELA TRGA BANA JELAČIĆA U VARAŽDINU I IZGRADNJA TKAONICE ARTURA KADEŘAVEKA 1922. GODINE

Nakon rušenja fortifikacija grada Varaždina i nivelacije zemljišta na mjestu nekadašnjeg sjevernog grabišta nastao je novi gradski trg, Banovina, Banski trg, odnosno Trg bana Jelačića. Na zemljištu koje je nastalo parcelacijom nekadašnjeg grabišta izgrađene su tijekom 19. stoljeća nove kuće, ali južni je dio Trga bana Jelačića ostao neizgrađen sve do razdoblja nakon Prvog svjetskog rata. Planovi Gradskog poglavarstva da na toj parceli izgradi zgradu suda ili gradsku vijećnicu i dovrši regulaciju nekadašnjeg sjevernog grabišta nisu ostvareni. Umjesto zgrada javne namjene na toj je parceli godine 1922. ing. Artur Kadeřavek izgradio tkaonicu i obiteljsku kuću. U ovom članku analiziraju se planovi za regulaciju Trga početkom 20. stoljeća i tijekom izgradnje tkaonice čijom je izgradnjom unutar stare gradske jezgre nastao industrijski objekt koji je utjecao na budući izgled i funkciju Trga kao i povezivanje povijesne jezgre grada sa sjevernim predgrađem.

UVOD

Poglavarstvo grada Varaždina je 22. studenoga 1806. godine donijelo odluku o rušenju gradskih bedema, zatrpavanju grabišta te urbanizaciji novonastalog zemljišta. Na temelju te odluke inženjeri Ignac Beyschlag i Josip Erdely te zidar-ski mastori Urban Greiner i Grgur Lopich izradili su plan grada s numeriranim kućama i zemljištima, planom rušenja bedema i troškovnik.¹ Zemljišta nastala rušenjem bedema i zatrpavanjem graba trebalo je parcelirati i odrediti njihovu

¹ Marija MIRKOVIĆ, „O spajanju unutrašnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu“, *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, Vol. 2-3, GMV, Varaždin 1962.-1963, 47-48.

namjenu. O kvaliteti planova za regulaciju ovisilo je kako će se stara gradska jezgra povezati s već postojećim suburbijima i koji će biti pravci daljnjeg širenja grada. Za praćenje tog procesa posebno je važan plan gradskog mjernika Josipa Erdelyja iz 1818. godine na kojem je prikazana parcelacija grabišta s gruntovnim česticama na kojima se mogu graditi nove kuće. U istočnom i zapadnom dijelu grabišta planirana je rahla izgradnja kuća s vrtovima, dok je sjeverno i južno zemljište namijenjeno gradnji zgrada javne namjene. Na planu su označena tri nova gradska trga, Kapucinski u jugozapadnom dijelu grabišta, novi trg u jugoistočnom grabištu, koji nije izveden, i trg na mjestu sjevernog grabišta, budući Banski trg, odnosno od 1911. godine Trg bana Jelačića.² Rušenja bedema i nivelacija terena te izgradnja na novim parcelama nisu se u svim dijelovima grabišta odvijala jednakim tempom. Neka su se područja brže urbanizirala, dok su druga tijekom 19. stoljeća ostala dugo neizgrađena.³ Spis o novoj numeraciji kuća s kartom varaždinskog mjernika Franje Plohela iz 1851. godine ipak pokazuje povećanu izgradnju nakon rušenja bedema s obzirom na to da se broj kuća u tom razdoblju povećao s 826 na 1018.⁴

Druga polovica 19. stoljeća razdoblje je kad Gradsko zastupstvo posebnim propisima određuje uvjete izgradnje novih kuća na području grada. Od 1850. godine izdavanje građevinskih dozvola i nadzor nad izgradnjom preuzeo je Građevni odjel. *Građevni rednik*, usvojen 1868. godine, najavio je izradu regulatorne osnove, ali je ona donesena tek 1904. godine nakon što je Zemaljska vlada usvojila *Građevni red* za gradove čija je uprava djelovala prema *Zakonu ob ustroju gradskih općina* iz 1895. godine. Prema *Građevnom redu* Gradsko je zastupstvo donijelo 1902. godine *Građevni statut za grad Varaždin i njegovo područje* s planom grada i pravcima širenja te namjenom zgrada u pojedinim zonama, a 1904. *Regulatornu osnovu* koja, nažalost, nije sačuvana.⁵ Nastankom Kraljevine SHS 1918. godine nije odmah donesen jedinstveni zakon o gradnji za cijelo područje nove države pa su do donošenja *Građevinskog zakona* 1931. godine vrijedili zakoni i propisi iz austrougarskog razdoblja. Stoga su se odredbe *Statuta* i *Regulatorne osnove* primjenjivale u gradu Varaždinu sve do 1931. godine.

² Mirela SLUKAN ALTIĆ, „Regulatorne osnove Varaždina i njihov utjecaj na povijesni razvoj grada“ u: *800 godina slobodnogkraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.* (urednik Šicel Miroslav, Kaštela Slobodan), Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., str. 78.

³ O rušenju bedema i izgradnji kuća na novim parcelama vidi: Marija MIRKOVIĆ, „O spajanju unutrašnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu“, *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, Vol. 2-3, GMV, Varaždin 1962.-1963., 42-66 i Ivy LENTIĆ-KUGLI, *Varaždin nakon požara 1779.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Zagreb, 1973.

⁴ M. MIRKOVIĆ, n. dj., 56-57.

⁵ M. SLUKAN ALTIĆ, n. dj. 81-82.

TRG BANA JELAČIĆA – PLANOVI ZA REGULACIJU DO POČETKA PRVOG SVJETSKOG RATA

Na Erdelyjevom planu iz 1818. godine prikazan je prostrani novi trg u sjeveroistočnom grabištu koji je s istoka i sjevera omeđen s *Via fossata ambiens*, obilaznom cestom koja se formirala nakon izgradnje bedema s vanjske strane grabišta te Gornjim (Bečkim) vratima i mostom preko graba. Kako Erdelyjev plan nije imao funkciju prikazivanja zatečenog stanja već je bio prijedlog parcelacije i izgradnje na mjestu grabišta, na planu nisu prikazane već postojeće kuće izgrađene uz *Via fossata ambiens*. Brža izgradnja na parcelama uz gradska vrata i obodnu cestu započeta je u drugoj polovici 17. stoljeća nakon što su parcele u unutrašnjem gradu bile uglavnom popunjene.⁶ Tu su kuće gradili obrtnici, ali i gradski uglednici te plemstvo, kao npr. grofovi Nitzky koji su nasuprot Gornjim vratima izgradili dvije palače, 1733. godine palaču u današnjoj Nazorovoj ulici 2, a do nje su 1796. izgradili novu klasicističku palaču (Trg bana Jelačića 5). Uz obodnu cestu izgrađene su krajem 18. ili početkom 19. stoljeća građanske kuće na Trga bana Jelačića br. 7, 9 i 13.⁷ Erdely je na planu prikazao kuću koja je na prijelazu 18. u 19. stoljeće izgrađena s vanjske strane sjevernog gradskog zida uz Gornja vrata (Trg bana Jelačića 23) kao i sjeveroistočnu kulu nekadašnjeg gradskog zida. Kako navodi I. Lentić Kugli, razaranje sjevernog zida započelo je nakon požara 1776. godine pa je već krajem 18. stoljeća izgrađen niz novih kuća na gradskom zidu u današnjoj Bakačevoj ulici.⁸

Radovi na rušenju i nivelaciji terena obavljani su sporo pa su do 1850. godine grabišta i dijelovi gradskog zida još uvijek bili ponegdje sačuvani. Na planu grada iz 1823. godine još uvijek postoji u cijelosti sačuvana sjeverna kurtina gradskog zida koja je povezivala Gornja vrata i sjeveroistočnu kulu.⁹ Kako navodi Krešimir Filić, ta kula dugo je bila pošteđena, ali ju je kasnije zbog trošnosti gradska općina ipak srušila. Od sjevernog zida sačuvana su samo dvokatna gradska vrata (*Lisakova kula*, Trg bana Jelačića 2). Filić piše o zapuštenosti i neuređenosti nekadašnjih graba sredinom 19. stoljeća. Od kuće Horvat (Pavlinska 8) do Banskog trga sve je bilo puno vode i tek je tu i tamo izgrađena poneka kuća. Jelačićev trg bio je baruština koja se protezala preko današnje kuće Kiš (Trg bana Jelačića

⁶ Više o urbanizaciji varaždinskih suburbija vidi u: V. BUREK, „Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća“, *Historia Varasdiensis, časopis za varaždinsku povijesnicu* br. 1, Društvo povijesničara grada Varaždina i varaždinske županije, Varaždin 2011., 91-105.

⁷ Ivy LENTIĆ KUGLI, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*, Naklada Ljevak d. o. o., Zagreb, 2001.

⁸ I. LENTIĆ KUGLI, *Varaždin nakon požara*, 37.

⁹ *Ansicht der K. Freystadt Warasdin mit Umgebung wieselbe von Nord-Ost an zu sehen ist*/Joseph Podhradczky, Varasd: 1823., Országos Szechenyi Könyvtar, TK 1385.

3) prema Starom gradu.¹⁰ O zapuštenosti Banskog trga piše i autor teksta objavljenog u *Slobodnom građaninu* koji navodi da je: *prostor oživio tek u jesen, jer je ondje bilo sijelo kestenjara koji su tu te plodine pekli te na licu mjesta bilo triebljene bilo samo pečene prodavali, a i po gostionama raznašali i prodavali.*¹¹ Tijekom 19. stoljeća postepeno su se popunjavale parcela s istočne, sjeverne i zapadne strane Trga, dok je južna strana, osim kuće na Trgu broj 23, ostala neizgrađena. Na južnom dijelu parcele, na uglu Gajeve i uz sjevernu frontu današnjeg istočnog dijela Bakačeve ulice, izgrađena je prije 1850. godine kuća turpijara Ferde Mayera. Situacija na toj parceli prikazana je na planu Antona Kiesswettera iz 1860. godine na kojem se, istočno od kuće Mayer, još uvijek nalazi sjeveroistočna kula. Promjena će nastati tek 1922. godine kad je varaždinski graditelj i inženjer Artur Kadeřavek na toj parceli izgradio tkaonicu i obiteljsku kuću koje su dijelom izgrađene na sjevernom gradskom zidu.

Slika 1. Mapa kraljevskog slobodnog grada Varaždina, Anton Kiesswetter, Varaždin 1860., detalj, GMV, inv. br. 3329

¹⁰ Krešimir FILIĆ, "Život i prilike grada Varaždina od god. 1840. - 1860.", *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1929., troškom i nakladom Varaždinske ekstenze, 4-5.

¹¹ *Slobodni građanin*, od 3. travnja 1920., br. 8, str. 4.

Gradske uprave su nakon 1868. godine do početka Prvog svjetskog rata nastojale da se investicijama u izgradnju reprezentativnih javnih zgrada pokaže briga za uređenje grada, ali i primijene novi trendovi regulacije po uzoru na gradove u Austro-Ugarskoj Monarhiji.¹² Osnivanje *Gradjevnog odbora* i donošenje *Gradevnog rednika* bilo je u službi stvaranja uvjeta za kvalitetniju i funkcionalniju izgradnju u gradu. Godine 1888. osnovano je *Društvo za poliepšanje grada Varaždina* čija je svrha bila: *da vlastitim pregnućem ili pako poticanjem upriličuje u gradu Varaždinu i njegovoj okolici izvajanje što većom udobnošću spojenoga poliepšanja javnih mjestah*.¹³ Međutim, pažnja Poglavarstva je u drugoj polovici 19. stoljeća bila uglavnom usmjerena prema regulaciji južnog grabišta, dok je sjeverno zapostavljeno. Na mjestu nekadašnjeg južnog grabišta još je tridesetih godina 19. stoljeća gradski fizik dr. Müller počeo uređivati perivoj (Šetalište Vatroslava Jagića) u čijoj se blizini u drugoj polovici 19. stoljeća grade reprezentativne zgrade javnog značaja, kazalište, gimnazija, pošta, kasnije filijala Austro-ugarske banke. Brigu za uređenje južnog prilaza centru grada možda treba tražiti u činjenici da se u to vrijeme Zagreb već profilirao kao glavni grad Hrvatske prema kojem su bile usmjerene sve komunikacije (uprava, pravosuđe, trgovina, visoko školstvo) pa je južni ulaz Dugom (Zagrebačkom) ulicom postao glavni prilaz gradu. Sjeverni prilaz, koji je od srednjeg vijeka bio glavni komunikacijski pravac kojim se grad povezivao s Grazom, Bečom i Požunom, izgubio je značaj.

Utjecaj Zagreba kao glavnog grada i novih trendova u uređenju trgova vidljiv je u najavi uređenja Banskog trga¹⁴ u lokalnim novinama prema kojoj će se Trg, koji se u to vrijeme koristio za održavanje tjednih sajмова, uređenjem pretvoriti u šetalište poput Zrinskog trga u Zagrebu.¹⁵ U to je vrijeme na istočnoj strani Banskog trga već bila izgrađena jednokatna klasicistička kuća Josipa Wunderlicha u obliku slova L (oko 1847.) i pravoslavna crkva sv. Đorđa (1884.) kojima je Trg sužen u svom istočnom dijelu i razbijen na manje cjeline nepravilnih pravokutnih oblika. Portal i kolni ulaz u kuću Wunderlich okrenuti su prema obodnoj cesti, a

¹² Druga polovica 19. stoljeća je vrijeme velikih regulatorskih zahvata u srednjovjekovnim jezgrama Beča, Budimpešte, Zagreba i drugih gradova kako Monarhije tako Europe, kao i planska izgradnja novih dijelova grada u kojima gradski perivoj i reprezentativni gradski trgovi s cvijetnjacima, alejama, fontanama, glazbenim paviljonima postaju središta društvenog života. O gradskim perivojima u Austro-Ugarskoj Monarhiji vidi: Géza HAJÓS, „Gradski perivoji u Beču i u zemljama bivše austrijske monarhije iz europske perspektive između 1770 i 1867.“ u: Bojana BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, Mladen OBAD ŠČITAROCI, Géza HAJÓS, *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću*, Šćitaroci d. o. o., Zagreb, 2004.

¹³ *Hrvatska straža*, od 2. ožujka 1889., br. 9, str. 3.

¹⁴ Najstariji naziv trga je Banovina, ali na karti Kiesswetera iz 1860. godine već je upisan naziv Banski trg. Godine 1911. nazvan je Trgom bana Jelačića. Od 1945. do 1990. naziv trga je Trg Republike, a od 1990. ponovno Trg bana Jelačića.

¹⁵ *Hrvatska straža*, od 1. svibnja 1886., br. 18, str. 1.

ne prema Trgu jer je u to vrijeme Trg bio neuređen i s odvodnim kanalom u sredini. Kanal je bio ne samo prepreka prometu kolima već i higijenski problem. Godine 1890. raspravljalo se u Gradskoj skupštini o preseljenju sajmišta s Banskog trga na Murvinjak (Trg Matije Gupca).¹⁶ Raspravu je možda potaknulo novoosnovano *Društvo za poliepsanje grada* koje je na sjednici održanoj 1890. raspravljalo o uređenju Banskog trga i predložilo sadnju drveća na Trgu. Gradski inženjer i član *Društva* Vladoj Schnapp smatrao je postojanje odvodnog kanala preprekom za sadnju drveća pa bi kanal trebalo premjestiti. Drugi je problem bila različita širina pješačkog puta uz postojeće kuće na sjevernoj strani pa se drveće ne bi moglo pravilno razmjestiti. Zaključeno je da se na sjevernoj strani ipak posadi drveće sljedeće jeseni s tim da se uzme u obzir buduća širina nogostupa.¹⁷ Međutim, drveće na Trgu nije bilo posađeno iako je Schnapp napravio nacrt za nasade, a Gradsko zastupstvo ga odobrilo. Očito je problem bio novac pa je odlučeno da se skupljaju novčani prilozi stanovnika Banskog trga jer će oni imati najviše koristi od nasada.¹⁸ Drveće je na Trgu ipak posađeno, što pokazuje razglednica iz 1899.

Slika 2. Fotografija zapadnog dijela Banskog trga na razglednici iz 1899. godine
HR-DAVŽ 975 Zbirka starih razglednica gradova i mjesta

¹⁶ *Varaždinski viestnik*, od 28. lipnja 1890., br. 21, str. 1.

¹⁷ Isto, str. 3.

¹⁸ Isto, od 1892., br. 8, str. 2.

godine na kojoj se vide tri reda mladih stabala koja se pružaju od istoka prema zapadu, zaštićena koljem kako bi se spriječilo uništavanje nasada u vrijeme održavanja tjednog sajma. Obavijesti u novinama pokazuju da je Trg imao i druge funkcije, kao što je postavljanje *cirkusa i menažerija*¹⁹ ili kina na otvorenom u kojem se 1911. godine prikazivao film sa zadnjeg svesokolskog sleta u Zagrebu.²⁰ Trg je služio i kao tržnica u vrijeme pričesti, Tijelova i sličnih prigoda kad se tržnica s Trga Franje Josipa i Pavlinske ulice privremeno premještala na Trg.²¹

O uređenju Banskog trga ponovno se raspravljalo početkom 20. stoljeća kad je Poglavarstvo planiralo novi investicijski ciklus tijekom kojeg bi se izgradila zgrada suda za smještaj Sudbenog stola, Kotarskog suda i Ureda državnog odvjetništva te nova zgrada gradske vijećnice. Sudovi su se u to vrijeme nalazili u unajmljenom prostoru u novoizgrađenoj, ali za sud neprikladnoj kući Berolingen u Kukuljevićevoj ulici 10 pa su gradske vlasti predlagale Zemaljskoj vladi izgradnju nove zgrade za potrebe sudova. Autor članka *Gdje da se gradi sudbena palača?* u *Našim pravicama* 1907. godine analizira moguće lokacije i predlaže da se zgrada suda izgradi na Banskom trgu na parceli koju omeđuju produžena Gajeva ulica na jugozapadu, baždarski ured s produljenom Mesničkom (Šenoinom) ulicom na jugoistoku, južno Uska ulica, a na sjeveru odvodni kanal. Na toj su se parceli tada nalazile dvije kuće, kuća Ignjata Klemenčića (Trg bana Jelačića 23), vijećnika Kraljevskog sudbenog stola, i kuća turpijara Ferde Mayera (Gajeva 20). Pročelje palače trebalo bi okrenuti prema jugu i središtu grada. Na taj bi se način postigla regulacija *one fine ulice* koja spaja Gajevu s Mesničkom, a ispred sudbene palače treba posaditi mali nasad drveća i cvijeća. Grad bi trebao kupiti Klemenčićevu kuću i ustupiti Vladi vlastita zemljišta na toj parceli u zamjenu za zemljište i zgradu zatvora u Miličkoj ulici (Ulice braće Radić). Tu bi se mogao izgraditi i zatvor pa kao usporedbu navodi Beč u kojem je zatvor udaljen dvije minute od *Ringa*.²² Lokacija je imala prednost u tome što su zemljište i kuća Ferde Mayera i zemljište na kojem se nalazio stari sjeverozapadni toranj bile gradske. Kuća Ferde Mayera prodana je na dražbi 1894. godine zbog duga gradskoj općini i Zavodu ubogih iz 1859. i 1865. godine. Kuću i pripadajuće zemljište kupio je Grad i namirio svoja potraživanja, ali se godinama sporio s Mayerovim nasljednicima i drugim vjetrovnicima oko isplata zaloga kojim su bile opterećene Mayerove nekretnine.²³ Prijedlog autora teksta da se pročelje palače okrene prema jugu, dakle prema staroj gradskoj jezgri, a ne prema Trgu kao novom urbanom središtu, pokazuje da

¹⁹ Trg je bio namijenjen za cirkuske predstave još 60-tih godina 20. stoljeća.

²⁰ *Naše pravice*, od 22. rujna 1911., br. 38, str. 6.

²¹ Isto, od 12. listopada 1911., br. 41, str. 5.

²² Isto, od 17. siječnja 1907., br. 3, str. 3.

²³ HR-DAVŽ, 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin (dalje: GPV), redovni spisi, 9046/1918.

se planiranje novih zgrada još uvijek zamišljalo kao širenje od reprezentativnog središta, glavnog gradskog trga, prema periferiji.

Izgradnja sudbene palače bila je jedna od tema na sjednici Gradskog zastupstva 1910. godine, na kojoj je gradonačelnik izvijestio o posjetu Slavka Aranitzkog, odjelnog predstojnika za pravosuđe, a jedna od tema razgovora bila je izgradnja zgrade suda. Aranitzki je prenio obećanje bana Tomašića da će se palača primjerena zahtjevima modernog doba početi graditi u dogledno vrijeme. Aranitzki nije podržao ideju da se zgrada gradi na Banskom trgu već na slobodnoj parceli u Kolodvorskoj ulici. Reagirao je zastupnik Jakob Furjan koji je smatrao da je Banski trg najbolja lokacija za novu sudbenu palaču jer je grad vlasnik dijela potrebnog zemljišta, a, ako ono ne bi bila dovoljno, grad treba koristiti dio Banskog trga od Kussyjeve kuće (Trg bana Jelačića 3) do zavoja sa Solarskom (Vladimira Nazora). Većina zastupnika ipak nije podržala njegov prijedlog.²⁴

Neuređenost Trga bana Jelačića bila je 1911. povod za interpelaciju gradskog zastupnika Vladoja Jungmana. Ona je povezana s pripremama za proslavu obljetnice Vatrogasnog društva koja se trebala održati 1914. godine. Jungman navodi da će se tom prigodom održati vatrogasni kongres i obrtnička izložba, mnogi će posjetiti grad, a svečanost će se održavati u onom dijelu grada koji je zapušten. Već odavno je trebalo regulirati Trg. Glavni je kanal baš u sredini i dovoljno dubok da se može presvoditi i Trg nivelirati. Predlaže također da se svi postojeći otvoreni kanali u Gajevoj, Uskoj, Šenoinoj, Kurelčevoj, Trenkovoju, Mađarskoj ulici zamijene podzemnima koji se mogu ulijevati u glavni kanal na Trgu, što je važno radi higijene. Sredinom Trga nivo kanala je tako nizak da postoji opasnost za promet kolima. Bez obzira na to iz kojeg razloga, higijensko-zdravstvenog ili estetskog, Jungman je zatražio da se Trg uredi kako bi dostojno nosio Jelačićevo ime.²⁵

Trg bana Jelačića je 1914. godine još uvijek jedna od lokacija za gradnju sudbene palače koju je, uz ostale ponuđene lokacije, obišao i ban Skerletz prilikom svojeg boravka u Varaždinu u svibnju 1914. godine.²⁶ Međutim, *Hrvatsko pravo* 1915. godine donosi vijest kako će se sudbena palača graditi na uglu Miličke (Braće Radić) i Vrazove ulice i da su u *odornom zavodu* Kurschner i Beleznay na Trgu Franje Josipa izloženi nacrti.²⁷ Nakon odustajanja od izgradnje zgrade suda na Trgu pojavit će se 1916. godine Artur Kadeřavek s prijedlogom o gradnji na tom zemljištu kojim bi se ujedno provela regulacija Trga i okolnih ulica.

²⁴ *Naše pravice*, od 22. rujna 1910., br. 39., str. 4.

²⁵ HR-DAVŽ – 2 PGV (dalje: PGV), zapisnici, 1911.

²⁶ *Naše pravice*, od 14. svibnja 1914., br. 20, str. 5.

²⁷ *Hrvatsko pravo*, od 11. rujna 1915., br. 37, str. 3.

ARUTUR KADEŘAVEK

O Arturu Kadeřaveku (Našice, 7. veljače 1883. - Varaždin, 22. listopada 1963.), varaždinskom inženjeru i graditelju, suvremeniku Valenta Morandinija i Josipa Ribića, malo se pisalo. Više je poznat u šahovskim krugovima jer je bio inicijator osnivanja Šahovskog društva u Varaždinu 1922. godine, prvi predsjednik Društva i sudionik brojnih šahovskih turnira.²⁸ *Wiener Schach-Zeitung* donosi 1924. godine vijest o boravku Emanuela Laskera u Zagrebu koji je odigrao *simultanku* s trideset devet domaćih šahista i navodi Kadeřaveka kao jednog od sedmorice koji su uspjeli s Laskerom remizirati.²⁹

Kadeřavek je gimnaziju završio u Osijeku, a u Budimpešti Građevinski fakultet.³⁰ Godine 1908. položio je državni ispit za inženjera,³¹ a nakon toga bio je zaposlen u građevnom odjelu Zemaljske vlade u Varaždinu. *Naše pravice* donose vijest o vjenčanju kraljevskog inženjera Artura Kadeřavek i vlastelinke Izabelle pl. Horvath de St. Peter.³² U vrijeme kad je Kadeřavek ušao u brak s Izabelom, bio je već uvaženi graditelj u Varaždinu koji je krajem 1910. godine izgradio dvije reprezentativne jednokatne vile u Kolodvorskoj ulici okružene vrtovima, secesijsku na br. 19 i historicističku na br. 21. Nije poznato kad je Kadeřavek napustio kraljevsku službu, ali tijekom Prvog svjetskog rata on se potpisuje kao diplomirani inženjer i građevinski poduzetnik. Kadeřaveku je 1915. godine povjereno postavljanje ratnog spomenika poginulim Varaždincima u Prvom svjetskom ratu. Od 1915. do 1918. godine aktivno je služio vojsku kao vojni inženjer zadužen za akciju skupljanja bakra i bakrenih zvona.³³ Uz poslove skupljanja kovina Kadeřavek je nastavljao svoju djelatnost inženjera i građevinskog poduzetnika s očitom namjerom da tijekom rata osigura uvjete za nastavak djelatnosti u poslijeratnom razdoblju. Kao inženjer i graditelj Kadeřavek je bio svjestan da će nakon rata, tijekom kojeg je građevna djelatnost gotovo potpuno stala, uslijediti razdoblje pojačane izgradnje jer će gradska uprava sigurno nastojati novim investicijskim ciklusom pokrenuti poslijeratnu gospodarsku obnovu grada. S druge strane, u gradu je nedostajalo stanova i prije rata, a potražnja za stanovima će se sigurno povećati pa je trebalo još u ratnim uvjetima osigurati zemljišta za gradnju. Kako je Zemaljska vlada izabrala za gradnju zgrade suda zemljište u Miličkoj ulici, parcela na južnoj strani Trga bana Jelačića postala je vrijedno zemljište za privatnu gradnju. Prije nego što će izložiti svoj prijedlog za izgradnju na toj parceli, Ka-

²⁸ *Varaždinske vijesti*, od 27. srpnja 1994., br. 30., str. 10.

²⁹ *Wiener Schach-Zeitung*, listopad 1924., br. 20, str. 295.

³⁰ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9390>, 5. srpnja 2017.

³¹ *Agramer Zeitung*, od 15. travnja 1908., br. 100, str. 5.

³² *Naše pravice*, od 25. svibnja 1911., br. 21, str. 6.

³³ GPV, redovni spisi, 1919., 7940, 8179.

deřavek je kupio Klemenćićevu kuću i zemljište (Trg bana Jelačića 23) te otvorio vlastitu tvrtku za građevinsko poduzetništvo.³⁴

KADEŘAVEKOVI PLANOV I ZA IZGRADNJU BLOKA NOVIH KUĆA

Početak prosinca 1916. godine Kadeřavek je uputio Gradskom poglavarstvu aproksimativne planove za izgradnju bloka novih kuća na parceli koju zatvaraju Gajeva, produžena Uska,³⁵ Šenoine ulica i Trg bana Jelačića s prijedlogom da mu Poglavarstvo proda Mayerovu kuću na uglu Gajeve i Uske ulice te zemljište na kojem se nalazio stari toranj. S obzirom na to da nova gradnja mora biti usklađena s *Regulatornom osnovom* te Kadeřavek mora ustupiti dio zemljišta za proširenje Šenoine i Uske ulice, predlaže da mu Poglavarstvo u zamjenu za to zemljište ustupi odgovarajuću površinu na Trgu tako da građevna crta bude udaljena 6 metara od drvoreda, a između pročelja zgrada i drvoreda uredio bi se pješački put. Kadeřavek se obvezuje da će srušiti Mayerovu kuću, ali se u ratno vrijeme ne može obvezati na završetak gradnje u roku kraćem od 10 do 15 godina.³⁶

Aproksimativni planovi ne nalaze se u spisu, ali postoji zapisnik Građevnog odbora sastavljenog nakon oćevida uz prisustvo Kadeřaveka, koji je Odboru predoćio planove izgradnje.³⁷ Saćuvan je plan regulacije zemljišta s ucrtanim postojećim parcelama i objektima te novim građevnim crtama kao i oznaćenim zemljištima koje će Grad i Kadeřavek zamijeniti. Kako se navodi u zapisniku, Kadeřavek namjerava na toj parceli izgraditi blok kuća kao i modernu kinodvoranu pa zbog toga mora srušiti sve postojeće zgrade. Građevni odbor je izmjerio i iskolćio cijelu parcelu poštujući *Regulatornu osnovu* prema kojoj se spomenute ulice moraju proširiti, a građevne linije izravnati i predloćio da gradska općina Kadeřaveku ustupi 135 m² duć cijelog Klemenćićevog posjeda na Trgu. Građevna će linija biti 6 m od drvoreda, a između pročelja kuća i drvoreda uredit će se nogostup. Kadeřavek će, nakon što mu Grad proda Mayerovu kuću i zemljište na kojem se nalazio stari toranj, ustupiti Gradu 107 m² kojima će se proširiti Uska i Šenoine ulica i to tako da prema projektu ustupljena širina na uglu Gajeve ulice i kuće Mayer iznosi 1,50 m, a Šenoine i Uske 1,40 m. Tako bi se Uska ulica mogla proširiti na 6,50 m, što bi bilo usklađeno s *Regulatornom osnovom*. Građevni odbor

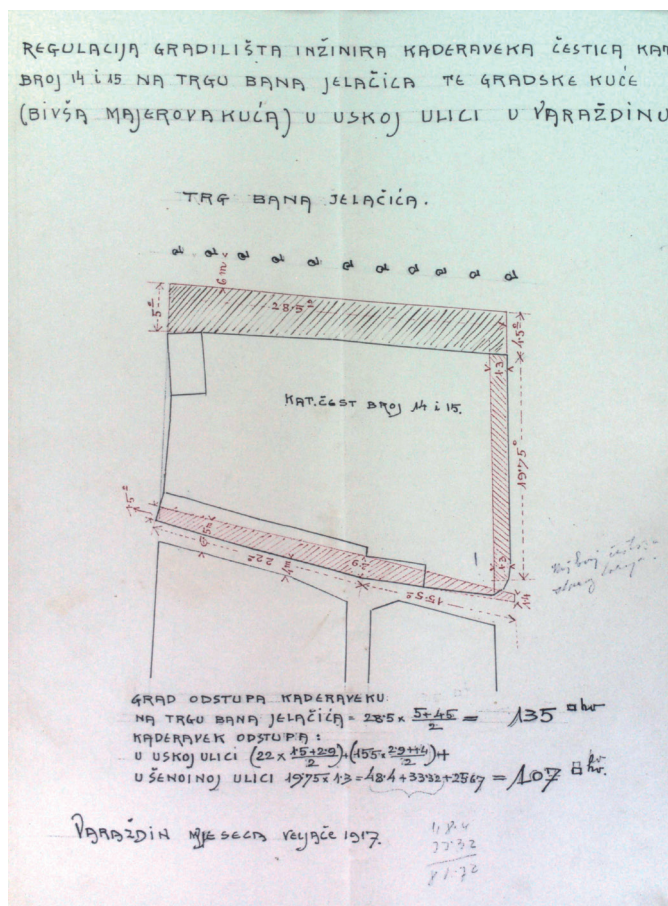
³⁴ Isto, 1916., 10 582.

³⁵ Današnji istoćni dio Bakaćeve ulice nazivao se početkom 20. stoljeća Uskom ulicom ili produženom Uskom ulicom.

³⁶ GPV, redovni spisi, 1916., 13682.

³⁷ U spisima Građevnog odjela i redovnim spisima Poglavarstva grada Varaždina nije pronađen ni jedan od Kadeřavekovih planova za izgradnju na toj parceli iako se u pisanim dokumentima navodi da su bili priloćeni. Autorica je kontaktirala obitelj koja je naslijedila ostavštinu Artura Kadeřaveka, međutim, ni u njegovoj ostavštini planovi nisu pronađeni.

predlaže da se prijedlog odobri jer bi se tom izgradnjom uredio južni dio Trga bana Jelačića i ugao Šenoine ulice te poljepšao taj dio grada.³⁸ Zamjena zemljišta nije bila u skladu s *Gradevnim redom za gradove Osijek, Varaždin i Zemun* iz 1900. godine jer je prema *Gradevnom redu* vlasnik zemljišta morao bez naknade gradskoj općini ustupiti zemljište koje je namijenjeno uređenju prometnih površina.³⁹ Gradsko poglavarstvo napravilo je ustupak, očito zadovoljno što će se taj dio grada konačno regulirati nakon što je propao plan izgradnje zgrade suda na Trgu.

Slika 3. Plan regulacije gradilišta ing. Kadeřaveka napravljen tijekom očevida Građevnog odjela u veljači 1917. godine, HR-DAVŽ - 16. GPV, redovni spisi, 1917., 9046

³⁸ GPV, redovni spisi, 1917., 2041.

³⁹ *Gradevni red za gradove Osijek, Varaždin i Zemun u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Kralj. zemaljska tiskara, Zagreb 1900., 18.

O molbi i planovima Artura Kadeřaveka te prijedlogu Građevnog odbora raspravljalo se na sjednici Gradskog zastupstva 24. veljače 1917. godine na kojoj je pročitana dopuna molbe. Kadeřavek je spreman odmah za Mayerovu kuću i zemljište isplatiti 8000 kruna, srušiti kuću Mayer i o svom trošku regulirati zemljište, ogradu pomaknuti na projektiranu građevnu crtu te razinu Uske ulice tijekom gradnje urediti o vlastitom trošku. U Šenoinoj će ulici ustupiti dio svojeg zemljišta i ograditi ogradom prema utvrđenom građevnom pravcu. Obvezuje se da će to zemljište *ukusno* ograditi te će na taj način ukloniti nečistoću s tog dijela Trga. Obvezuje se, nadalje, da će cijelu stambenu četvrt izgraditi u roku 10 godina od sklapanja mira. Također moli da mu Poglavarstvo ne nametne gradnju višu od jednog kata. Gradsko zastupstvo je jednoglasno prihvatilo ponudu.⁴⁰

Kako Kadeřavekovi planovi nisu sačuvani u spisima Poglavarstva kao ni u spisima Građevnog odjela, procjena kvalitete njegovih planova može se temeljiti samo na opisu iz molbe i zapisnika Građevnog odjela. Kadeřavek je na parceli planirao izgraditi zgrade kombinirane, privatno-javne namjene (stanovi, kinodvorana, vjerojatno i trgovine u prizemlju) koje će biti maksimalne visine prizemlja i kata te se na taj način neće visinom nadmetati s obiteljskim jednokatnicama u Šenoinoj i Gajevoj ulici. Njegova bojazan da bi mu Poglavarstvo moglo uvjetovati gradnju višu od dvije etaže svakako je povezana s gradnjama koje su se odvijale u staroj gradskoj jezgri krajem 19. i početkom 20. stoljeća tijekom kojih su na parcelama na kojima su bile jednokatne barokne palače izgrađene glomazne historicističke dvokatnice (Trg kralja Tomislava 2, Gajeva 1, Kukuljevićeva 10). Ono što posebno privlači pažnju je prijedlog gradnje u bloku, odnosno zatvoreni način gradnje s četiri ravnopravna pročelja u Gajevoj, Uskoj, Šenoinoj ulici i na Trgu bana Jelačića, što je novo u odnosu na dotadašnji način gradnje izvan gradske jezgre koji se temeljio na zatvorenoj gradnji kuća u nizu uz ulice ili prilazne ceste ili otvoreni način gradnje s predvrtovima, kakve su bile zgrade pošte, Austro-ugarske banke i niz novih obiteljskih vila u Kolodvorskoj ulici. Izgradnja kinodvorane unutar bloka koja bi ulazom bila okrenuta Trgu, utjecala bi na funkciju Trga kao mjesta javnog okupljanja i njegovo uređenja u gradski trg u pravom smislu te riječi. Gradnja u bloku i nastanak nove inzule na mjestu sjevernog gradskog bedema definirala bi južnu granicu Trga preko kojeg bi se stara gradska jezgra povezala s nekadašnjim sjevernim predgrađem.

IZGRADNJA TKAONICE

Nakon što je kupio Mayerovu kuću i zemljište starog tornja, Kadeřavek nije ispunio prvi uvjet na koji se obavezao, a to je rušenje trošne Mayerove kuće i ure-

⁴⁰ PGV, zapisnici, 1917.

đenje Uske ulice, ali podizanjem kredita 1919. godine u iznosu od 210 000 kruna u Varaždinskoj štedionici i Hrvatskoj zemaljskoj banci⁴¹ te oglasom o prodaji jedne od vila u Kolodvorskoj ulici pokazuje da je imao namjeru započeti radove na Trgu bana Jelačića.⁴² Međutim, u veljači 1921. Kadeřavek je uputio nove planove i molbu Gradskom poglavarstvu u kojima navodi da je na svojem zemljištu uz Šenoinu ulicu započeo gradnju temelja za tkaonicu seljačkog platna (*Lohnweberei für Bauernlandwand*), dok u Uskoj ulici želi izgraditi jednokatnu stambenu kuću.⁴³ Obvezao se da će Usku ulicu proširiti prema regulatornoj osnovi i na svoj trošak sniziti za pola metra te ukloniti veliku strminu koja otežava kolni promet. Nadalje, planira izgraditi ugao Gajeve ulice, cijele Uske ulice, cijelu frontu u Šenoinoj ulici te ugao Šenoine i Trga bana Jelačića. Ukupna dužina novih fronti bit će 143 m, a cijena svih objekata bit će više od milijun kruna, od kojih većinu već ima osiguranu. Kadeřavek u molbi nije naveo kakve bi namjene bile zgrade u Gajevoj, Uskoj i Šenoinoj ulice. S obzirom na to da će to biti jednokatnice, vjerojatno nije u potpunosti odustao od izgradnji stanova na dijelu zemljišta. Izgradnju fronte na Trgu bana Jelačića ne spominje, kao ni rušenje Klemenčićeve kuće. Kako se vidi iz molbe, Kadeřavek je priložio planove pročelja zgrada u Šenoinoj, Gajevoj i Uskoj ulici, tlocrt prizemlja i kata tkaonice, ali planovi se ne nalaze ni u redovnim spisima ni u spisima Građevnog odjela. Iz molbe se ne može utvrditi koji je bio razlog promjene građevinske dozvole i prenamjene dijela zemljišta. Jedini su logičan razlog socijalne i ekonomske prilike i veliko siromaštvo u gradu nakon rata u kojem je postojala povećana potražnja za industrijskom robom kao i dovoljno radne snage pa se novac uložen u izgradnju industrijskog pogona mogao brže vratiti. Međutim, izgradnja industrijskog pogona u I. zoni prema *Regulatornoj osnovi* nije bila dopuštena pa je gradonačelnik Vjenceslav Podgajski odstupanje od *Osnove* argumentirao mišljenjem da će se izgradnjom industrijskog objekta na toj lokaciji potaknuti kakva-takva građevinska djelatnost i industrijska aktivnost u gradu. S obzirom na to da će se koristiti strojevi na električni pogon, tkaonica će biti čisti pogon i tihi obrt. Osim toga zgrada će poljepšati taj dio grada.⁴⁴ U to je vrijeme Gradska skupština učestalo raspravljala o pokretanju različitih manjih i većih industrijski poduzeća kojim bi se pokrenula gradska privreda, zaposlilo stanovništvo i smanjilo siromaštvo. Gradsko zastupstvo odobrilo je na sjednici krajem veljače molbu pa je Kadeřavek mogao nastaviti gradnju.⁴⁵

⁴¹ GPV, redovni spisi, 1919., 1019.

⁴² *Volja naroda*, od 13. ožujka 1919., br. 11, str. 2.

⁴³ S obzirom na dimenzije i činjenicu da je temelje već izgradio prije zahtjeva za promjenom građevinske dozvole, možda su temelji bili izgrađeni za kinodvoranu pa je odustao od njezine gradnje? U to vrijeme u gradu su postojala dva kina, Tomasijevo i kazališno kino, pa je pitanje bi li treće kino bilo isplativo.

⁴⁴ HR-DAVŽ 649, Gradsko poglavarstvo Varaždin (dalje: GPV), opći spisi, 1921., 1417.

⁴⁵ Isto, zapisnici, 1921.

Izgradnja tkaonice bila je otežana jer je u poslijeratno vrijeme bila povećana potražnja za građevnim materijalom, što je dovodilo do nestašica, posebno opeke. O nestašici opeke za domaće potrebe pisao je i *Slobodan građanin* i naveo slučaj Kadeřaveka, koji je narudžbu od 250 000 komada opeke morao smanjiti na 90 000. Opeka mu je pravovremeno isporučena te je gradnju priveo do krova. Gradnja je ipak privremeno zaustavljena, ali ne zbog opeke, već zbog krovništa koje je graditelj naručio u Mariboru i koje nije isporučeno zbog štrajka tamošnjih radnika.⁴⁶ Tkaonica je do ljeta 1922. godine bila završena i Kadeřavek je u rujnu dobio uporabnu dozvolu za njezin rad pod nazivom *Mehanička tkaona platna, tvornica rublja i vreća inž. Kadeřavek Varaždin*.⁴⁷ Iz naziva tvrtke vidljivo je da su Kadeřavekove ambicije bile puno veće od tkanja seljačkog platna, ali to se neće ostvariti. Već krajem godine tvrtka je promijenila ime u *Mehanička tkaona platna Kadeřavek Varaždin*.⁴⁸ Iz naloga za uplatu osiguranja radnika Okružnoj blagajni u Varaždinu vidljivo je da je krajem 1922. godine imao zaposlenih 36 radnika, od toga 28 žena, uglavnom iz Trnovca.⁴⁹

Početak rada bio je povezan s mnogim problemima. Tkalački majstor Vječe-slav Radašinsky, jedina stručna osoba zaposlena u tvornici, porijeklom iz grada Rychnova u današnjoj Češkoj, tražio je od Poglavarstva da riješi njegov spor s Kadeřavekom koji ne poštuje sklopljeni ugovor. Osim tkalačkog posla Radašinsky je trebao montirati tkalačke stanove, od kojih je četiri motirao, a ostala su četiri ostala u spremištu jer Kadeřavek nije nabavio sve dijelove potrebne za montažu. Rad je u tvornici započinjao u 7 sati ujutro, ali su radnici umjesto osam sati radili deset sati, navodno na njihov zahtjev kako bi što više zaradili. Radašinsky navodi da je Kadeřavek potpuno nestručan za tkalački posao pa je njemu prepustio stručni dio posla, ali se miješao u proizvodnju s neizvedivim zahtjevima, što je dovodilo do nesuglasica. Problem je bila i dotrajala varaždinska električna mreža zbog koje od rujna 1922. do travnja 1923. godine tvornica nije radila 180 sati.⁵⁰

Uz probleme koje je imao u vođenju tvornice i pomanjkanju novca, Kadeřavek se morao suočiti i s konkurencijom. Tkaonicu je otvorio u vrijeme kad je postojalo više inicijativa za izgradnju tekstilnih pogona, a svakako najveća konkurencija bila je izgradnja novih pogona *Tekstilne industrije d. d.*, kasnije nazvane *Tivar*, koja se širila na južnom ulazu u grad ulaganjem stranog kapitala i s osloncem na strane stručne radnike. Njezin smještaj na gradskoj periferiji, koji omogućuje daljnje širenje, i izgradnja željezničke pruge za potrebe tvornice bili su važni

⁴⁶ *Slobodni građanin*, od 11. lipnja 1921., br. 23. str. 4.

⁴⁷ GPV, opći spisi, 1923., 605.

⁴⁸ Isto, 1922., 10574.

⁴⁹ Isto, 1923., 2976.

⁵⁰ Isto, 1923., 3432.

za njezin uspješan rad. Dok je *Tivar* stalno zapošljavao nove radnike (1926. imao je zaposlenih 800 domaćih radnika i namještenika i 16 stranaca)⁵¹, Kadeřavek je krajem 1923. godine počeo radnike otpuštati.⁵² U koje je vrijeme počeo pregovore s Mariborskom tekstilnom tvornicom, nije bilo moguće utvrditi, ali u ljeto 1925. godine ta je tvornica otvorila svoju podružnicu u Varaždinu pripremajući se očito za kupnju Kadeřavekove tkaonice.⁵³ Krajem listopada 1925. Mariborska tekstilna tvornica obavijestila je Poglavarstvo da je kupila tkaonicu te tražila očevid i novu uporabnu dozvolu jer je u tvornicu montirala nove strojeve te želi uvesti parno centralno grijanje za koje je potrebno zazidati dimnjak. Dopis opisuje zatečeno stanje unutrašnjosti tvornice. Kadeřavek je koristio samo dvije manje prostorije u prizemlju u kojima su bili strojevi, dok je velika prostorija na katu bila prazna. To pokazuje da Kadeřavek nije u potpunosti iskoristio kapacitete tkaonice što je, uz druge poteškoće, vjerojatno bio razlogom njezine brze prodaje.

Nadzor koji je u studenom 1925. godine obavila Inspekcija rada za oblast zagrebačku pokazuje teške uvjete rada u tkaonici. Inspekcija je pronašla niz tehničkih i higijensko-zdravstvenih nedostataka i propusta te obvezala upravu da ih u roku od šest tjedana ukloni. Tako je, na primjer, razmak između tkalačkih strojeva bio 60 - 65 cm umjesto jednog metra, a nije postojala ni zaštita radnika od mogućeg ozljeđivanja remenskim prijenosima strojeva. Inspekcija je obvezala upravu da napravi žičanu zaštitu za čunjake, omogući ventilaciju i u prizemlju i na katu, okreći stubište i temeljito opere stepenice, uredi garderobne ormare te postavi umivaonike za pranje ruku. Umjesto nehigijenskog i za požar opasnog grijanja željeznim pećima treba uvesti parno grijanje. Uprava treba Inspekciji rada dostaviti nacrt i tlocrt unutrašnjeg uređenja i popis strojeva. Budući da je prizemlje od kata bilo podijeljeno željeznom konstrukcijom s drvenim daskama i gredama, Inspekcija je naredila da se ispita statika konstrukcije s obzirom na moguća opterećenja strojevima na prvom katu.⁵⁴ Uprava Tvornice postavila je na krov tkaonice električnu zviždaljku kako bi radnike mogla obavijestiti o početku radnog vremena.⁵⁵ Kadeřavek je sve do proljeća 1926. bio poslovođa u tkaonici.⁵⁶

Do 1939. godine novi vlasnici su napravili još dvije promjene na zgradi tvornice. Godine 1929. uz južnu je fasadu tvorničke zgrade prigradna kovačnica ili,

⁵¹ GPV, zapisnici, 1926.

⁵² Izvješće o otpuštanju radika uvedeno je u *Kazalo* za 1924., ali u spisima nije pronađeno.

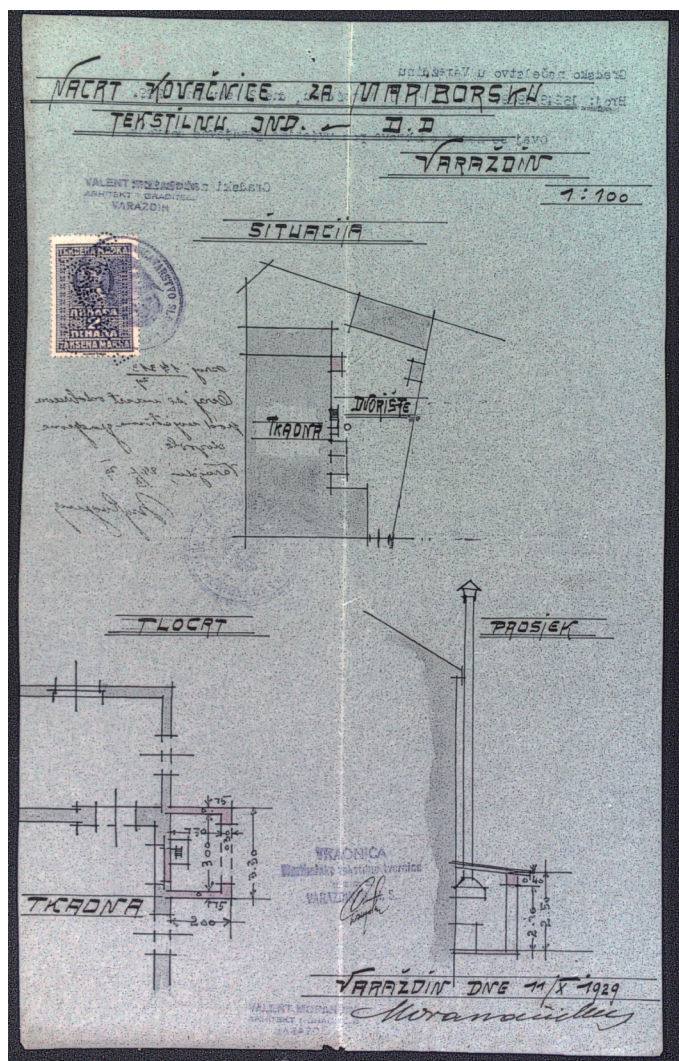
⁵³ Prijava podružnice je uvedena u *Kazalo* za 1925. pod brojem 6529, ali nije pronađena u spisima poglavarstva.

⁵⁴ HR-DAVŽ 7. Građevinska dokumentacija Varaždina i okolice (dalje: Građevinska dokumentacija), 1925., 9430.

⁵⁵ GPV, opći spisi, 1926., 9846.

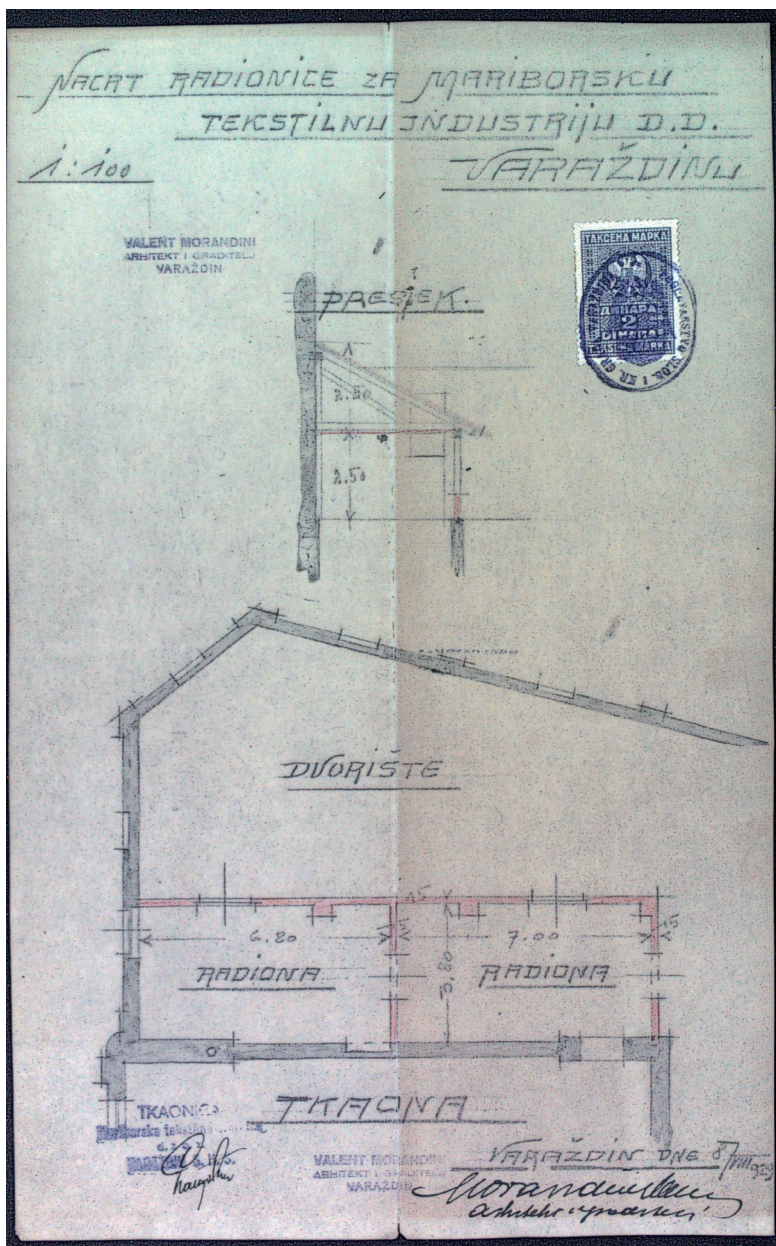
⁵⁶ Zahtjev Kadeřaveka da ga se briše kao poslovođu u Tvornici platna uveden je u *Kazalo* za 1926. pod brojem 3064, ali u spisima nije pronađen.

kako se u odluci navodi, stolarska i strojobraverska radionica. Projekt je izradio arhitekt Valent Morandini. Osim tlocrta u spisu je i skica prostorne situacije. Tkaonica je zauzimala ugao Šenoine ulice i Trga s dužom frontom u Šenoinoj, a s južne strane u Kratkoj ulici⁵⁷ bila je ograda dvorišta. Uz jugozapadni dio zida prigradna je zgrada, očito spremište ili radionica, ali nema podataka kad je izgrađena.⁵⁸

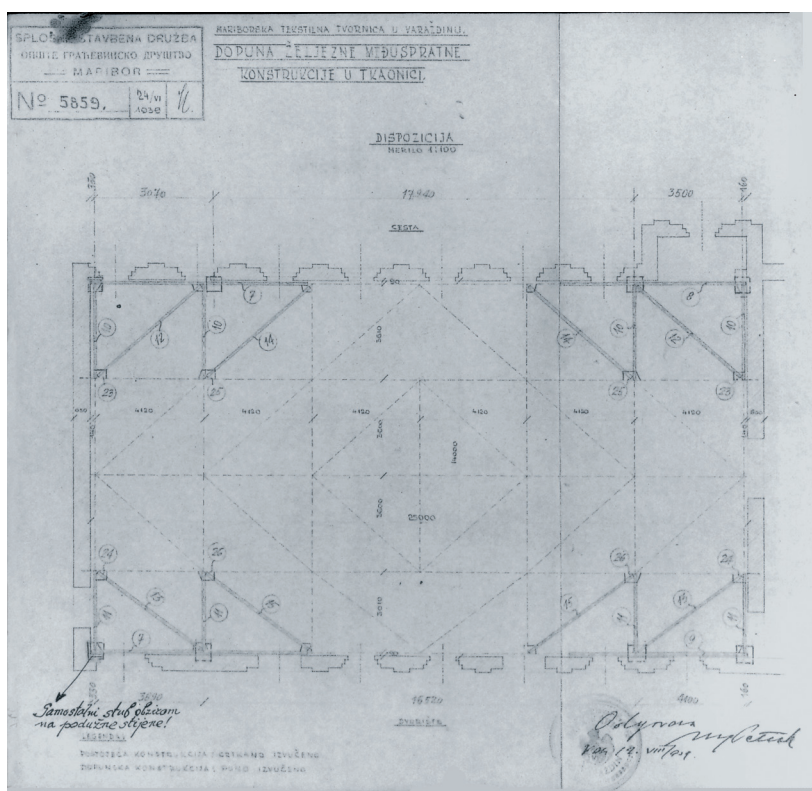
⁵⁷ Novi naziv za produženu Usku ulicu.

⁵⁸ Građevna dokumentacija, 1929., 11 578.

Slike 4. i 5. Nacr kovačnice, plan arhitekta i graditelja Valenta Morandini iz 1929. godine, HR-DAVŽ 7. Građevinska dokumentacija Varaždina i okolice, 1929., 11 578

Godine 1939. tkaonica je zatražila dozvolu za radove na pojačanju željezne međukatne konstrukcije uz koju se nalazi jedini dosad pronađeni dio tlocrta tkaonice. Tlocrt prikazuje veliku prostoriju na katu u kojoj su se nalazili tkalački stanovi i drugi strojevi s ucrtanim elementima željezne konstrukcije. Ulazni dio okrenut prema Trgu, u kojem su vjerojatno bili uredi, nije prikazan jer u tom dijelu zgrade nije bilo potrebno izvoditi radove. Tlocrt kao i statičke proračune napravila je *Splošna stavbena družba* iz Maribora. Iz tlocrta se vidi da su pojačani bočni dijelovi međukatne željezne konstrukcije potrebne za stabilizaciju postojećeg stropa prizemlja u svrhu potpunog uklanjanja vibracija koju stvaraju tkalački stanovi na katu. Konstrukcija je sastavljena od rešetkastih nosača.⁵⁹

Slika 6. Tlocrt tkaonice s prijedlogom pojačanja međukatne konstrukcije koju je izradila *Splošna stavbena družba* Maribor, HR-DAVŽ - 7. Građevinska dokumentacija Varaždina i okolice, 1939., 13 630

⁵⁹ Građevinska dokumentacija, 1939., 13 630

Vanjski izgled tkaonice nije se bitno promijenio i na njemu nije bilo većih građevinskih zahvata osim na pročelju na kojem su ugrađeni novi prozori i vrata. To potvrđuje fotografija snimljena vjerojatno prilikom obilježavanja 70. obljetnice osnutka Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Varaždinu 1934. godine.⁶⁰

Slika 7. Zgrada tkaonice A. Kadeřaveka danas je vlasništvo TIVA-e, varaždinske tiskare

Zgrada je jednokatna uglovnica pročeljem okrenuta prema Trgu, izduženog pravokutnog tlocrta s dužom stranicom u Šenojinoj ulici. Dimenzije su, procijenjene prema dostupnom tlocrtu, $\approx 35 \times 15$ m. S dvorišne strane su dva zida-na ulaza, jedan prema prostorijama uprave, drugi u tkaonicu. Na niski parapet je nanijeta gruba žbuka, dok su zidovi glatki. Zidovi su vertikalno podijeljeni velikim redom plitkih pilastara koji završavaju stiliziranim dorskim kapitelima. Iznad pilastara je plitki jedostavno profilirani vijenac. Vodoravni niz prekidaju ugaoni rizaliti koji završavaju balustradom nad čijim se ugaonim stupcima na pročelju nalaze plitke vaze. Pročelje je simetrično oblikovano s glavnim ulazom u sredini u prizemlju i balkonom na katu. Lijevo i desno od ulaza između pilastara su po dvije prozorske osi s prozorima koji su ugrađeni kasnijim pregradnjama. U prizemlju su za potrebe trgovine, odnosno ugostiteljskog objekta, probijena nova vrata.

⁶⁰ <https://www.pinterest.com/pin/131378514102016860/> 26. listopada 2017.

Slika 8. Zgrada tkaonice A. Kadeřaveka, pogled iz Šenoine ulice

Na bočnom je zidu devet prozorskih osi između pilastara s prozorima identičnim onima koji su se nalazili i na pročelju. Uski, dugački prozori koji se protežu između pilastara kroz prizemlje i kat zatvoreni su s trideset malih okana na prozorima zida i dvadeset na prozorima rizalita. Tkaonica je pokrivena trostrešnim krovom. Zidna raščlamba je prilikom posljednje obnove zgrade dodatno naglašena razlikom u boji zida i profilacije. Dvorište tkaonice je u Šenoinoj i Uskoj ulici zatvoreno visokom zidanom ogradom koju je očito projektirao i izgradio Kadeřavek jer su parapet i vertikalna raščlamba pilastrima istovjetni zidu tkaonice. Prozori probijeni u zidu ograde nastali su tijekom kasnijih dogradnji radionica unutar dvorišta.

Naglašena vertikalna raščlamba i profilacija zida, pilastri, vijenci, oblik i dimenzije prozora te ugaoni rizaliti pripadaju značajkama secesije pa je zgrada tkaonice ne samo prvi novoizgrađeni industrijski objekt u Varaždinu⁶¹ već je jedan od malobrojnih sačuvanih primjera secesijske industrijske arhitekture u Hrvatskoj koja je još uvijek gospodarski objekt, danas u funkciji tiskare.⁶²

⁶¹ Industrijski pogoni koji su u Varaždinu otvoreni prije Prvog svjetskog rata uglavnom su bili smješteni u postojeće ili prilagođene i dograđene objekte. U vrijeme kad je Kadeřavekova tkaonica počela s radom, novoizgrađena tvornica Tekstilne industrije d. d. (*Tivar*) još nije bila dovršena. Usporedi: *Narodno jedinstvo*, od 13. svibnja 1922., br. 19, str. 5.

⁶² Mariborska tekstilna industrija d. d. bila je vlasnikom tkaonice do 1945. Zgradu su zatim koristile gradske organizacije Narodne fronte, a od 1948. na 1. katu bilo je sjedište uprave *Varaždinskih vijesti*. Sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća u zgradu je preseljena Narodna tiskara, kasnije NIŠRO Varaždin čiji je slijednik TIVA koja i danas djeluje u toj zgradi.

GRADNJE U USKOJ ULICI

Nakon izgradnje tkaonice Kadeřavek je i dalje planirao izgradnju na zemljištima koja su bila u njegovom vlasništvu. Od rušenja Klemenčičeve kuće potpuno je odustao jer je 1924. godine zatražio dogradnju terase u dvorištu kuće uz obećanje da će napraviti *ukusnu fasadu*.⁶³ Po-

Slika 9. Bakačeva ulica, nekadašnja
produžena Uska ulica

glavarstvo je vjerojatno zahtijevalo da sruši trošnu Mayerovu kuću koju je i kupio *da tu izgradi pristojnu zgradu* i regulira Usku ulicu, ali, kako sam navodi, *njega to boli jer nagrđuje taj dio grada*, no nije u situaciji da to izvede. Prepušta Gradu da kuću sruši i daje kamen i drugi građevni materijal, uz uvjet da Grad na utvrđenom građevnom pravcu u Uskoj ulici i na mjestu Mayerove kuće izgradi betonski ogradni zid visine 3,60 m, debljine 45 cm i duljine 20 m u Uskoj ulici i 2,40 m u Gajevoj takvih karakteristika da bi se na njemu u budućnosti mogao zidati kat.⁶⁴ Grad vjerojatno nije prihvatio njegov prijedlog, ali je 1926. godine odlučio popraviti Usku ulicu. Zahvaljujući upitu zastupnika Božidara Gregla gradonačelniku o radovima koji su stali pa je ulica osta-

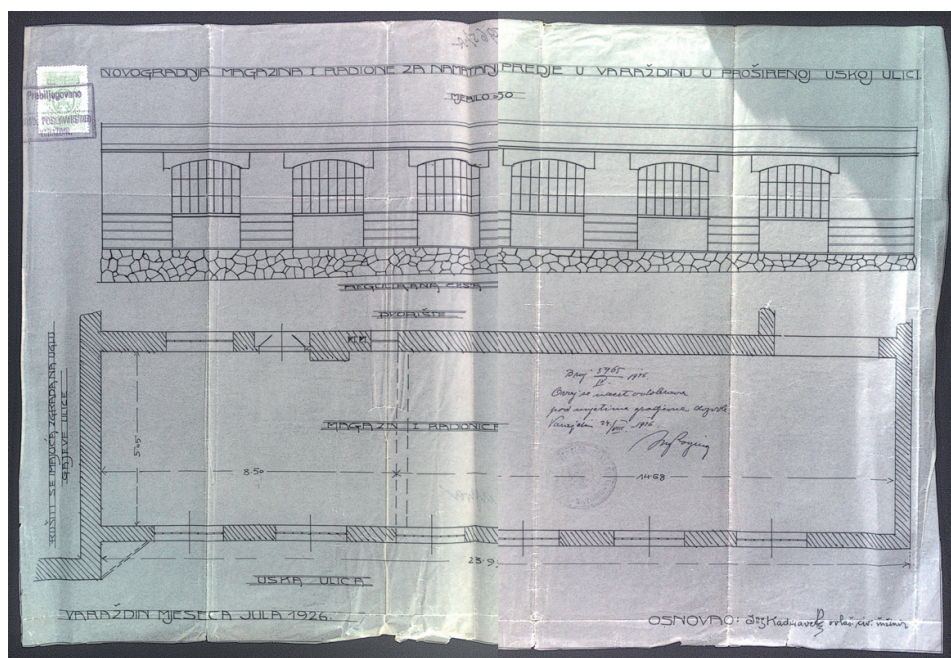
la raskopana, saznajemo da je zastoj radova povezan s gradnjom Kadeřavekove zgrade u Uskoj ulici.⁶⁵ S tom je gradnjom povezan novi zahtjev za izdavanje građevinske dozvole 1926. godine za izgradnju skladišta i radionice za namatanje pređe. Iz njegovog zahtjeva saznajemo još jedan zanimljiv podatak: temelji kurtine koja je povezivala sjeveroistočnu kulu s Gornjim vratima još su postojali iznad razine tla, ali ne znamo u kojoj visini, no Kadeřavek ga je morao srušiti kako bi mogao napraviti točnu izmjeru zemljišta potrebnog za izradu nacрта. Dijelovi tog zida nisu bili u potpunosti uklonjeni tijekom 19. stoljeća vjerojatno zbog dugotrajnog spora Grada s Mayerovim nasljednicima oko vlasništva nad kućom koja je, prema planu regulacije gradilišta iz 1917., bila uska i dugačka zgrada

⁶³ GPV, opći spisi, 1924., 3476.

⁶⁴ Isto, 1925., 1415.

⁶⁵ Isto, zastupstvo, 1926.

sastavljena od dva dijela i zauzimala 2/3 Uske ulice. Gradnju u dubinu parcele vjerojatno je onemogućavao ostatak gradskog zida. U molbi Kadeřavek navodi kako nema dovoljno novaca i neće moći još srušiti Mayerovu kuću, već će u prvoj fazi uzduž Uske ulice izgraditi samo skladište duljine 8,50 m i širine 5,50 m, a ostatak od 14,68 m izgraditi će naknadno poštujući građevni pravac. Zgrada će biti izgrađena od betona i opeke visine 5 m, pokrivena armiranom betonskom pločom, uz upotrebu kvalitetnog materijala i sigurna od požara.⁶⁶ Prostorni plan nije sačuvan, ali na crtežu pročelja skladišta strmina Uske ulice nalazi se s desne strane, a lijevo je označen zid Mayerove kuće, što pokazuje da je Kadeřavek namjeravao izgraditi skladište na onom dijelu Mayerove kuće u Uskoj ulici koji je već bio srušen, a na kojem se danas nalazi jednokatnica (Bakačeva 2b).⁶⁷

Slika 10. Crtež tlocrta i pročelja skladišta i radionice za namatanje pređe, HR-DAVŽ - 7. Građevinska dokumentacija Varaždina i okolice, 1926., 5966

⁶⁶ GPV, opći spisi, 1926., 5965.

⁶⁷ S dvorišne strane nekadašnje Mayerove kuće na spoju današnje prizemnice i katnice u Bakačevoj ulici vidljiv je profil prozora kakav nalazimo na Kadeřavekovom crtežu skladišta.

Tlocrt skladišta i radionice je izdužen pravokutnik koji prati građevnu crtu Uske ulice sastavljen od dviju prostorija, veće radionice i manjeg skladišta sa šest prozorskih osi prema ulici i s dvojim vratima te prozorom prema dvorištu. Pročelje je podijeljeno u tri vodoravna pojasa. Parapet, čija visina ovisi o strmini ulice, obložen je nepravilnim pločastim kamenom. U prizemlju je šest prozorskih osi. Vodoravnu profilaciju prekidaju pravokutne uklade ispod prozora. Veliki prozori zatvoreni su većim brojem malih okana. Pročelje završava jednostavnim profiliranim vijencem. Izostanak krovišta pokazuje da je izgradnja prizemlja bila prva faza i priprema za zidanje kata. Jednostavnost i geometričnost pročelja obožena je tek zaobljenim natprozornicima koji upućuju na secesiju pod čijim je utjecajem Kadeřavek bio već prije Prvog svjetskog rata. U vrijeme kad je započeo gradnju radionice, Kadeřavek više nije bio vlasnik tkaonice, a ni poslovođa pa je očito planirao izgraditi svoj pogon u kojem će nastaviti raditi poslove tkanja.

Slike 11. i 12. Prozor Kadeřavekovog skladišta s dvorišne strane današnje uglovnice u Gajevoj ulici nakon i prije obnove zida.

S dvorišne strane nekadašnje Mayerove kuće na spoju današnje prizemnice i katnice u Bakačevoj ulici vidljiv je profil prozora kakav nalazimo na Kadeřavekovom crtežu skladišta. Radovima na tom zidu 2017. godine i nanošenjem novog sloja žbuke zadržan je oblik prozora, ali pojednostavljen je i prežbukano

natprozornik. Nakon što je prodao tvornicu, otvorio je novu tvrtku pod nazivom *A. Kadeřavek tkaonica seljačkog platna*.⁶⁸ U to je vrijeme vjerojatno izgradio na toj parceli obiteljsku kuću s predvrtom.⁶⁹ S obzirom na to da je na građevnoj crti na Trgu zazidan zid dvorišta, a kuća pomaknuta duboko u dvorište, teško je bez građevinske dozvole zaključiti je li za te izmjene dobio suglasnost Poglavarstva.

Međutim, godine 1930. Kadeřavek je tražio uvjerenje da više ne posjeduje jednokatnu stambenu kuću na uglu Trga bana Jelačića i Gajeve ulice (Klemenčićevu kuću) i prizemnu stambenu zgradu na uglu Gajeve i Uske ulice s radionicom uzduž Uske ulice koje su vlasništvo Roberta Muraija iz Svetog Jurja na Bregu.⁷⁰ Kadeřavek je kuće i radionicu prodao, a odrekao se također i poslova tkanja jer se 1929. godine vratio svojoj struci. Ponovno je otvorio inženjerski ured za poslove izrađivanja planova za stambene kuće, mlinove i druge vodne naprave, isušivanje zidova i ventilaciju. Kako pokazuje fotografija Gajeve ulice na razglednici iz 1930. godine, do prodaje nekretnina Muraiju Kadeřavek nije srušio Mayerovu kuću na uglu Gajeve i Uske ulice kako se na to obavezao građevinskom dozvolom iz 1926. godine. Današnji je izgled taj dio grada dobio u vrijeme novih vlasnika, ali bez planova i dokumentacije zasad nije moguće utvrditi kako i kada su nastale promjene koje je izveo novi vlasnik.

ZAKLJUČAK

Trg bana Jelačića nalazi se u najužem središtu grada svega nekoliko minuta udaljen od Gradske vijećnice i glavnog gradskog trga (Trg kralja Tomislava). Formiranje novog trga na vanjskom rubu porušenog gradskog bedema bio je pokušaj da se postigne integracija dviju gradskih cjelina koje su nastajale paralelno, ali na drugačijim osnovama. Grad unutar bedama svojim strukturama, prostornim i arhitektonskim, nosio je sva obilježja urbanog središta s glavnim gradskim trgom, gradskim inzulama, jednokatnim palačama i sakralnim kompleksima. Predgrađa su se razvijala uz prilazne ceste gradu i nosila su uglavnom značajke ruralnog života s prizemnicama, okućnicama, vrtovima i gospodarskim zgradama te tek

⁶⁸ GPV, opći spisi, 1926., 6548.

⁶⁹ Točna godina nije se mogla utvrditi prema postojećoj dokumentaciji. Nasljednici njegove ostavštine navode 1936. godinu kao godinu izgradnje obiteljske kuće, ali nakon 1926. nema podataka da je Kadeřavek izvodio građevinske radove na bilo kojoj od parcela u njegovom vlasništvu. Godine 1930. Više nije bio vlasnik Klemenčićeve i Mayerove kuće i radionice.

⁷⁰ Na Klemenčićevoj kući danas je spomen-ploča hrvatskom pijanistu i kompozitoru Jurici Muraiju. U natpisu se navodi da je rođen u toj kući. Godine 1927., kad je Murai rođen, kuća još nije bila u vlasništvu njegovog oca pa bi trebalo provjeriti jesu li možda Muraiji već te godina stanovali u kući pa je kasnije kupili ili Jurica Murai uopće nije u njoj rođen s obzirom na to da u Varaždinu već imamo pogrešno postavljenih spomen-ploča, npr. one slikaru Miljenku Stančiću.

Slika 13. Pogled na Gajevu ulicu s Trga bana Jelačića 1930., Gradska knjižnica Varaždin, digitalna zbirka *Varasдиниensia*, Id razglednice 00284

Slika 14. Pogled na Gajevu ulicu s Trga bana Jelačića danas

ponegdje s jednokatnom kućom ili palačom. Nijedan od planova za regulaciju Trga nije bio proveden pa je njegov današnji izgled posljedica niza nerealiziranih ili promijenjenih planova i prilagodbi trenutnim potrebama određenog vremena. Trg je ostao nedefiniran kao prostor urbanog života grada, kako u prostornom tako i u funkcionalnom smislu i nije u cijelosti integriran u njegovo urbano tkivo. Od svog nastanka do danas stalno je bio u funkciji privremenih rješenja, najprije kao sajmišni prostor, zatim gradska tržnica, a kad je tržnica 1963. godine preseljena na susjednu parcelu između Šenoine i Preradovićeve ulice, Trg postaje parkiralište i u toj funkciji je i danas. Izuzetak je njegov istočni dio oko kuće Wunderlich koji je u sklopu uređenja gradske tržnice 1963. uređen kao perivoj.

U povijesti arhitekture i urbanizma mnogi su kvalitetni planovi i zanimljiva urbanistička rješenja arhitekata ostali nerealizirani ili su se mijenjali i prilagođavali bilo zahtjevima investitora bilo izmjenama urbanističkih planova. Takve prilagodbe i izmjene često, u slučaju povijesnih urbanih cjelina, polaze od privatnih interesa i na štetu su očuvanja i zaštite cjeline. Ideja o južnoj strani Trga kao mjesta izgradnje zgrade suda realizirat će se tek 1964. godine, ali na parceli u Ulici braće Radić, kako je zaključeno još davne 1915. godine. Izgled južne strane Trga ovisit će o idejama i financijskim mogućnostima inženjera i graditelja Artura Kadeřaveka i spremnosti gradskih vlasti da udovolje svim promjenama planova, na što su svakako utjecale teške ekonomske prilike u gradu nakon završetka Prvog svjetskog rata. U urbanističkom smislu najzanimljiviji, a možda i najkvalitetniji je bio njegov prvi plan gradnje bloka kuća s kinodvoranom čime bi se, izgradnjom nove gradske inzule, jasno definirala južna granica Trga, a on bi dobio sadržaj koji bi utjecao na njegovu funkciju i uređenje u javni gradski prostor. Međutim, neposredno nakon Prvog svjetskog rata, suprotno *Gradevnom statutu* i *Regulatornoj osnovi*, u najužem centru grada izgrađen je industrijski objekt. Kadeřavek je, kao školovan inženjer i graditelj, bio svjestan mogućeg nesklada između novogradnje i stare gradske jezgre pa je secesijskim elementima zidne raščlambe nastojao oplemeniti industrijski objekt. Iako zgrada visinom ne izlazi izvan gabarita zgrada unutar stare jezgre, svojim ukupnim dimenzijama suprotna je mjerilu renesansno-baroknog grada čiji je trebala biti nastavak. Daljnji su nesporazumi nastali odustajanjem od izgradnje cijelog bloka na utvrđenoj građevnoj crti pa su parcele prepuštene kasnijim intervencijama te parcijalnim i neujednačenim rješenjima.

Urbanističkim planom povijesne jezgre koji je usvojen u Gradskoj skupštini 2006. godine predlaže se izgradnja podzemne garaže i uređenje Trga bana Jelačića kao pješačke zone s mobilnim ili demontažnim objektima za uslužne djelatnosti te vanjskim terasama s mogućnošću da se Trg koristi za programe većih manifestacija. Plan je definirao parcelu s južne strane Trga kao zonu nove izgrad-

nje uz mogućnost rušenja ili dogradnje postojećih kuća osim kuće na Trgu bana Jelačića 23 (Klemenčićeve kuće), koja je zaštićeno kulturno dobro, i Kadeřavekove tkaonice, za koju nije ponuđeno rješenje. Ostanak zgrade tkaonice na uglu Trga i Šenoine ulice, u neposrednoj blizini gradske tržnice, ne može biti upitan već mora biti dio kompletnog rješenja uređenja Trga pod uvjetom da se tiskara premjesti u industrijsku zonu, a zgrada dobije novu funkciju koja će biti kvalitetni dodatak javnom prostoru Trga. Velika pogreška i nepravda bi se ponovila ukoliko bi se zgrada nekadašnje Kadeřavekove tkaonice srušila ili namijenila za smještaj gradskih institucija jer na taj način ne bi bile ispravljene ranije pogreške, a postoji bojazan da bi nastale nove.

IZVORI

1. HR-DAVŽ – 2. Poglavarstvo grada Varaždina, zapisnici, 1916. – 1918.
2. HR-DAVŽ – 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1916. – 1930.
3. HR-DAVŽ – 649. Gradsko poglavarstvo Varaždin, 1918. – 1941., opći spisi
4. HR-DAVŽ – 975. Zbirka starih razglednica gradova i mjesta
5. HR-DAVŽ – 7. Građevinska dokumentacija Varaždina i okolice, 1921. – 1939., industrija
6. HR - DAVŽ – 545. Zbirka planova i zemljovida
7. *Varasдиниensia*, Zavičajna zbirka Gradske knjižnice u Varaždinu
8. *Mapa kraljevskog slobodnog grada Varaždina*, Anton Kiesswetter, Varaždin 1860., GMV, inv. br. 3329
9. *Građevni red za gradove Osiek, Varaždin i Zemun u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Kralj. zemaljska tiskara, Zagreb 1900.
10. *Urbanistički plan povijesne jezgre*, Varaždin, 2006.

NOVINE

1. *Hrvatska straža*, br. 18, 1886. br. 9, 1889.
2. *Varaždinski viestnik*, br. 21, 1890. br. 8, 1892.
3. *Varaždinske vijesti*, br. 30, 1994.
4. *Agramer Zeitung*, br. 100, 1908.
5. *Naše pravice*, br. 38, 1911. br. 3, 1907., br. 41, 1911., br. 21, 1911., br. 20, 1914.
6. *Hrvatsko pravo*, br. 37, 1915.
7. *Slobodni građanin*, br. 8, 1920.
8. *Wiener Schach-Zeitung*, br. 20, 1924.

9. *Volja naroda*, br. 11, 1919.
10. *Slobodni građanin*, br. 23, 1921.
11. *Narodno jedinstvo*, br. 19, 1922.

LITERATURA

1. FILIĆ Krešimir, "Život i prilike grada Varaždina od god. 1840. - 1860." *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1929., troškom i nakladom Varaždinske ekstenze.
2. HAJÓS Géza, „Gradski perivoji u Beču i u zemljama bivše austrijske monarhije iz europske perspektive između 1770 i 1867.“ u: Bojana Bojanić Oban Šćitaroci, Mladen Obad Šćitaroci, Géza Hajós, *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću*, Šćitaroci d. o. o., Zagreb, 2004.
3. HORVAT Rudolf, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Grad Varaždin, 1993.
4. *Historicizam u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000, Hrvatski bibliografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9390>
5. ILIJANIĆ Mira, „Arhitektura secesije u Varaždinu“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, God. 15-22(1974.), br. 1-3, Zagreb, 1974.
6. LENTIĆ KUGLI Ivy, *Varaždin nakon požara 1779.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Zagreb, 1973.
7. LENTIĆ KUGLI Ivy, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*, Naklada Ljevak d. o. o., Zagreb, 2001.
8. MIRKOVIĆ Marija, „O spajanju unutrašnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu“, *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, Vol. 2-3, GMV, Varaždin 1962.-1963.
9. SLUKAN ALTIĆ Mirela, „Regulatorne osnove Varaždina i njihov utjecaj na povijesni razvoj grada“ u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.* (urednik Šicel Miroslav, Kaštela Slobodan), Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009.
10. *Secesija u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2003.
11. ŠIMUNČIĆ Zdenka, „Osnovne karakteristike industrijskog razvoja na području Hrvatske u međuratnom razdoblju“, *ACTA historico-oeconomica Iugoslaviae*, časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije, Vol. 1, Zagreb, 1974.

SAŽETAK

PLANOVI ZA REGULACIJU JUŽNOG DIJELA TRGA BANA JELAČIĆA U VARAŽDINU I IZGRADNJA TKAONICE ARTURA KADEŘAVEKA 1922. GODINE

Nakon rušenja fortifikacija grada Varaždina i zatrpavanja graba, na mjestu nekadašnjeg sjevernog grabišta nastao je novi gradski trg, Banovina, Banski trg, odnosno Trg bana Jelačića. Na zemljištu koje je nastalo parcelacijom nekadašnjeg grabišta izgrađene su tijekom 19. stoljeća nove kuće, ali južni dio Trga bana Jelačića ostao je neizgrađen sve do razdoblja nakon Prvog svjetskog rata. Planovi gradskog poglavarstva da na toj parceli izgradi zgradu suda ili gradsku vijećnicu i dovrši regulaciju nekadašnjeg sjevernog grabišta nisu ostvareni.

Tijekom Prvog svjetskog rata vlasnik zemljišta postao je ing. i graditelj Artur Kadeřavek koji je, umjesto planirane izgradnje bloka kuća i kinodvorane, na toj parceli godine 1922. izgradio tkaonicu i obiteljsku kuću. Tom je gradnjom u najužem dijelu grada unutar stare jezgre nastao industrijski objekt. Današnji izgled Trga posljedica je niza nerealiziranih ili promijenjenih planova i prilagodbi trenutnim potrebama određenog vremena. Trg je ostao nedefiniran kao prostor urbanog života grada i u prostornom i u funkcionalnom smislu i nije u cijelosti integriran u njegovo urbano tkivo.

Ključne riječi: Varaždin; Trg bana Jelačića; Artur Kadeřavek; regulacija; tkaonica.

SUMMARY

THE PLANS TO REGULATE THE SOUTH END OF BAN JELAČIĆ SQUARE IN VARAŽDIN AND THE CONSTRUCTION OF THE COTTON MILL BY ARTUR KADEŘAVEK IN 1922

After the fortifications of the city of Varaždin were torn down and the ditches filled with earth, at the location of the north ditch a new town square known as Banovina, Ban Square or Ban Jelačić Square was created. In the 19th century, new houses were built on the lots obtained by the parcellation of the north ditch area, but the south end of Ban Jelačić Square remained untouched by construction until the period after World War I. The city government's plans to build a courthouse or a city hall there, and in this way to complete the regulation of the former north ditch area, were never put into operation. During World War I, Artur Kadeřavek, an engineer and builder became the owner of the lot. Instead of building a block of houses and a cinema planned for the location, in 1922 he built a cotton mill and a family house there. This construction placed an industrial facility in the historic core of the city. The way the square looks

today is the result of a number of abandoned or altered plans and adaptations made to meet the needs of different periods. Thus, the square has remained undefined as an urban area, both in the spatial and functional sense, and has not been integrated into the urban tissue of the city.

Key Words: Varaždin; Ban Jelačić Square; Artur Kadeřavek; regulation; cotton mill.

DOPRINOS VARAŽDINSKIH GRAĐANSKIH DRUŠTAVA KULTURNOME ŽIVOTU VARAŽDINA OD 1918. DO 1929. GODINE

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata kulturni život Varaždina u punom je zamahu. Tome su posebice doprinijela varaždinska građanska društva održavanjem koncerata, priredaba i proslava te obilježavanjem značajnih godišnjica. U radu se na temelju muzejske i knjižnične građe te članaka tadašnjih novina Hrvatskoga jedinstva, Hrvatskoga prava, Narodnoga jedinstva, Naših pravica, Slobodnoga gradjanina i Volje naroda daje pregled kulturnih događaja u Varaždinu koje su organizirala varaždinska građanska društva u prvom desetljeću nakon Velikoga rata. Naglasak je stavljen na najznačajnija kulturna društva i društva koja su imala sekcije zadužene za kulturnu djelatnost. To su Hrvatsko pjevačko društvo „Vila“, Hrvatsko radničko pjevačko društvo „Vijenac“, Hrvatski sokol u Varaždinu i Sokolsko društvo Varaždin, Hrvatski akademski ferijalni klub „Tomislav“ i Pjevačko društvo „Tomislav“, Radničko naobrazbeno društvo „Sloboda“ i Varaždinsko muzealno društvo.

POLITIČKE I GOSPODARSKE PRILIKE U VARAŽDINU OD 1918. DO 1929. GODINE

Varaždin je kao dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba ujedinjen s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine. Novonastala politička situacija utjecala je na gospodarske prilike u gradu. Posljedice rata osjećale su se u prvim godinama nakon njegova završetka u porastu cijena i opskrbi hranom, a posebice je bila prisutna oskudica namirnica. Varaždin je

bio industrijski grad razvijene tekstilne industrije, pa su radnici u velikoj mjeri osjećali posljedice gospodarske krize.¹ Politička se situacija nije umirila ni u narednim godinama potaknuta gospodarskim problemima koje gradska vlast nije mogla riješiti. Grad je potresala kriza vlasti koja je kulminirala u siječnju 1927. godine kada je raspušteno gradsko zastupstvo i vlast je preuzeo žandarmerijski potpukovnik.² Iako je obnovljeno održavanje gradskih izbora, takvo stanje nije dugo potrajalo jer je već u siječnju 1929. godine kralj Aleksandar I. Karađorđević proglasio diktaturu.

KULTURNE PRILIKE NAKON PRVOGA SVJETSKOG RATA I VARAŽDINSKA GRAĐANSKA DRUŠTVA

Političke i gospodarske (ne)prilike nisu pogodovale kulturnom razvoju i napretku. Prvi svjetski rat umanjio je razvoj kulturnog života Varaždina, no on je ipak bio prisutan. U tome je razdoblju značajno djelovanje Gradskog kazališta u Varaždinu koje je publici nudilo koncerte, operete i drame. U gradu je otvoren Kinematograf „Tomasijev kino“ koji je prikazivao europske filmove. Umjetnik Ivo Režek održao je izložbe svojih radova 1917. i 1919. godine. Većina varaždinskih građanskih društava nije djelovala tijekom rata, ali neka su ipak nastavila s radom. Hrvatski akademski ferijalni klub „Tomislav“, Varaždinska gimnazijska mladež i Prvi hrvatski vatrogasni zbor u Varaždinu djelovali su u smanjenom obliku, ali nisu u potpunosti obustavljeni. Organizirale su se plesne zabave i koncerti, koji su najčešće bili u dobrotvorne svrhe, te pučka predavanja raznovrsne tematike.³ Takvo je stanje trajalo do 15. siječnja 1918. godine kada je banskom

¹ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“, *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, urednik Andre MOHOROVIČIĆ, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Skupština općine Varaždin, Varaždin, 1983., 563–565.

² Đurđica CESAR, „Pregled povijesti Varaždina u prvoj polovici dvadesetog stoljeća“, *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882. – 1968.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 13. i 14. studenoga 2008. godine u Varaždinu, urednici Miroslav ŠICEL i Branko SPEVEC, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin – Gimnazija Varaždin – Gradski muzej Varaždin – Hrvatsko entomološko društvo, Zagreb – Varaždin, 2008., 6–7; Magdalena LONČARIĆ, *Politički i stranački život Varaždina 1861. – 1941.*, katalog izložbe s kronološkim pregledom važnijih političkih zbivanja, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1994., 38.

³ Ana KANIŠKI, „Kulturni i umjetnički život grada Varaždina za Prvoga svjetskog rata“, *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. godine, glavni urednik Stjepan DAMJANOVIĆ, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2014., 317–332.

naredbom zabranjeno održavanje plesnih zabava u javnim lokalima.⁴ Završetak rata i ulazak u novu državu donosi promjene u društvu i mentalitetu ljudi.⁵ Vidljiv je kulturni razvoj u gradu i obnavljanje djelatnosti društava.

Varaždinska građanska društva, koja su u najvećoj mjeri obilježila kulturni život Varaždina u prvom desetljeću jugoslavenske državne zajednice, su Hrvatsko pjevačko društvo „Vila“, Hrvatsko radničko pjevačko društvo „Vijenac“, Hrvatski sokol u Varaždinu i Sokolsko društvo Varaždin, Hrvatski akademski ferijalni klub „Tomislav“ i Pjevačko društvo „Tomislav“, Radničko naobrazbeno društvo „Sloboda“ i Varaždinsko muzealno društvo. Društva, koja nisu bila isključivo kulturne naravi, imala su različite odjele posvećene kulturi, primjerice glazbene sekcije. Priređivanjem koncerata, plesova i raznih manifestacija oživjela su grad.⁶

HRVATSKO PJEVAČKO DRUŠTVO „VILA“

„Vila“ je osnovana na inicijativu aktivnog kulturnog djelatnika grada Varaždina Dragutina Antoleka Oreška 1875. godine.⁷ Odbor Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ već je u studenome 1918. godine pozvao svoje stare članove u prostorije Narodne čitaonice u kazalište na dogovor oko obnavljanja rada nakon rata. Budući da su ostali bez velikog broja članova, u pozivu stoji želja da se

⁴ „Zabrana održavanja plesnih zabava“, *Hrvatsko pravo*, 2. veljače 1918., br. 5, str. 4.

⁵ Branko SVOBODA opisuje kako je dočekan završetak rata u Varaždinu: „Dolaze dani slavlja i pobjeda. Nikad Varaždin ne dočeka veće slave i radosnijih dana. Nikad se u njemu toliko ne probudi patriotski zanos i narodno oduševljenje, koliko za listopadskih dana 1918. godine. Cio je grad na nogama, sve nestrpljivo očekuje posljednje vijesti sa bojišta i iz revolucionarnog Zagreba. U svakom se srcu javlja neki viši sveti osjećaj, da u naše stare domove i mirne ulice ulazi nešto novo, nešto veliko i veličanstveno. Sve predosjeća, da je ono neizmjerljivo kao vječnost i široko kao nebotočne visine, što ulazi u nas – ona zlatna, ona stoljeća i stoljeća snivana i željkovana Sloboda.“ (Branko SVOBODA, *Sokolstvo u Varaždinu 1877. – 1923.*, Sokolsko društvo, Varaždin, 1923., 74).

⁶ Najave i izvještaji događanja povodom poklada 1919. godine opisani su riječima koje najbolje dočaravaju s koliko su žara varaždinska građanska društva i građani dočekali kraj rata te slobodu u obilježavanju praznika i obljetnica: „Ove godine osobito razveseli koledar sve vesele ljude, koji vole zabave i razonodjenja, jer nam je pružio dugo, gotovo nepregledno dugo doba poklada. K naš grad, u kojem je za četiri i po ratnih godina i najljućeg ropstva, gotovo sav društveni život zamro, probudio se i živo razmahao u prvoj slobodnoj godini. Još nije ni po pokladnog vremena prošlo, a zabava na sve strane, plesova i igranka dnevno. Nekoja naša društva već prirediše nekoliko uspjelih i zabavnih večeri, a bit će toga i još više.“ („Poklade“, *Volja naroda*, 13. veljače 1919., br. 7, str. 3).

⁷ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždin, 1993., 616–618; Vladimir HUZJAN, Ana ŠKRILJEVEČKI i Spomenka TEŽAK, autori biografskih jedinica u *Krešimir Filić, Povijesni natpisi grada Varaždina*, urednici Vladimir HUZJAN i Spomenka TEŽAK, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2017., 209.

Društvu pridruže *svi prijatelji hrvatske pjesme* kako bi *pomlađenim silama uskrisili našu „Vilu“*.⁸ Društvo je dalo tiskati oglase kojima traži nove članove nakon obnove rada.⁹ Pozivi „Vile“ urodili su plodom. U redove Društva pristupili su novi članovi, među njima posebice varaždinski trgovci poput Viktora Deutscha, Julija Schwarza i Hinka Mosesa.¹⁰ Glavnoj skupštini Društva, koja je održana u siječnju 1919. godine u gradskoj vijećnici, prisustvovalo je četrdeset i četvero članova. Za svoje su aktivnosti dobili na korištenje prostorije u gradskom kazalištu.¹¹

Kao pjevačko društvo najviše je doprinijelo kulturnome životu koncertima koje je redovito održavalo narednih godina povodom raznih prigoda. Tradicionalno je priređivalo koncerte povodom obljetnica, blagdana i praznika, primjerice poklada i Silvestrova. Godine 1925. „Vila“ je održala *Silvestrovo veče* u kazališnoj restauraciji prilikom čega su se njezini članovi *šaljivom i veselom pjesmom obračunali sa starom godinom i dobrom kapljicom pospješili osvit Nove godine*.¹² Budući da je uživalo glas vrlo uglednoga društva, redovito je pozivano da svojim prisustvom uveliča svečanosti drugih udruženja, primjerice upućen mu je poziv na svečanu proslavu tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Zagrebu 1925. godine.¹³ Savez hrvatskih pjevačkih društva u Zagrebu uvrstio je „Vilu“ među ponajbolja savezna društva.¹⁴ Novine pozitivno pišu o njihovim koncertima koje karakterizira dobra posjećenost i visoka kvaliteta izvođenja.¹⁵ Društvo je redovito

⁸ „Domaće vijesti“, *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., br. 24, str. 4: u pozivu „Vile“ stoji: „Kad je buknuo rat, obustavljeno je bilo djelovanje svih društava, pa tako je i naša „Vila“ zamuknula. Većina pjevača otišli su na ratište, jedan od ponajboljih, financ. perovodja, Malin, poginuo je, a nekoji čame jošte sad u sužanjstvu, te se nijesu vratili svome domu. Na nama je, starim pjevačima, da probudimo našu „Vilu“ oda sna – da je prenamo, da nam se opet javi i da nam zapjeva divnu pjesmu slobode, pjesmu uskrsnuća naroda hrvatskoga.“

⁹ Gradski muzej Varaždin (dalje GMV), inv. br. GMV 71869, Tiskani oglas (Poziv) Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“, Varaždin, 1918. godina.

¹⁰ GMV PO 3731, Pristupnica Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“, Hinko Moses kao član utemeljitelj, Tiskara Platzer, Varaždin, 10. prosinca 1918. godine; GMV PO 3729, Pristupnica Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“, Julio Schwarz kao član utemeljitelj, Tiskara Platzer, Varaždin, 13. prosinca 1918. godine; GMV PO 3728, Pristupnica Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“, Lazar Viktor Deutsch kao član utemeljitelj, Tiskara Platzer, Varaždin, 10. prosinca 1918. godine.

¹¹ „Glavna skupština hrv. pjevačkog društva ‘Vile’“, *Volja naroda*, 30. siječnja 1919., br. 5, str. 2.

¹² „Hrv. pjev. društvo „Vila“, *Narodno jedinstvo*, 31. prosinca 1925., br. 33, str. 2.

¹³ GMV PO 3571, Dopis Društva Hrvatica Katarina grofica Zrinski Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“ u Varaždinu s pozivom na prisustvovanje proslavi tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u Zagrebu, 15. listopada 1925. godine; GMV PO 3568, Poziv Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“ na svečano otvaranje Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba koju je priredio Odbor zagrebačkih Hrvatica povodom tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva, 29. rujna 1925. godine.

¹⁴ „Hrv. pjevačko društvo ‘Vila’ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 1. srpnja 1926., br. 25, str. 3.

¹⁵ „Koncerat ‘Vile’“, *Slobodni građanin*, 18. prosinca 1920., br. 67, str. 3: u izvještaju s koncerta stoji: „Na dne 4 o. mj. svojim koncertom „slavenskih zbornih kompozicija“ pružilo je hrvatsko pjevačko društvo „Vila“ i opet mali glazbeni užitak nama Varaždincima. Čedno ovo naše miljenče

priredivalo koncerte izvan Varaždina, primjerice gostovalo je u Čakovcu, Varaždinskim Toplicama, Plitvičkim Jezerima i Gospiću.¹⁶

Najveću je svečanost „Vila“ organizirala povodom pedesete godišnjice svojeg djelovanja. *Narodno jedinstvo* posvetilo je čitav novinski stupac toj proslavi u kojem se osvrnulo na dosadašnji rad Društva. Navode da je „Vila“ isključivo lokalno društvo koje svojim radom doprinosi društvenome životu u gradu bez politike te vjerskih i staleških razlika. Naročito su pohvalili njezinu narodno-prosvjetnu djelatnost, koja se ostvaruje propovijedanjem narodne riječi u govoru i pjesmi te buđenjem narodne svijesti, što smatraju najvećom zaslugom „Vile“. Naglašavaju da „Vila“ nije samo pjevačko društvo nego narodno-kulturno u najširem smislu te da u ovo 50 godina nije bilo u životu hrvatskog naroda znatnijeg događaja koji nije naša „Vila“ dostojnim načinom proslavila ili sudjelovala u proslavi.¹⁷ Svečana proslava pedesete godišnjice „Vile“ odvijala se na Duhove 31. svibnja i 1. lipnja 1925. godine pod pokroviteljstvom zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, a uveličala su ju gostujuća i varaždinska društva.¹⁸ Sastojala se od mimohoda gradom, svečane svete mise, svečane matinee (smotre), čiji je dio bila kantata *Kameni svatovi* prema stihovima Augusta Šenoe na glazbu Vjekoslava Rosenberg-Ružića, koji je prisustvovao proslavi, pučke svečanosti i polaganja vijenaca na grobu Ivana Padovca na gradskom groblju.¹⁹

Nekoliko puta Društvo je doživjelo prekid u radu. Tijekom 1923. godine privremeno nije djelovalo pa su njegove prostorije u kazališnoj zgradi ustupljene Društvu „Vijenac“.²⁰ Godine 1927. ponovno su smanjili rad. Novine pišu o mogućem raspadu Društva, ali ono je i dalje djelovalo i održavalo koncerte, no u

„Vila“ razvilo se u zadnje vrijeme ozbiljnim i svjesnim nastojanjem svoga vodje prof. Tomislava Miškulina i neobičnom revnošću i predanošću svojih vrijednih članova do jednog mogu reći savršenstva.“

¹⁶ GMV 59158, Raspored koncerta Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Plitvičkim Jezerima i Gospiću, Tiskara Stifler, Varaždin, 1926. godina; GMV 59167, Program koncerta Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Čakovcu, Tiskara Platzer, Varaždin, 7. veljače 1926. godine; GMV 60674, Raspored vokalnog koncerta Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Varaždinskim Toplicama, Narodna tiskara Bogdana Svobode, Varaždin, 1926. godina.

¹⁷ JELSKI, „Proslava 50-godišnjice pjev. društva „Vile“ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 21. svibnja 1925., br. 1, str. 3.

¹⁸ U GMV-u se čuva Poziv na učešće u proslavi 50. obljetnice Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ upućen Društvu „Tomislav“ (GMV KPO 9787) i Zahvala Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ Društvu „Tomislav“ na učešću u proslavi 50. obljetnice njihova djelovanja (GMV KPO 9783).

¹⁹ GMV 60671, Raspored događanja povodom proslave 50. godišnjice Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“, Narodna tiskara Bogdana Svobode, Varaždin, 1925. godina; Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Raspored svečane matinee u proslavu 50. godišnjice Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Varaždinu 31. svibnja 1925. godine; Krešimir FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, Muzička škola Varaždin, Varaždin, 1972., 267.

²⁰ „Skupština gradskog zastupstva“, *Narodno jedinstvo*, 5. svibnja 1923., br. 18, str. 5.

znatno manjem opsegu nego prijašnjih godina, a jenjava i zanimanje javnosti za njihove koncerte.²¹ Od 1928. godine do 6. siječnja 1929. godine nema najava samostalnih koncerata „Vile“ u novinama. Društvo je sudjelovalo u priredbama drugih udruženja, održavalo je godišnje skupštine te tradicionalna događanja, primjerice *Silvestrovu večer*.²² Krešimir Filić u *Glazbenome životu Varaždina* zaključuje da aktivnosti Društva u tome razdoblju slabe zbog gubitka interesa članova za probama i nastupima.²³

HRVATSKO RADNIČKO PJEVAČKO DRUŠTVO „VIJENAC“

Nastao 1886. godine kao društvo koje okuplja radnike i obrtnike te zastupa njihove interese, „Vijenac“ tijekom Prvoga svjetskog rata nije djelovao.²⁴ S radom nastavlja u siječnju 1919. godine. Poziva stare i nove članove da pristupe te želi širiti našu milu pjesmu osvoženim i slobodnijim duhom, nego to bijaše moguće prije rata.²⁵ „Vijenac“ probe održava u Vatrogasnom domu pod zborovođom Jankom Puhlijom te očekuje poput drugih pjevačkih društava da im gradsko zastupstvo ustupi na korištenje prostorije u gradskom kazalištu.²⁶ Budući da mu je bio prije-ko potreban vlastiti prostor, odlučio je 1922. godine sagraditi pjevački dom. Tom je prilikom *Narodno jedinstvo* pozvalo *Varaždince, rodoljube da pomognu sagraditi hram narodne pjesme*, odnosno da daju novčani prilog.²⁷ Odbor Društva navodi da će ovaj Dom biti ne samo na ures našem starodrevnom gradu Varaždinu, već i na čast njegovom gradjanstvu, koje je pripomoglo sa svojim prinosima, da se on podigne.²⁸

Društvo je priređivalo jednostavne, pučke veselice, koje su bile omiljene u narodu, i koncerte. Njegovali su narodne običaje i obilježavali praznike. Na Malu Gospu 1920. godine priredili su berbu grožđa s koncertom i plesom.²⁹ Godine 1928. organizirali su „martinjsku veselicu“. Krstili su mošt *po Stifleru izdanim zagorskim regulama i Divićevim prišvarcima*, pjevali vesele prigodne pjesme, a svi-

²¹ „Koncerat hrv. pjev. društva ‘Vila’“, *Narodno jedinstvo*, 24. studenoga 1927., br. 47, str. 2; „Koncert hrv. pjev. društva ‘Vila’“ *Narodno jedinstvo*, 15. prosinca 1927., br. 50, str. 2.

²² GMV 59160, Program Silvestrove večeri 1928. godine Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“, Narodna tiskara Bogdana Svobode, Varaždin, 1928. godina.

²³ K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 267.

²⁴ Isto, 270.

²⁵ „Hrvatsko radničko pjevačko društvo ‘Vijenac’ u Varaždinu“, *Volja naroda*, 23. siječnja 1919., br. 4, str. 2.

²⁶ „Hrv. rad. pjev. društvo ‘Vijenac’“, *Volja naroda*, 30. siječnja 1919., br. 5, str. 2.

²⁷ „Gradnja ‘Vijenčevog doma’ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 6. svibnja 1922., br. 18, str. 6.

²⁸ „Vijenčev dom“, *Narodno jedinstvo*, 14. listopada 1922., br. 41, str. 5. Dugi niz godina Društvo je prikupljalo sredstva za novi dom. Naposljetku, tek 1938. godine kupuje gostionu Tome Blažeka i preuređuje ju u društveni dom. („Vijenčev dom“, *Hrvatsko jedinstvo*, 30. travnja 1938., br. 29, str. 6).

²⁹ „Hrv. rad. pjev. društvo ‘Vijenac’“, *Slobodni gradjanin*, 4. rujna 1920., br. 50, str. 3.

rala je vojna glazba.³⁰ Redovito su održavali veliku pučku zabavu „Vijencaško proštenje“.³¹ Godine 1921. proslavili su trideset i petu godišnjicu djelovanja. Tim su povodom priredili koncert s plesom u kazališnoj restauraciji.³² Obilježavali su i obljetnice značajne za hrvatsku povijest, primjerice Dan pogibije Zrinskog i Frankopana.³³ Veliku zabavu priređivali su svake godine na poklade. Tom je prigodom bilo pjesme, plesa i šale. Godine 1922. *Pokladno veče* odvijalo se u prostorijama kazališne restauracije uz sudjelovanje muškog i ženskog zbora.³⁴ Naredne je godine na *Velikoj pokladnoj zabavi s plesom* uz pjevački zbor svirala *salonska gosposjinska glazba*.³⁵ Često se radilo o kostimiranim zabavama.

„Vijenac“ je surađivao s drugim društvima. Pridružio se Zanatlijskom i pomoćničkom društvu 26. prosinca 1922. godine na zabavi *Božićnog drvca* u svim prostorijama kazališne restauracije.³⁶ Osim u kazalištu, priređivali su koncerte s plesom i zabave na otvorenom, primjerice u vrtu i dvorani restauracije/gostione Vujček i u vrtu gostione V. Podgoršeka.³⁷ Zabavni sadržaji poput šaljive pošte i korijandola bili su sastavni dijelovi vrtnih zabava,³⁸ što je imalo za posljedicu veliki interes publike i dobru posjećenost. Dodatan razlog bolje prihvaćenosti takvih jednostavnih zabava od primjerice sjajnih plesova leži u visokim cijenama koje su utjecale na građanstvo.³⁹

Novine hvale koncerte Društva, posebno rad mješovitoga zbora, koji je uspostavljen 1924. godine,⁴⁰ te trud koji ulažu u umjetničke izvedbe.⁴¹ Filić smatra da

³⁰ „Hrv. radn. pjevačko društvo ‘Vijenac’“, *Narodno jedinstvo*, 8. studenoga 1928., br. 45, str. 2.

³¹ „Vijencaško proštenje“, *Narodno jedinstvo*, 21. srpnja 1927., br. 29, str. 3.

³² „Hrv. rad. pjev. društvo ‘Vijenac’“, *Slobodni građanin*, 24. prosinca 1920., br. 68, str. 3.

³³ „Komemoracija Zrinskih i Frankopana“, *Narodno jedinstvo*, 5. svibnja 1923., br. 18, str. 4.

³⁴ „Hrv. radn. pjevačko društvo ‘Vijenac’ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 25. veljače 1922., br. 8, str. 6.

³⁵ „Hrv. radn. pjevačko društvo ‘Vijenac’“, *Narodno jedinstvo*, 20. siječnja 1923., br. 3, str. 4.

³⁶ „Zabava Božićnog drvca“, *Narodno jedinstvo*, 16. prosinca 1922., br. 50, str. 5.

³⁷ „Hrv. radn. pjev. društvo ‘Vijenac’ u Varaždinu“, *Slobodni građanin*, 12. srpnja 1919., br. 16, str. 4; „Vrtna zabava hrv. radn. pjev. dr. ‘Vijenac’“, *Naše pravice*, 24. srpnja 1924., br. 4, str. 3: u tekstu je zaključeno: *Gradjanstvo posjetilo je zabavu dosta obilno iskazujući i ovom zgodom svoje simpatije mar-nom društvu*.

³⁸ „Hrvatsko radničko pjevačko društvo ‘Vijenac’“, *Narodno jedinstvo*, 3. lipnja 1922., br. 22, str. 3.

³⁹ *Volja naroda* uputila je kritiku varaždinskim društvima, koja priređuju skupe sjajne plesove u vrijeme skupoće i nestašice odijela, koja završava riječima: *Ostavimo sjajne plesove hohštaplarskom Zagrebu, a mi Varaždinci zabavimo se onako po domaći i purgarski*. („Sjajni plesovi“, *Volja naroda*, 13. veljače 1919., br. 7, str. 4).

⁴⁰ „Hrv. radn. pjev. društvo ‘Vijenac’“, *Naše pravice*, 10. srpnja 1924., br. 2, str. 3.

⁴¹ „Koncerat Viena“, *Volja naroda*, 13. studenoga 1919., br. 46, str. 3: u izvještaju s koncerta stoji: *Sam koncerat uspio je gotovo neočekivano, pa se opaža veliki trud društvenog zborovodje g. Vojtehovskoga. Izvedba pojedine točke, bila je kako ono riječ jedna bolja od druge, čime su si stekli veliko priznanje pjevači, jer su morali pojedine točke opetovati. (...) Napokon je slijedio ples, pa je zabava potpuno uspjela. Želimo si doskora opet čuti ovo naše vrlo društvo, a od pjevača se nadamo, da će u svom radu vjerni „Vienicu“ ustrajati*.

su u godinama nakon rata koncerti „Vijenca“ još uvijek imali predratne značajke, što se izmijenilo promjenom zborovođe 1930. godine.⁴²

HRVATSKI SOKOL U VARAŽDINU I SOKOLSKO DRUŠTVO VARAŽDIN

Iako je Hrvatski sokol tjelovježbeno društvo, svojim djelovanjem promiče nacionalne težnje te jača tijelo i duh. Društvo je konstituirano 1878. godine.⁴³ Uz organizaciju sletova i drugih vježbi priprema popratna događanja: organizira narodne manifestacije, izlete, priredbe, plesove i zabave ili sudjeluje u njima. Nakon prekida rada zbog rata banskom naredbom 21. listopada 1918. godine dozvoljeno je ponovno djelovanje Hrvatskoga sokola.⁴⁴ Na izvanrednoj skupštini Hrvatskoga sokola u Varaždinu u kazališnoj restauraciji, koju je sazvao starješina Bogdan Svoboda, obavljen je popis sadašnjih članova i pozvani su novi članovi da pristupe Društvu.⁴⁵ Probe i vježbe Društva odvijale su se u dvorani gostionice K Vujčeku (Draškovićeva ulica 8).⁴⁶ Hrvatski sokol priređivao je prosvjetna predavanja, koja nisu bila naročito posjećena, javne vježbe u Varaždinu te izlete u okolicu grada, a gostovali su širom novoosnovane države na sokolskim sletovima.⁴⁷ Od kulturnih priredbi početak je godine bio popunjen jer su se održavale plesne svečanosti. U veljači 1919. godine priređeno je *Sokolsko sijelo* s plesnim vjenčićem koje je uključivalo pozdravni govor, predavanje o *vrijednostima sokolske tjelovježbe te ples i zabavu do zore*, koja ja bila *vrlo posjećena*.⁴⁸ Sokolski ples priređen je u velikoj dvorani Narodne čitaonice u ožujku 1919. godine. Pozvani su svi koji osjećaju *demokratski duh*.⁴⁹ Sokolska je godina završavala *Nikolinjem u Sokolu*, proslavom uz gimnastičke vježbe.⁵⁰ Navedena se tradicija njegovala tijekom 1920. i

⁴² K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 273–274.

⁴³ Ivan KRIŠTOFIĆ, *Varaždinski sokol – i plakatom kroz povijest*, Državni arhiv u Varaždinu – Nakladnička kuća „Tonimir“ Varaždinske Toplice, Varaždin – Varaždinske Toplice, 2009., 22–25.

⁴⁴ „Dozvoljeno djelovanje hrv. sokola“, *Volja naroda*, 24. listopada 1918., br. 17, str. 3: u tekstu stoji: „Stavljamo na srce našim sugrađanima ovaj važan korak našega izrazito nacionalnog društva, pa neka se listom odazove ovom narodnom radu. Ne bi smjelo biti ni jednog narodnog čovjeka koji u današnje vrijeme ne bi stupio u „Hrvatski sokol“ pod barjak narodnih i slobodnih ljudi – pod zastave naše narodne vojske.“; B. SVOBODA, n. dj., 74.

⁴⁵ GMV KPO 4649, „Sokoli, Hrvati!“, plakat kojim se poziva sadašnje i nove članove „Hrvatskog sokola“ na izvanrednu skupštinu u kazališnu restauraciju 24. listopada 1919. godine, u potpisu starješina Bogdan Svoboda, Tiskara Stifler, Varaždin, 1919. godina; „Utemeljiteljni član ‘Hrv. sokola’“, *Volja naroda*, 13. veljače 1919., br. 7, str. 3.

⁴⁶ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 58.

⁴⁷ B. SVOBODA, n. dj., 78–79.

⁴⁸ „Sokolsko sijelo“, *Volja naroda*, 13. veljače 1919., br. 7, str. 3.

⁴⁹ „Sokolski ples“, *Volja naroda*, 13. veljače 1919., br. 7, str. 4.

⁵⁰ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 58.

1921. godine. U veljači 1922. godine priređen je Sjajni ples „Sokola“ uz vojničku glazbu u plesnoj dvorani kazališta.⁵¹

Iste se godine dogodio raskol u djelovanju „Sokola“. Zbog osnivanja jedinstvene sokolske organizacije u novoj jugoslavenskoj zajednici naziva Jugoslaven-ski sokolski savez, već u svibnju 1919. godine skupština Hrvatskoga sokola doni-jela je odluku o promjeni imena u Sokolsko društvo u Varaždinu, koja je naredne godine službeno usvojena.⁵² S promjenom djelovanja, koje je išlo uz novo ime, nije se slagala većina članova predvođena počasnim starješinom Perom Magdi-ćem. Na glavnoj skupštini Društva u travnju 1922. godine dolazi do razilaženja te nastaje Hrvatski sokol u Varaždinu, koji okuplja veći broj članova, odbacuje dotadašnja pravila i istupa iz Jugoslavenskog sokolskog saveza te manjinsko So-kolsko društvo Varaždin, koje je ostalo unutar Jugoslavenskog sokolskog saveza. Suprotstavljena sokolska društva djelovala su do 5. prosinca 1929. godine kada je donesen Zakon o osnutku Sokola Kraljevine Jugoslavije.⁵³ Tisak je podijeljen u najavama i izvještajima o radu društava ovisno koju političku opciju podupire, primjerice u *Narodnom jedinstvu*, čiji je urednik bio Pero Magdić, često je Sokolsko društvo Varaždin nazivano pogrdnim imenima kao što su Jugoslavenski sokol, Prkos-Sokol, Gavran-Sokol.⁵⁴ Hrvatski sokol u Varaždinu zastupljeniji je u novi-nama po broju kulturnih i sportskih događaja koje organizira.

Oba su društva proslavila povijesne obljetnice značajne za hrvatski narod kao što je obilježavanje Dana pogibije Zrinskog i Frankopana 1923. godine.⁵⁵ Sokol-sko društvo Varaždin slavi i obljetnice vezane za novu jugoslavensku zajednicu, primjerice Dan narodnog ujedinjenja 1. prosinca 1918. godine. Tim su povodom 1924. godine organizirali akademiju u gradskoj gombaoni u kojoj su nastupali svi članovi toga društva, a uslijedila je zabava i ples.⁵⁶ Sokolsko društvo Varaž-din promicalo je ideje jugoslavenstva sudjelovanjem na Prvom jugoslavenskom svesokolskom sletu u Ljubljani 1922. godine.⁵⁷ S druge strane, vlast je zabranila sudjelovanje Hrvatskoga sokola na javnim vježbama u drugim gradovima, a mo-gli su organizirati samo lokalne nastupe.⁵⁸ Godine 1922. umro je političar i sokol-ski vođa Pero Magdić koji je prema vlastitoj želji sahranjen u odori Hrvatskoga

⁵¹ „Sjajni ples ‘Sokola’“, *Narodno jedinstvo*, 7. siječnja 1922., br. 1, str. 5.

⁵² B. SVOBODA, n. dj., 76–77.

⁵³ O raskolu „Sokola“ piše I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 62–66.

⁵⁴ „Komedijanti i proslava dvadeset-godišnjice“, *Narodno jedinstvo*, 11. kolovoza 1923., br. 32, str. 2; „Sugradjani Hrvati!“, *Narodno jedinstvo*, 5. svibnja 1923., br. 18, str. 4.

⁵⁵ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 69.

⁵⁶ „Proslava 1. decembra“, *Narodno jedinstvo*, 27. studenoga 1924., br. 22, str. 4.

⁵⁷ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 67–68.

⁵⁸ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 66.

sokola. Navedeno je Društvo uz odar postavilo počasnu stražu i sudjelovalo u pogrebnoj povorci sa 128 članova.⁵⁹ Naredne je godine umro jezikoslovac i slavist Vatroslav Jagić. U pogrebnoj su povorci sudjelovala mnogobrojna društva, a najbrojnije Hrvatski sokol s čak 200 članova.⁶⁰

Dvadesetu godišnjicu sokolstva u Varaždinu proslavila su oba društva 1923. godine zasebnim priredbama. Hrvatski sokol organizirao je proslavu 28. i 29. lipnja. Svečanost su uveličala domaća društva i srodna sokolska društva iz drugih hrvatskih krajeva. Društva su odala počast Peri Magdiću, organizirala su povorku i javne vježbe te održala glavnu skupštinu obnovljenoga Hrvatskoga sokolskog saveza.⁶¹ Posebno je svečana bila povorka kroz grad u kojoj je sudjelovalo 980 sokola. Vježbe i nastupe izvelo je 360 članova, a pratilo 8000 gledatelja.⁶² Izrađen je prigodni popratni materijal povodom godišnjice, primjerice dopisnice i razglednice s motivima i simbolima Hrvatskog sokola u Varaždinu.⁶³ U rujnu je Sokolsko društvo Varaždin priredilo vlastitu proslavu iste godišnjice. Organizirana je izložba o sokolstvu u Varaždinu, koja je održana u kazalištu, i glavna skupština Sokolskog društva. Proslavi su prisustvovala društva iz susjednih mjesta. Uz svečanu povorku kroz grad upriličeni su i nastupi sportaša. Tim povodom Branko Svoboda priredio je knjigu *Sokolstvo u Varaždinu*.⁶⁴ Nakon turbulentnih godina oba sokolska društva nastavljaju s tradicionalnim djelovanjem. Hrvatski sokol za kraj 1925. godine u kazališnoj restauraciji priređuje zabavu *Božićno drveće* gimnazijalcima, obrtnicima i trgovcima, a djeci *Nikolinjsku zabavu* te najavljuje ples za veljaču sljedeće godine.⁶⁵ Sokolsko društvo također redovito priređuje javne vježbe koje često završavaju zabavom.⁶⁶ Do međusobnog sukoba dvaju društava došlo je oko gradske gombaonice koja je početkom 1925. godine dana na upotrebu Sokolskom društvu. Hrvatski sokol vježbao je potom u improviziranim, privremenim dvoranama ili na otvorenom, a zatim u Pavlinskom marofu u Vrtnoj ulici.⁶⁷

⁵⁹ „Smrt i pogreb Dra. Pere Magdića“, *Narodno jedinstvo*, 30. rujna 1922., br. 39, str. 2.

⁶⁰ „Pogreb Dra. Vatroslava Jagića“, *Narodno jedinstvo*, 18. kolovoza 1923., br. 33, str. 1.

⁶¹ GMV PO 3300, Program proslave dvadesete godišnjice osnutka Hrvatskog sokola u Varaždinu, Tiskara Stifler, Varaždin, 1923. godina.

⁶² I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 74.

⁶³ GMV PO 3299, Dopisnica s motivima Varaždina i simbolima i likom sokola tiskana prigodom 20. obljetnice Hrvatskog sokola u Varaždinu, 1923. godina; GMV KPO 12713, Razglednica s prikazom simbola Hrvatskog sokola u Varaždinu uz 20. obljetnicu, 1923. godina.

⁶⁴ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 76–78.

⁶⁵ „Ples Hrv. Sokola u Varaždinu“ i „Hrv. Sokol u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 31. prosinca 1925., br. 33, str. 2.

⁶⁶ „Javna vježba Sokolskog društva“ i „Druga javna vježba ‘Sokolskog društva u Varaždinu’“, *Naše pravice*, 11. rujna 1924., br. 11, str. 3.

⁶⁷ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 79, 101.

Proslava tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine, kojom se slavi-
lo tisuću godina hrvatske povijesti i narodnosti, najveća je proslava organizirana
u tome razdoblju u Varaždinu. Iako su pripremljeni različiti događaji, kojima je
proslavljena ova godišnjica, iznimnu su svečanost priredile Varaždinske Hrvatice,
društvo za proslavu tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva – „Tomislav“ (dalje
Varaždinske Hrvatice) kojima su se priključili Hrvatski sokol i Hrvatski konjanič-
ki sokol. Varaždinske Hrvatice osnovane su 1923. godine kao društvo zaduže-
no za pripremu proslave.⁶⁸ Prvotno je djelovalo kao kulturno-prosvjetna ženska
sekcija Hrvatskoga sokola u Varaždinu, a potom kao podružnica „Tomislava“.⁶⁹
Srpanjska proslava Varaždinskih Hrvatica sastojala se od svečanog mimohoda
kroz okićeni grad. Mnogobrojna su varaždinska društva sudjelovala u proslavi.
Tom je prigodom posvećen barjak novoosnovanog Hrvatskog konjaničkog soko-
la iz Varaždina.⁷⁰ Organizirane su javne vježbe Hrvatskog konjaničkog sokola i
Hrvatskog sokola Varaždin nakon čega je uslijedila pučka svečanost u Vatroga-
snom domu uz prikazivanje predstave „Duvanjsko polje“.⁷¹ Održana je svečana
sveta misa za *sretnu budućnost hrvatskog naroda* te svečana matineja u kazalištu na
kojoj je govorio povjesničar Rudolf Horvat.⁷² Svečanosti je prisustvovala Družba
„Braća Hrvatskog Zmaja“ iz Zagreba koja je otkrila spomen-ploču hrvatskom
pjesniku Vladislavu Vežiću u Gajevoj ulici na kući u kojoj je umro.⁷³ U povodu
proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva namjeravala se podignuti sokol-
ska mogila sačinjena od zemlje s različitih hrvatskih mjesta koja imaju povijesno
ili kulturno značenje. Zemlju za mogilu iskopanu s važnih povijesnih lokacija
varaždinskoga područja zajedno s raznim predmetima i dokumentima nosili su
u Zagreb varaždinski Sokoli tijekom održavanja Trećeg hrvatskog svesokolskog

⁶⁸ Stjepan BELOŠEVIĆ, *Županija varaždinska i slob. i kralj. grad Varaždin / napisao Stjepan Belošević, Gornjo-Stubički veliki župan Županije varaždinske i slob. kralj. grada Varaždina, Vlastita naklada, Zagreb, 1926.*, 170.

⁶⁹ „Zaključna skupština društva Varaždinskih Hrvatica“, *Narodno jedinstvo*, 29. listopada 1925., br. 24, str. 3.

⁷⁰ GMV 59641, Dopisnica s prikazom proslave tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u Varaždinu i posvete sokolskog barjaka, Atelje Eduard Horvatić, Varaždin, 12. srpnja 1925. godine.

⁷¹ GMV KPO 4577, Plakat Varaždinskih Hrvatica „Tomislav“ kojim pozivaju na obilježavanje tisućite obljetnice krunidbe prvog hrvatskog kralja Tomislava na Duvanjskom polju, odnosno na tisućgodišnjicu Hrvatskog Kraljevstva 925 – 1925, Tiskara Stifler, Varaždin, 1925. godina; GMV 4671, Letak kojim Hrvatski konjanički sokol i Hrvatski sokol pozivaju građane na proslavu tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 12. srpnja 1925. godine.

⁷² „Proslava tisućgodišnjice hrv. kraljevstva u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 25. lipnja 1925., br. 6, str. 1.

⁷³ „Zaključna skupština društva Varaždinskih Hrvatica“, *Narodno jedinstvo*, 29. listopada 1925., br. 24, str. 3; V. HUZZAN, A. ŠKRILJEVEČKI i S. TEŽAK, n. dj., 107, 233–234.

sleta u kolovozu 1925. godine.⁷⁴ Dva mjeseca nakon srpanjske proslave tisućgodšnjicu Hrvatskoga Kraljevstva obilježilo je i Sokolsko društvo Varaždin svečanim društvenim sijelom s predavanjem, godišnjom javnom vježbom, pučkom zabavom i plesom.⁷⁵ Tijekom narednoga razdoblja oba su sokolska društva nastavila sa svojim godišnjim programom i aktivnostima te su priređivala tjelovježbe, predavanja, plesove, zabave i priredbe drugoga karaktera.

HRVATSKI AKADEMSKI FERIJALNI KLUB „TOMISLAV“ I PJEVAČKO DRUŠTVO „TOMISLAV“

Hrvatski akademski ferijalni klub „Tomislav“ djeluje od 1905. godine te okuplja varaždinske sveučilištarce koji u gradu priređuju koncerte, kazališne predstave i pučke zabave.⁷⁶ Po završetku rata dodatno jača djelatnost Kluba i pristupaju mu novi članovi.⁷⁷ Ukupno je imao šest sekcija koje su djelovale u raznim aspektima društva.⁷⁸ Njegova je prosvjetna sekcija zaslužna za osnivanje Gradske pučke knjižnice koja je započela s radom 2. ožujka 1919. godine. Nastala je iz potrebe za knjižnicom koja bi bila dostupna širokoj javnosti. Najznačajnije osobe u njezinu osnivanju bile su Rudolf Maixner, Hinko Weinberger, Oskar Herrenheiser iz „Tomislava“ i Krešimir Filić iz Narodne čitaonice.⁷⁹ Knjižnica je bila smještena u Pavlinskoj ulici u Varaždinu gdje je danas sjedište Varaždinske biskupije. O njezinom su radu brinuli studenti i srednjoškolci.⁸⁰ Posudba se vršila dva puta tjedno. Knjige je mogao posuđivati svatko s navršenih šesnaest godina života i stalnim boravištem u Varaždinu bez obzira na spol i zanimanje. Učenici viših razreda srednjih škola svih dobi mogli su posuđivati knjige.⁸¹ Nakon pet mjeseci

⁷⁴ „Za mogilu hrv. Sokolstva“, *Narodno jedinstvo*, 6. kolovoza 1925., br. 12, str. 3.; Vladimir HUZJAN, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2012., 75–76.

⁷⁵ I. KRIŠTOFIĆ, n. dj., 98.

⁷⁶ K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 284.

⁷⁷ „Utemeljiteljni član kluba ‘Tomislav’“, *Volja naroda*, 31. listopada 1918., br. 20, str. 3.; „Utemeljiteljni član kluba ‘Tomislav’“, *Volja naroda*, 30. siječnja 1919., br. 5, str. 2.

⁷⁸ Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, URL: <https://bit.ly/2NwbO9R> datum pristupa: 8. listopada 2018.

⁷⁹ O osnivanju i djelovanju knjižnice piše Marijan KRAŠ, „Djelovanje prof. Krešimira Filića u varaždinskoj Narodnoj čitaonici i Gradskoj pučkoj knjižnici“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2012., 163.

⁸⁰ Rudolf MAIXNER, „Akademsko društvo ‘Tomislav’ u Varaždinu“, *Zbornik za pučku prosvjetu*, br. 1–2, Pučko sveučilište grada Zagreba, Zagreb, 1922., 67–69.

⁸¹ „Gradska knjižnica“, *Volja naroda*, 27. veljače 1919., br. 9, str. 3.; „Gradska knjižnica“, *Volja naroda*, 6. ožujka 1919., br. 10, str. 3–4.

rada Knjižnica je posjedovala 3453 knjige, a posuđeno je 2214 knjiga, međutim potražnja je bila daleko veća te se neprestano molilo *rodoljubno građanstvo* da pomogne radu Knjižnice novčanom ili knjižnom donacijom.⁸² Godine 1922. knjižni fond popeo se na oko 5000 naslova čiji su korisnici bili većinom studenti i srednjoškolci. U to vrijeme njezin puni potencijal nije ostvaren te prema Filiću nije bila prisutna u kulturnome života Varaždina u onoj mjeri u kojoj je trebala biti.⁸³

Varaždinski sveučilištarci krenuli su s održavanjem pučkih predavanja za vrijeme Prvoga svjetskog rata, što je označilo početke djelovanja Pučkoga sveučilišta u Varaždinu. Nakon rata nastavili su održavati pučka predavanja raznovrsne tematike, prije svega o gospodarskim pitanjima, ali i znanosti, umjetnosti i kulturi. Predavanja su se često održavala i bila su dobro posjećena. Najčešći su predavači bili gimnazijski profesori (Franjo Košćec, Krešimir Filić, Vladimir Deduš), ali predavači su dolazili i iz Zagreba.⁸⁴ Tijekom dvadesetih godina s priređivanjem pučkih predavanja nastavila je Varaždinska gimnazijska ekstenza koja od 1930. godine nosi naziv Varaždinsko pučko sveučilište.⁸⁵

„Tomislav“ je izazvao preokret u radu Dvorane koja na izvanrednoj skupštini održanoj 9. studenoga 1918. godine mijenja naziv u Narodna čitaonica.⁸⁶ Dio su odbora Narodne čitaonice bili članovi „Tomislava“ koji su surađivali u njezinome radu. U dvadesetim godinama dvadesetog stoljeća brojila je stotinjak članova. U svojim prostorijama u kazališnoj zgradi korisnicima je nudila razonodu u obliku

⁸² „Gradska pučka knjižnica“, *Volja naroda*, 7. kolovoza 1919., br. 32, str. 4.

⁸³ Drago BIŠĆAN, „Gradska pučka knjižnica 1919. – 1947.“, *Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin*, br. 1, Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Varaždin, 1995., 44–47; M. KRAŠ, „Djelovanje prof. Krešimira Filića u varaždinskoj Narodnoj čitaonici i Gradskoj pučkoj knjižnici“, 163.

⁸⁴ Siniša HORVAT, „Djelovanje varaždinske sveučilišne i srednjoškolske mladeži tijekom Prvoga svjetskog rata“, *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. godine, glavni urednik Stjepan DAMJANOVIĆ, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2014., 361–362.

⁸⁵ Siniša HORVAT, „Historijat varaždinske gimnazijske ekstenze“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 14–15, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2004., 78–80.

⁸⁶ Poziv u „Društvo narodno“, prvo hrvatsko nacionalno društvo, uputio je Metel Ožegović 1838. godine, čime su udareni temelji osnivanja prve ilirske (narodne) čitaonice u hrvatskim krajevima. „Društvo“ je nekoliko puta mijenjalo naziv, a ime Narodna čitaonica nosi od 1918. do 1939. godine kada mijenja naziv u Hrvatska čitaonica. (Drago BIŠĆAN, „Narodna čitaonica (1918. – 1939.) – Hrvatska čitaonica (1939. – 1947.)“, *Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin*, br. 1, Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Varaždin, 1995., 49–56; Ivančica JEŽ, „Varaždinsko ‘Društvo narodno’ – prva hrvatska narodna čitaonica (1838. – 1848.)“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, vol. 53, br. 1, Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb, 2010., 120–123; M. KRAŠ, „Djelovanje prof. Krešimira Filića u varaždinskoj Narodnoj čitaonici i Gradskoj pučkoj knjižnici“, 159).

igranja šaha, biljara i kartanja te čitanja novina i časopisa. Posjedovala je gotovo 1000 svezaka u fondu.⁸⁷ U skladu s nastojanjem da postane ključnom kulturnom ustanovom u gradu, aktivno je djelovala te organizirala predavanja raznolike tematike, književne skupove, koncerte, plesne tečajeve i kućne zabave s kulturno-umjetničkim programom. Ujedno je doprinijela osnivanju drugih varaždinskih građanskih društava poput Planinarskoga društva u Varaždinu.⁸⁸ Pučko-prosvjetni rad Kluba također se očitovao u osnivanju putujućih knjižnica za zagorska i podravska sela, uz molbu građanstvu da se odazove tome cilju darovanjem pučkih knjiga, potom održavanjem analfabetskih tečajeva za nepismene građane s molbom uglednome građanstvu *da ne stavlja svojim namještenicima (služavkama) zapreke u polasku tih tečajeva* te objavljivanjem pučkih predavanja.⁸⁹

Pjevački zbor „Tomislava“, koji je djelovao unutar glazbene sekcije Kluba, isticao se kvalitetom koncerata. Sa zborovima društava „Vila“ i „Vijenac“ izveo je narodne pjesme na Dan pogibije Zrinskog i Frankopana koji se slavio kao narodni blagdan 1919. godine. Budući da se nakon prekida veza s Austro-Ugarskom Monarhijom taj spomendan prvi put mogao javno slaviti, priređena je velika proslava u kojoj su sudjelovala varaždinska građanska društva. Održavale su se kazališne predstave, organizirana je povorka kroz grad, istaknuti su narodni simboli i služena je svečana crna misa.⁹⁰ Pjevački zbor „Tomislava“ izveo je koncertne točke između plesova na „Seljačkim svatovima“, plesnoj zabavi sa svatovskom povorkom, koju je organizirao Odbor varaždinskih žena za jugoslavensku siročad povodom poklada 1919. godine.⁹¹ Velik je uspjeh postigao Pjevački zbor „Tomislava“ prilikom gostovanja u Rogaškoj Slatini u kolovožu 1919. godine. *Volja naroda* u osvrtu na koncert hvali nastup zbora te navodi da se on *ubraja među prve jugoslavenske pjevačke zborove*.⁹² Godine 1920. proslavio je Klub „Tomislav“

⁸⁷ D. BIŠĆAN, „Narodna čitaonica (1918. – 1939.) – Hrvatska čitaonica (1939. – 1947.)“, 49–50; M. KRAŠ, „Djelovanje prof. Krešimira Filića u varaždinskoj Narodnoj čitaonici i Gradskoj pučkoj knjižnici“, 158–160.

⁸⁸ „Pozor članovi ‘Narodne čitaonice’ i ‘Vile’“, *Slobodni građanin*, 24. prosinca 1920., br. 68, str. 3; „Narodna čitaonica“, *Narodno jedinstvo*, 2. prosinca 1926., br. 47, str. 2; „Narodna čitaonica“, *Narodno jedinstvo*, 5. travnja 1928., br. 14, str. 2; D. BIŠĆAN, „Narodna čitaonica (1918. – 1939.) – Hrvatska čitaonica (1939. – 1947.)“, 50–51.

⁸⁹ „Za putujuće knjižnice“, *Volja naroda*, 12. prosinca 1918., br. 26, str. 2–3; „Analfabetički tečaj“, *Volja naroda*, 19. prosinca 1918., br. 27, str. 3; „Korist gospodarskih zadruga“, *Volja naroda*, 4. rujna 1919., br. 36, str. 5.

⁹⁰ „Raspored proslave Zrinskog i Frankopana“, *Slobodni građanin*, 26. travnja 1919., br. 5, str. 4.

⁹¹ „Seljački svatovi – plesna zabava“, *Volja naroda*, 27. veljače 1919., br. 9, str. 3.

⁹² GMV 54354, Raspored i tekstovi koncerta u korist pučke prosvjete pjevačkog zbora Varaždinskog jugoslavenskog kluba „Tomislav“ u Rogaškoj Slatini, 15. kolovoza 1919. godine; „Veliki uspjeh naših akademičara u Sloveniji“, *Volja naroda*, 21. kolovoza 1919., br. 34, str. 3.

petnaestu godišnjicu svoga djelovanja svečanošću u kazalištu. Pjevački zbor održao je koncert, a potom je uslijedio ples.⁹³

Zbog unutarnjih nesuglasica te zbog proširenja i povećanja djelovanja Pjevačkoga zbora, on se odvaja od Kluba.⁹⁴ Dirigent Ernest Krajanski s pjevačima Zbora odlučuje u kolovozu 1921. godine osnovati samostalno Pjevačko društvo „Tomislav“. Godine 1922. Pjevačkome društvu „Tomislav“ usvojena su pravila, konstituiran je odbor te traže dobrotvore i pokrovitelje, koji će im materijalno pomoći.⁹⁵ Nadalje se u kulturnome životu grada najviše istaknulo Pjevačko društvo „Tomislav“. Istoimeni je Klub prisutan u manjoj mjeri do 1927. godine, a potom njegov rad nastavlja provoditi Varaždinska gimnazijska ekstenza na čelu s profesorima varaždinske Gimnazije Krešimirom Filićem, Franjom Košćecom, Milanom Kamanom i Vladimirom Dedušom.⁹⁶

Pjevačko društvo „Tomislav“ izvodi koncerte tijekom godine. Na njihovom su repertoaru skladbe starih majstora i suvremenih skladatelja, pučke popijevke, slavenske pjesme i duhovna glazba.⁹⁷ Društvo je slavilo narodne spomendane, recimo 11. rujna, kada je oslobođeno Međimurje pod banom Josipom Jelačićem, prilikom čega je „Tomislav“ uz vojnu glazbu izveo nekoliko skladbi.⁹⁸ Godine 1923. povodom 50. godišnjice smrti Ivana Padovca priredili su akademiju u kazalištu na kojoj su uz drugi program izvodili i Padovčeve skladbe, a Štefaniya plemenita Thaller otpjevala je nekoliko pjesama.⁹⁹ Iste je godine obilježena 50. godišnjica varaždinskoga kazališta. Na svečanoj je proslavi „Tomislav“ sudjelovao u izvedbi opere *Porin* Vatroslava Lisinskoga.¹⁰⁰ Godine 1925. povodom otvorenja

⁹³ „Jugoslavensko akademsko društvo ‘Tomislav’ u Varaždinu“, *Slobodni građanin*, 11. rujna 1920., br. 51, str. 3.

⁹⁴ Tijekom 1919. godine vidi se zaokret u radu Kluba, promjena imena te okretanje prema jugosla-venstvu. Klub preuzima mjesečnik *Naše doba*, koji su dotada izdavali srednjoškolci, te on postaje *list za propovijedanje pozitivnog socijalno-kulturnog rada na osnovi jugoslavenskog nacionalizma*. („Naše doba“, *Slobodni građanin*, 9. kolovoza 1919., br. 20, str. 4).

⁹⁵ „Glavna skupština Tomislava“ i „Pjevačice!“, *Narodno jedinstvo*, 27. kolovoza 1921., br. 3, str. 4; „Pjevačko društvo ‘Tomislav’ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 15. srpnja 1922., br. 28, str. 4; K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 287.

⁹⁶ S. HORVAT, „Historijat varaždinske gimnazijske ekstenze“, 77.

⁹⁷ GMV 54392, Brošura varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“ s programima koncerta u Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Sarajevu u svibnju 1926. godine te malom poviješću Društva, Tiskara Stifler, Varaždin, 1926. godina; GMV 60613, Plakat koncerta varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“ *Missa quatuor vocum super mixolydium*, Tiskara Stifler, Varaždin, 1925. godina; GMV 72341, Program koncerta duhovnih skladbi varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“, 1927. godina; „Pjevačko društvo ‘Tomislav’ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 3. ožujka 1923., br. 9, str. 6; K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 287.

⁹⁸ „Pukovska slava u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 16. rujna 1922., br. 37, str. 3.

⁹⁹ „U spomen 50-godišnjice smrti Ivana Padovca“, *Narodno jedinstvo*, 27. listopada 1923., br. 43, str. 3.

¹⁰⁰ „Proslava pedesetgodišnjice varaždinskog kazališta“, *Narodno jedinstvo*, 6. listopada 1923., br. 40, str. 3.

varaždinskoga muzeja i postavljanja spomen-ploče na rodnoj kući Vatroslava Jagića Društvo je priredilo *Veče ilirskih skladatelja* na kojem su izveli djela Fortunata Pintarića, Ivana Padovca, Vatroslava Lisinskoga, Ferde Livadića i Ferde Rusa-na.¹⁰¹ Deseta godišnjica djelovanja pjevačkog zbora „Tomislava“ proslavljena je velikom svečanošću 1927. godine. Na proslavi je sudjelovalo Pjevačko društvo „Lisinski“ iz Zagreba koje je s Pjevačkim društvom „Tomislav“ održavalo koncerte. Dio je proslave bilo postavljanje spomen ploče na kuću u kojoj se rodio hrvatski skladatelj Vilko Novak u Aninoj ulici 2 u Varaždinu.¹⁰² Društvo je bilo izuzetno cijenjeno, što potvrđuje činjenica da im je hrvatski skladatelj Božidar Širola dao svoje najnovije djelo *Missa poetica* na prvu izvedbu. Djelo su izveli u velikoj dvorani gradskog kazališta 21. travnja 1928. godine.¹⁰³ Koncert se prenosio preko radija širom zemlje i u inozemstvo. Božidar Širola prisustvovao je koncertu te iskazao svoje oduševljenje izvedbom.¹⁰⁴ „Tomislav“ je narednih godina nastavio nizati uspjehe, a njegov je rad završio početkom Drugoga svjetskog rata.¹⁰⁵

RADNIČKO NAOBRAZBENO DRUŠTVO „SLOBODA“

Osnovano 1905. godine Radničko naobrazbeno društvo „Sloboda“ nakon prekida djelovanja tijekom rata ponovno započinje s radom 1918. godine kada za prvi svibnja održava radničku zabavu na kojoj je nastupio pjevački zbor druš-

¹⁰¹ *Narodno jedinstvo* najavljujući koncert piše: „Tim koncertom hoće Tomislav da oživi uspomenu na one velike duhove ilirskoga pokreta, koji pod ilirskim imenom ne samo pobudiše narodnu svijest Hrvata već i udariše temelje hrvatskoj glazbenoj kulturi. Nadamo se za to, da će Varaždinci listom pohrliti na taj koncert – koji je u ostalom početak velike varaždinske kulturne slave od 15. do 16. studenoga – i tako manifestirati svoje poštovanje i zahvalnost stvaraocima hrvatske muzičke umjetnosti.“ („Koncert“, *Narodno jedinstvo*, 12. studenoga 1925., br. 26, str. 3); V. HUZZJAN, A. ŠKRILJEVEČKI i S. TEŽAK, n. dj., 98, 220.

¹⁰² GMV 55657, Plakat proslave desete godišnjice opstanka Varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“, Tiskara Stifler, Varaždin, 1927. godina; „Varaždinsko pjevačko društvo ‘Tomislav’“, *Narodno jedinstvo*, 12. svibnja 1927., br. 19, str. 2; „Varaždinsko pjevačko društvo ‘Tomislav’“, *Narodno jedinstvo*, 23. lipnja 1927., br. 25, str. 2; K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 288–289; V. HUZZJAN, A. ŠKRILJEVEČKI i S. TEŽAK, n. dj., 94, 227.

¹⁰³ GMV KPO 9730, Program koncerta *Missa poetica* varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“ održanog u travnju 1928. godine, Tiskara Stifler, Varaždin, 1928. godina; „Varaždinsko pjevačko društvo ‘Tomislav’“, *Narodno jedinstvo*, 23. veljače 1928., br. 8, str. 2; „Koncert“, *Narodno jedinstvo*, 12. travnja 1928., br. 15, str. 2.

¹⁰⁴ „Povodom koncerta varažd. pjev. društva ‘Tomislav’“, *Narodno jedinstvo*, 10. svibnja 1928., br. 19, str. 2: Božidar Širola uputio je „Tomislavu“ pismo koje je djelomično prenijelo *Narodno jedinstvo*. U pismu navodi: „Neobično se radujem, da sam mogao doživjeti zajedno s Tomislavom, s kojim me vežu već godinama prijateljske veze, jedan zajednički uspjeh. Vjerujte, da sam iskreno govorio, kada sam odmah iza koncerta u Varaždinu isticao osobitosti i vrednote Vašeg uspješnog nastupa i lijepe interpretacije mog djela. I danas, kada je nervoza svečanosti nestala, ostao je u meni trajan i dubok dojam doživljaja umjetničkog. Vaša me interpretacija neobično duboko potresla.“

¹⁰⁵ K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 291.

tva.¹⁰⁶ Rad Društva obuhvatio je nekoliko područja. Razvoju kulture u gradu doprinijelo je koncertima i slavljenjem narodnih običaja. U prvoj polovici 1919. godine Društvo je redovito održavalo plesne zabave u gradu.¹⁰⁷ Tijekom naredne tri godine nekoliko je puta raspušteno. Godine 1920. „Sloboda“ je proslavila petnaestu godišnjicu svojega djelovanja koncertom s plesom u kolodvorskoj restauraciji. Na vokalnome koncertu sudjelovala su društva „Vila“ i „Vijenac“. Tisak pozitivno piše o proslavi te navodi da si je njime „Sloboda“ *osvjetlala lice, a red, disciplina i susretljivost naspram gostiju došlo je ovaj puta do izražaja, pak možemo kazati, da su time prednjačili svim ostalim društvima*.¹⁰⁸ Godine 1921. Društvo mijenja naziv u Radničko pjevačko društvo „Sloboda“. Njegov rad nije bio toliko obuhvatan te ga odlikuje manja angažiranost i prisutnost u životu grada od ostalih društava. Od 1929. godine Društvo postaje aktivnije jer mu se tada počinju priključivati novi članovi koje je karakterizirao revolucionarni duh.¹⁰⁹

Značajan doprinos kulturnome životu Varaždina u tome razdoblju Društvo je dalo knjižnicom koja je djelovala u sklopu „Slobode“ od 1906. godine. Društvo je prikupljalo donacije knjiga za knjižnicu te priložima s održanih proslava kupovalo nove knjige. Godine 1947. ujedinjenjem njezinih zbirki s Hrvatskom čitaonicom i Gradskom pučkom knjižnicom položeni su temelji suvremene Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin.¹¹⁰

VARAŽDINSKO MUZEALNO DRUŠTVO

Jedan od najznačajnijih događaja u kulturnome životu Varaždina u desetljeću nakon Prvoga svjetskog rata bila je Kulturno-historijska izložba te posljedično otvaranje varaždinskoga muzeja. Za organizaciju izložbe zaslužna je Varaždinska gimnazijska ekstenza, odnosno njezin Izložbeni odbor čiji je predsjednik bio Nikola Pečornik, a tajnik Krešimir Filić.¹¹¹ Izložba je u tisku najavljena kao kul-

¹⁰⁶ Isto, 276–278.

¹⁰⁷ GMV KPO 11007 i GMV KPO 11008, Letci s pozivom na plesni vjenčić Radničko naobrazbenog društva „Sloboda“, Tiskara Platzer, Varaždin, 1919. godina; GMV PO 3290, Oglas Radničko naobrazbenog društva „Sloboda“ o održavanju koncerta u Varaždinu 6. ožujka 1919. godine, Tiskara Platzer, Varaždin, 1919. godina.

¹⁰⁸ „Radničko naobrazbeno društvo ‘Sloboda’“, *Slobodni građanin*, 24. srpnja 1920., br. 44, str. 3; KASABLIJA, „Proslava 15 godišnjeg opstanka radničkog naobrazbenog i pjevačkog društva ‘Sloboda’ u Varaždinu“, *Slobodni građanin*, 7. kolovoza 1920., br. 46, str. 3.

¹⁰⁹ K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 278.

¹¹⁰ Marijan KRAŠ, „Gradska knjižnica Varaždin od 1947. do 2007. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 19, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2008., 175–177; Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, URL: <https://bit.ly/2NwbO9R> datum pristupa: 8. listopada 2018.

¹¹¹ Siniša HORVAT, „Najistaknutiji ekstenzini djelatnici“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 14–15, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb –

turni događaj za čitavu zemlju, a ne samo za naš Varaždin.¹¹² Otvorena je 1923. godine u varaždinskoj Gimnaziji. Građanstvo, plemići, crkvene i građanske institucije i udruge sudjelovale su posudbom predmeta. Zbog količine izloženih predmeta od povijesnog i umjetničkog značaja, izložba je bila poticaj osnivanju muzeja. S tim je ciljem u listopadu 1923. godine osnovano Varaždinsko muzealno društvo koje je brojilo oko sto članova.¹¹³

Gradski muzej Varaždin otvoren je 16. studenoga 1925. godine u spomen tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva.¹¹⁴ Prvi muzejski postav prikazivao je svu raskoš i bogatu povijest grada Varaždina i njegove okolice te je izazvao veliko zanimanje i oduševljenje građana.¹¹⁵ Predsjednik Varaždinskog muzealnog društva od 1925. godine i prvi kustos novoosnovanog Muzeja bio je Krešimir Filić. Društvo je bilo zaduženo za utemeljenje Muzeja i njegovo djelovanje u koje je ulazilo prikupljanje predmeta, uređenje muzejskog prostora u varaždinskome Starome gradu, izlaganje predmeta i njihova zaštita, organiziranje izložbi, koncerata i predavanja te izdavanje publikacija. Pod upravom Varaždinskog muzealnog društva uređen je stalni postav Muzeja koji se svake godine širi, a fundus se obogaćuje novim predmetima koje Društvo revno prikuplja. Osim što se za izlaganje muzejskih predmeta priređuju prostorije u Starome gradu, uređuje se i park koji ga okružuje. Društvo je raznim aktivnostima i članarinama uvelike financiralo rad Muzeja i upravljalo njime do 1946. godine.¹¹⁶ Zahvaljujući njihovom djelovanju i priložima dobrotvora, Muzej se u prvih deset godina djelovanja ubrzano razvija i bilježi dobru posjećenost.¹¹⁷

Varaždin, 2004., 124; Spomenka TEŽAK, „Varaždinsko muzealno društvo i Franjo Košćec, *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882. – 1968.*“, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 13. i 14. studenoga 2008. u Varaždinu, urednici Miroslav ŠICEL i Branko SPEVEC, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin – Gimnazija Varaždin – Gradski muzej Varaždin – Hrvatsko entomološko društvo, Zagreb – Varaždin, 2008., 71–72.

¹¹² „Kulturno-historijska izložba grada Varaždina“, *Narodno jedinstvo*, 5. svibnja 1923., br. 18, str. 4.

¹¹³ S. TEŽAK, n. dj., 72.

¹¹⁴ Varaždinska gimnazijska ekstenza i Varaždinsko muzealno društvo planirali su otvorenjem Muzeja i otkrivanjem spomen-ploče na kući Vatroslava Jagića ponovno proslaviti tisućgodišnjicu Hrvatskoga Kraljevstva, no zbog pritiska, navedena je proslava i njezin program ipak na kraju u novinama predstavljen kao *velika varaždinska kulturna slava*. Više o tome V. HUZZAN, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“, 75–103.

¹¹⁵ Ljerka ŠIMUNIĆ, „Uz 80. obljetnicu Gradskog muzeja Varaždin 1925. – 2005.“, *Informatica museologica*, vol. 36, br. 1–2, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 2006., 80–81.

¹¹⁶ S. TEŽAK, n. dj., 72–85.

¹¹⁷ Krešimir FILIĆ et al., „Spomenica varaždinskog muzeja: 1925. – 1935.“, *Izdanja Muzealnoga društva u Varaždinu*, br. 1, Tisak „Narodne tiskare“, Varaždin, 1935., 4.

PREOSTALA DRUŠTVA

Kulturnome životu grada Varaždina u prvih deset godina nove jugoslovenske državne zajednice doprinijela su druga građanska kulturna društva iako u znatno manjoj mjeri. Među njima valja istaknuti Varaždinsku građansku četu, dobrovoljnu postrojbu varaždinskih građana, koja je svojim prisustvom uveličala mnogobrojne svečanosti, a također je sudjelovala u skupovima u Varaždinu i izvan njega te organizirala dobrotvorne akcije, zabave s plesom i tombole.¹¹⁸ Sto sedamdeset i petu godišnjicu djelovanja proslavila je velikom svečanošću u kolovozu 1925. godine na kojoj su sudjelovala mnogobrojna domaća društva. Svetu misu zahvalnicu služio je zagrebački nadbiskup Antun Bauer. Potom je uslijedio mimohod kroz grad urešen narodnim barjacima. U kazališnoj restauraciji Krešimir Filić održao je kratko predavanje o povijesti Varaždinske građanske čete, nakon čega je priređen banket, a tjedan dana kasnije pučka zabava.¹¹⁹ Godine 1926. obnovljen je rad Društva za poljepšanje grada Varaždina, koje je radilo razne intervencije u gradu kako bi proljepšalo njegove vizure, primjerice uređilo je klizalište kod Staroga grada, a bavilo se i pitanjima uređenja parkiranih putova oko Staroga grada i podizanjem spomenika liječniku Mülleru, osnivaču gradskog šetališta.¹²⁰ Koncerte u Varaždinu priređivalo je Gimnazijsko pjevačko i tamburaško društvo „Svačić“ koje je 1921. godine proslavilo svoju petnaestu godišnjicu postojanja. Njegov je rad obilježilo djelovanje zborovođe Tomislava Miškulina koji je dirigirao gimnazijskim zborom do 1945. godine. Društvo je uglavnom izvodilo tamburaške skladbe.¹²¹ U Varaždinu su udruženje osnovali ljubitelji francuskog jezika. Cercle français (Krug ljubitelja francuskog jezika) održao je prvi sastanak u veljači 1919. godine.¹²² Prethodio je osnivanju Francuskoga kluba 1922. godine. Klub je djelovao u prostorijama Narodne čitaonice. Održavao je tečajeve francuskoga jezika, nudio je članovima literaturu i novine na francuskome jeziku, a priređivao je također popularne zabavne priredbe s

¹¹⁸ Ljerka ŠIMUNIĆ, *Varaždinska građanska četa 1750. – 2000.*, katalog izložbe održane u Gradskom muzeju Varaždin u Starome gradu od 6. prosinca 2000. godine do 21. siječnja 2001. godine, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2000., 3, 21–22.

¹¹⁹ „Proslava 175-godišnjice opstanka varaždinske građanske čete“, *Narodno jedinstvo*, 6. kolovoza 1925., br. 12, str. 4.

¹²⁰ „Društvo za poljepšanje grada Varaždina“, *Narodno jedinstvo*, 24. lipnja 1926., br. 24, str. 3; „Skizalište“, *Narodno jedinstvo*, 30. prosinca 1926., br. 51, str. 2.

¹²¹ K. FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 96.

¹²² „Cercle français“, *Volja naroda*, 20. veljače 1919., br. 8, str. 3; Drago BIŠĆAN, „Francuski klub (Cercle français) 1922. – 1953.“, *Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin*, br. 1, Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Varaždin, 1995., 59.

plesom koje su imale kulturno-umjetnički program sastavljen od pjevanja, recitiranja pjesama i izvođenja igrokaza na francuskome jeziku.¹²³

U gradu su kulturne događaje organizirala razna dobrotvorna i gospodarska društva radi potreba iz kojih su osnovana. Varaždinska dobrotvorna društva svojim su aktivnostima prikupljala priloge za siromašne i djecu. Na tome području treba spomenuti djelovanje Društva jugoslavenskih žena za zaštitu djece u Varaždinu koje je priređivalo izložbe, čajanke, pokladne plesove i koncerte u humanitarne svrhe.¹²⁴ Društvo Varaždinske Hrvatice nakon organiziranja proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva bavilo se humanitarnim radom. Priređivalo je razna događanja, predavanja, čajanke, izložbe ručnih radova i plesove u skladu sa svojim poslanjem. Ujedno su nastavile širiti narodnu svijest, primjerice 1928. godine organizirale su matineju čija su sredstva išla za podizanje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu.¹²⁵ Varaždinske Hrvatice priredile su 1926. godine u varaždinskome kazalištu *Izložbu narodnih ručnih radnji* na kojoj su bile izložene narodne nošnje i ručni radovi iz hrvatskih krajeva, među njima i skupocjeni ručni radovi koji su se čuvali u novotvorenome varaždinskome Muzeju.¹²⁶ U gradu je postojalo nekoliko ženskih društava koja su se udružila za godišnju proslavu Majčina dana i zajednički organizirala priredbu humanitarnoga i karitativnoga karaktera. Među društvima su bile Varaždinske Hrvatice, Varaždinske žene, Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo i Ženski pokret.¹²⁷ Podružnica Hrvatskog prosvjetnog i kulturnog društva „Napredak“ u Varaždinu djelovala je prije svega za pomoć siromašnim učenicima. U skladu s time organizirala je koncerte, priredbe i zabave razne tematike, na kojima su se izvodile narodne skladbe, ali i operne arije, a izdavala je i zabavno-poučni kalendar.¹²⁸ „Napredak“ se udružio s Društvom „Hrvatski Radiša“ te su zajedno izdali veliki ilustrirani kalendar za 1926. godinu, *hrvatsku pučko-prosvjetnu knjigu*, u kojoj su se nalazile pjesme, pripovijetke te poučni članci o kulturi, obrtništvu i pučkoj prosvjeti.¹²⁹ Zanatlijsko i pomoćničko društvo, obrtničko društvo humanitarnoga karaktera,

¹²³ D. BIŠĆAN, „Francuski klub (Cercle français) 1922. – 1953.“, 59–61.

¹²⁴ „Društvo jugoslavenskih žena za zaštitu djece u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 6. svibnja 1922., br. 18, str. 5; „Pokladni ples jugoslavenskih žena za podpomaganje siročadi“, *Narodno jedinstvo*, 11. ožujka 1922., br. 10, str. 3.

¹²⁵ „Varaždinske Hrvatice“, *Narodno jedinstvo*, 15. studenoga 1928., br. 46, str. 2.

¹²⁶ „Izložba narodnih ručnih radnja“, *Narodno jedinstvo*, 10. lipnja 1926., br. 22, str. 2.

¹²⁷ „Majčin dan“, *Narodno jedinstvo*, 10. svibnja 1928., br. 19, str. 2.

¹²⁸ „Napredak“, *Narodno jedinstvo*, 3. lipnja 1922., br. 22, str. 5; „Zabava ‘Napretka’ u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 9. rujna 1922., br. 36, str. 4; „Napretkov kalendar“, *Narodno jedinstvo*, 24. studenoga 1923., br. 47, str. 3; „Koncert Napretka“, *Naše pravice*, 28. kolovoza 1924., br. 9, str. 3; „Napretkov dan“, *Narodno jedinstvo*, 28. svibnja 1925., br. 2, str. 4.

¹²⁹ „Kalendar Hrvatskoga Radiša“, *Narodno jedinstvo*, 5. studenoga 1925., br. 25, str. 4.

priredivalo je plesne vjenčice i pučke zabave najčešće povodom praznika i blagdana za potporu svojim članovima.¹³⁰ Varaždinski tipografi također su priredivali dobrotvorne plesove i zabave, među njima *Katarinsku zabavu* uz sudjelovanje domaćega tamburaškog zbora i pjevačkoga zbora društva „Slobode“ u studenome 1918. godine i zabavu s krabuljnim plesom u veljači 1919. godine popraćenu gradskom glazbom.¹³¹ Prvi hrvatski dobrovoljni vatrogasni zbor u Varaždinu redovito je održavao vatrogasne plesove početkom godine.¹³² Za *Sjajni ples*, koji je organiziran za sve slojeve građanstva u velikoj kazališnoj dvorani 1. veljače 1919. godine, uzvanici su primili plesne redove po nacrtu Ive Režeka.¹³³ Godine 1924. proslavljena je 60. godišnjica Prvog hrvatskog dobrovoljnog vatrogasnog zbora u Varaždinu koja se sastojala od svečane povorke vatrogasaca, članova varaždinskih građanskih društava i predstavnika vlasti, blagoslova zvona za crkvu svetoga Florijana, svete mise, blagoslova vrpce, koju je kuma Anka plemenita Kiš Šaulovečki darovala društvenom barjaku, mimohoda četa, svečane sjednice, banketa, javne vježbe i pučke zabave u dvorištu Vatrogasnoga doma.¹³⁴

ZAKLJUČAK

Zahvaljujući djelovanju varaždinskih građanskih društava u prvim godinama novonastale jugoslavenske državne zajednice u Varaždinu su organizirana slavlja narodnih praznika i spomendana. Događanjima je obilovao početak i kraj godine, odnosno vrijeme poklada i Silvestrova. Prema pisanju tadašnjih novina među varaždinskim građanima veliku je popularnost uživalo Hrvatsko radničko pjevačko društvo „Vijenac“ zbog priređivanja jednostavnih priredaba, kojima su oživjeli narodne običaje, za razliku od sjajnih plesova koje su organizirala druga društva.

U tome razdoblju valja istaknuti jednu osobu koja je svojim radom obilježila djelovanje velikog broja varaždinskih društava i kulturnih institucija – Krešimira Filića. Također valja naglasiti djelovanje Pjevačkoga društva „Tomislav“ koje je postiglo visoku kvalitetu stvaralaštva ne samo u Varaždinu nego u čitavoj državi.

¹³⁰ „Opet ples“, *Slobodni građanin*, 10. svibnja 1919., br. 7, str. 4; „Pučka zabava“, *Narodno jedinstvo*, 8. srpnja 1922., br. 27, str. 3; „Zanatlijsko i pomoćničko društvo u Varaždinu“, *Narodno jedinstvo*, 13. prosinca 1928., br. 50, str. 2.

¹³¹ „Dobrotvorna tipografska zabava“, *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., br. 23, str. 4; „Tipografska zabava s krabuljnim plesom“, *Volja naroda*, 6. veljače 1919., br. 6, str. 2.

¹³² Julije JANKOVIĆ et al., *Zbornik: Hrvatsko vatrogastvo: prvi hrvatski dobrovoljni vatrogasni zbor u Varaždinu: kolijevka hrvatskog vatrogastva: 1864. – 1994.*, DVD 1. hrvatski dobrovoljni vatrogasni zbor u Varaždinu, Varaždin, 1994., 112, 114–115, 117, 119, 122.

¹³³ „I. hrv. vatrogasni zbor u Varaždinu“, *Volja naroda*, 30. siječnja 1919., br. 5, str. 2; U izvještaju s Vatrogasnoga plesa *Volja naroda* piše: *Jedna od najuspjelijih zabava, dupkom posjećena, sklad i veselje do zore.* („Vatrogasni ples“, *Volja naroda*, 6. veljače 1919., br. 6, str. 2).

¹³⁴ V. HUZZJAN, A. ŠKRILJEVEČKI i S. TEŽAK, n. dj., 203; J. JANKOVIĆ et al., n. dj., 128–130.

Po okončanju Prvoga svjetskog rata prisutan je zanos i polet među građanstvom, ističu se narodni simboli u gradu, održavaju se koncerti domaćih skladatelja, a društva priređuju velike javne proslave raznih obljetnica s posebno osmišljenim kulturno-umjetničkim programima. Među njima najznačajnija je proslava tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva koja je bila opažena i izvan Varaždina. Međutim, protjecanjem godina vidi se sve veće uvlačenje ideje jugoslovenstva koje je čak donijelo do razilaženja u pojedinim društvima.

IZVORI

1. Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Raspored svečane matineeje u proslavu 50. godišnjice Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Varaždinu 31. svibnja 1925. godine.
2. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 11007 i GMV KPO 11008, Letci s pozivom na plesni vjenčić Radničko naobrazbenog društva „Sloboda“, Tiskara Platzer, Varaždin, 1919. godina.
3. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 4577, Plakat Varaždinskih Hrvatica „Tomislav“ kojim pozivaju na obilježavanje tisućite obljetnice krunidbe prvog hrvatskog kralja Tomislava na Duvanjskom polju, Tiskara Stifler, Varaždin, 1925. godina.
4. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 9787, Poziv na učešće u proslavi 50. obljetnice Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ upućen Društvu „Tomislav“, 1925. godina.
5. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 9730, Program koncerta *Missa poetica* varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“ održanog u travnju 1928. godine, Tiskara Stifler, Varaždin, 1928. godina.
6. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 12713, Razglednica s prikazom simbola Hrvatskog sokola u Varaždinu uz 20. obljetnicu, 1923. godina.
7. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 4649, „Sokoli, Hrvati!“, plakat kojim se poziva sadašnje i nove članove Hrvatskog sokola na izvanrednu skupštinu u kazališnu restauraciju 24. listopada 1919. godine, Tiskara Stifler, Varaždin, 1919. godina.
8. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV KPO 9783, Zahvala Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ Društvu „Tomislav“ na učešću u proslavi 50. obljetnice njihova djelovanja, 1925. godina.
9. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3571, Dopis Društva Hrvatica Katarina grofica Zrinski Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“ u Varaždinu s pozivom na prisustvovanje proslavi tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u Zagrebu, 15. listopada 1925. godine.

10. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3299, Dopisnica s motivima Varaždina i simbolima i likom sokola tiskana prigodom 20. obljetnice Hrvatskog sokola u Varaždinu, 1923. godina.
11. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3290, Oglas Radničko naobrazbenog društva „Sloboda“ o održavanju koncerta u Varaždinu 6. ožujka 1919. godine, Tiskara Platzer, Varaždin, 1919. godina.
12. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3568, Poziv Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“ na svečano otvaranje Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba koju je priredio Odbor zagrebačkih Hrvatica povodom tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva, 29. rujna 1925. godine.
13. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3728, Pristupnica Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“, Lazar Viktor Deutsch kao član utemeljitelj, Tiskara Platzer, Varaždin, 10. prosinca 1918. godine.
14. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3729, Pristupnica Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“, Julio Schwarz kao član utemeljitelj, Tiskara Platzer, 13. prosinca 1918. godine.
15. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3731, Pristupnica Hrvatskom pjevačkom društvu „Vila“, Hinko Moses kao član utemeljitelj, Tiskara Platzer, Varaždin, 10. prosinca 1918. godine.
16. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 54392, Brošura varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“ s programima koncerata u Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Sarajevu u svibnju 1926. godine te malom poviješću Društva, Tiskara Stifler, Varaždin, 1926. godina.
17. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 59641, Dopisnica s prikazom proslave tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u Varaždinu i posvete sokolskog barjaka, Atelje Eduard Horvatić, Varaždin, 12. srpnja 1925. godine.
18. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 4671, Letak kojim Hrvatski konjanički sokol i Hrvatski sokol pozivaju građane na proslavu tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 12. srpnja 1925. godine.
19. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 60613, Plakat koncerta varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“ *Missa quatuor vocum super mixolydium*, Tiskara Stifler, Varaždin, 1925. godina.
20. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 55657, Plakat proslave desete godišnjice opstanka Varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“, Tiskara Stifler, Varaždin, 1927. godina.
21. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 72341, Program koncerta duhovnih skladbi varaždinskog Pjevačkog društva „Tomislav“, 1927. godina.
22. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 59167, Program koncerta Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Čakovcu, Tiskara Platzer, Varaždin, 7. veljače 1926. godine.

23. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV PO 3300, Program proslave dvadesete godišnjice osnutka Hrvatskog sokola u Varaždinu, Tiskara Stifler, Varaždin, 1923. godina.
24. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 59160, Program Silvestrove večeri 1928. godine Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“, Narodna tiskara Bogdana Svobode, Varaždin, 1928. godina.
25. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 59158, Raspored koncerta Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Plitvičkim jezerima i Gospiću, Tiskara Stifler, Varaždin, 1926. godina.
26. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 60671, Raspored događanja povodom proslave 50. godišnjice Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“, Narodna tiskara Bogdana Svobode, Varaždin, 1925. godina.
27. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 54354, Raspored i tekstovi koncerta u korist pučke prosvjete pjevačkog zbora Varaždinskog jugoslavenskog kluba „Tomislav“ u Rogaškoj Slatini, 15. kolovoza 1919. godine.
28. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 60674, Raspored vokalnog koncerta Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“ u Varaždinskim Toplicama, Narodna tiskara Bogdana Svobode, Varaždin, 1926. godina.
29. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 71869, Tiskani oglas (Poziv) Hrvatskog pjevačkog društva „Vila“, Varaždin, 1918. godina.
30. Novine digitalizirane na portalu Novinstvo Varaždina: *Hrvatsko jedinstvo* god. 1938./br. 29. *Hrvatsko pravo* god. 1918./br. 5. *Narodno jedinstvo* god. 1921./br. 3, god. 1922./br. 1, br. 8, br. 10, br. 18, br. 22, br. 27., br. 28, br. 37, br. 39., br. 41 i br. 50, god. 1923./br. 3, br. 9, br. 18, br. 32, br. 33, br. 40 i br. 43, god. 1925./br. 1, br. 6, br. 12, br. 24, br. 26 i br. 33, god. 1926./br. 22, br. 24, br. 25, br. 47 i br. 51, god. 1927./br. 19, br. 25, br. 29 i br. 47, god. 1928./br. 8, br. 14, br. 15, br. 19, br. 45, br. 46 i br. 50. *Naše pravice* god. 1924./br. 2, br. 4 i br. 22. *Slobodni gradjanin* god. 1919./br. 5, br. 7, br. 16 i br. 20, god. 1920./br. 44, br. 46, br. 50, br. 51, br. 67 i br. 68. *Volja naroda* god. 1918./br. 17, br. 20, br. 23, br. 24 i br. 27, god. 1919./br. 4, br. 5, br. 6, br. 7, br. 8, br. 9, br. 10, br. 32, br. 34, br. 36 i br. 46.

LITERATURA

1. Stjepan BELOŠEVIĆ, *Županija varaždinska i slob. i kralj. grad Varaždin / napisao Stjepan Belošević, Gornjo-Stubički veliki župan Županije varaždinske i slob. kralj. grada Varaždina*, Vlastita naklada, Zagreb, 1926.
2. Drago BIŠĆAN, „Francuski klub (Cercle français) 1922. – 1953.“, *Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin*, br. 1, Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Varaždin, 1995., 57–62.

3. Drago BIŠĆAN, „Gradska pučka knjižnica 1919. – 1947.“, *Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin*, br. 1, Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Varaždin, 1995., 37–48.
4. Drago BIŠĆAN, „Narodna čitaonica (1918. – 1939.) – Hrvatska čitaonica (1939. – 1947.)“, *Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin*, br. 1, Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, Varaždin, 1995., 49–56.
5. Đurđica CESAR, „Pregled povijesti Varaždina u prvoj polovici dvadesetog stoljeća“, *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882. – 1968.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 13. i 14. studenoga 2008. godine u Varaždinu, urednici Miroslav ŠICEL i Branko SPEVEC, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin – Gimnazija Varaždin – Gradski muzej Varaždin – Hrvatsko entomološko društvo, Zagreb – Varaždin, 2008., 1–13.
6. Krešimir FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, Muzička škola Varaždin, Varaždin, 1972.
7. Krešimir FILIĆ et al., „Spomenica varaždinskog muzeja: 1925. – 1935.“, *Izdanja Muzealnoga društva u Varaždinu*, br. 1, Tisak „Narodne tiskare“, Varaždin, 1935.
8. Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždin, 1993.
9. Siniša HORVAT, „Djelovanje varaždinske sveučilišne i srednjoškolske mladeži tijekom Prvoga svjetskog rata“, *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. godine, glavni urednik Stjepan DAMJANOVIĆ, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2014., 349–370.
10. Siniša HORVAT, „Historijat varaždinske gimnazijske ekstenze“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 14-15, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2004., 73–86.
11. Siniša HORVAT, „Najistaknutiji ekstenzini djelatnici“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 14-15, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2004., 117–132.
12. Vladimir HUZZAN, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2012., 75–103.
13. Vladimir HUZZAN, Ana ŠKRILJEVEČKI i Spomenka TEŽAK, autori biografskih jedinica u *Krešimir Filić, Povijesni natpisi grada Varaždina*, urednici Vladimir HUZZAN i Spomenka TEŽAK, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2017.

14. Julije JANKOVIĆ et al., *Zbornik: Hrvatsko vatrogastvo: prvi hrvatski dobrovoljni vatrogasni zbor u Varaždinu: kolijevka hrvatskog vatrogastva: 1864. – 1994.*, DVD 1. hrvatski dobrovoljni vatrogasni zbor u Varaždinu, Varaždin, 1994.
15. Ivančica JEŽ, „Varaždinsko ‘Društvo narodno’ – prva hrvatska narodna čitaonica (1838. – 1848.)“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, vol. 53, br. 1, Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb, 2010., 120–131.
16. Ana KANIŠKI, „Kulturni i umjetnički život grada Varaždina za Prvoga svjetskog rata“, *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. godine, glavni urednik Stjepan DAMJANOVIĆ, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2014., 317–348.
17. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“, *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, urednik Andre MOHO-ROVIČIĆ, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Skupština općine Varaždin, Varaždin, 1983., 563–574.
18. Marijan KRAŠ, „Djelovanje prof. Krešimira Filića u varaždinskoj Narodnoj čitaonici i Gradskoj pučkoj knjižnici“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2012., 157–166.
19. Marijan KRAŠ, „Gradska knjižnica Varaždin od 1947. do 2007. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 19, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2008., 175–195.
20. Ivan KRIŠTOFIĆ, *Varaždinski sokol – i plakatom kroz povijest*, Državni arhivu u Varaždinu – Nakladnička kuća „Tonimir“ Varaždinske Toplice, Varaždin – Varaždinske Toplice, 2009.
21. Magdalena LONČARIĆ, *Politički i stranački život Varaždina 1861. – 1941.*, katalog izložbe s kronološkim pregledom važnijih političkih zbivanja, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1994.
22. Rudolf MAIXNER, „Akademska društvo ‘Tomislav’ u Varaždinu“, *Zbornik za pučku prosvjetu*, br. 1–2, Pučko sveučilište grada Zagreba, Zagreb, 1922., 67–69.
23. Branko SVOBODA, *Sokolstvo u Varaždinu 1877. – 1923.*, Sokolsko društvo, Varaždin, 1923.
24. Ljerka ŠIMUNIĆ, „Uz 80. obljetnicu Gradskog muzeja Varaždin 1925. – 2005.“, *Informatica museologica*, vol. 36, br. 1–2, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 2006., 80–89.

25. Ljerka ŠIMUNIĆ, *Varaždinska građanska četa 1750. – 2000.*, katalog izložbe održane u Gradskom muzeju Varaždin u Starome gradu od 6. prosinca 2000. godine do 21. siječnja 2001. godine, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2000.
26. Spomenka TEŽAK, „Varaždinsko muzealno društvo i Franjo Košćec“, *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882. – 1968.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 13. i 14. studenoga 2008. u Varaždinu, urednici Miroslav ŠICEL i Branko SPEVEC, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin – Gimnazija Varaždin – Gradski muzej Varaždin – Hrvatsko entomološko društvo, Zagreb – Varaždin, 2008., 71–86.

Internetske stranice

1. Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin, URL: <https://bit.ly/2NwbO9R> datum pristupa: 8. listopada 2018.

SAŽETAK

DOPRINOS VARAŽDINSKIH GRAĐANSKIH DRUŠTAVA KULTURNOME ŽIVOTU VARAŽDINA OD 1918. DO 1929. GODINE

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata varaždinska građanska društva se bude. Njihovo je djelovanje opreka gospodarskim i političkim poteškoćama u koje je grad zapao u poslijeratnim godinama. Osnaženi pridošlim članovima održavaju koncerte, igrokaze, priredbe i proslave različitoga karaktera u svojim prostorijama, gradskim restauracijama i na otvorenom. Od velikoga broja društava, klubova i udruženja, koja su se bavila kulturnim stvaralaštvom u Varaždinu, valja izdvojiti Hrvatsko pjevačko društvo „Vila“, Hrvatsko radničko pjevačko društvo „Vijenac“, Hrvatski sokol u Varaždinu i Sokolsko društvo Varaždin, Hrvatski akademski ferijalni klub „Tomislav“ i Pjevačko društvo „Tomislav“, Radničko naobrazbeno društvo „Sloboda“ i Varaždinsko muzealno društvo. Spomenuta varaždinska građanska društva nisu doprinijela kulturnome životu grada samo proslavom praznika i obilježavanjem godišnjica značajnih za hrvatsku povijest i kulturni identitet nego su bila nositelji kulturnoga života u gradu. Osnovale su ili obnovile rad ključnih kulturnih institucija u Varaždinu, koje postoje do današnjih dana, poput Gradskog muzeja Varaždin i Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin.

Ključne riječi: Varaždin; kultura; narodni običaji; Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca; varaždinska građanska društva; Gradski muzej Varaždin; Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin; Krešimir Filić.

SUMMARY

THE CONTRIBUTION OF THE VARAŽDIN CIVIL ASSOCIATIONS TO THE CULTURAL LIFE OF VARAŽDIN FROM 1918 UNTIL 1929

After the World War I Varaždin civil associations begin to awake. Their activity was opposed to the economic and political difficulties that the city had suffered in the post-war years. Strengthened by the new members, they perform concerts, plays, celebrations and varied events in their premises, city restaurants and in the open air. From the large number of companies, clubs and associations that were dealing with cultural creativity in Varaždin, we should single out Croatian Singing Society "Vila", Croatian Workers' Singing Society "Vijenac", Croatian Falcon in Varaždin, Falcon Society Varaždin, Croatian Academic Youth Club "Tomislav", Singing Society "Tomislav", Workers' Educational Society "Sloboda" and Varaždin Museum Society. The aforementioned Varaždin civil associations did not contribute to the cultural life of the city simply by organizing celebrations of holidays and marking anniversaries of significance for Croatian history and cultural identity, but were the carriers of the cultural life in the city. They have established or renewed the work of the key cultural institutions in Varaždin, which are still active to this day, such as Varaždin City Museum and Varaždin Public Library "Metel Ožegović".

Key Words: Varaždin; culture; folk customs; the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes; Varaždin civil associations; Varaždin City Museum; Varaždin Public Library "Metel Ožegović"; Krešimir Filić.

POVIJESNO-UMJETNIČKE TEME VARAŽDINSKIH PUČKO-PROSVJETNIH PREDAVANJA (1917.-1941.)

Autorica u ovom radu promatra razdoblje od kraja Prvoga do sredine Drugoga svjetskog rata, kada su djelatnost u pučkom prosvjećivanju u gradu Varaždinu provodili Akademsko pjevačko društvo »Tomislav« (od 1917. do 1921.), Varaždinska gimnazijska ekstenza (od 1920. do 1930.) i Varaždinsko pučko sveučilište (od 1931. do 1941.). Na temelju Spomenice Ekstenze, te varaždinskih novina i plakata kojima su predavanja oglašavana, autorica donosi popis predavanja povijesno-umjetničke tematike i promatra ih u okviru rada i opusa njihovih predavača. Petnaest predavača – gimnazijski profesori i zaljubljenici u umjetnost te, poslije, gostujući predavači dijelom su već bili angažirani u Pučkom sveučilištu u Zagrebu – dotaklo se mnogobrojnih i raznolikih povijesno-umjetničkih tema: urbanizma, arhitekture, oblikovanja krajolika, slikarstva, kiparstva, primijenjene umjetnosti, zaštite i očuvanja baštine. Predavači su pred publikom nastupali u ulozi, upotrijebi li se Zidićeva apozicija, »popularizatora i tumača umjetnosti«.

DOSAD O VARAŽDINSKIM PUČKIM PREDAVANJIMA

Unatoč tome što im urbanizam, arhitektura, oblikovanje krajolika, slikarstvo, kiparstvo, primijenjena umjetnost, očuvanje i zaštita baštine, te muzejske teme – kao tema varaždinskih pučkih predavanja nije bila u središtu istraživanja, par dosadašnjih istraživača u svojim se znanstvenim radovima posredno i spretno dotaknulo ove tematike promatrajući je u okviru povijesti pučkoga prosvjećivanja u gradu Varaždinu, koje su od sredine XIX. stoljeća do sredine Drugog

svjetskog rata provodile razne varaždinske prosvjetne institucije (prvenstveno njihovi djelatnici), društva i pojedinci. Poslije Krešimira Filića i Branka Svobode,¹ pučkim se predavanjima posvetio Siniša Horvat [2004.] koji je povijest pučkoga prosvjećivanja u Varaždinu smjestio u širi i obuhvatniji povijesni okvir, u kojem su u Europi od druge polovice XIX. stoljeća, zbog rastuće potrebe za »dopunskim obrazovanjem odraslih izvan redovitoga procesa obrazovanja«, nicali obrazovni i andragoški pokreti različiti od tadašnjega obrazovnog sustava, čime su potaknuli stvaranje sveučilišnih ekstenzija, poput one u Velikoj Britaniji (1873.) i Zagrebu (1907.). Počeci takvih djelatnosti u Varaždinu, prema Horvatu, vežu se za rad narodne čitaonice Dvorane. U prostorima »niže realke u južnom krilu novoizgrađene gimnazijske zgrade« i poslije u »novouređenim prostorijama u zgradi starog kazališta«, čitaonica je intenzivno od 1875., slabije od 1877. i sporadično tijekom 1890-ih godina, za svoje članove, a poslije i za širu publiku, priređivala predvečernja predavanja, koja su držali i gimnazijski profesori.²

Idući nositelji pučkoga prosvjećivanja u Varaždinu, u doba kada je Pučko sveučilište u Zagrebu već »bilježilo pad djelatnosti«, bili su djelatnici postojećega Akademskog društva »Tomislav«. Horvat je naveo: »Oni su nastojali iskoristiti sveukupnu situaciju nastalu u Monarhiji nakon liberalizacije političkoga života 1917. godine, te su u razdoblju 1917.-1919. pokrenuli bogatu pučko-prosvjetnu djelatnost kojom su nastojali širiti vlastite socijalne i političke ideje«. U zgradi gradskoga kazališta, pa u okolici Varaždina i gradovima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, »akademičari« su organizirali javna predavanja, analfabetske tečajeve i koncerte. Pojedinačna i, od jeseni 1918. godine, cikluse tematskih predavanja, držali su domaći predavači i pridruženi gostujući zagrebački predavači, »liječnici, svećenici, književnici, publicisti, muzealci, studenti, srednjoškolski i sveučilišni profesori i slikari«. Iako su djelovali do 1927., bitnu su djelatnost ostvarili do 1922. godine jer je prema Horvatu, broj njihovih predavanja opadao zbog poslijeratnih nemira i prevrata, »ali i zbog činjenice da je tada već počela djelovati Varaždinska gimnazijska ekstenza«.³

Dio istaknutih i aktivnih »akademičara« – gimnazijskih profesora, poput Krešimira Filića, nastavili su raditi u pučko-prosvjetnoj djelatnosti koja je bila,

¹ *Prilozi historiji Varaždina*, Narodno sveučilište »Braća Ribar« i Ogranak Matice hrvatske Varaždin, Varaždin, 1967., (rad Krešimira FILIĆA, »Pučko-prosvjetni rad Varaždinske gimnazijske ekstenze i Varaždinskog pučkog sveučilišta od 1920. [do] 1941.«, 108.-118.; i rad Branka SVOBODE, »Pučko sveučilište u Varaždinu (1917-1919)«, 100.-107.).

² Siniša HORVAT, »Historijat Varaždinske gimnazijske ekstenze«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin (dalje: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*), 14-15/2004., 73.-76.

³ *Ibidem*, 76.

prema Horvatu, »[...] čvršće vezana uz Gimnaziju, pa su na taj način bez sumnje, osigurani daleko bolji uvjeti za njezino odvijanje, te kontinuiranost i sistematičnost u njezinom provođenju«. Gimnazijski profesori su u zimi 1920. godine »pokrenuli rad 'Pučkog sveučilišta', koje su nazvali Ekstenza«, predavanja su običavali održavati »nedjeljom popodne u risaoni, tada najvećoj gimnazijskoj dvorani, a oglašavana su plakatima i u novinama. Također su priređivana predavanja na selu, organizirani tečajevi za opismenjavanje, a kasnije, seoske školske kuhinje i higijensko-domaćinski tečajevi. U cilju postizanja što veće atraktivnosti pučkih predavanja u predavaoni je, uz novčanu i materijalnu pomoć donatora, provedena električna rasvjeta, a zimi 1921./1922. nabavljen je projekcijski aparat«. ⁴ U iduće dvije godine predavalo se i u varaždinskim crkvama i samostanima. Zbog pažljivo osmišljene promidžbe, ističe Horvat, »broj priređenih predavanja iz godine u godinu bilježio je porast, a počelo se priređivati i cikluse predavanja, od kojih je neke slušateljstvo posebno dobro prihvatilo. Predavanja su sve češće upotpunjavana dijapozitivima ili filmom, što je povoljno utjecalo i na porast broja posjetitelja«. ⁵ Prof. Filić i Adolf Wissert angažirali su se u priredbi *Kulturnohistorijske izložbe grada Varaždina* (1923.). Šk. god. 1924./1925. kada su predavanja održavana i u Čakovcu, Ekstenza je, ističe Horvat, »[...] dosegla maksimum u svom radu«.

Opadanje u radu počelo je uvođenjem monarhističke diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića jer su novim uredbama reorganizirani školstvo i srednjoškolske ekstenzije, što je »izazvalo stagnaciju u njihovu djelovanju, jer su time ekstenzije još čvršće vezane za matične ustanove i posredno stavljene pod kontrolu režima. [...] potkraj dvadesetih godina predavanja [su se] sve češće održavala samo u Varaždinu, dok je broj predavanja namijenjenih seoskim sredinama drastično opadao. ⁶ Horvat je usto izdvojio neobičnost da se broj predavača angažiranih izvan Varaždina stalno povećavao. U šk. god. 1930./1931. Ekstenza je odlukom njezina odbora promijenila ime u Varaždinsko pučko sveučilište. Te je godine u vlastitoj knjižnici čuvalo 168 djela i 1836 dijapozitiva. ⁷ Strelovit pad djelatnosti osjetio se 1930-ih godina, posebice nakon premještaja njezinoga člana Milana Kamana s dužnosti ravnatelja gimnazije; sporadična predavanja sve su više održavali gostujući, a manje domaći predavači. Razlog pada Horvat je vidio u »pritisku jugoslavenskoga režima« i »nedovoljnom zanimanju novog gimnazijskog rukovodstva za tu vrstu djelatnosti. U spomenutim okolnostima i dota-

⁴ *Ibidem*, 77–78.

⁵ *Ibidem*, 78.

⁶ *Ibidem*, 79.

⁷ *Ibidem*, 80.

dašnji nositelji pučko-prosvjetne djelatnosti, zamoreni otežanim uvjetima u kojima su radili, angažirali su se na nekim drugim područjima, posvećujući se više znanstvenom radu i struci«. Ipak, prema Horvatu, Ekstenza je u međuratnom razdoblju »odigrala nezaobilaznu ulogu na području neformalnog obrazovanja najširih slojeva pučanstva ovoga kraja, te da je bila jedan od ključnih čimbenika u razvoju kulturne, društvene i prosvjetne djelatnosti u Varaždinu«. ⁸ Osim Siniše Horvata, ⁹ o djelatnicima Ekstenze pisao je i Drago Biščan [1998.]. ¹⁰

IZ IZVORA: PREDAVANJA POVIJESNO-UMJETNIČKE TEMATIKE

Najznačajniji izvor za istraživanje Ekstenzinih pučko-prosvjetnih predavanja je *Spomenica i knjiga zapisnika varaždinske gimnazijske ekstenze. Varaždin, 30. studenoga 1921. – 2. veljače 1929.* ¹¹ U toj prvoj, ali i jedinoj sačuvanoj rukopisnoj knjizi koju su vodili njezini tajnici, Krešimir Filić do šk. god. 1925./1926. i Milan Kaman od šk. god. 1927./1928., zapisane su bitne odluke o osnutku Ekstenze, izboru njezina Odbora, nabavi tehničkih pomagala i materijala za održavanje predavanja. Bitne događaje tajnici su bilježili prema tekućoj školskoj godini, unutar koje su predavanja nizali brojačano i kronološki, s podacima o danu, datumu, vremenu i mjestu održavanja, predavaču i naslovu teme, posjećenosti predavanja (često je iskazali brojačano) i s opaskom je li bilo popraćeno dijapozitivima. *Spomenica* se može usporediti, upotpuniti i/ili korigirati s izvještajima o radu Ekstenze i najavama predavanja tiskanih u varaždinskim novinama različitih političkih stajališta koje su izlazile tijekom međuratnog i ratnog razdoblja. Najave su češće sadržavale odgovor na pet novinskih pitanja, katkada s podatkom tko je i gdje je zaposlen predavač, rijetko su izvjestile o predavanju i još rjeđe, prenijele predavanje. U izvještajima Varaždinske gimnazije Ekstenza je tiskala potpuniji izvještaj o svojem radu, s popisom predavanja uz koji je priložila sažetke predavanja (iz pera ne-predavača) ili, rjeđe, cijela predavanja (iz pera predavača). Osnovom izvora Siniša Horvat je, za potrebe svojih radova, usustavio tablični popis sveukupnoga broja predavanja u pojedinim razdobljima i popis predavanja Krešimira Filića

⁸ *Ibidem*, 81.

⁹ Siniša HORVAT, »Najistaknutiji Ekstenzini djelatnici«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 14-15/2004., 117.-132.; Isti, »Krešimir Filić – Profesor u Varaždinskoj gimnaziji«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23/2012., 105.-128.; Isti, »Krešimir Filić – Djelatnik u Varaždinskoj gimnazijskoj ekstenzi«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 23/2012., 129.-156.

¹⁰ Drago BIŠČAN, »Franjo Galinec: 1887.-1945.«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 10-11/1998., 203.-208.

¹¹ *Spomenica i knjiga zapisnika varaždinske gimnazijske ekstenze. Varaždin, 30. studenoga 1921. – 2. veljače 1929.*, papir, rukopis, tinta; 25,8 x 33,8 cm, 140 stranica, Varaždinska gimnazijska ekstenza, 1929., Gradski muzej Varaždin (dalje: GMV), inv. br. GMV 57462. (dalje: *Spomenica Ekstenze*).

u školskim godinama.¹² Vođena načinom stvaranja tih popisa, autorica rada je popis varaždinskih predavanja povijesno-umjetničke tematike razvrstala prema organizatorima (»akademičarima«, Ekstenzi i Varaždinskom pučkom sveučilištu) i za svakoga od njih brojčano izrazila ukupna predavanja i ona s povijesno-umjetničkom tematikom, a u slučaju Ekstenze i sveučilišta podijelila ih je prema školskoj godini. Svima je zabilježila ime i prezime predavača, naslov, vrijeme i mjesto predavanja (nije navedeno za predavanja održana u prostorijama organizatora, nego samo za ona predavanja izvan, u uršulinskom samostanu ili u gradu Čakovcu). Kako bi se izbjegla dupla citiranja, prednost se daje *Spomenici* kao vjerodostojnijem izvoru. Sačuvani plakati s najavom predavanja potvrđuju pažnju koju je Ekstenza posvetila oglašavanju prosvjetnog rada.

U razdoblju od kraja Prvoga do sredine Drugoga svjetskog rata, od 612 održanih predavanja temu iz područja umjetnosti imala je više od desetine predavanja (66). Najmanji broj organizirali su »akademičari« (3). Najviše ih je organizirala Ekstenza od 1920. do 1931. godine (55) i potom Varaždinsko pučko sveučilište (8). Broje li se naslovi predavanja ili, ciklusi i ponovljena predavanja, najviše ih je organizirala Ekstenza, sredinom 1920-ih, u šk. god. 1922./1923. i 1924./1925. što odražava rast i pad njezina rada i djelovanja. Iako se glavnina priredila u razdoblju prvoga desetljeća nakon Prvoga svjetskog rata – koje je predmet istraživanja ovoga zbornika, u ovome radu se razmatraju i malobrojna predavanja izvan toga razdoblja, ona u organizaciji »akademičara« i sveučilišta u svrhu potpunijega pogleda na taj aspekt pučkoga prosvjećivanja u Varaždinu. Predavanja su priređivali stručnjaci koji su istraživali teme, profesori koji su teme poznavali u okviru svoga rada, likovni umjetnici i pokoji ljubitelj umjetnosti čije školovanje i rad nisu povezani tom tematikom.

Tablica 1. Varaždinska pučko-prosvjetna predavanja povijesno-umjetničke tematike

Ukupno	Broj predavanja
612	66
122	3 → Akademsko društvo »Tomislav« 1917.-1921.
	Kosta Strajnić, <i>O ruskoj likovnoj umjetnosti</i> , 11. veljače 1918.
	Kosta Strajnić, <i>O jugoslavenskoj likovnoj umjetnosti</i> , prije listopada 1918., zabranjeno
	Gjuro Szabo, <i>Historijski spomenici Varaždina i okolice</i> , 28. [?] listopada 1918.
515	55 → Varaždinska gimnazijska ekstenza 1920.-1931.
8	godina osnutka: /
26	šk. god. 1920./1921.:
	Nikola Pečornik, <i>Prethistorički čovjek i njegova kultura</i> , 9. siječnja 1921.
	Matej Potočnjak, <i>Rad i značenje biskupa Josipa Jurja Strossmayera</i> , 4. veljače 1921.

¹² Prvi prikaz vidi HORVAT, 2004., 81.; drugi i treći HORVAT, 2012., 149., 151.–154.

40	šk. god. 1921./1922.: Franjo Galinec, <i>Kulturno djelovanje biskupa J. J. Strossmajera</i> , 5. veljače 1922.
79	šk. god. 1922./1923.: Krešimir Filić, <i>O renaissance-i ili O talijanskoj umjetnosti u XV. i XVI. stoljeću</i> - prvi ciklus, uršulinski samostan: 28. i 30. studeni, 1. prosinca 1922. - drugi ciklus, Ekstenza: 3., 8. i 10. prosinca 1922. - treći ciklus, Ekstenza, ponovljeno: 12., 14. i 15. prosinca 1922. - četvrti ciklus, viša vanjska i samostanska djevojačka škola: 16. i 18. prosinca 1922. - peti ciklus, gimnazijska mladež: 21. prosinca 1922. Krešimir Filić, <i>O kulturnom radu biskupa J. J. Strossmajera</i> , 4. veljače 1923. Nikola Pečornik, <i>O srednjovječnim gradovima i životu u njima</i> , 25. veljače 1923.
65	šk. god. 1923./1924.: Nikola Pečornik, <i>Kulturne sličice iz starog Varaždina</i> , 30. prosinca 1923. Krešimir Filić, <i>Josip J. Strossmayer i naše kulturno-prosvjetno nastojanje</i> , 3. veljače 1924. - svečana akademija, nije izravno u sklopu Ekstenze, ali bilježi se u Spomenici Raymond Warnier, <i>Les Chateaux de France</i> , 9. ožujka 1924. Krešimir Filić, <i>O kulturno-historijskoj izložbi grada Varaždina I i II</i> , 30. ožujka i 6. travnja 1924.
95	šk. god. 1924./1925.: Krešimir Filić, <i>Prošlost grada Varaždina i okolice</i> , 31. kolovoza 1924. Krešimir Filić, <i>Slike iz Pompeja</i> , 7. prosinca 1924. Krešimir Filić, <i>Kulturna nastojanja biskupa Josipa Jurja Štrossmajera</i> , Varaždin 2. veljače 1925., Čakovec 4. veljače 1925. Krešimir Filić, <i>O kulturno-historijskoj izložbi grada Varaždina u godini 1923. I. i II.</i> , 5. i 12. veljače 1925., uršulinski samostan Krešimir Filić, <i>Slike iz Pompeja</i> , 19. veljače 1925., uršulinski samostan Krešimir Filić, <i>Kulturno-historijski spomenici u Dalmaciji</i> , - prvo: Čakovec, 16. ožujka 1925. - drugo: Varaždin, duvne, viša djevojačka škola: 17. i 26. ožujka 1925. Raymond Warnier, <i>Promenade à travers Paris ancien et moderne (Šetnja starim i modernim Parizom)</i> , 10. svibnja 1925. Krešimir Filić, <i>Slike iz Pompeja</i> , 11. svibnja 1925., Čakovec
65	šk. god. 1925./1926.: Krešimir Filić, <i>Grobnica faraona Tutan Kamona</i> , Varaždin 10. siječnja 1926., Čakovec 8. veljače 1926.
39	šk. god. 1926./1927.: Julije Merlić, <i>O crkvenoj umjetnosti</i> , 7. ožujka 1926. Kamilo Ružička, <i>O savremenoj likovnoj umjetnosti</i> , 6. ožujka 1927. Raymond Warnier, <i>Les eglises de France</i> , 20. ožujka 1927.
42	šk. god. 1927./1928. Krešimir Filić, <i>Tut-ench-Amonov grob</i> , 23. listopada 1927. Kamilo Ružička, <i>Tehnika i umjetnost</i> , 20. studenog 1927. Krešimir Filić, <i>Rad i značenje starinarskog društva u Kninu</i> , 12. prosinca 1927. Kamilo Ružička, <i>O starohrvatskim spomenicima u Kninu</i> , 12. prosinca 1927. Mila Wood, <i>Kako nastaje skulptura?</i> , 8. siječnja 1928.

	Raymond Warnier, <i>La Renaissance française</i> , 28. siječnja 1928.
	Krešimir Filić, <i>Kulturni Varaždin</i> , 5. veljače 1928.
	Ljubo Babić, <i>Francusko slikarstvo XVIII. stoljeća</i> , 11. ožujka 1928.
	Krešimir Filić, <i>Kulturni Varaždin</i> , 22. ožujka 1928. (ponovljeno na zahtjev publike)
30	šk. god. 1928./1929.:
	Gjuro Szabo, <i>Zagreb u 19. stoljeću</i> , 16. prosinca 1928.
	Nikola Pečornik, <i>O sabiranju i sabiračima umjetnina</i> , 13. siječnja 1929.
	Gjuro Szabo, <i>O našim srednjovječnim gradovima</i> , 21. travnja 1929.
26	šk. god. 1929./1930.:
	Krešimir Filić, <i>Kultura Sumerijaca u Mezopotamiji prije 5000 godina</i> , 3. studenog 1929.
	Vladimir Stahuljak, <i>Kapela</i> , 8. prosinca 1929.
	Krešimir Filić, <i>Nekulturni Varaždin</i> , 16. ožujka 1930.
27	šk. god. 1930./1931.:
	Krešimir Filić, <i>Nestali stari Varaždin</i> , 26. listopada 1930.
	Krešimir Filić, <i>Može li se nešto učiniti za napredak našega grada?</i> , 8. prosinca 1930.
	Gjuro Szabo, <i>Otokom Krkom kroz deset stoljeća od kralja Zvonimira do današnjeg dana</i> , 25. siječnja 1931.
97	8 → Varaždinsko pučko sveučilište 1931.-1941.
16	šk. god. 1931./1932.:
	Vladimir Stahuljak, <i>Ljepote Hrvatskog Zagorja</i> , 22. ožujka 1931.
	Krešimir Filić, <i>Osnutak i razvoj varaždinskog muzeja</i> , 8. studenog 1931.
17	šk. god. 1932./1933.:
	Krešimir Filić, <i>Tell Halaf</i> , 18. prosinca 1932.
13	šk. god. 1933./1934.:
	Gjuro Szabo, <i>Kulturni spomenici Hrvatskog zagorja</i> , 8. prosinca 1933.
	Antun Matasović, <i>Đakovačka katedrala</i> , 22. travnja 1934.
15	šk. god. 1934./1935.:
	Krešimir Filić, <i>Varaždinski park Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja</i> , 16. prosinca 1934.
	Raymond Warnier i Pierre Vorms, <i>O modernoj francuskoj umjetnosti i umjetničkom životu na Montmartru</i> , 15. travnja 1935.
3	šk. god. 1935./1936.: /
6	šk. god. 1936./1937.: /
1	šk. god. 1937./1938.: /
/	šk. god. 1938./1939.:
/	šk. god. 1939./1940.:
5	šk. god. 1940./1941.:
	Ljubo Babić, <i>Samosvijest i odraz (autoportret tijekom stoljeća)</i> , 16. veljače 1941.
godina ?	Léon Rey, <i>Les statues de Paris</i> , 25. dana u mjesecu (u organizaciji Francuskog kluba u Varaždinu, u prostorijama Varaždinskog pučkog sveučilišta)

»NAJZASTUPLJENIJI PREDAVAČ«: KREŠIMIR FILIĆ

S gotovo četrdeset prilika i s petnaest tema iz područja povijesti umjetnosti, gimnazijskoga profesora i povjesničara Krešimira Filića (Bjelovar, 16. veljače 1891. – Varaždin, 31. prosinca 1972.) može se nazvati »najzastupljenim predavačem«. Takvu apoziciju dodao mu je Siniša Horvat [2012.] dotaknuvši se Filićeve angažmana u Ekstenzi u vidu unapređenja tehničkih uvjeta za izvedbu predavanja (elektrifikacija prostorija, nabava projektora i dijapozitiva radi »vizualnog obogaćivanja« predavanja), njegovih predavanja u zgradama drugih varaždinskih odgojnih ustanova (uršulinke, više vanjske samostanske djevojačke škole 1922.-1926.) i u Čakovcu.¹³ Neka predavanja Filić je više puta ponovio ili organizirao u ciklusima.

Odabirom posve različitih širokih i iznimno specifičnih tema iz područja umjetnosti, Filić je pokazao povećano znanje i svoju upućenost u suvremena događanja u svijetu i umjetnosti, njegovu svijest o angažmanu kojime pojedinac i društvo mogu utjecati na očuvanje umjetničke baštine. Predavao je o kulturi i umjetnosti starih civilizacija općenito (*Kultura Sumerijaca u Mezopotamiji prije 500 godina* 3. studenog 1929.),¹⁴ ali i o pojedinim lokalitetima, 18. prosinca 1932. godine o neolitičkom lokalitetu: »Tell Halaf. Mezopotamija staro kulturno tlo. Otkriće i iskopavanje Tell Halaf. Porječje Chabura i njegova povijest. Stari grad Tell Halaf. Djebelet el Beda. Važnost otkrića i iskopavanja starih, nestalih kultura za povijest čovječanstva. – Predavanje je bilo popraćeno projekcijama«.¹⁵ Njegovo najposjećenije predavanje, kako je već zaključio Horvat [2012.], bilo je o grobnici Tutankamona koju je u zimi 1926. godine varaždinskoj i čakovečkoj publici dočarao nizom dijapozitiva, a povodom »novih otkrića i istraživanja« ponovio varaždinskoj publici kasne jeseni 1927. godine.¹⁶ Ciklus predavanja o antičkoj pompejskoj umjetnosti pripremio je u šk. god. 1924./1925., za publiku u Ekstenzi i uršulinskom samostanu, te za 350 posjetitelja u Čakovcu što je bilo već 11. predavanje koje je tijekom godina održavao u gradu Zrinskih.¹⁷ Iako se Filić bio angažirao još u radu »akademikara«, tek je u okviru Ekstenze priredio svoje prvo predavanje: *O renaissance-i*, to jest, *O talijanskoj umjetnosti u XV. i XVI. stoljeću* koje je u pet nizom dijapozitiva popraćenih ciklusa u šk. god. 1922./1923. održao za uršulinski samostan, Ekstenzu, višu vanjsku i samostansku djevojačku školu i

¹³ HORVAT, 2012., 129.–156.

¹⁴ »Narodno prosvjećivanje.«, *Varaždinska drž. realna gimnazija u školskoj godini 1929-30.*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1930. (dalje: *Izveštaj gimnazije 1829/1930, 1930.*), 32–33.

¹⁵ »Rad gimnazije na narodnom prosvjećivanju«, *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu [1932.-1933.]*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1933., 58.

¹⁶ *Spomenica Ekstenze*, 109 i 111., 126 (ponovljeno predavanje).

¹⁷ *Ibidem*, 83 (Ekstenza), 88–89 (uršulinke), 94–95 (Čakovec).

gimnazijsku mladež,¹⁸ pokazavši znanje o pojedinim stilskim razdobljima iz europske umjetnosti.

Umjesto kronološki, tematski grupirana Filićeva predavanja pokazuju da se Filić bavio i suvremenim temama vezanim za povijest, kulturu i umjetnost Varaždina. Predavanje *Prošlost grada Varaždina i okolice* priredio je 31. kolovoza 1924. godine, za pitomce beogradske vojne akademije koji su u Varaždinu održavali »praktične vježbe«.¹⁹ Njemu je prethodilo ranije dvodijelno predavanje *O kulturno-historijskoj izložbi grada Varaždina* za građanstvo 30. ožujka i 6. travnja 1924.,²⁰ nastavnice u uršulinskom samostanu 5. i 12. veljače 1925.,²¹ a slijedilo ga je *Osnutak i razvoj varaždinskoga muzeja* za građanstvo 8. studenoga 1931. godine.²² O ovim, za kulturu i umjetnost grada Varaždina značajnim događajima, pričao je iz »prve ruke« jer je u njima i sudjelovao. Njegovi su ga kolege članovi Ekstenze proglasili tajnikom Odbora *Kulturno-historijske izložbe grada Varaždina* koja je od 14. do 22. srpnja 1923. godine u osam prostorija gimnazijske zgrade prikazivala predmete vezane za povijest i kulturu grada, koji su trebali pobuditi interes Varaždinaca za njihov rodni kraj i okolicu. Filić je osnovao Varaždinsko muzealno društvo, a kao član i predsjednik nizom aktivnosti ustrajao je u osnutku Gradskoga muzeja (svečano otvoren 16. studenoga 1925.). Upravo je niz predmeta s ranije izložbe postao temelj prvom muzejskom postavu, smještenom u prostoru Staroga grada.²³ O muzeju je Filić predavao i u sklopu zagrebačkoga Pučkoga sveučilišta, 9. travnja 1929. godine.²⁴

U godini obilježavanja obljetnice tisućljeća hrvatskog kraljevstva Filić je predstavio temu *Kulturno-historijski spomenici u Dalmaciji* u Čakovcu 16. ožujka 1925., idući dan učenicama vanjske djevojačke škole u Varaždinu i 26. ožujka 1925. godine varaždinskim duvnama.²⁵ U dalmatinski kraj iskoračio je i »kratkim«, »markantnim« i s nizom projiciranih dijapozitiva popraćenim predavanjem *O radu Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu* kojim su Varaždinsko muzealno društvo i Ekstenza 12. prosinca 1927. obilježili 70 godina života hrvatskoga arheologa

¹⁸ *Ibidem*, 40 (uršulinke), 41–42 (Ekstenza), 42–43 (djevojačka škola), 45 (gimnazijska mladež).

¹⁹ *Ibidem*, 77.

²⁰ *Ibidem*, 69.

²¹ *Ibidem*, 88.

²² »Rad gimnazije na narodnom prosvjećivanju«, *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu* [1931.-1932.], Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1932., 45.

²³ Ljerka ŠIMUNIĆ, »Gradski muzej Varaždin: odrazi duhovnih krajolika«, *80 godina Gradskog muzeja Varaždin*, GMV, gl. ur. Branko Spevec, Varaždin, 2006., 29–79.

²⁴ *Spomenica Pučkog sveučilišta u Zagrebu 1907 – 1912 – 1932*, Odbor za priređivanje pučkih sveučilišnih predavanja na Univerzitetu Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, Tisak braće Kralj, Zagreb, 1932. (dalje: *Spomenica PSZ*), 53.

²⁵ *Spomenica Ekstenze*, 90 (Čakovec) i 91 (duvne).

fra Luje Maruna i 40 godina rada starinarskoga društva. Uslijedilo je predavanje Kamila Ružičke, a svi »dobrovoljni prinosi, sabrani od posjetnika«, poslani su tom društvu.²⁶

U ulozi predavača sa senzibilitetom profesora, muzejskoga djelatnika, ali i branitelja, konzervatora i restauratora kulturne baštine, Filić je u iduća tri predavanja progovorio o (ne) kulturi u Varaždinu i o gorućim temama o urbanizmu i zaštiti spomenika u gradu. Nastupom je izazvao salvu reakcija od pohvale do kuđenja. Temom *Kulturni Varaždin* 5. veljače 1928. godine pobudio je interes posjetitelja jer to: »Predavanje bijaše popraćeno mnogobrojnim diapozitivima, a odaziv publike bijaše toliko obilan, da se velik dio morao vratiti, jer već ne bijaše u dvorani mjesta«. Na zahtjev publike ponovio ga je 22. ožujka: »I na ovom ponovljenom predavanju bijaše lijepi posjet oko 200 osoba, što je lijepi dokaz lokalnog patriotizma naših Varaždinaca«.²⁷ Dvije godine poslije, 16. ožujka 1930. »nadopunom« *Nekulturni Varaždin* prikazao je »lijepu prošlost našega grada, želi da se u svom predavanju osvrne na manje zavidnu njegovu sadašnjost«.²⁸ Novine su pisale da je predavanjem iznio »neke naše mane, nedostatke i zaostalost«, naslovom izazvao revolt dobronamjernika, ali braneći smion naslov novine su pozvale čitatelje na samokritičnost i preuzimanje njihove odgovornosti: »Jer nisu jedni samo čisti andjeli, a drugi su sami vragovi. Zato držimo, da je g. prof. Filić dobro učinio, da je rekao istinu, odnosno da je iznio stvarnu i ozbiljnu kritiku, koja je bila dobronamjerna i nije htjela nikoga vrijeđati, a nekmoli čiji regionalni, lokalni patriotizam«.²⁹

Filić se 26. listopada 1930. godine osvrnuo na stanje očuvanosti umjetničke baštine u Varaždinu. Uz pratnju »episkopske« »projekcije starih planova i slika«, posjetitelje je u temu *Nestali stari Varaždin* uveo zabrinjavajućom izjavom: »Manja razaranja kulturnih tečevina nije mimoišla ni naš konzervativni Varaždin«. Nastavio je s povijesnim pregledom razvoja grada, od dobivanja povelje kralja Andrije II., razvoja tvrđave Stari grad, spomena Varaždina kao središta Hrvatskoga kraljevskog namjesničkog vijeća, pojave plemićkoga staleža koji u gradu podiže barokne palače, dodao da nakon požara 1776. godine Varaždin postaje »[...] više provincijalnim gradom s malo inicijative, ali s mnogim lijepim i vrijednim kulturnim spomenicima«, te je još pojasnio da je rušenje starih gradskih zidina početkom XIX. stoljeća utjecalo na daljnji urbanistički razvoj grada i formiranju novih

²⁶ *Ibidem*, 129.

²⁷ *Ibidem*, 132, 134 (ponovljeno predavanje).

²⁸ »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Varaždinske novosti*, 13. ožujka 1930., br. 14, str. 2.

²⁹ »Nekulturni Varaždin«, *Varaždinske novosti*, 20. ožujka 1930., br. 15, str. 2.

trgova pri čemu je izdvojio projekte pruskoga liječnika Vilima Bernharda Müllera – gradsko šetalište i klasicističku vilu Bedeković, nagrđenu susjednom »glomaznom građevinom franjevačke gimnazije« (sl 1. i 2.). Filić je dodao da je prošlo više od stoljeća »otkako se u našem gradu počelo rušenjem, uništavanjem i ponavljanjem, a ipak nam ostade mnogo toga, na čemu nam i veći gradovi mogu da zavide. Nijesmo to mi spasili svijesno, nego nam to sačuvaše: nepokretnost, konzervativnost, nepoduzetnost, ali ipak dosta veliki pietet prema starini, kad se nekim naročitim novim tekovinama nijemo mogli pohvaliti«. Nizao je promjene na gradskoj vijećnici, građanskim kućama i Draškovićevoj palači na središnjem trgu, nestalima uklonjenim pilom *Colossus Marianus* ispred isusovačke crkve i ulaznim zagrebačkim vratima pred župnom crkvom, zatrpanim i uklonjenim bunarima (na gradskom trgu, u Gajevoj ulici, pred franjevačkom crkvom), nestalim kamenim svetačkim skulpturama na južnom gradskom mostu, izmještenom pilu *Presveto Trojstvo*, gubitku gotičkoga izgleda svetišta župne crkve i gubitku pokojih ulica. Osvrnuo se na najnovije doba i bečku secesiju koja je nagrdila raniju arhitekturu. Zaključio je da smo usprkos našim pogreškama, sačuvali više nego mnogi drugi, mišlju: »Čuvajmo spomenike naše kulturne prošlosti i nastojimo da ih dade i naše vrijeme i naše pokoljenje – svoje, vlast te, vrijedne, a ne da se ispoljujemo u bijesnom razaranju i nagrđivanju onoga, što su nam namrli naši pređi«, ³⁰ pozvao je svoje sugrađane na samokritičnost i preispitivanje njihove uloge u razvoju grada Varaždina.

Sugrađanima se obratio još nepunih dva mjeseca poslije, 8. prosinca, temom *Može li se nešto učiniti za napredak našega grada*. Svrhu prijašnjih i toga predavanja objasnio je u uvodu: »Sjećam se dobro, koliko je pohvalno odjeknulo moje predavanje o kulturnom Varaždinu (moralo je biti i ponovljeno!), a koliko je ogorčenja izazvalo ono drugo pod naslovom 'Nekulturni Varaždin'. I same mjesne novine držale su, da me moraju uzeti u obranu, ali mislim to bijaše suvišno, jer istinu treba zapaziti, nju treba otvoreno, glasno i jasno iskazati. Na ljutu ranu – ljutu travu! Pa na koncu ja sam taj 'revolt' naših 'energičnih' starodrevnih (!) građana i očekivao, i on me ostavi posve smirenim i hladnim. Kamo sreće, da Vas, dragi građani varaždinski, mogu što češće revoltirati i da taj revolt donese dobrih uspjeha našem gradu. U prva tri predavanja čuli ste mnogo lijepa i dobra o našem gradu, ali ste i saznali naše slabe strane, pogreške i propuste«. ³¹ Četiri godine

³⁰ *Prosvjetni rad Varaždinskog pučkog sveučilišta u godini 1930-31.*, Naklada Varaždinskog pučkog sveučilišta, Tiskara Stifler Varaždin, Varaždin (dalje: *Izveštaj Pučkog sveučilišta u Varaždinu 1930/1931*), 1931., 12–15.

³¹ *Ibidem*, 22.

poslije, 16. prosinca 1934.,³² predavajući o *Varaždinskom parku kralja Aleksandra I. Ujedinitelja* predstavio je ideju Varaždinskog muzealnog društva za urbanističkim, arhitektonskim i hortikulturalnim uređenjem prostora oko Staroga grada i predviđenoga mjesta za parkiranje vozila.³³ Filić se dotaknuo značaja i utjecaja pojedinaca na hrvatsku kulturu i umjetnost; početkom veljače 1923., 1924. i 1925. pričao je o Josipu Jurju Strossmayeru u povodu obljetnica njegova rođenja.³⁴

Slika 1. Razglednica *Varaždin: Jelisavino šetalište*, tisak Papirnice Srečka Hartmanna, 1916., pečaćena »917 NOV 15« (Gradska knjižnica i čitaonica »Metel Ožegović«, Zbirka razglednica, br. 127).

Detalj parka koji su 1835. godine počeli uređivati gradski liječnik Vilim Bernhard Müller i gradski ljekarnik Teodor Fodor.

DOMAĆI PREDAVAČI

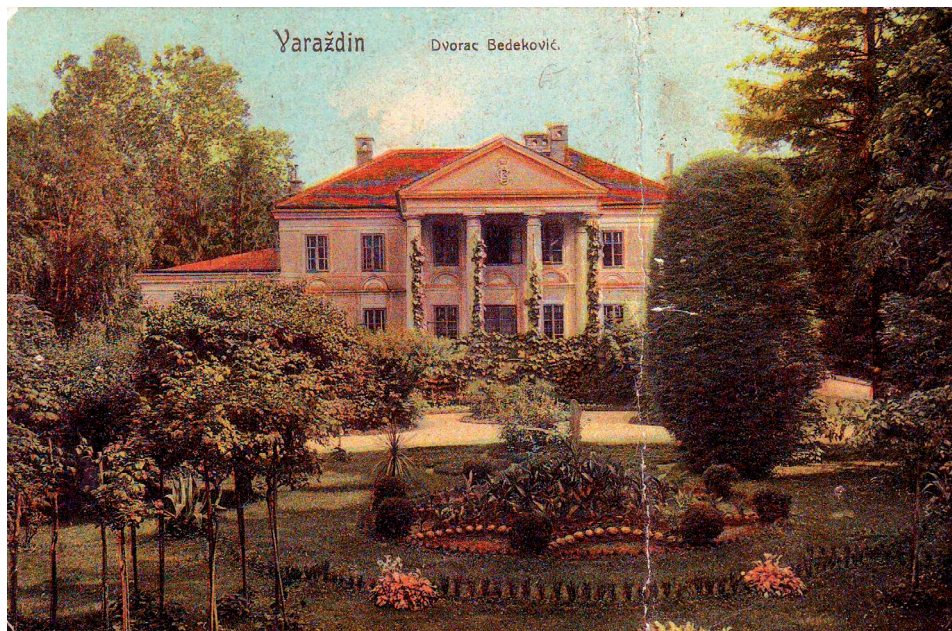
Među domaćim predavačima koji su se dotakli teme umjetnosti, broje se četvorica profesora. Unatoč tome što su domaće novine očekivale da će publika

³² »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Drž. Realna Gimnazija Varaždinu. Godišnji izvještaj za školsku godinu 1934-35*, Tisak Svobodine »Narodne tiskare«, Varaždin (dalje: *Izvještaj gimnazije 1934/1935*), 1935., 43.

³³ »Akcija varaždinskog muzealnog društva za uređenje parka Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja«, *Varaždinske novosti*, 25. studenoga 1934., br. 256, str. 3.

³⁴ *Spomenica Ekstenze*, 48-49.; 64-65.; 87-88.

»pohrliti« na predavanje *Rad i značenje biskupa Josipa Jurja Strossmayera* Ekstenzina člana Mateja Potočnika, *Spomenica* je zabilježila da je posjet bio »srednji«. ³⁵ Slično, visokoj posjećenosti predavanju povjesničara književnosti Franje Galinca (Vranogelj kraj Ivanca, 23. VII. 1887. – Varaždin, ? . VII. 1945.) *Kulturno djelovanje biskupa Josipa Jurja Strossmayera* u veljači 1922. godine spriječila se pojava škrleta, pa je posjet bio »vrlo slab (20 ljudi), što je velika sramota za Varaždin«. ³⁶

Slika 2. Razglednica *Varaždin. Dvorac Bedeković*, tisak Papirnice S. Hartmanna, pečaćena »910 NOV 3« (Gradska knjižnica i čitaonica »Metel Ožegović«, Zbirka razglednica, br. 145). Pogled sa sjevera na klasicističku vilu koju je početkom XIX. stoljeća dao sagraditi gradski liječnik Vilim Bernhard Müller.

Preostala dvojica profesora – školovani likovni pedagozi, u svojim su se predavanjima izravno bavili umjetnošću. Akademski slikar, majstor žbukoreza koji krase unutrašnjosti crkava u okolici Varaždina i fasade javnih kuća u Varaždinu, autor brojnih portreta, pejzaža i grafika, ³⁷ Julije Merlić (1893. – 1978.) je početkom ožujka 1926. godine predavao *O crkvenoj umjetnosti*. Posjetiteljima je uz pomoć

³⁵ »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Slobodni gradjanin*, 29. siječnja 1921., br. 4, str. 4.; *Spomenica Ekstenze*, 11.

³⁶ *Ibidem*, 25.

³⁷ Darko SAČIĆ, *Julije Merlić, Varaždin*, GMV, 1984.

projiciranih slika, može se pretpostaviti, pojasnio pojam crkve i njezine arhitekture, slikarskim tehnikama kojima se njezin prostor može vizualno obogatiti, obradio stilska razdoblja, opus umjetnika ili ikonografiju crkvene umjetnosti. Merlić je s Ekstenzom nastavio surađivati u drugačijoj, ali nimalo beznačajnoj ulozi, kao izrađivač dijapozitiva.³⁸

O umjetnosti je u iduće dvije šk. god. predavao profesor Kamilo Ružička (Gacko, 13. ožujka 1899. – Zagreb, 21. studenoga 1972.). O *savremenoj likovnoj umjetnosti* pričao je uz pomoć niza fotografija, 6. ožujka 1927. godine pred publikom od »200 osoba (gotovo sama inteligencija)«. ³⁹ Izgleda da je građanima određene razine obrazovanja koji su mogli biti upoznati s pojmovima umjetnosti, Ružička mogao govoriti o modernim pravcima i *izmima* koji su se u europskoj i hrvatskoj umjetnosti pojavili u prvih par desetljeća XX. stoljeća, a kojima se bio približio. Opus mu je, prema Ivanki Reberski [1985.], uvršten u »velike kritičke retrospektivne izložbe tematskih cjelina ili decenijalnih presjeka [...] o nadrealizmu, konstruktivizmu, »Zemlji« i kubizmu.⁴⁰ Pred publiku je stao mjesec i pol dana prije nego što je otvorio svoju prvu samostalnu likovnu izložbu, u Varaždinu 24. travnja 1927. godine. Ivanka Reberski je navela da je Ružička tih godina bio blizak »Zemlji« i da se njegov opus potpuno razlikovao od ranijih radova. Dodala je: »Nekoliko uzastopnih godina provedenih u provincijskim mjestima, dok je službovao kao nastavnik crtanja isprva u Bakru, a zatim u Varaždinu, moralo je ostaviti traga u njegovoj umjetnosti«. Ružičkine riječi koje je Reberski preuzela – 'Iskreno volim i osjećam našeg seljaka i radnika, i nastojim ga prikazati tako da on prepozna sebe i bude s mojim radom zadovoljan'«, ⁴¹ objasnile bi takvu suradnju s Ekstenzom kao moguću želju da vođen ideologijom »zemljaša«, doprinese prosvjećivanju varaždinskih radnika i seljaka. Uz pomoć niza dijapozitiva Ružička je predavanjem *Tehnika i umjetnost* objašnjavao veze »između tehnike i umjetnosti, kako su postojale u starom, srednjem i novom vijeku kod raznih naroda«. ⁴² Dijapozitivima popraćenim predavanjem *O kulturnim spomenicima u Dalmaciji* uvećao je proslavu ranije spomenutih dviju kninskih godišnjica.⁴³

Posljednji domaći predavač istaknuta je ličnost u kulturi Varaždina. Odvjetnik, osnivač Varaždinskog biciklističkog kluba, pisac novinskih prikaza i kritika

³⁸ *Spomenica Ekstenze*, 112 (predavanje), 99 (uloga izrađivača dijapozitiva).

³⁹ *Ibidem*, 121.

⁴⁰ Ivanka REBERSKI, »Kamilo Ružička u kontekstu hrvatskoga međuratnog slikarstva«, Institut za povijest umjetnosti (dalje: IPU), *Život umjetnosti*, 39-40/1985., 16.

⁴¹ *Ibidem*, 14 (izložba), 21 (opus).

⁴² *Ibidem*, 128.; »Rad ekstenze na polju narodnog prosvjećivanja.«, *Varaždinska drž. realna gimnazija u školskoj godini 1927.-28.*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1928., 28.; »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Narodno jedinstvo*, 27. studenoga 1927., br. 46, str. 2.

⁴³ *Spomenica Ekstenze*, 129.

dogaćanja u Varaždinu, i sakupljač umjetnina,⁴⁴ Nikola Pečornik bio je među prvim predavačima koji su u okviru Ekstenze održali predavanje s temom umjetnosti. U siječnju 1921. godine pred šezdeseteročlanom publikom predavao je o *Prethistorijskom čovjeku i njegovoj kulturi* pri čemu je prikazivao oruđe prethistorijskoga čovjeka iz svoje zbirke dodatno ih dočaravši slikama na pločama koje je crtao prof. biologije Franjo Košćec.⁴⁵ Zasigurno je izabrao dio predmeta iz svoje zbirke kamenih sjekira i alatki bez rupe za nasad i s rupom za nasad iz neolitika i enolitika (sl 3.).⁴⁶ Predavanje *O srednjovječnim gradovima i životu u njima* u zimi 1923. godine slušala je duplo brojnija publika. Posjećenost je pala za temu *Kulturne sličice iz starog Varaždina* u prosincu iste godine, kao i za predavanje *O sabiranju i sabiračima umjetnina*, u siječnju 1929. godine kada ga je slušalo »jedva 50 osoba (bio je lijep dan, mnogo ljudi bilo na podlanju i sklizanju, a osim toga bila i čajanka)«,⁴⁷ pa se smatra da su došle osobe sa specifičnim interesom za tu temu.

Slika 3. Izbor sjekira s rupom za nasad, iz zbirke od 53 primjeraka (sakupljenih s 19 lokaliteta u Hrvatskom zagorju i 16 primjeraka s lokaliteta u Međimurju), koje je od Nikole Pečornika 1948. otkupio Arheološki muzej u Zagrebu i priključio svojoj Prethistorijskoj zbirci (foto: Igor Krajcar, AMZ).

⁴⁴ Gustav PIASEK, »Nikola Pečornik – športski i kulturni djelatnik«, *Varaždinske vijesti*, 22. svibnja 1996., br. 2680, str. 9.

⁴⁵ *Spomenica Ekstenze*, 10.

⁴⁶ Dubravka BALEN-LETUNIĆ, »Kameno oružje i oruđe s područja Hrvatskog zagorja Zbirka Pečornik«, *Godišnjak Gradskog muzeja*, GMV, Varaždin, 6-1981., 5–16.

⁴⁷ *Spomenica Ekstenze*, 52 (gradovi), 63 (sličice), 140 (sabiranje).

GOSTUJUĆI PREDAVAČI

Među prvim predavačima koji su se odazvali pozivu »akademičara« da dođu u grad Varaždin održati predavanje s tematikom umjetnosti, bio je slikar i likovni kritičar Kostra Strajnić (Križevci, 29. svibnja 1887. – Dubrovnik, 23. srpnja 1977.), budući konzervator starina i ravnatelj Umjetničke galerije u Dubrovniku, kojoj će biti utemeljitelj i donator.⁴⁸ Iz novinskoga osvrtu na prvogodišnji rad »akademičara« čita se da je 11. veljače 1918. godine Strajnić održao predavanje *O ruskoj likovnoj umjetnosti*, o ruskoj arhitekturi i slikarstvu od XIV. do početka XX. stoljeća što se pretpostavlja na njegovoj monografiji *Studije sa 68 reprodukcija*, dok su mu vlasti zabranile predavanje *O jugoslavenskoj likovnoj umjetnosti*.⁴⁹

Predavali su i akademski slikari. Varaždinsko muzealno društvo putem novina pozvalo je javnost da 11. ožujka 1928. godine prisustvuje predavanju koje je imao održati »stručnjak-umjetnik«, »osobiti prijatelj« varaždinskom muzeju,⁵⁰ nastavnik, budući profesor i rektor zagrebačke Akademije likovne umjetnosti, Ljubo Babić (Jastrebarsko, 14. lipnja 1890. – Zagreb, 14. svibnja 1974.). Gledajući niz projiciranih dija pozitiva,⁵¹ dvjestotinjak osoba slušalo je Babića o *Francuskom slikarstvu XVIII. stoljeća*, to jest, o francuskoj baroknoj i rokokoovskoj umjetnosti kojom se sigurno upoznao i tijekom studijskoga obrazovanja u pariškoj Académie de la Grande Chaumière prije Prvoga svjetskoga rata. Iako mu se iz opusa izdvajaju ekspresionistički radovi, antologijska, monumentalna slika *Crveni stjegovi* (1919.), krajem 1920-ih radio je i pod utjecajem »Neue Sachlichkeit«,⁵² kada nastaju radovi s motivima seljaka i radnika (*Hrvatski radnik*, 1926.; *U gostioni*, 1927.-1928.). Ružičkin profesor,⁵³ Babić se iduće šk. god. uključio u rad Pučkoga sveučilišta Zagreb siječanjskim predavanjem o engleskome umjetniku Williamu Hogarthu i lipanjskim nastupom o *Hrvatskim slikarima od impresionizma do danas*, da bi šk. god. 1929./1930. nastupio temom *Francusko slikarstvo 19. vijeka I i II*.⁵⁴ U varaždinskoj je Narodnoj čitaonici 7. prosinca 1937. godine predavao o

⁴⁸ Kosta Strajnić: *život i djelo*, IPU, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, ur. Ivan Viđen, Zagreb i Dubrovnik, 2009.

⁴⁹ »Pučka predavanja«, *Volja naroda*, 10. listopada 1918., br 15, str. 3–4.; Ana KANIŠKI, »Kulturni i umjetnički život grada Varaždina za Prvoga svjetskog rata«, *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918.*, HAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, gl. ur. Stjepan Damjanović, Zagreb – Varaždin, 2014., 327–328.

⁵⁰ »Varaždinsko muzealno društvo«, *Narodno jedinstvo*, 8. ožujka 1928., br. 10, str. 2.

⁵¹ *Spomenica Ekstenze*, 134.

⁵² *Hrvatski biografski leksikon 1: A-Bi*, ur. Nikica Kolumbić, Zagreb, 1983., 293–297., bilješka Jelene Uskoković.

⁵³ REBERSKI, 1985., 13.–14.

⁵⁴ *Spomenica PSZ*, 53, 53 i 56.

Giottu,⁵⁵ jednom od najznačajnijih slikara talijanske srednjovjekovne umjetnosti. Iako se u novinama to ne navodi, smatra se da je organizator bila Ekstenza. »Dobro poznat« varaždinskim »slušaocima«, slikar »među slikarima koji najmanje prikazuju hrvatskog seljaka« je uz pomoć slika u veljači 1941. godine predavao o *Samosvijesti i odrazu (autoportretu tijekom stoljeća)*.⁵⁶ Osvrćući se na umjetnikov rad i opus, Igor Zidić [2015.] je Babiću, između ostaloga i na temelju njegova doprinosa pučkim predavanjima, dodao apoziciju popularizatora i tumača umjetnosti.⁵⁷

Akadska slikarica i likovna pedagoginja na tadašnjoj državnoj perparandiji u Petrinji, pjesnikinja i autorica članaka o hrvatskim umjetnicima, Mila Wood (Ludmila Woodsedalek; Budimpšeta, 18. studenog 1888. – Zagreb, 18. listopada 1912.) je 8. siječnja 1928. godine biranoj varaždinskoj publici od 150 osoba, uz crteže na ploči predavala *Kako nastaje skulptura?*⁵⁸ Sigurno je tumačila brojne kiparske pojmove, tehnike i materijale, stilske izričaje. Naime, njezin dugogodišnji i raznorodan opus broji realistične portrete secesijskih obilježja, žanr-scene, portrete, plakete, crkvene oltare i nadgrobne spomenike, ali je najpoznatija po skulpturi od terakote, često polikromirane.⁵⁹

Na prijelazu iz trećega u četvrto desetljeće XX. stoljeća, pojavila su se dvojica gostujućih predavača čija predavanja, prema tematici čini se, nisu izravno vezana za njihovo područje rada i istraživanja. Pomoću projekcije dija pozitivna, Vladimir Stahuljak je 8. prosinca 1929. predavao o *Kapeli*, a 22. ožujka 1931. godine o *Ljepotama Hrvatskoga zagorja*.⁶⁰ Je li predavač bio V. Stahuljak (Bjelovar, 1876.– Zagreb, 1960.), likovni pedagog u Zagrebu, osnivač tamburaških ansambla, pjevačkih društva i limene glazbe, istraživač i zapisivač folklorne baštine novogradiškoga kraja?⁶¹ Antun Matasović, (Velika Kopanica, 23. svibnja 1893. – Karlovac, 20. svibnja 1986.), bivši ravnatelj đakovačke »Zadružne gospodarske banke«, a tadašnji ravnatelj čakovečke Trgovačke škole, je 22. travnja 1934. godine predavao: »Đakovačka katedrala. Štrosmajer kao umnik i kao čovjek. Štrosmajer prema umjetnosti i savremenici. Povijest gradnje katedrale. Graditelji. Umjetnici. Crkva

⁵⁵ »Iz umjetničkog života. Prof. Ljubo Babić: Giotto.«, *Hrvatsko jedinstvo*, 18. prosinca 1937., br. 10, str. 5.

⁵⁶ »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Hrvatsko jedinstvo*, 15. veljače 1941., br. 175, str. 3.

⁵⁷ *Enciklopedija Matice hrvatske: iz književne, kulturne, društvene i političke povijesti Hrvatske. 1842 – 2014. Sv. 1, A–G*, gl. ur. Igor Zidić, Zagreb, 2015., 152.–167.

⁵⁸ »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Narodno jedinstvo*, 5. siječnja 1928., br. 1, str. 2.

⁵⁹ *Hrvatska enciklopedija. 11, Tr–Ž*, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb, 2009., 618.

⁶⁰ O kapeli: *Izveštaj gimnazije 1829/1930*, 1930., 33.; O zagorju: »Rad gimnazije na narodnom prosvjetovanju«, *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu [1930.–1931.]*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1931., 47.

⁶¹ *Leksikon jugoslavenske muzike. Knj. 2, Me–Ž*, gl. ur. Krešimir Kovačević, Zagreb, 1984., 365.

izvana i iznutra. Crkveni predmeti. Značenje đakovačke katedrale po narodni obrt u Slavoniji».⁶²

Učestali »gost« bio je profesor francuskoga i njemačkoga jezika Raymond Warnier (1899. – 1987.), utemeljitelj Francuskoga instituta u Zagrebu i njegov prvi ravnatelj (1921.-1925.), prvi ugovorni lektor na zagrebačkome Filozofskom fakultetu. Živio je u Zagrebu do 1935. godine, prijateljevao s brojnim hrvatskim umjetnicima, posebice sa »zemljašima«, a i omogućavao je stipendije francuske vlade umjetnicima koji su se usavršavali u Parizu.⁶³ Warnierova varaždinska predavanja mogu se sagledati iz prizme pedesetak raznolikih predavanja o umjetnosti i književnosti, često višedjelnih, koja je od 1922. do 1932. godine održao za Pučko sveučilište u Zagrebu. U šk. god. 1923./1924., nakon šest zagrebačkih predavanja o francuskome životu u kazalištu i sveučilištu, u Varaždinu je 9. ožujka 1924. godine pred dvjesto posjetitelja i uz stotinu dijapozitiva održao predavanje *Les chateaux de France*, o »starim« dvorcima,⁶⁴ najvjerojatnije srednjovjekovnih. Iduće šk. god. zagrebačke teme o životu i umjetnosti u doba romantizma, grafičkoj umjetnosti u Francuskoj u XIX. stoljeću, i francuskom duhu, zaključio je temom *Promenade à travers Paris ancien et moderne*, 17. travnja i 8. svibnja 1925. godine. Idući dan u Varaždinu, istoimenu temu *Šetnja starim i modernim Parizom* obogatio je dijapozitivima i priređenim filmom.⁶⁵ Iduće šk. god. dvije godine, zagrebačka predavanja iz književnosti i umjetnosti (*O primijenjenim umjetnostima. Međunarodna izložba 1925*) zatvorio je trodijelnim predavanjem *O francuskim crkvama*, koje je niti dva tjedna poslije 20. ožujka uz pomoć »mnogobrojnih svijetlih slika«, na francuskom jeziku, ponovio za šezdesetak slušatelja u Varaždinu.⁶⁶ Varaždincima je 28. siječnja 1928. godine uz pomoć dijapozitiva i na francuskom jeziku priredio predavanje *O francuskoj renesansi (umjetnički pokret XV. i XVI. stoljeća)*. Bijaše to »predah« od zagrebačkih predavanja *Od klasicizma do romantizma, Napoleon, Romantizam (I-III), Obilježja francuskih vila (I-II)*.⁶⁷ O francuskom caru, ni mjesec i pol' dana poslije pričao je u Varaždinu, 17. ožujka 1928. godine.⁶⁸ Prema popisu

⁶² Stanka PAVUNA, »Antun Matasović – hrvatski pripovjedač: u povodu 100. obljetnice njegove smrti«, *Matica hrvatska, Hrvatska revija*, 46/1996., 593.-597.; o predavanju: »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Hrvatsko jedinstvo*, 19. travnja 1934., br. 228, str. 4.

⁶³ Vladimir CRNKOVIĆ, »Portret Zemlje«, *Vijenac*, 8. studenog 2007., br. 357., str. 14.

⁶⁴ *Spomenica PSZ*, 35., 37.; *Spomenica Ekstenze*, 68.

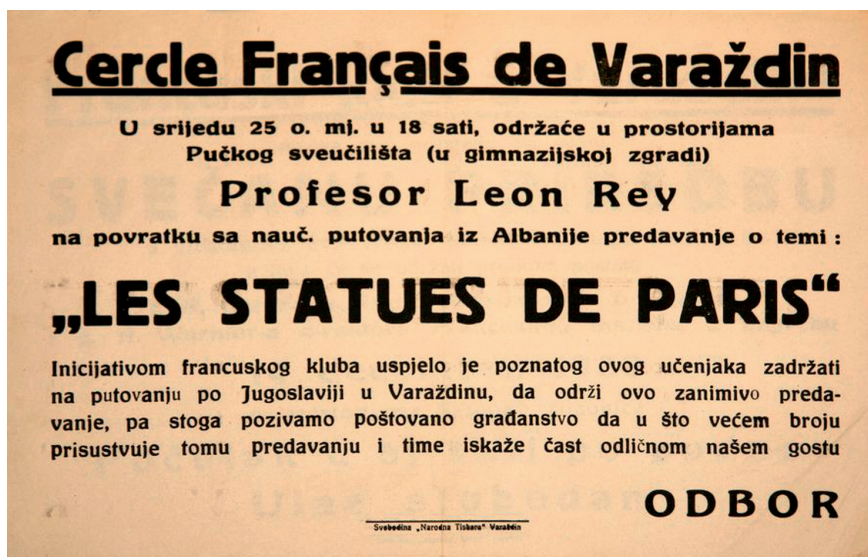
⁶⁵ *Spomenica PSZ*, 39-40.; *Spomenica Ekstenze*, 94.

⁶⁶ *O suvenirima Istoka (Od Zagreba preko Istambula do Sofije), Procvat Versaillesa, Šetnja izložbom francuske grafičke umjetnosti, O XVII. stoljeću u Francuskoj (I. o slikarima snova i običaja, II. o grafici, skulpturi, arhitekturi i primijenjenoj umjetnosti)*. *Spomenica PSZ*, 42-46.; *Spomenica Ekstenze*, 121.

⁶⁷ *Spomenica Ekstenze*, 132.; *Spomenica PSZ*, 48-50.

⁶⁸ »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Narodno jedinstvo*, 15. ožujka 1928., br. 11, str. 2.

njegovih zagrebačkih predavanja, Warnier je većinu tema pronalazio u području književnosti, manje povijesti, rjeđe umjetnosti.⁶⁹ Prema Izvještaju Varaždinskoga pučkog sveučilišta, Warnier i ravnatelj »umjetničke galerije u Parizu« Pierreom Vormsom su uz pomoć slika predavali *O modernoj francuskoj umjetnosti i umjetničkom životu na Montmartru* 15. travnja 1935. godine.⁷⁰ Usporedba Warnierovih predavanja pokazuje da su predavači teme često birali iz područja svoje stručnosti i nerijetko su o jednoj temi višestruko predavali.

Slika 4. Plakat za predavanje Léona Reya »Lest Statues de Paris«, na inicijativu Francuskoga kluba u Varaždinu, 1930-ih godina. Gradski muzej Varaždin (foto: Andrej Švoger, GMV).

Tijekom svog povratka iz Albanije, znameniti francuski arheolog i profesor Léon Rey (Faremoutiers, 27. kolovoza 1887. – Pariz, 9. studenoga 1954.) se na inicijativu Francuskoga kluba u Varaždinu zadržao u baroknom gradu i u prostorijama Varaždinskog pučkog sveučilišta nastupio temom *Les statues de Paris*. Iako sačuvani oglas navodi samo da je to bilo »25. o. mj. u 18 sati« (sl 4.),⁷¹ predavanje

⁶⁹ *Životi pisaca* (I. Rousseau, II. Gobineau, III. Verlaine), *Moderna Francuska*, Voltaire i voltaireovski duh, *Francuska grafika*, Napoleon i Jugoslaveni, *Slike iz suvremene povijesti*, *Pisci naturalisti*, *Život u Francuskoj nakon 1870. godine*, *Afrička Francuska*, *Međunarodna kolonijalna izložba u Parizu 1931. godine*, *Chateaubriand: o njegovome životu i djelu*, *Francuska revolucija*. *Spomenica PSZ*, 51–63.

⁷⁰ *Izvještaj gimnazije 1934/1935*, 1035., 44.

⁷¹ *Plakat Predavanje Leon Reya Les Statues de Paris*, Francuski klub u Varaždinu, 1930-ih, papir, tisak, d. 47,5 cm x š. 31,5 cm, GMV, inv. br. GMV 60610.

se održalo 1930-ih godina (studenj 1931., listopad 1933., lipanj 1934., rujan ili prosinac 1935. ili 1940., lipanj 1941.). U sklopu Pučkoga sveučilišta u Zagrebu, Léon Rey je na prijelazu iz trećeg u četvrto desetljeće XX. stoljeća održao predavanja *Duh antike u francuskom slikarstvu*, *O francuskim slikama u Muzeju Strossmayerove Akademije u Zagrebu*, i o *Međunarodnoj kolonijalnoj izložbi u Parizu 1931. godine*.⁷² Dakle, ovome istraživaču grčke, makedonske i albanske arheološke baštine, osnivaču časopisa *Albania, revue d'archéologie, d'histoire, d'art et des sciences appliquées en Albanie et dans les Balkans*, osnivaču u Drugom svjetskom ratu uništenoga valonskog muzeja i istraživaču Versaillesa,⁷³ nisu bile strane ni povijesno-umjetničke teme.

NAJZASTUPLJENIJI GOSTUJUĆI PREDAVAČ: GJURO SZABO

Gostujući predavač s najvećim brojem priređenih povijesno-umjetničkih predavanja bio je germanist Gjuro Szabo (Novska, 3. veljače 1875. – Zagreb, 2. svibnja 1943.), ranije tajnik *Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje historičkih i umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji* (1911.–1918.) i budući ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt (od 1920.) i Muzeja grada Zagreba (od 1928.), autor desetine knjiga i stotinu tekstova i članaka o povijesnim i umjetničkim spomenicima hrvatskoga kraja (stanju, očuvanosti i zaštiti), autor kritika o suvremenim događanjima u kulturnom i umjetničkom životu Zagreba i šire.⁷⁴ Od 1918. do 1941. godine, za »akademičare«, Ekstenzu i Pučko sveučilište održao je pet predavanja tumačeći rezultate svojih putopisnih istraživanja i tiskanih knjiga. »Direktor zagrebačkog gradskog muzeja« je za akademičare održao predavanje *Historijski spomenici Varaždina i okolice*, sigurno 28. listopada 1918. godine.⁷⁵ Najvjerojatnije je predstavio rezultate četverogodišnjega posla na pregledu, inventarizaciji i snimanju spomenika nepokretne i pokretne baštine u četiri kotara, među njima varaždinskom i gradu Varaždinu, koji je vršio s kolegama i suputnicima iz *Povjerenstva* (sl. 6).⁷⁶ Rezultate je već ranije objavio u pregledima o spomenicima kotarā Klanjec i Pregrada, Krapina i Zlatar, Ivanec.⁷⁷ Pregled baštine varaždinskoga kraja zabilježio

⁷² *Spomenica PSZ*, 53, 57, 61.

⁷³ *Bibliothèque de l'École des chartes*. Tome 119, Pariz, 1961., 372–374.

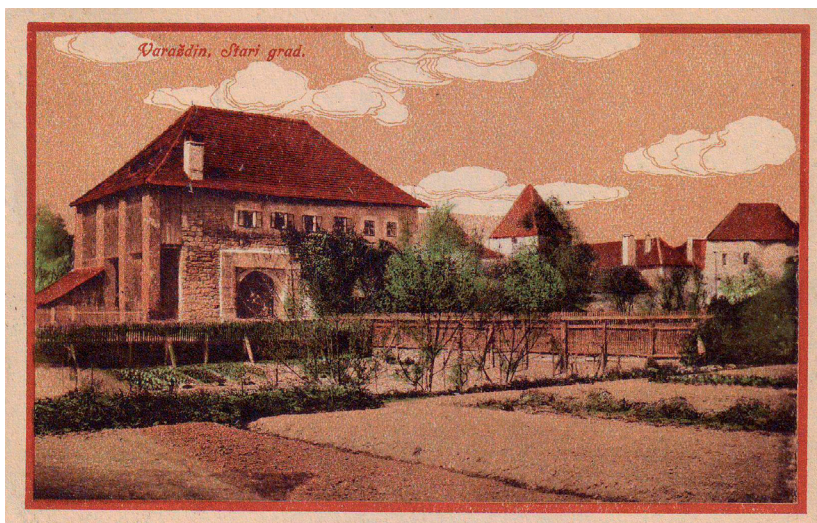
⁷⁴ Tihomil STAHLJAK, *Gjuro Szabo: djelo jednog života*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske (dalje: DPUH), Zagreb, 1995.; *Gjuro Szabo: 1875.-1943.: zbornik radova znanstveno-stručnog skupa [Muzej grada Zagreba, 15. i 16. listopada 2015.]*, DPUH, Zagreb, 2018.

⁷⁵ To je bilo drugo od trodjelnoga ciklusa predavanja o »starom Varaždinu« koji je 21. listopada 1918. započeo Rudolf Horvat. »Pučka prosvjeta u Varaždinu«, *Volja naroda*, 10. listopada 1918., br. 15, str. 4.

⁷⁶ STAHLJAK, 1995., 41.

⁷⁷ Gjuro SZABO, »Izveštaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911.«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb (dalje: VHAD), 12/ 1912., 202.–259.; *Isti*, »Spomenici

je u rukopisima, *Spomenici grada Varaždina* (oko 1919.) i *Spomenici kotara varaždinskoga* (između 1915. i 1920.).⁷⁸ Opise spomenika uključio je u knjigu *Kroz Hrvatsko zagorje* (1939.).⁷⁹ Čitanjem radova stvara se djelić slike o Szabinom predavanju.

Slika 5. *Razglednica Varaždin. Stari grad*, tisak Papirnice Stifler, pečaćena »915 OKT 20« (Gradska knjižnica i čitaonica »Metel Ožegović«, Zbirka razglednica, br. 326).
Pogled s istoka na Kulu stražarnicu i Stari grad 1915. godine.

Desetljeće poslije, 16. prosinca 1928. godine Szabo je varaždinskoj publici od 250-ak ljudi uz pomoć »velikoga broja originalnih dijaopozitiva« dočarao *Zagreb u 19. stoljeću*.⁸⁰ Slika o predavanju može se stvoriti temeljem strojopisnih i objavljenih članaka, i sažetaka predavanja koje je o toj temi priredio krajem 1920-ih i tijekom 1930-ih godina.⁸¹ Pisao je o povijesti, kulturi, umjetnosti i svakodnevnome

kotara Krapina i Zlatar«, *VHAD*, 13/ 1914., 103–204.; *Isti*, »Spomenici kotara Ivanec«, *VHAD*, 14/ 1915.-1919., 23.–96.

⁷⁸ Gjuro SZABO, *Spomenici grada Varaždina*, oko 1919.; rukopis: papir, olovka, tinta i flomaster, 21,5 x 34 cm. GMV, inv. br. GMV 43028., *Isti*, *Spomenici kotara varaždinskog*, između 1915. i 1920.; rukopis: papir, olovka, tinta i flomaster; 22 x 35 cm, GMV, inv. br. GMV 43029.

⁷⁹ Gjuro SZABO, *Kroz Hrvatsko zagorje*, Knjižara Vasić i Horvat, Zagreb, 1939.

⁸⁰ *Spomenica Ekstenze*, 139.

⁸¹ Gjuro SZABO, »Iz starih dana Zagreba«, *Narodna starina*, J. Matasović i Tipografija, Zagreb (dalje: *Narodna starina*), 19/1929., 111.–113.; *Isti*, »Knjiga o starom Zagrebu«, *Narodna starina*, 23/1930., 253.–308.; *Isti*, »Knjiga o starom Zagrebu III. Zagreb od g. 1880. do g. 1903.«, *Narodna starina*, 24/1930., 341.–402.; *Isti*, »Lice Zagreba u 19. stoljeću«, *Hrvatsko kolo*, Matica hrvatska, Zagreb, 8/1927., 165.–211.; *Isti*, *Stari Zagreb*, Knjižara Vasić i Horvat, Zagreb, 1941.; Ministarstvo kulture

Slika 6. Gjuro Szabo, *[Varaždinski] Stari grad – pogled na ulaznu kulu prije restauracije* (inv. br.: 33531; neg.: III-1328. Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Fototeka). Fotografija Kule stražarnice snimljena vjerojatno prije 1918. godine. Pogled sa zapada na Kulu s nekadašnjom kućicom u kojoj je, prema priči, živio zadnji član obitelji Erdödy.

životu Zagreba od druge polovice XX. stoljeća, spomenicima iz ranijih razdoblja, objasnio razvoj Kaptola i doprinos biskupā Haulika, Alagovića i Vrhovca urbanizmu i arhitekturi Zagreba, te razvoj Gradeca, nizao je plemićke i građanske kuće, urbanistički i arhitektonski razvoj Donjega grada u drugoj polovici XIX. stoljeća, izdvojio lik i klasicistička djela arhitekta Bartola Felbingera, bitne historicističke građevine, potres koji je 1880. godine zadesio Zagreb i omogućio prodor secesijske i modernističke arhitekture u prostor grada. U radovima se isčitava Szabin stav o zaštiti spomenika koji će izraziti u zagrebačkim predavanjima. Ni tri tjedna prije varaždinskoga, Szabo je 16. prosinca 1928. godine nastupio temom o starom i novom Zagrebu.⁸² Dva tjedna nakon varaždinskoga, na poziv Hrvatskoga planinarskog društva 2. prosinca je pričao o *Zagrebu u XIX. vijeku*, to jest, o urbanizmu jer grad »razvija se i proširuje, ruši stare građevine, a podiže nove. Medjutim, nije baš rušenje starih uspomena uvijek bilo sretno izvedeno. Često se

– Uprava za zaštitu spomenika kulture, Ostavština Gjüre Szaba, kutija 4, strojopis *Lice Zagreba u 19. stoljeću*.

⁸² »Stari i novi Zagreb«, *Hrvat*, 29. studenoga 1928., br. 2670, str. 5.

koja vrijedna starina porušila, da ustupi mjesto nečemu novome, a opet ovo novo nije bilo ni tako lijepo ni tako vrijedno kao staro».⁸³

Varaždinski ciklus predavanja u šk. god. 1928./1929. zaključio je Szabo, 21. travnja 1929. godine, temom *O našim srednjovječnim gradovima*. Budući da se pomoću »velikoga broja prekrasnih dijapozitiva« trebao osvrnuti na zagorske utvrde Kalnik, Grebengrad, Belec, Oštrc, novine su pozvale »članove prijatelje planinarskog društva, da izvole u što većem broju prisustvovati predavanju«.⁸⁴ Smatra se da je to predavanje temeljio na rezultatima istraživačkog rada i publici prikazao fotografije ruševina i tlocrta utvrda.⁸⁵ Te su šk. god. od svih priređenih predavanja u Varaždinu, najbolje bila posjećena planinarska,⁸⁶ uključujući Szabina.

Slika 7. Gjuro Szabo, *Jurandvor, pogled na crkvu sv. Lucije u impozantnom krajoliku* (1929.; inv. br. 680, br. dia II152. Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Fototeka).

⁸³ »Predavanje Hrvatskog planinarskog društva. Zagreb u XIX. vijeku«, *Narodni val*, 2. prosinca 1928., br. 279, str. 7.

⁸⁴ »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Narodno jedinstvo*, 18. travnja 1929., br. 16, str. 2.

⁸⁵ Gjuro SZABO, *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.; *Isti*, »Planinarstvo i naši srednjovječni gradovi«, *Hrvatski planinar*, Hrvatsko planinarsko društvo (dalje: HPD), Zagreb, 5-6/1928., 104–114.; *Isti*, »Spomenici prošlosti Hrvatskog zagorja«, *Hrvatski planinar*, HPD, Zagreb, 9/1929., 226.–234.

⁸⁶ »Pučko-prosvjetni rad varaždinske gimnazijske ekstenze u škol. godini 1928-29.«, *Narodno jedinstvo*, 25. travnja 1929., br. 17, str. 2.

Nepunih dvije godine poslije, 25. siječnja 1931. Szabo je s »velikim brojem originalnih dijazpozitiva« posjetitelje vodio *Otokom Krkom kroz deset stoljeća od kralja Zvonimira do današnjega dana*. O toj je temi godinu dana ranije objavio rad *Spomenici prošlosti otoka Krka* s popisom i kratkim opisom bitnih povijesnih i umjetničkih spomenika.⁸⁷ Na početku predavanja Varaždincima istaknuo je »apsolutnu potrebu upoznavanja naših krajeva« koji nisu svima poznati jer to »dovodi do krivih pogleda na sadašnjost i budućnost«. Naveo je da ga je na istraživanje Krka potaknuo baš u Varaždinu »odlični poznavatelj otoka«, rođeni Krčanin, pokojni prof. Ivan Milčetić, prof. u Zagrebu, Rijeci i u Varaždinu. Osvrnuo se na bašćansku ploču, značenje Krka kao »domaje« knezova krških i nastavio, sigurno koristeći fotografije snimljene tijekom proputovanja otokom (sl. 7. i 8.), slikovitim putopisom:

»[...] Predavač vodi slušaoce pokazujući put u slikama preko Obrovca, tog mjestašca stare Podgorske župe, sijela Karlovića, kasnije važne turske luke kroz divot-kanal Zranje s prekrasnim vidicima do Ravanjske, gdje stoji prekrasna crkva. Pokazuje divot-cesu spojnicu Hrvatske i Dalmacije preko Podpraga, dovodi slušatelje u Pag, pokazuje posljedice devastacije šuma, skreće u prastaru Kisu, pa skreće na čas u Senj, da pokaže divotne primjere renesanske arhitekture. Zatim dolazi do Raba, pokazuje mjesto g. 1895 bez šume, pa sadašnje stanje sa šumom, koju je uz opasnost života šumar Balia uzgajao na sreću Raba. A tada obilazi otok Krk tamo od Omišlja, gdje upućuje na drevnu crkvu sa starim divot-oltarom, na goleme ruševne opatije 'Mira' zvane, za koju nitko ne zna ništa pozitivna kazati. Prolazi mimo Vrbnika, dragog čuvara starohrvatskih knjiga, okreće na Košljun, da uputi gledaoce na prekrasne šume, na crkvu, gdje je sahranjena kći nesretnog Ivana. Ali prije se zanesu u N. Bašku, pa pohodi Jurandvoru crkvu sv. Lucije, gdje se uza zid prislanja Zvonimirova ploča. Mimo sv. Donata ulazi u Krk, da barem nekoliko osobitosti – napose osebrenu palu kneza Ivana iz g. 1471. pokaže, pa mimo divotno položenog Glavotoka, gdje je sve ošumljeno, gdje je posve južnjačka vegetacija nasuprot golotinje na istočnom djelu otoka, uspinje se do grobne crkve sv. Krševana iz 9 stoljeća, pa ulučuje kako se gotovo srodno 7 stoljeća kasnije u najvećoj blizini u Bogovčivima sagradila kapela, koja danas služi kao apsida nove župne crkve.«⁸⁸

Češće je nastupao u Varaždinu ili za Hrvatsko planinarsko društvo (*Otok Krk kroz devet stoljeća*, 26. veljače 1930.), nego što je predavao za Pučko sveučilište u Zagrebu (*Iz starog Zagreba I*, 30. studenoga 1929.; *Iz starog Zagreba II*, 8. veljače

⁸⁷ Gjuro SZABO, »Spomenici prošlosti otoka Krka«, *Hrvatski planinar*, HPD, Zagreb, 5/1930., 131.–141.

⁸⁸ *Izvještaj Pučkog sveučilišta u Varaždinu 1930/1931, 1931.*, 6, 34–36.

1930.).⁸⁹ Posljednje varaždinsko predavanje, *Kulturni spomenici Hrvatskoga zagorja*, popratio je dijapozitivima, 8. prosinca 1933. godine.⁹⁰

Slika 8. Gjuro Szabo, *Kompleks franjevačke crkve i samostana [Glavotok]*, 1929. (inv. br. nepoznato, br. dia nepoznato. Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Fototeka).

ZAKLJUČAK

Tijekom pučkoga prosvjeđivanja u gradu Varaždinu u razdoblju između kraja Prvoga svjetskog rata do sredine Drugoga svjetskog rata, to jest, u doba djelovanja Akademskoga pjevačkog društva »Tomislav«, Varaždinske gimnazijske ekstenze i Varaždinskoga pučkog sveučilišta, neznatno više od desetine predavanja imala je tematiku iz područja umjetnosti, urbanizma, arhitekture, oblikovanja krajolika, slikarstva, kiparstva, primijenjene umjetnosti, te zaštite i očuvanja baštine. Predavanja je održalo petnaest predavača: gimnazijski profesori (među njima povjesničari, povjesničar književnosti, likovni umjetnici i pedagozi), likovni kritičar, lektori, književnik i arheolog, zaljubljenici u povijest, kulturu i umjetnost svojega rodnog kraja. Neki su bili domaći predavači, rođeni u Varaždinu i okolici ili radom i interesom vezani za varaždinski kraj. Neki gostujući predavači (većinom hrvatskoga roda, dvoje iz Francuske) bili su oni već

⁸⁹ *Spomenica PSZ*, 55.

⁹⁰ »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Varaždinske novosti*, 15. veljače 1934., br. 219, str. 2.

uključeni u rad pučkoga prosvjeđivanja u Zagrebu, ili oni koji su radom vezani za kulturu i umjetnost grada Zagreba i šire. Predavači su se bavili posve općim temama (kultura i umjetnost pojedinih civilizacija, arheoloških lokaliteta, stilskih razdoblja u europskoj umjetnosti) ili prošlošću varaždinskoga kraja, što se ujedno mogu smatrati »školskim« temama. Neke teme proizašle su iz njihova znanja i stručnosti stečene obrazovanjem, iz njihovih umjetničkih stvaralaštva ili iz njihove uključenosti u onodobne likovne pojave. Ujedno su se bavili suvremenim temama, od recentnih istraživanja u području umjetnosti i arheologije do aktualnih problema oko zaštite i očuvanja spomenika. Dio predavača javnosti je tumačio rezultate svojih višegodišnjih istraživanja spomeničke baštine. Predavači su bili upućeni u suvremena događanja na lokalnoj, jugoslavenskoj, europskoj i svjetskoj razini. Slijedno tome, s radom i djelatnošću svojih predavača bili su upoznati organizatori predavanja. Predavači su jednostavnim jezikom i načinom predavanja uz pratnju projiciranih slika, fotografija ili dija pozitivita publici mogli približiti raznorodne teme. Zajedno, koristi li se Zidićeva apozicija za jednoga od predavača, djelovali su kao »popularizatori i tumači umjetnosti«.

BIBLIOGRAFIJA

GRAĐA IZ ARHIVA I MUZEJA:

1. Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu spomenika kulture, Ostavština Gjuro Szaba, kutija 4, strojopis *Lice Zagreba u 19. stoljeću*.
2. *Spomenica i knjiga zapisnika varaždinske gimnazijske ekstenze. Varaždin, 30. studenoga 1921. – 2. veljače 1929.*, papir, rukopis, tinta; 25,8 x 33,8 cm, 140 stranica, Varaždinska gimnazijska ekstenza, 1929., Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 57462.
3. *Plakat: Predavanje Leon Reya Les Statues de Paris*, Francuski klub u Varaždinu, 1930-ih, papir, tisak, d. 47,5 cm x š. 31,5 cm, Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 60610.
4. Gjuro SZABO, *Spomenici grada Varaždina*, oko 1919.; rukopis: papir, olovka, tinta i flomaster, 21,5 x 34 cm, Gradski muzej Varaždin, GMV 43028.
5. Gjuro SZABO, *Spomenici kotara varaždinskog*, između 1915. i 1920.; rukopis: papir, olovka, tinta i flomaster; 22 x 35 cm. Gradski muzej Varaždin, inv. br. GMV 43029.

TISKANI RADOVI:

1. Dubravka BALEN-LETUNIĆ, »Kameno oružje i oruđe s područja Hrvatskog zagorja Zbirka Pečornik«, *Godišnjak Gradskog muzeja*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 6-1981., 5–16.

2. *Bibliothèque de l'École des chartes. Tome 119*, Pariz, 1961., 372–374.
3. Drago BIŠĆAN, »Franjo Galinec: 1887.–1945.«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin, 10-11/1998., 203.–208.
4. *Enciklopedija Matice hrvatske: iz književne, kulturne, društvene i političke povijesti Hrvatske. 1842 – 2014. Sv. 1, A-G*, gl. ur. Igor Zidić, Zagreb, 2015.
5. Krešimir FILIĆ, »Pučko-prosvjetni rad Varaždinske gimnazijske ekstenze i Varaždinskog pučkog sveučilišta od 1920. [do] 1941.«, *Prilozi historiji Varaždina*, Narodno sveučilište »Braća Ribar« i Ogranak Matice hrvatske Varaždin, Varaždin, 1967., 108.–118.
6. Siniša HORVAT, »Krešimir Filić – Djelatnik u Varaždinskoj gimnazijskoj ekstenzi«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin, 23/2012., 129.–156.
7. Siniša HORVAT, »Najistaknutiji Ekstenzini djelatnici«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin, 14-15/2004., 117.–132.
8. Siniša HORVAT, »Krešimir Filić – Profesor u Varaždinskoj gimnaziji«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin, 23/2012., 105.–128.
9. Siniša HORVAT, »Historijat Varaždinske gimnazijske ekstenze«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Varaždin, 14-15/2004., 73.–86.
10. *Hrvatska enciklopedija. 11, Tr-Ž*, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb, 2009.
11. *Hrvatski biografski leksikon 1: A-Bi*, ur. Nikica Kolumbić, Zagreb, 1983.
12. Ana KANIŠKI, »Kulturni i umjetnički život grada Varaždina za Prvoga svjetskog rata«, *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. - 1918.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, gl. ur. Stjepan Damjanović, Zagreb – Varaždin, 2014., str. 317–348.
13. *Kosta Strajnić: život i djelo*, Institut za povijest umjetnosti, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, ur. Ivan Viđen, Zagreb i Dubrovnik, 2009.
14. *Leksikon jugoslavenske muzike. Knj. 2, Me-Ž*, gl. ur. Krešimir Kovačević, Zagreb, 1984.
15. Stanka PAVUNA, »Antun Matasović – hrvatski pripovjedač: u povodu 100. obljetnice njegove smrti«, Matica hrvatska, *Hrvatska revija*, 46/1996., 593.–597.
16. Ivanka REBERSKI, »Kamilo Ružička u kontekstu hrvatskoga međuratnog slikarstva«, Institut za povijest umjetnosti, *Život umjetnosti*, 39-40/1985., 13.–24.

17. *Spomenica Pučkog sveučilišta u Zagrebu 1907 – 1912 – 1932*, Odbor za priređivanje pučkih sveučilišnih predavanja na Univerzitetu Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, Tisak braće Kralj, Zagreb, 1932.
18. Branko SVOBODA, »Pučko sveučilište u Varaždinu (1917-1919)«, *Prilozi historiji Varaždina*, Narodno sveučilište »Braća Ribar« i Ogranak Matice hrvatske Varaždin, Varaždin, 1967., 100.–107.
19. Gjuro Szabo, »Iz starih dana Zagreba«, *Narodna starina*, J. Matasović i Tipografija, Zagreb, 19/1929., 111.–113.
20. Gjuro SZABO, »Izveštaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godinama 1912. i 1913.«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 14/ 1914., 317.–334.
21. Gjuro SZABO, »Izveštaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911.«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 12/ 1912., 202.–259.
22. Gjuro SZABO, »Knjiga o starom Zagrebu«, *Narodna starina*, J. Matasović i Tipografija, Zagreb, 23/1930., 253.–308.
23. Gjuro SZABO, »Knjiga o starom Zagrebu III. Zagreb od g. 1880. do g. 1903.«, *Narodna starina*, J. Matasović i Tipografija, Zagreb, 24/1930., 341.–402.
24. Gjuro SZABO, »Lice Zagreba u 19. stoljeću«, *Hrvatsko kolo*, Matica hrvatska, Zagreb, 8/1927., 165.–211.
25. Gjuro SZABO, »Planinarstvo i naši srednjovječni gradovi«, *Hrvatski planinar*, Hrvatsko planinarsko društvo, Zagreb, 5-6/1928., 104.–114.
26. Gjuro SZABO, »Spomenici prošlosti Hrvatskog zagorja«, *Hrvatski planinar*, Hrvatsko planinarsko društvo, Zagreb, 9/1929., 226.–234.
27. Gjuro SZABO, »Spomenici prošlosti otoka Krka«, *Hrvatski planinar*, Hrvatsko planinarsko društvo, Zagreb, 5/1930., 131.–141.
28. Gjuro SZABO, »Spomenici kotara Ivanec«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 14/ 1915.-1919., 23.–96.
29. Gjuro SZABO, »Spomenici kotara Krapina i Zlatar«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 13/ 1914., 103.–204.
30. Gjuro SZABO, *Kroz Hrvatsko zagorje*, Knjižara Vasić i Horvat, Zagreb, 1939.
31. Gjuro SZABO, *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.
32. Gjuro SZABO, *Stari Zagreb*, Knjižara Vasić i Horvat, Zagreb, 1941.

33. Tihomil STAHLJAK, *Gjuro Szabo: djelo jednog života*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 1995.
34. Ljerka ŠIMUNIĆ, »Gradski muzej Varaždin: odrazi duhovnih krajolika«, *80 godina Gradskog muzeja Varaždin*, Gradski muzej Varaždin, gl. ur. Branko Spevec, Varaždin, 2006., 29–79.
35. *Gjuro Szabo: 1875.-1943.: zbornik radova znanstveno-stručnog skupa [Muzej grada Zagreba, 15. i 16. listopada 2015.]*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2018.

NOVINE:

36. »Akcija varaždinskog muzealnog društva za uređenje parka Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja«, *Varaždinske novosti*, 25. studenoga 1934., br. 256, str. 3.
37. »Iz umjetničkog života. Prof. Ljubo Babić: Giotto.«, *Hrvatsko jedinstvo*, 18. prosinca 1937., br. 10, str. 5.
38. »Nekulturni Varaždin«, *Varaždinske novosti*, 20. ožujka 1930., br. 15, str. 2.
39. »Predavanje Hrvatskog planinarskog društva. Zagreb u XIX. vijeku«, *Narodni val*, 2. prosinca 1928., br. 279, str. 7.
40. »Pučka prosvjeta u Varaždinu«, *Volja naroda*, 10. listopada 1918., br. 15, str. 4.
41. »Pučko-prosvjetni rad varaždinske gimnazijske ekstenze u škol. godini 1928-29.«, *Narodno jedinstvo*, 25. travnja 1929., br. 17, str. 2.
42. »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Narodno jedinstvo*, 27. studenoga 1927., br. 46, str. 2.; 5. siječnja 1928., br. 1, str. 2.; 15. ožujka 1928., br. 11, str. 2.; 18. travnja 1929., br. 16, str. 2.
43. »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Slobodni građanin*, 29. siječnja 1921., br. 4, str. 4.
44. »Varaždinska gimnazijska ekstenza«, *Varaždinske novosti*, 13. ožujka 1930., br. 14, str. 2.
45. »Varaždinsko muzealno društvo«, *Narodno jedinstvo*, 8. ožujka 1928., br. 10, str. 2.
46. »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Hrvatsko jedinstvo*, 19. travnja 1934., br. 228, str. 4.; 15. veljače 1941., br. 175, str. 3.
47. »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Varaždinske novosti*, 15. veljače 1934., br. 219, str. 2.
48. -bk-, »Stari i novi Zagreb«, *Hrvat*, 29. studenoga 1928., br. 2670, str. 5.
49. bs, »Pučka predavanja«, *Volja naroda*, 10. listopada 1918., br. 15, str. 3–4.
50. Vladimir CRNKOVIĆ, »Portret Zemlje«, *Vijenac*, 8. studenog 2007., br. 357., str. 14.

51. Gustav PIASEK, »Nikola Pečornik – športski i kulturni djelatnik«, *Varaždinske vijesti*, 22. svibnja 1996., br. 2680, str. 9.

IZVJEŠTAJI VARŽDINSKE GIMNAZIJE:

1. »Narodno prosvjećivanje.«, *Varaždinska drž. realna gimnazija u školskoj godini 1929-30.*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1930., 29–33.
2. *Prosvjetni rad Varaždinskog pučkog sveučilišta u godini 1930-31.*, Naklada Varaždinskog pučkog sveučilišta, Tiskara Stifler Varaždin, Varaždin, 1931.
3. »Rad ekstenze na polju narodnog prosvjećivanja.«, *Varaždinska drž. realna gimnazija u školskoj godini 1927.-28.*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1928., 28–32.
4. »Rad gimnazije na narodnom prosvjećivanju«, *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu [1930.-1931.]*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1931., 46–47.
5. »Rad gimnazije na narodnom prosvjećivanju«, *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu [1931.-1932.]*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1932., 45.
6. »Rad gimnazije na narodnom prosvjećivanju«, *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu [1932.-1933.]*, Tisak Stiflerove tiskare u Varaždinu, Varaždin, 1933., 56–62.
7. »Varaždinsko pučko sveučilište«, *Drž. Realna Gimnazija u Varaždinu. Godišnji izvještaj za školsku godinu 1934-35*, Tisak Svobodine »Narodne tiskare«, Varaždin, 1935., 43–44.

SAŽETAK

POVIJESNO-UMJETNIČKE TEME

VARAŽDINSKIH PUČKO-PROSVJETNIH PREDAVANJA (1917.-1941.)

Tijekom pučkoga prosvjećivanja u gradu Varaždinu u razdoblju između kraja Prvoga svjetskog rata do sredine Drugoga svjetskog rata, to jest, u doba djelovanja Akademskoga pjevačkog društva »Tomislav« (1917.-1921.), Varaždinske gimnazijske ekstenze (1920.-1930.) i Varaždinskoga pučkog sveučilišta (1931.-1941.), nešto više od desetine predavanja imala je tematiku iz područja umjetnosti, urbanizma, arhitekture, oblikovanja krajolika, slikarstva, kiparstva, primijenjene umjetnosti, te zaštite i očuvanja baštine. Zasebna ili u ciklusima podijeljena predavanja priredilo je petnaest predavača:

i to, gimnazijski profesori (povjesničari, povjesničar književnosti, likovni umjetnici i pedagozi), likovni kritičar, lektori, književnik i arheolog, zaljubljenici u povijest, kulturu i umjetnost svojeg rodnog kraja. Domaći predavači bili su oni rođeni u gradu Varaždinu i okolici ili oni izvan; oboje su bili radom i svojim interesom vezani za varaždinski kraj. Ekstenzin predavač s najviše održanih predavanja povijesno-umjetničke tematike bio je domaći predavač Krešimir Filić, povjesničar, gimnazijski profesor, zaslužni varaždinski muzealac. Neki gostujući predavači (većinom hrvatskoga roda, dvoje iz Francuske) bili su oni već uključeni u rad pučkoga prosvjeđivanja u Zagrebu, ili oni koji su radom vezani za kulturu i umjetnost grada Zagreba i šire. Ističe se osobnost Gjüre Szaba, koji je na predavanjima tumačio i zrcalio rezultate dugogodišnjega rada na popisivanju i inventarizaciji povijesnih i umjetničkih spomenika u zagorskom i varaždinskom kraju, i objavljene radove o prošlosti grada Zagreba u XIX. stoljeću. Predavači su se bavili općim temama (kultura i umjetnost pojedinih civilizacija, arheoloških lokaliteta, stilskih razdoblja u europskoj umjetnosti) ili prošlošću varaždinskoga kraja, što se mogu smatrati »školskim« temama. Neke teme proizašle su iz njihova znanja i stručnosti stečene njihovim obrazovanjem, iz njihovih umjetničkih stvaralaštva, ili iz njihove uključenosti u onodobne likovne pojave. Bavili su se još i suvremenim temama, od recentnih istraživanja u području umjetnosti i arheologije do problema oko zaštite i očuvanja spomenika. Bili su upućeni u suvremena događanja na lokalnoj, jugoslavenskoj i svjetskoj razini. Slijedno tome, s radom i djelatnošću svojih predavača bili su upoznati organizatori predavanja. Predavači su jednostavnim jezikom i načinom predavanja uz pratnju projiciranih slika, fotografija ili dijapozitiva publici mogli približiti raznorodne teme. Zajedno, koristi li se Zidićeva apozicija za jednoga od predavača, predavači su djelovali kao »popularizatori i tumači umjetnosti«.

Ključne riječi: pučko-prosvjetna predavanja; povijest umjetnosti; Akademsko pjevačko društvo »Tomislav«; Varaždinska gimnazijska ekstenza; Varaždinsko pučko sveučilište; Krešimir Filić; Kamilo Ružička; Nikola Pečornik; Mila Wood; Ljubo Babić; Raymond Warnier; Léon Rey; Gjuro Szabo.

SUMMARY

TOPICS IN ART HISTORY, AS COVERED IN PUBLIC LECTURES IN VARAŽDIN (1917-1941)

Between the end of World War I and the middle of World War II, when popular educational efforts were particularly notable in the city of Varaždin; specifically, the time when the "Tomislav" Academic Choir (1917-1921), the Varaždin High School Extension (1920-1930) and the Open University of Varaždin (1931-1941) undertook their activities, a little over a tenth of all the lectures that were held covered topics related to art, urban planning, architecture, landscape architecture, painting, sculpture, applied arts, as well as heritage protection and conservation. In total, fifteen lecturers gave the lectures, either as part of a series or individually. They were secondary school teachers (several historians, a literary historian, some artists, and education professionals), an art critic, university language professor, a writer, an archaeologist, as well a number of history buffs and other enthusiasts with a keen interest in the art and culture of the area. Of all the Croatian lecturers hailed from Varaždin, as well as other parts of county, who shared an interest, professional or otherwise in the Varaždin region, Extension's Krešimir Filić, a local historian, teacher at the Varaždin High School and prominent museum expert, holds the record for giving the largest number of lectures on art and history. A number of guest lecturers also appeared (mostly Croatian, with two of them hailing from France). They had either already taken part in similar efforts in Zagreb, or their work pertained to the culture and art of Zagreb and the surrounding areas. Gjuro Szabo is particularly notable, as his lectures attest to the many years he and his colleagues devoted to the categorization and inventorization of historically and artistically significant monuments of Varaždin and Zagorje, in addition to covering the works he published on the history of Zagreb in the 19th century. The topics which were addressed by the lecturers can largely be categorized as general knowledge (such as the art and culture of great civilizations, archaeological sites, or the stylistic periods of European art) or the history of Varaždin and the surrounding areas, and can even, in terms of scope, be described as pared down. They reflected the lecturers' professional interests, their education, their artwork, and their involvement in contemporary artistic movements. They also addressed a number of matters of contemporary interest, ranging from the most recent developments in art and archaeology, as well as monument conservation and preservation. The lecturers were well-versed in current affairs on the local, national and global levels, of which their employers were fully aware. The lecturers introduced

their audiences to a wide variety of topics through accessible lectures accompanied by projected images, photographs or slides. In the words Igor Zidić used to describe one of them, these lecturers served as “promoters and interpreters of art”.

Key Words: public lectures; art history, the “Tomislav” Academic Choir; the Varaždin High School Extension; the Open University of Varaždin; Krešimir Filić; Kamilo Ružička; Nikola Pečornik; Mila Wood; Ljubo Babić; Raymond Warnier; Léon Rey; Gjuro Szabo.

OSNUTAK I DJELOVANJE RADNIH JEDINICA VARAŽDINSKE GIMNAZIJE

U tekstu je predstavljen pokušaj istaknutih profesora prirodoslovne skupine predmeta na varaždinskoj Gimnaziji da, uz podršku Varaždinske gimnazijske ekstenze, moderniziraju nastavu prirodoslovlja. Poboljšanja su se odnosila na implementaciju metoda i postupaka tzv. nove škole koji su afirmirali individualni pristup, samostalni učenički praktični rad, i neposredno učeničko istraživanje.

UVOD

Neposredno pred izbijanje i za trajanja Prvog svjetskog rata u okviru profesorskog zbora varaždinske Gimnazije okupila se nova generacija mladih darovitih profesora koji su svoje obrazovanje stekli u znamenitim sveučilišnim središtima srednje Europe, vrlo uspješno prenoseći stečena znanja na učenike i tijekom sljedećeg, takozvanog *jugoslavenskog* razdoblja. Neki pripadnici ove sjajne generacije bavili su se znanstvenim radom, sudjelujući u znanstvenim istraživanjima, pišući i objavljujući stručne članke i znanstvene radove. Timskim radom i kvalitetnom međusobnom suradnjom obilježili su čitavo međuratno razdoblje varaždinske povijesti. Obnovili su društveni život u gradu organiziranjem niza udruga ili sudjelovanjem u njihovom radu. Pridonosili su razvitku kulture i obrazovanja poticanjem brojnih aktivnosti na tom području ili osnivanjem kulturnih i prosvjetnih ustanova, među kojima središnje mjesto nesumnjivo pripada *Varaždinskoj gimnazijskoj ekstenzi*.

Nakon odvajanja od varaždinskih sveučilištaraca okupljenih pod okriljem *Hrvatskog akademskog ferijalnog kluba „Tomislav“*, početkom 1920. godine, *Ekstenza* je počela samostalno djelovati kao prva takva ustanova u Hrvatskoj i tadašnjoj Kraljevini SHS. Nastala pod okriljem i uz tehničku pomoć Gimnazije, vođena od gimnazijskih profesora te manjeg broja varaždinskih pravnika i liječnika, *Ek-*

stENZA se angažirala na podizanju obrazovne razine građanstva u Varaždinu i njegovoj okolici, dajući neprocjenjiv doprinos neformalnom obrazovanju najširih slojeva stanovništva. U tu svrhu bili su organizirani tečajevi za opismenjavanje, postavljane odgojno - obrazovne izložbe, priređivana pučka javna predavanja i ciklusi predavanja s raznovrsnom tematikom. Predavanja su često bila popraćena dijaopozitivima, a kasnije i odgojno - obrazovnim filmovima. Predavači su mahom bili pripadnici domaće inteligencije, a samo ponekad su bili pozivani i stručnjaci iz Zagreba. Predavanja su bila organizirana i u okolnim selima, a pružana je i pomoć u organiziranju sličnih aktivnosti u obližnjem Čakovcu. Među organizatorima i nositeljima ovih aktivnosti bili su, uz ostale, profesori: Krešimir Filić, Franjo Košćec, Milan Kaman i Vladimir Deduš.¹

Jedna od najvrjednijih *Ekstenzinih* akcija bilo je organiziranje *Kulturno - historijske izložbe grada Varaždina* koja je zalaganjem njezinih djelatnika te podrškom gimnazijalaca i građanstva, u razdoblju ljetnih praznika 1923. godine, bila postavljena u prostorima same Gimnazije. Namjera njezinih organizatora bila je pokazati bogatstvo varaždinske kulturno - povijesne baštine te skrenuti pozornost javnosti na potrebu njenog očuvanja za buduća pokoljenja. Osim što je potaknula veliko zanimanje javnosti i stručnih krugova,² njezin je uspjeh inicirao osnivanje muzeja kao posebne ustanove u kojoj bi se prikupljalo, čuvalo i izlagalo postojeće kulturno - povijesno bogatstvo. Spomenuti muzej bio je službeno otvoren 16. studenoga 1925. godine, u okviru trodnevne proslave *tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva*, koju je u suradnji s ostalim varaždinskim udrugama, također priredila *Varaždinska gimnazijska ekstenza*. Zasluge za sve spomenute uspjehe prvenstveno pripadaju skupini gimnazijskih profesora iz užeg *Ekstenzinog* vodstva.

Vrlo dobru suradnju *Ekstenza* je uspostavila s varaždinskim liječnicima i ondašnjom *Bakteriološkom stanicom*. Osim predavanja s područja medicine i higijene, zajedno su priređivali izložbe sa zdravstvenom tematikom. Profesori Košćec i Kaman uključili su se u akciju suzbijanja bolesti izazvanih posljedicama rata, a kasnije i malarije te istraživanjem načina i postupaka za uništavanje legla komaraca.

OSNUTAK UČENIČKIH RADNIH JEDINICA

Nakon uključivanja hrvatskih prostora u Kraljevinu SHS, odgovorna tijela državne vlasti su sve do 1929. godine, vrlo malo pozornosti posvećivala ukupnim materijalnim uvjetima održavanja nastave. Tome su pridonosili kronič-

¹ Siniša HORVAT: „Historijat varaždinske gimnazijske ekstenze“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 14 - 15, str. 73 - 87.

² Siniša HORVAT: „O varaždinskoj kulturno - povijesnoj izložbi“, *Kaj*, br. 1 - 2, Zagreb 1995., str. 107 - 114.

ni nedostatak financijskih sredstava namijenjen potrebama školstva, uvjetovan između ostalog i nerazvijenim gospodarstvom, zatim nefleksibilni propisi, strogi režimski nadzor nad djelovanjem prosvjetnih djelatnika i školskih ustanova te konzervativna kadrovska politika tadašnjeg režima. Zahvaljujući svemu navedenom, nastavna sredstva i pomagala kojima su škole raspolagale ubrzo su zastarjela i s vremenom postajala nedostatna, dok su knjižnice u većini srednjih škola bile siromašne, posebno knjigama namijenjenim učenicima.

Premda je varaždinska Gimnazija na sreću uspjela sačuvati vrijedne zbirke nastavnih pomagala i bogat knjižni fond iz predratnog razdoblja, ipak je ubrzo nastao značajan raskorak između postojećeg inventara zbirke i potreba modernije nastave. To je posebno dolazilo do izražaja u nastavi prirodoslovne skupine predmeta gdje, uz evidentan nedostatak učila potrebnih za samostalan učenički rad, niti postojeći učionički prostori nažalost nisu bili opremljeni za izvođenje samostalnog eksperimentalnog učeničkog rada koji je suvremena nastava podrazumijevala.

Zahvaljujući spomenutim okolnostima, *Varaždinska gimnazijska ekstenza* je nastojala uložiti dodatni napor kako bi, uz već navedene aktivnosti na području neformalnog obrazovanja, dala svoj doprinos i razvitku formalnog obrazovanja u matičnoj ustanovi, uz koju je bila usko vezana. Prateći kretanja na području poučavanja, ona je nastojala u nefleksibilan i nedovoljno podupirani školski sustav implementirati principe takozvane *nove škole*. Uzimajući u obzir postojeće okolnosti, prvenstveno je težište svojeg djelovanja pokušala staviti na nekoliko ključnih područja. Jedno od njih bio je pokušaj izgradnje partnerskog odnosa između roditelja i nastavnog kadra. Uz već standardne oblike suradnje, sazivani su masovni roditeljski sastanci s obveznim stručnim predavanjem i raspravom na određenu temu,³ a 1929. godine, osnovana je *Zajednica doma i škole*.⁴ To je bila specifična udruga roditelja i profesora, nastala s ciljem da se poboljša njihova suradnja na dobrobit učenika. Svojim novčanim priložima i praktičnom pomoći ona je sudjelovala u rješavanju svih akutnih problema u školi.

Drugo područje na kojem je *Ekstenza* pokušala pridonijeti postojećem školskom sustavu bila je sustavna briga za zdravstveno stanje učenika i nastavnog

³ Tijekom školske godine 1927./28. održano je pet takvih sastanaka koji su obično započinjali uvodnim referatom jednog profesora s unaprijed zadanom temom, a zatim je obično uslijedila diskusija. Tijekom navedene godine obrađene su slijedeće teme: 1. Kakvi su naši učenici i učenice – profesor Milan Kaman, 2. O vladanju naših učenika i učenica – profesor Franjo Košćec, 3. O utjecaju škole i doma na opću inteligenciju naših učenika i učenica – profesor Krešimir FILIĆ, 4. Kakva je današnja naša srednja škola i kakova bi morala biti – profesor Vladimir Deduš, 5. Naša školska poliklinika – dr Martin Prelog.

⁴ Osnivačka skupština Zajednice doma i škole održana je u prostorima varaždinske gimnazije 26. listopada 1929. godine.

kadra varaždinske Gimnazije. Zahvaljujući dobroj suradnji najužeg vodstva gimnazijske *Ekstenze* i ravnatelja varaždinskog Doma zdravlja, dr. Miroslava Posmodija, Gimnazija je razvijala kontinuiranu suradnju sa *Školskom poliklinikom* od njezinog utemeljenja 13. svibnja 1928. godine. Njezin glavni cilj bila je obrana od oboljenja i očuvanje zdravlja profesora i učenika praćenog na temelju rezultata sistematskih zdravstvenih pregleda. Prvi takav pregled u ovoj Gimnaziji provela je *Školska poliklinika* već tijekom 1927./28. godine.⁵

Uključujući se u samo provođenje nastavnog procesa, *Varaždinska gimnazijska ekstenza* nastojala je barem ublažiti do tad prevladavajuće normiranje i niveliranje. Kako je to u okviru redovite nastave, zbog nefleksibilnosti postojećeg školskog sustava, bilo nezamislivo, naglasak su stavili na dodatni rad s nadarenim učenicima. Budući da su im neki od postavljenih ciljeva bili pokušati unijeti promjene u odnos između učenika i poučavatelja te afirmirati učenikovu individualnost, kako bi do izražaja došle sve njegove pojedinačne kvalitete, odlučeno je da se za potrebe nadarenih učenika organiziraju takozvane *radne jedinice*.

Ugledajući se na istaknutije predstavnike takozvane *nove škole* u razvijenijim europskim zemljama, voditelji *Varaždinske gimnazijske ekstenze*, ujedno i gimnazijski profesori, svjesni potrebe za dodatnim radom s nadarenijim učenicima, tijekom školske godine 1927./28., pokrenuli su rad posebnih učeničkih grupa koje su pod vodstvom predmetnih profesora počele djelovati izvan okvira redovite nastave. Zapravo je to bila neka vrsta učeničkih slobodnih aktivnosti u današnjem smislu, pomoću kojih se nastojalo okupiti uspješnije i ambicioznije učenike, a koje su omogućavale samostalni praktični rad pod nadzorom i stručnim vodstvom profesora. Učenicima se na taj način nastojalo pružiti mogućnost da korisno ispune svoje slobodno vrijeme te da se pripreme za samostalni istraživački rad. Pritom se naprednijim učenicima omogućavalo stjecanje dodatnih znanja i vještina, razvitak njihovih sposobnosti, dok su uz njihovu pomoć, ujedno bili pripremani pribor i pomagala potrebna u redovitoj nastavi.

Već u prvoj godini njihovog djelovanja bile su organizirane kemijska, fizikalna i prirodopisna sekcija, a sljedeće godine planirano je da se prema mogućnostima pokrenu još fotografska, planinarska i literarna sekcija,⁶ što je kasnije bilo samo djelomično realizirano. Radom svake pojedine sekcije rukovodio je specijalizirani stručnjak iz redova gimnazijskog profesorskog zbora koji je samoinicijativno prihvatio obvezu ovisno o vlastitom zanimanju i sklonostima. O ciljevima, uspjesima i problemima na koje su nailazili pri radu, spomenuti profesori pisali su u netom obnovljenim izdanjima *Izvoješća* varaždinske Gimnazije.

⁵ Godišnji izvoještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, *Varaždin* 1928, str. 13.

⁶ Godišnji izvoještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., *Radne jedinice naših učenika*, str. 15.

PRIRODOSLOVNA SEKCIJA

Stručno vođenje ove sekcije preuzeo je predavač prirodoslovne skupine predmeta, profesor Milan Kaman, koji je od njezinog osnutka bio član *Ekstenzinog* Odbora,⁷ dok je u periodu od 1925. do 1929. godine, obnašao dužnost njezinog tajnika.⁸ Sekcija je obuhvatila petnaestak učenika drugog, petog i šestog gimnazijskog razreda, a rad joj se obično odvijao jednom tjedno u trajanju od dva sata nakon termina redovne nastave.⁹ Prema unaprijed razrađenom planu, rad je u početku bio ograničen samo na takozvane *zootomske vježbe* koje su obuhvaćale seciranje životinja i mikroskopiranje.

Varaždinska Gimnazija je tada već raspolagala s vrlo bogatom prirodopisnom zbirkom čijem oblikovanju je, između ostalih, pridonio čuveni prirodoslovac dr. Adolf Jurinac, a nastavili su je dopunjavati također istaknuti stručnjaci poput Franje Koščeca i Milana Kamana. Zbirka je obilovala slikovnim materijalom, osteološkim preparatima, zbirkom školjaka, okaminama, i brojnim modelima pogodnim za demonstraciju. No nedostajali su pribor za seciranje, oprema za samostalni učenički eksperimentalni rad i vježbe iz mikroskopiranja. Stoga su polaznici sekcije, kako bi osigurali preduvjete potrebne za kreativan samostalni učenički rad, pribavili ili su se potrudili sami napraviti što veći dio pribora potrebnog za izvođenje takvih vježbi poput: limenih posuda koje su napunili parafinom i lojem, skalpela, pinceta, pipeta, predmetnih i pokrovnih stakalaca te raznih vrsta boca i staklenki. Ponešto od potrebnog, prvenstveno kemikalije poput: alkohola, formalina, kalijeve lužine, boraks - karmina, ksilola i kanadskog balzama, bilo je već otprije u gimnazijskom prirodopisnom kabinetu. Samo manji dio potrepština, poput entomoloških igala, moralo se nabaviti kupnjom,¹⁰ a pritom je podršku pružila *Varaždinska gimnazijska ekstenza*. Prilikom izvođenja vježbi iz mikroskopiranja poslužila su im dva školska mikroskopa, dok su još jedan donijeli učenici.

Polaznici nižih gimnazijskih razreda kroz rad su usvojili niz teorijskih i praktičnih znanja s područja entomologije, učeći kako se love, usmrćuju, prepariraju i pohranjuju ulovljeni primjerci te kako se izrađuje za to potreban pribor. Potrebna znanja i vještine trebala su im poslužiti pri oblikovanju vlastitih entomoloških zbirki. Polaznici viših gimnazijskih razreda su, nakon teorijskih uputa koje im je dao voditelj sekcije, izvodili sekciju odgovarajućih vrsta kralježnjaka od vodoze-

⁷ *Spomenica Knjiga zapisnika varaždinske gimnazijske ekstenze*, str. 7.

⁸ Krešimir FILIĆ: „Pučko-prosvjetni rad Varaždinske gimnazijske ekstenze i Varaždinskog pučkog sveučilišta 1920. 1941.“, *Prilozi historiji Varaždina* 1967. str. 111.

⁹ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1928., str. 26.

¹⁰ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1928., str. 27.

maca do sisavaca te su obrađeni materijal često upotrebljavali za izradu mikroskopskih preparata koje su potom iskoristili za izvođenje vježbi iz mikroskopi-
ranja.

Prilikom davanja teorijskih uputa sudionicima, voditelj sekcije je naglašavao važnost pažljivog sustavnog promatranja pri radu ili boravku u prirodi. Isticao je važnost bilježenja i dokumentiranja,¹¹ konstatirajući kako bi u običnom *mehaničkom i suhoparnom sabiranju, sušenju i nabadanju*, prilikom izrade učeničkih entomoloških zbirki i herbarija prvenstveno trebalo potražiti razonodu i odmor od redovnog školskog rada, kroz što bi se ipak ponešto i naučilo.¹² Dragocjena iskustva koja je profesor Milan Kaman, kao voditelj sekcije stekao u ovakvom radu s nadarenim učenicima, kasnije su mu korisno poslužila kao autoru udžbenika i priručnika za izvođenje nastave.

KEMIJSKA SEKCIJA

Za potrebe nastave kemije u prvim godinama nakon Prvog svjetskog rata u varaždinskoj Gimnaziji nažalost nije postojao zaseban laboratorij, odgovarajuća specijalizirana predavaonica niti zasebna zbirka potrebnih pomagala jer se u proteklom desetogodišnjem razdoblju premalo ulagalo u opremanje i modernizaciju škole. Nastavna pomagala potrebna za nastavu kemije vodila su se u okviru fizikalne zbirke, pa za kemijsku opremu i pribor nisu bila predviđena posebna novčana sredstva. Stoga ne treba čuditi da u nastavi nije bilo moguće organizirano učeničko izvođenje pokusa, već je uz prevladavajuću teoretsku nastavu, samo povremeno korištena demonstracija, pri čemu se valjalo snalaziti i služiti improvizacijama. Kako bi se ujedno izbjeglo samostalno učeničko eksperimentiranje u nekontroliranim kućnim uvjetima, odbor *Varaždinske gimnazijske ekstenze* je odlučio da se njegovim vlastitim sredstvima omogućući, *da učenici pod trajnim nadzorom nastavnika kemije izvode kemijske eksperimente i kemijske vježbe u samom zavodu*.¹³

Kemijska sekcija je bila zamišljena kao neka vrsta kemijskog praktikuma, čime se barem donekle željelo ispuniti prazninu, koja je na varaždinskoj Gimnaziji nastala u nastavi kemije zbog nedostatka nastavnih sredstava i pomagala. Rukovođenje njezinim radom preuzeo je čuveni varaždinski prirodoslovac, profesor Franjo Košćec,¹⁴ koji je ujedno bio član *Ekstenzinog* Odbora od njezinog osnutka,¹⁵ dok je u periodu od 1922. do 1929. godine, obnašao dužnost njezi-

¹¹ Isto, str. 25.

¹² Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 24.

¹³ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 17.

¹⁴ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 20.

¹⁵ Spomenica Knjiga zapisnika varaždinske gimnazijske ekstenze, str. 7.

nog predsjednika.¹⁶ Tijekom prvih godina svojeg djelovanja kemijska sekcija je okupljala učenike od četvrtog do sedmog gimnazijskog razreda, koji nisu imali poteškoća pri savladavanju propisanog nastavnog programa. Njezin rad obično se odvijao nakon redovite nastave u trajanju od dva sata tjedno. Polaznici su bili podijeljeni u dva posebna odjeljenja, niže koje je okupljalo polaznike četvrtog razreda i više u kojem su bili obuhvaćeni učenici od petog do sedmog razreda gimnazije.¹⁷ Odjeljenje četvrtog razreda činilo je desetero učenika sklonih kemiji i prirodoslovlju s kojima su bili izvođeni eksperimenti s područja opće kemije, dok su kvalitativne analitičke vježbe bile organizirane sa dvadesetak učenika iz viših gimnazijskih razreda.¹⁸ Namjerno je bio odabran takav način rada, koji je zahtijevao što manje sprava i skupih aparatura, kakve su učenici mogli i sami izrađivati bez prevelikog dodatnog troška. Stoga su znatan dio vremena polaznici sekcije iskoristili upravo za samostalnu izradu potrebnog pribora i pomagala koja im škola nije bila u stanju osigurati, na što je bilo potrošeno približno dvadesetak radnih sati. U tome im je financijski pomogla *Varaždinska gimnazijska ekstenza*,¹⁹ osiguravajući sredstva potrebna za nabavljanje neophodnog alata i materijala. Pritom im jeznačajnu praktičnu pomoć pružio njihov voditelj, profesor Franjo Košćec koji je i sam bio poznat kao izrazito kreativna osoba sklona vlastoručnom praktičnom radu i izradi vrlo kvalitetnih učila.²⁰ S obzirom da na materinjem jeziku za potrebe srednjih škola tada još nisu postojale praktične upute za kvalitativnu analizu anorganskih tvari, prvo su si učenici, prema uputi voditelja sekcije, sastavili kratki naputak za provođenje analitičkih vježbi. Tek nakon izrade uputstava i protokola, prišlo se izvođenju eksperimenata i vježbi iz analitičke kemije. Do kraja školske godine oba odjeljenja izvela su ukupno stotinjak analiza pri čemu su polaznici, prema riječima profesora Košćeca, pokazali zavidnu vještinu, znanje i marljivost.²¹ Njihova djelatnost ujedno se pokazala korisnom i za redovitu nastavu za čije su potrebe, uz vodstvo i nadzor stručnog voditelja, učenici izrađivali sprave i pribor, koji je nedostajao u kemijskoj zbirci.²² Radni rezultati ove sekcije sigurno bi bili još bolji da su njezini članovi imali bolje uvjete

¹⁶ *Spomenica Knjiga zapisnika varaždinske gimnazijske ekstenze*, str. 31.

¹⁷ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1928., str. 18.

¹⁸ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1928., str. 18 - 19.

¹⁹ Isto, str. 19.

²⁰ Vlatka KRANJČEC, Marija HORVAT, Siniša HORVAT: „Ostavština profesora Košćeca u prirodopisnoj zbirci Varaždinske gimnazije“, Zbornik radova *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882.-1968*“, HAZU Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin Prva gimnazija Varaždin, Hrvatsko entomološko društvo, Zagreb – Varaždin 2008., str. 55 – 69.

²¹ Isto, str. 20.

²² *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1928., str. 17.

za rad. Taj eksperimentalni i praktični rad s ambicioznijim učenicima odvijao se s puno entuzijazma samo tijekom nekoliko godina.

FIZIKALNA SEKCIJA

Fizikalna zbirka je pod nazivom *naravoslovna*, u varaždinskoj Gimnaziji postojala još od sredine 19. stoljeća²³ te je, uz uređaje potrebne za nastavu fizike, obuhvaćala i učila za potrebe nastave kemije i mineralogije,²⁴ čiji su se sadržaji predavali u okviru jedinstvenog nastavnog predmeta zvanog *naravoslovlje* ili kasnije prirodnoslovlje. Izvještavajući o mogućnostima i uvjetima za održavanje nastave fizike, profesori su sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća, isticali kako je prostor fizikalnog kabineta premalen da bi se u njemu mogao održati nastavni sat. Budući da su razredni odjeli, posebice u nižoj gimnaziji, po broju učenika bili veliki, prelazeći povremeno i brojku od šezdesetak učenika po razrednom odjelu,²⁵ tehnički nije bilo moguće u kabinetu održavati redovnu nastavu.²⁶ Kako se za izvođenje eksperimenata, aparaturu i pribor moralo donositi u matičnu učionicu u kojoj se nastava odvijala, svako eksperimentiranje je bilo povezano s brojnim poteškoćama i najčešće je dovodilo do odustajanja. Analizirajući stanje u spomenutoj fizikalnoj zbirci, profesori su konstatairali kako je ona pretrpana zastarjelom opremom koja je nepotrebna u suvremenoj nastavi i neispravnim uređajima za čiji popravak nedostaje novca. Nasuprot tome, ustanovili su kako je: „manjak našeg fizikalnog kabineta taj, što nemamo nikakvih sprava za kvantitativne pokuse, već samo za kvalitativne, pa tako možemo učenicima samo da ilustriramo ono, što smo im rekli, a ne možemo ujedno, da im sve te stvari odmah pokusima jasno i dokažemo.“²⁷ Iz ovoga proizlazi kako je oprema iz zbirke bila dostatna samo za demonstraciju, ali nikako i za samostalno izvođenje učeničkih eksperimenata. Utvrdili su kako nedostaje oprema za izvođenje eksperimenata s područja tada aktualnih disciplina poput radiotelegrafije i radiotelefonije, dok je za nastavu optike, primjerice nedostajala tamna komora.²⁸ Zbog nedostatka aparatura potrebnih za pokuse s jakom strujom, eksperimentiranje iz područja elektriciteta bilo je moguće provoditi samo u vrlo ograničenom opsegu. Pri tome su kao izvor energije uglavnom mogle biti upotrebljavane samo baterije.

²³ Pervo godišnje izvestje o c. k. gimnazii varasdinskoj koncem školske godine 1853., str. 23.

²⁴ Izvešće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1886./7., *Naukovna osnova*, str. 31-43.

²⁵ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1929., str. 39.

²⁶ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 21.

²⁷ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 20.

²⁸ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 21.

Cilj koji si je *Ekstenzino* vodstvo postavilo bio je da kroz djelovanje fizikalne sekcije u što većoj mjeri omoguće samostalni učenički rad pod vodstvom i nadzorom nastavnika. Svima onima koji to žele trebalo je dakle, prema mogućnosti, pružiti priliku da se osobno oprobaju u izvođenju eksperimenata. Smatralo se nedostatnim da učenici samo gledaju eksperimente, već ih je valjalo osposobiti da, uz samostalni eksperimentalni rad, sami pokušaju konstruirati najjednostavnije uređaje, a one kompliciranije nauče rastavljati i sastavljati te prema potrebi i popraviti.

Pri radu *radne jedinice* za fiziku bila su organizirana dva radna odjeljenja i oba su radila jednom tjedno po dva sata. Niže odjeljenje sastavljeno od desetorice učenika trećeg gimnazijskog razreda vodio je već spominjani profesor Milan Kaman.²⁹ Kako bi se za potrebe učeničkog eksperimentiranja, što manje toga moralo kupiti, polaznici sekcije su prvo među odbačenim stvarima u kućanstvima ili u radionicama koje su obišli, prikupljali materijal koji bi im mogao poslužiti pri konstruiranju pojedinih uređaja. Nakon toga se prišlo vlastoručnoj obradi drvenog, staklenog i metalnog materijala kako bi se pripremilo dijelove za sastavljanje pojedinih sprava, čime bi učenici savladali tehnike obrade konkretnog materijala i osnove korištenja alata. Tek nakon toga se prišlo samostalnoj izradi pribora i jednostavnijih fizikalnih sprava, koje su kasnije bile korištene i u procesu redovne nastave te su postale dijelom školske zbirke. Na taj su način učenici vlastoručno izradili: polugu jednakih krakova, nepomičnu i pomičnu koloturu, obični koloturnik, Segnerovo kolo, Heronovu bocu, pirometar sa polugom, kutno zrcalo, kaledoskop, kameru obskuru, električno njihalo, elektrofor, elektroskop, Leydensku bocu, Franklinovu ploču i galvanoskop. Kao priručnik pri izradi spomenutih sprava iskoristili su njemačku knjigu Hansa Konwiczkea *Anleitung zum Ban physikalischer Apparate*,³⁰ čije su im ilustracije u mnogočemu olakšale rad.

Vođenje takozvanog višeg odjeljenja koje su u početku činila svega četiri učenika šestog razreda, preuzeo je također istaknuti *Ekstenzin* djelatnik, a od 1929. godine i njezin tajnik, profesor August Fitze.³¹ Rad ove skupine učenika bio je povezan s izvođenjem eksperimenata s područja elektriciteta, pri čemu su oni bili zamišljeni tako da su i sve potrebne predradnje sudionici izvršavali samostalno.³²

²⁹ Isto, *Fizikalna sekcija*, str. 22.

³⁰ Janko PAVETIĆ: *Varaždinska gimnazija između dva rata*, Gimnazija - SC „Gabriel Santo“ Varaždin, str. 126.

³¹ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1930.*, str. 7.

³² *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928.*, str. 24.

ZAMIRANJE RADA

S obzirom da ovakav dodatni rad s učenicima nije bio predviđen postojećim školskim pravilima niti reguliran službenim propisima, predmetni profesori su spomenute učeničke *radne jedinice* okupljali samoinicijativno te su njihove programe rada sami izrađivali, podnoseći ih na odobravanje ravnateljstvu Gimnazije.³³ Sljedećih godina radne jedinice su, prema odobrenju tadašnjeg ravnatelja, profesora Adolfa Kondrata, nastavile uspješno djelovati. Kako bi se roditelje što bolje informiralo o rezultatima rada, *Varaždinska gimnazijska ekstenza* je krajem školske godine 1927./28., samoinicijativno i na vlastiti trošak, obnovila izdavanje gimnazijskih *Izviješća*, nastojeći ih koncipirati kao neku vrstu almanaha u kojem su bili objavljeni radovi profesora i učenika te njihovi izvještaji o radu i aktivnostima.³⁴

Umirovljenjem profesora Kondrata 27. ožujka 1929. godine,³⁵ na dužnost ravnatelja varaždinske Gimnazije bio je, prvo privremeno, a kasnije i službeno, imenovan profesor Milan Kaman,³⁶ jedan od glavnih kreatora i nositelja ideje učeničkih *radnih jedinica*. U svojstvu ravnatelja on se i nadalje nastavio zalagati za poboljšavanje metoda nastavnog rada, ukazujući često na potrebu njihovog unapređivanja.³⁷ No upravo u ovom periodu uslijedilo je uvođenje otvorene monarhističke diktature tijekom koje je vladajući režim bitno pojačao kontrolu nad svim područjima života i rada. Restriktivnim zakonodavstvom škole su bile neposredno podređene ministru prosvjete koji je, između ostalog odobravao: raspored sati i predmeta za pojedine predavače, otvaranje novih razrednih odjela, odstupanja od broja sati utvrđenog Zakonom, raspored ispita, odluke o kaznama i isključenjima učenika.³⁸ Prosvjetni djelatnici su također bili direktno podređeni interesima i volji režima. Razvrstavani su po stupnjevima i kategorijama o kojima su ovisila njihova primanja, dok im je napredovanje ovisilo o odluci ministarstva koje je na taj način utjecalo na egzistenciju svakog pojedinog prosvjetnog djelat-

³³ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., str. 17.

³⁴ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, Varaždin 1928., str. 3.

³⁵ Ukazom Njegova Veličanstva Kralja br. 11990.

³⁶ Profesora Kondrata je na dužnosti trebao naslijediti dr. Branimir Vizner-Livadić. No neposredno nakon imenovanja na dužnost ravnatelja varaždinske gimnazije on je zatražio bolovanje poradi bolesti. Ono mu je i odobreno pa dužnost ravnatelja nije ni počeo obnašati. Profesor Milan Kaman imenovan je odlukom Ministarstva prosvjete, 5. travnja 1929. godine kao vršitelj dužnosti ravnatelja varaždinske gimnazije.

³⁷ J. PAVETIĆ: „Varaždinska gimnazija između dva rata“, *Gimnazija - SC «Gabriel Santo» Varaždin*, str. 120 - 121.

³⁸ Milan OGRIZOVIĆ: „Razvoj školstva i pedagogije u Jugoslaviji od god. 1918. do god. 1941.“, *Zbornik za historiju i školstva i prosvjete*, Zagreb, 1977., str. 14.

nika.³⁹ Od škole se zahtijevalo da radi na jačanju unitarizma među učenicima, služeći se svim mogućim sredstvima od izbora gradiva, tema školskih zadaća, učeničkih referata, lektire pa do izvanškolskih aktivnosti.⁴⁰

Zakonom o srednjim školama od 31. kolovoza 1929. godine, bio je pooštren nadzor i nad radom učeničkih udruga. Budući da njime nije bilo predviđeno okupljanje učenika u obliku *radnih jedinica*, za nastavak njihovog rada pokušalo se pronaći moguće rješenje u novim, znatno ograničenim okolnostima. Nastojalo ih se uključiti u novoosnovano učeničko udruženje *Svačić* za čije osnivanje i rad se posebno zalagao ravnatelj Milan Kaman, pa su *Pravila* spomenutog udruženja bila i službeno prihvaćena na sjednici Nastavničkog savjeta državne realne gimnazije u Varaždinu održanoj 3. ožujka 1930. godine.⁴¹ Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije službeno ih je odobrilo 8. svibnja iste godine.⁴² Djelovanje udruženja bilo je organizirano kroz sekcije koje su okupljale učenike prema njihovom zanimanju i sklonostima.⁴³ Na čelo svake sekcije svake su godine na redovitoj godišnjoj skupštini udruženja, iz redova zainteresiranih učenika bili birani pročelnik i po dva odbornika. Vođenje i nadziranje rada pojedinih sekcija bilo je povjereno profesorima određenim od *Nastavničkog savjeta* škole, dok je odgovornost i nadzor nad radom čitavog udruženja imao ravnatelj.⁴⁴ U početku su bile оформljene literarna, glazbena i znanstvena sekcija, dok su se ubuduće, prema odobrenju ministra prosvjete, mogle osnovati i druge. Tako su, prema službenom gimnazijskom *izvješću* za školsku godinu 1929./30. u okviru *Svačića* bile оформljene: znanstvena sekcija pod vodstvom profesora Franje Košćeca, literarna pod vodstvom profesora Josipa Bognera i glazbena sekcija pod vodstvom profesora Tomislava Miškulina.⁴⁵ Premda je bilo planirano još i osnivanje likovne sekcije pod vodstvom profesora Stjepana Šprema, turističke pod vodstvom profesora Vladimira Deduša te sportske sekcije pod vodstvom profesora Zvonimira Suligoja,⁴⁶ u gimnazijskim *izvješćima* za navedenu školsku godinu se one ne spominju, već su neke od njih profunkcionirale tijekom sljedećih godina. Učeničke *radne jedinice*, prema ustrojstvu udruženja, bile su uklju-

³⁹ Zakon o državnim činovnicima iz 1931.

⁴⁰ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, Varaždin 1932, str. 18.

⁴¹ *Pravila varaždinskog gimnazijskog udruženja „Svačić“*, Svačić br. 1-2, rujan-listopad 1930., str. 6.

⁴² Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije, Odjeljenje za srednju nastavu S. n. br. 11947.

⁴³ *Pravila*, članak 2.

⁴⁴ *Pravila*, članak 9.

⁴⁵ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, 1930., str. 5-7.

⁴⁶ J. PAVETIĆ: „Varaždinska gimnazija između dva rata“, *Gimnazija - SC «Gabriel Santo» Varaždin*, str. 133.

čene u znanstvenu sekciju učeničkog udruženja *Svačić*.⁴⁷ Prema odredbi članka 4 njegovih *Pravila*: „Zadaća je naučne sekcije pobuđivati interes za prirodne nauke, stvarajući među članovima radne jedinice za razne grane prirodnih nauka.“

Premda je sveukupni rad učeničkog udruženja *Svačić* iz godine u godinu na ostalim područjima bilježio stalni napredak, aktivnost njegove znanstvene sekcije je u ovako izmijenjenim okolnostima počela opadati. U *Pravilima* spominjane *radne jedinice* više nisu bile ponovno aktivirane. Za voditelje sekcije povremeno su bili imenovani profesori različitih, pa i društveno - humanističkih predmeta. Tako je primjerice, tijekom školske godine 1930./31. ovu dužnost obnašao profesor povijesti Zvonimir Čeliković, pa su se aktivnosti sekcije svele isključivo na obrađivanje povijesnih sadržaja.⁴⁸ Tijekom školske godine 1932/33. znanstvena sekcija uopće nije funkcionirala, navodno zbog nedovoljnog broja prijavljenih učenika.⁴⁹ Djelovanje sekcije odvijalo se kroz takozvana *sjela*, sastanke u okviru kojih su svi zainteresirani sudjelovali u diskusiji na zadanu temu. Kao podloga za raspravu obično su poslužili referati koje su na unaprijed dogovorenu temu, izložili najaktivniji članovi sekcije. Do kraja međuratnog razdoblja postojala je ipak ova sekcija i dalje u okviru učeničkog udruženja *Svačić*, ali se njezin rad nažalost sveo na nekoliko sastanaka godišnje, a sadržaj rada na dva do tri predavanja. Time je učenički samostalan istraživački rad bio sveden na najmanju moguću mjeru. Prvotni cilj inicijatora učeničkih *radnih jedinica*, kreativan praktični istraživački rad s nadarenim učenicima, utemeljen na sustavnom promatranju, mjerenjima i eksperimentalnom radu, na ovaj je način gotovo u potpunosti bio onemogućen i zanemaren.

ZAKLJUČAK

U nastojanju da podupre modernizaciju postojećeg školskog sustava te da u okviru mogućnosti, realizira i neke principe *nove škole*, *Varaždinska gimnazijska ekstenza* je u međuratnom razdoblju uspjela znatno poboljšati suradnju između roditelja i škole. Masovni roditeljski sastanci popraćeni obveznim stručnim predavanjima i raspravom na određenu temu 1929. godine su prerasli u *Zajednicu doma i škole*, specifičnu udrugu roditelja i profesora, osnovanu s ciljem da se poboljša njihova suradnja na dobrobit učenika. Svojim novčanim priložima i praktičnom pomoći ona je sve do izbivanja Drugog svj. rata, sudjelovala u rješavanju akutnih problema u školi pomažući pri popravcima, nabavkama, obogaćivanju nastavnih zbirki, opremanju kabineta i ostalih prostora te pri osiguravanju dodatnih tečaje-

⁴⁷ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1930., *Đačka udruženja*, str. 26.

⁴⁸ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1931., str. 43.

⁴⁹ Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1933., str. 45.

va za ambicioznije i instrukcija za slabije učenike. Brinući za zdravlje djelatnika i polaznika varaždinske Gimnazije, *Ekstenza* je u spomenutom razdoblju poticala sustavnu suradnju Gimnazije sa *Školskom poliklinikom* koja je kroz redovite sistematske preglede uticala na pravovremeno liječenje i suzbijanje bolesti.

Budući da, zbog krutosti postojećeg hegemonističkog režima i njegovog školskog sustava, nisu mogli presudno utjecati na promjene u redovnoj nastavi, nositelji *Ekstenzine* aktivnosti odlučili su se metode i postupke *nove škole* primijeniti na rad s nadarenim učenicima, kroz dodatni rad izvan procesa redovite nastave. Tijekom nekoliko godina, od 1927. godine pa do uvođenja Aleksandrove monarhističke diktature, organizirali su *radne jedinice*, učeničke grupe koje su ovisno o sklonostima polaznika, na principu dobrovoljnosti razvijale samostalan praktični rad pod stručnim nadzorom voditelja. *Radne jedinice* su se sastajale redovito svakoga tjedna i tijekom dva sata radile na prikupljanju i izradi pribora, skupljanju uzoraka i izvođenju eksperimenata odnosno vježbi prilagođenih uzrastu učenika. Aktivnosti su bile organizirane u okviru nastave prirodnopisa, fizike i kemije. Učenici su pokazali izuzetno zanimanje i marljivost pri radu, a ovakav se rad pokazao korisnim i za redovnu nastavu. No ova je djelatnost, neovisno o višestrukoj koristi za samu školu, a posebno za njezine polaznike, opstala relativno kratko. Uvođenjem otvorene monarhističke diktature ojačao je represivni sustav koji je, uz mnoge druge, ugušio i ovu pozitivnu inicijativu. Uklapanjem u okvire znanstvene sekcije učeničkog udruženja *Svačić*, redovit i sustavni samostalni učenički praktični rad vrlo brzo se preobrazio u svega nekoliko godišnjih sastanaka u okviru kojih se aktivnost polaznika svela na puko teoretiziranje.

LITERATURA

1. *Gimnazija - SC "Gabriel Santo" Varaždin 1636. - 1986.*, Varaždin, 1986.
2. Milan OGRIZOVIĆ: *Razvoj školstva i pedagogije u Jugoslaviji od god. 1918. do god. 1941.*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete, Zagreb, 1977.
3. Siniša HORVAT: *Historijat varaždinske gimnazijske ekstenze*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 14 – 15
4. Krešimir FILIĆ: *Pučko - prosvjetni rad Varaždinske gimnazijske ekstenze i Varaždinskog pučkog sveučilišta 1920. 1941.*, Prilozi historiji Varaždina 1967.
5. Zbornik radova *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882.-1968.*, HAZU Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Prva gimnazija Varaždin, Hrvatsko entomološko društvo, Zagreb – Varaždin 2008.

SAŽETAK

OSNUTAK I DJELOVANJE RADNIH JEDINICA VARAŽDINSKE GIMNAZIJE

Sredinom dvadesetih godina prošlog stoljeća *Varaždinska gimnazijska ekstenza* je, nastojeći slijediti trendove tipične za različite pravce takozvane *nove škole*, potaknula organiziranje i djelovanje *radnih jedinica*. To su bile grupe slobodnih aktivnosti koje su na principu dobrovoljnosti okupljale nadarene učenike ovisno o njihovim sklonostima, njegujući dodatni učenički rad izvan procesa redovite nastave. Pritom su razvijani individualni pristup učeniku i samostalan praktični rad pod stručnim nadzorom voditelja, temeljen na prikupljanju i izradi pribora, prikupljanju uzoraka i izvođenju eksperimenata, promatranju i mjerenju.

Premda su u početku bile planirane raznorodne aktivnosti na prirodnoznanstvenom i tehničkom području, *radne jedinice* su konačno bile ostvarene u okviru nastave prirodnopisa, fizike i kemije. Osmislili su ih i predvodili istaknuti Ekstenzini djelatnici i gimnazijski profesori prirodoslovlja poput Milana Kamana i kreatora čuvene, svjetski poznate varaždinske entomološke zbirke, Franje Koščeca. Bez obzira na korisnost ovih aktivnosti i za učenike i za samu školu, ova je djelatnost u svojem primarnom obliku opstala samo tijekom nekoliko godina. Uvođenjem kraljeve otvorene diktature znatno je porastao pritisak režima i na području prosvjete, gušeći i ovu pozitivnu inicijativu.

Nova zakonska regulativa na području školstva donesena početkom razdoblja monarhističke diktature propisala je uklapanje *radnih jedinica* u okvire znanstvene sekcije gimnazijskog učeničkog udruženja *Svačić*. Time je redovit i sustavni samostalni učenički praktični rad počeo zamirati. Rad spomenute znanstvene sekcije vrlo brzo je prerastao u teorijsko izučavanje određenih tema koje su razmatrane u okviru nekoliko godišnjih *sijela*, sastanaka u okviru kojih se aktivnost polaznika uglavnom svodila na prezentaciju proučenog i diskusiju.

Ključne riječi: Varaždinska gimnazija; radne jedinice; Franjo Koščec; Milan Kaman.

SUMMARY

THE FOUNDATION AND ACTIVITY OF WORKING GROUPS IN GIMNAZIJA VARAŽDIN

Motivated by trends stemming from various directions of the so-called *new education*, in the 1920s Varaždin extension school engaged in the organization and activity of *working groups*. Those were student groups dedicated to extracurricular activities which gathered talented students on a voluntary basis and in line with their interests. They performed extracurricular activities that took place alongside regular classes. At the same time, they aimed to develop student-centered approach and individual, hands-on approach which was supervised by activity leaders. Their activities consisted of gathering samples, performing experiments, observing and measuring various phenomena.

Despite the fact that initially they had planned to perform diverse activities from natural-science and technical fields, *working groups* were eventually set up as a part of natural history, physics and chemistry classes. They were designed and taught by prominent members of the Extension school and Gimnazija natural history teachers such as Milan Kaman and the establisher of the renowned, world-famous entomological collection, Franjo Košćec. Regardless of the benefit of those activities for both students and the school itself, the mentioned activities managed to survive in their original form for only several years. Following the introduction of open royal dictatorship there was a significant increase in the oppression by the regime, which also reflected on education and thereby smothered this positive and beneficial initiative.

New legislature pertinent to education which was introduced during early monarchist dictatorship prescribed the merger of *working groups* with science section of Gimnazija student association *Svačić*. This act marked the subsidence of regular and individual, practical activities of students. The activities of the mentioned science section soon transformed into a theoretical study of specific topics which were analyzed at several annual *conferences*, i.e. meetings where the activities of participants came down to presentations of previously studied materials followed by a discussion.

Key Words: Varaždin Gimnazija; working groups; Franjo Košćec; Milan Kaman.

GRAĐA O AGRARNOJ REFORMI IZ KARTOGRAFSKE ZBIRKE GRADSKOG MUZEJA VARAŽDIN. AGRARNA REFORMA 1919. – 1931.

Poslijeratna agrarna reforma predstavljala je kompleksnu državnu mjeru, koja je imala svoj gospodarski, socijalni i politički cilj. Agrarna reforma težila je likvidaciji krupnih posjeda, ukidanju zaostalih feudalnih odnosa u dijelovima Kraljevstva SHS, ali je i poslužila kao sredstvo za smirivanje nezadovoljnih seljačkih masa. Agrarnim propisima donesenim tijekom provođenja agrarne reforme bila su uređena brojna pitanja od eksproprijacije velikih posjeda, njihove razdiobe agrarnim interesentima, načina raspolaganja i posjedovanja razdijeljene zemlje, ali je njihova nedorečenost unosila veliku nesigurnost. U radu su predstavljeni pregledni nacrti iz Kartografske zbirke Gradskog muzeja Varaždin, koji prikazuju proces provođenja agrarne reforme i eksproprijacije u razdoblju od 1925. do 1931. godine.

Između dvaju svjetskih ratova jedan od ključnih političkih i društvenih problema novonastalog Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca predstavljalo je agrarno pitanje i provedba agrarne reforme. Poslijeratna agrarna reforma predstavljala je kompleksnu državnu mjeru, koja je osim gospodarske i socijalne, imala i političku pozadinu. Onodobne socijalne i političke okolnosti odigrale su važnu ulogu i imale izuzetan utjecaj na samu provedbu agrarne reforme. U stanju opće neimaštine i kaosa, seljaštvo je nezadovoljno niskim životnim standardom zahtijevalo da se agrarno pitanje što prije riješi. Seljaci su tražili provedbu agrarne reforme i podjelu zemlje koju će posjedovati i obrađivati za sebe, a ne za veleposjednike. Kraj Prvoga svjetskog rata i poslijeratno razdoblje obilježili su seljački nemiri,

učestali napadi i pljačke veleposjeda. U neredu nastalom nakon rata seljaci su počeli samoinicijativno rješavati agrarno pitanje, te otimati i dijeliti veleposjedničku zemlju. Brojni vanjskopolitički i unutarnji problemi prisilili su režim da žurno provede radikalnu agrarnu reformu kojom su ekspropirani veliki posjedi, a zemlja podijeljena seljacima bezemljašima ili onima s malo zemlje. Prve zakonske odredbe predviđale su eksproprijaciju velikih posjeda, ali uz obvezu plaćanja odštete za oduzetu zemlju čiju je visinu i način isplate trebalo naknadno utvrditi odgovarajućim zakonom, iako su seljaci tražili da im se ona ustupi bez ikakvih uvjeta i odštete. Brza provedba imala je za cilj umirivanje nezadovoljnih seljačkih masa i seljačkog pokreta. Prema prvim objavljenim načelima za provedbu agrarne reforme, trebala je to biti vrlo korjenita promjena cjelokupnog sustava zemljišnog vlasništva u Kraljevstvu SHS. Opravdanje tako radikalne agrarne reforme pronašlo se u egzistencijalnoj potrebi seljačkog pučanstva, a njome se nastojala postići pravednija podjela obradivog zemljišta u okolnostima nestašice zemlje i osigurati gospodarski razvoj sela.¹ Osim što je poslužila kao sredstvo za smirivanje nezadovoljnih seljaka i socijalnih nemira, reforma je težila razbijanju krupnog posjeda i slabljenju stranog vlasništva nad zemljom, a istovremeno i formiranju produktivnih malih i srednjih poljoprivrednih gospodarstava, kao i ukidanju zaostalih feudalnih odnosa u dijelovima Kraljevstva SHS.²

Loša gospodarska situacija na selu bila je posljedica nepovoljne agrarne strukture zemljišnih gospodarstava, u kojoj su prevladavali nerentabilni sitni posjedi manji od 5 hektara dovoljni samo za zadovoljavanje potreba vlastitog domaćinstva. Agrarna prenapučenost, odnosno nepovoljan odnos između broja poljoprivrednog stanovništva i raspoložive obradive zemlje bila je naročito izražena u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske.³ Osim što analiza agrarne strukture uoči provedbe reforme pokazuje da je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prevladavao sitan posjed, ovaj kraj naseljavalo je najviše stanovništva na najmanje zemlje. Zemljišne posjede bilo je moguće dijeliti samo u tolikoj mjeri u kojoj je zemlje bilo na raspolaganju. Kako bi država došla u posjed dovoljne količine zemlje potrebne za razdiobu seljacima, sprovedena je eksproprijacija velikih posjeda, koja

¹ Zemlja koja je bila namijenjena podjeli razvrstana je u nekoliko kategorija: mali naseljenički posjed poslužio je za uvećanje sitnih posjeda, redovni naseljenički posjed imao je površinu između 7 do 8 hektara, srednji seljački posjed površine 30 do 100 hektara koji je proglašen od posebne koristi, te radnički naseljenički posjed koji su dodjeljivani u gradovima i industrijskim centrima. *Nacrt zakona o eksproprijaciji velikih posjeda i o novom uređenju agrarnih odnosa i njegovo obrazloženje*, priredio Joca LALOŠEVIĆ, Štamparija Stevana Stojačića, Sombor, 1923., 7.

² Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, "Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918-1941)", *Povijesni prilozi* 8, Zagreb, 1988., 63.

³ Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, Srednja Europa, Zagreb, 2003., 33-34.

je obuhvatila poljoprivredne površine poput oranica, livada, vinograda, vrtova, voćnjaka, pašnjaka i sl. Velikim posjedom smatrani su posjedi površine iznad 57 hektara.⁴ Iako je eksproprijacijom velikih posjeda dobivena većina zemlje namijenjena za podjelu seljacima, država je u svrhu agrarne reforme ustupila i državno zemljište. Osim eksproprijiranih posjeda i državnog zemljišta bila je predviđena i podjela pustih ili trajno napuštenih zemljišta od strane vlasnika, ali i zemljišta koja su melioracijom pretvorena u poljoprivredna zemljišta.⁵ Zakon je po istom principu kao i za velike posjede predviđao eksproprijaciju crkvenih zemljišta,⁶ kojima je ostavljena površina potrebna za namirivanje vlastitih potreba.

Vlada je 25. veljače 1919. godine usvojila *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme* kao prvi zakonski okvir, koji je sadržavao temeljna načela za provedbu agrarne reforme. *Prethodne odredbe* predstavljale su i pravni temelj za sve kasnije zakonske propise vezane uz provedbu agrarne reforme. U travnju 1919. godine donesena je *Naredba o djelomičnom izvođenju agrarne reforme*, kojom je stvorena neka vrsta prijelaznog stanja, a neobrađena veleposjednička zemlja dodijeljena je u privremeni jednogodišnji zakup zemljoradnicima iz neposredne okolice. Nakon isteka jednogodišnjeg zakupa novim agrarnim propisima zemlja je dodijeljena u četverogodišnji zakup, a nakon isteka četverogodišnjeg, zakup je produkljivan sve do donošenja *Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima* iz 1931. godine.⁷

Početni stadij agrarne reforme obilježile su velika nesigurnost i sporost izazvane prvenstveno nedostatkom zakona i nejasno definiranih zakonskih odredbi koje su regulirale provedbu agrarne reforme. Postojećim agrarnim propisima bila su uređena brojna pitanja od eksproprijacije velikih posjeda, njihove razdiobe agrarnim interesentima, načina raspolaganja i posjedovanja razdijeljene zemlje, ali raznim novim i nedorečenim propisima unosila se velika nesigurnost. Unatoč postojanju određenog zakonskog okvira brojne izmjene agrarnih propisa, ali i nedosljedno provođenje onih postojećih od strane nadležnih agrarnih organa omogućili su mnoge nepravilnosti i malverzacije tijekom njene provedbe, pogotovo na lokalnoj razini gdje su za provedbu agrarne reforme osnivani lokalni agrarni organi koji su samovoljno dijelili zemlju prema raznim političkim interesima.⁸ Zakon o agrarnoj reformi na kraju nikada nije niti donesen.

⁴ *Nacrt zakona o eksproprijaciji velikih posjeda i o novom uređenju agrarnih odnosa i njegovo obrazloženje*, priredio Joca LALOŠEVIĆ, Štamparija Stevana Stojačića, Sombor, 1923., 16.

⁵ Isto, 17.

⁶ Eksproprijacija je obuhvatila crkvena, patrijaršijska, nadbiskupska, episkopska, kanonička, manastirska, samostanska, vakufska i poljoprivredna imanja crkvenih općina i sl., Isto, 17.

⁷ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, nav. dj., 44-45

⁸ *Slobodni građanin*, God. 1., br. 5, Varaždin, 26. 4. 1919.

Provedba agrarne reforme u početku je potpala pod nadležnost Ministarstva za socijalnu politiku i njegovog odjeljenja za agrarnu reformu. Veleposjedničku zemlju dijelili su državni *povjerenici*, a njihov su rad nadzirali *glavni agrarni povjerenici* za županije ili okruge. Na lokalnoj razini kao savjetodavno tijelo za provođenje agrarne reforme djelovala su općinska, kotarska i županijska agrarna zastupstva i agrarni odbori, koji su poznavali situaciju i potrebe pojedinih sela i kućanstava predlagali podjelu zemlje. U veljači 1920. osnovano je Ministarstvo za agrarnu reformu, a kao izvršni organ za provedbu reforme imenovane su direkcije u svim većim gradovima, i okružni ili županijski agrarni uredi. Agrarnu reformu u Hrvatskom zagorju, Međimurju i Podravini počeo je provoditi Županijski agrarni ured iz Zagreba, a nastavio Županijski agrarni ured za Varaždinsku županiju i Međimurje iz Varaždina.⁹

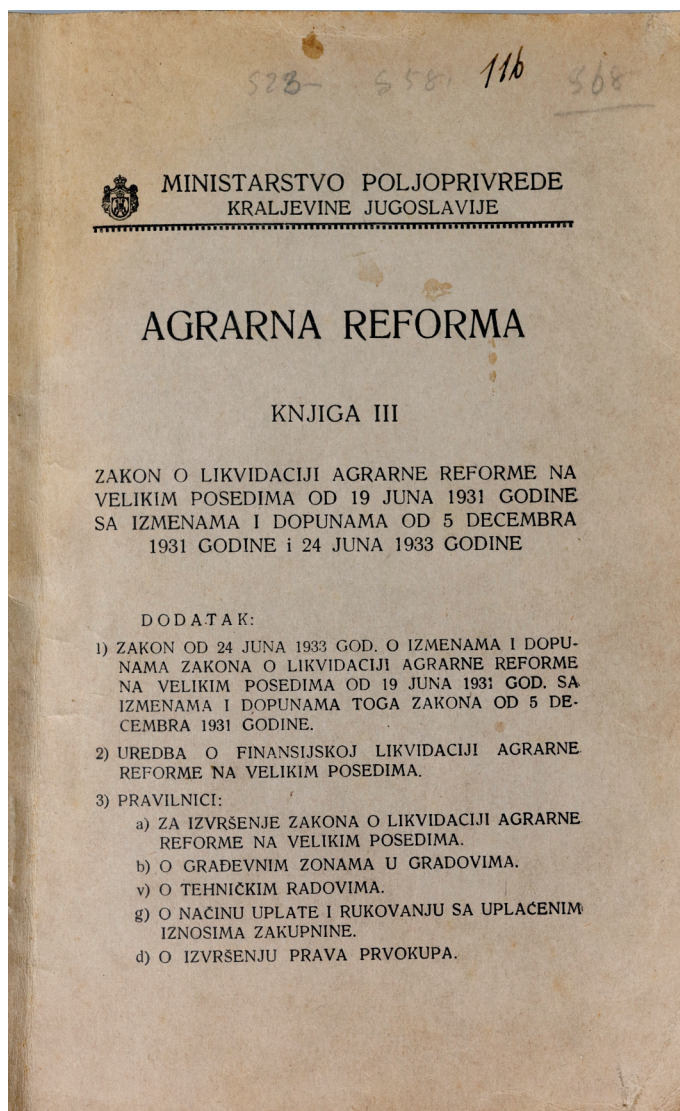
Provedba agrarne reforme započela je u izrazito složenim političkim i socijalnim poslijeratnim okolnostima. Iako je počela radikalno, tijekom dvanaestogodišnjeg razdoblja znatno se odstupilo od prvobitnih načela, a odredbe o eksproprijaciji velikih posjeda ublažene su u korist veleposjednika, sve dok konačno 1931. godine nije donesen *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima*. Prema ovom zakonu veliki posjedi bili su oni koji su premašivali 130 katastarskih jutara obradivog zemljišta ili 347 katastarskih jutara ukupnog zemljišta.¹⁰ Zakon o likvidaciji propisivao je uži maksimum, širi maksimum i supermaksimum veleposjedničke zemlje koja je ostala vlasništvo veleposjednika. Uži maksimum obradivog zemljišta obuhvaćao je površinu od 130 katastarskih jutara, od čega je vlasniku bilo dopušteno da polovicu tog zemljišta izabere sam, ali ne od onog dijela zemljišta koje je bilo podijeljeno agrarnim subjektima. U drugoj polovici užeg maksimuma nalazili su se vinogradi i voćnjaci. Širi maksimum veličine 347 katastarskih jutara mogao je obuhvatiti dvorac, dvorište, perivoj, gradilišta u gradovima, potrebne površine neobradivih pašnjaka, šume i dr. Supermaksimum je omogućivao da veleposjednik pod određenim okolnostima i uvjetima zadrži i više od zakonom propisane maksimalne površine zemljišta.¹¹ Sva zemljišta velikih posjeda koja su po donesenim agrarnim propisima bila dodijeljena agrarnim subjektima tijekom reforme, ekspropirana su u njihovu korist. Agrarnim subjektima prepušteno je da s vlasnikom posjeda sporazumno dogovore cijenu zemlje

⁹ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, nav. dj., 43.

¹⁰ *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. juna 1931. godine sa izmenama i dopunama od 5. decembra 1931. godine i 24. juna 1933. godine*, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Državna štamparija, Beograd, 1933., 6.

¹¹ Isto, 14-18.

koja je bila ekspropirirana u njihovu korist, a bili su je dužni platiti u roku od 30 godina uz 5% godišnje kamate.¹²

Slika 1. GMV Knjižnica 5690

¹² Kao agrarni subjekti navode se: mjesni interesenti, seoski obrtnici, dobrovoljci, kolonisti, država, samoupravna tijela, skupine zemljoradnika i pravna lica, te apsolvenci viših i nižih škola, Isto, 30.

Iako je privremeno poboljšala životne prilike dijela seljaštva, agrarna reforma u konačnici nije riješila problem premalih seljačkih posjeda jer je količina zemlje koja je dodijeljena pojedinim gospodarstvima i dalje nije bila dovoljna za egzistenciju brojnih seljačkih obitelji.¹³ S druge strane, posljedice agrarne reforme za mnoge su produktivne veleposjede bile katastrofalne jer su financijske teškoće dovele najprije do rasprodaje zemlje i šuma, a na kraju i do njihove propasti.

U Kartografskoj zbirci Gradskog muzeja Varaždin čuva se 37 preglednih nacрта koji su nastali kao dio dokumentacije vezano uz provođenje agrarne reforme u razdoblju od 1925. do 1931. godine.

Prostor koji prikazuju pripada nekadašnjoj Varaždinskoj županiji koja u novonastaloj Kraljevini SHS doživljava velike promjene. Prvo joj je početkom 1919. nakon pripojenja Međimurja Kraljevini SHS priključeno ovo administrativno područje. Ubrzo zatim donosi se 26. 4. 1922. Uredba o podjeli zemlje na oblasti te Vidovdanski ustav,¹⁴ 28. 6. 1921. kojim je država preustrojena u 33 oblasti. Prostor Varaždinske županije uključen je u Zagrebačku oblast, dok su prostor Međimurja, kotarevi Čakovec i Prelog uključeni u Mariborsku oblast. Ove su oblasti djelovale u razdoblju od 1924. do 1929., tj. do ustrojavanja banovina.

Riječ je o crtežima tušem, djelomično akvareliranim koji su nastali u razdoblju od 1925. do 1931. godine. Šest nacрта je nedatirano, no zasigurno su nastali u spomenutom razdoblju. Autori nacрта su: 12 nacрта A. Sivkovski, devet nacрта Vladimir Kolnar, dva nacрта Hladži, dva nacрта Ivan Škiljan, jedan nacrt Dragutin Batiseriler dok je 11 nacрта nepotpisano.

NACRTI S PODRUČJA DANAŠNJE VARAŽDINSKE ŽUPANIJE¹⁵

S područja današnje Varaždinske županije preglednim nacrtima su predstavljani slijedeći veleposjedi:

1. Veleposjed Slobodnog i kraljevskog grada Varaždina

Grad Varaždin imao je veliki posjed od 5123 katastarskih jutara zemlje: šume na 2669 jutara, a oranice, livade i pašnjaci 1580 jutara koji se je sastojao od Plemićkog posjeda sl. i kr. grada Varaždina te nekretnina u poreznim općinama Varaždin, Biškupec, Petrijanec i Bartolovec.¹⁶

¹³ Suzana LEČEK, nav. dj., 45.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije, Vidovdanski ustav http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (18. 2. 2019.)

¹⁵ Nekadašnjih kotareva Varaždinske županije: Varaždin, Ludbreg i Ivanec.

¹⁶ O provođenju agrarne reforme na ovom veleposjedu više Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, nav. dj., 73.

1. Pregledni nacrt veleposjeda slobodnoga i kraljevskog grada Varaždina, GMV 55699.

A. Sivkovski,¹⁷ 24. 12. 1926.; 65 x 89,7 cm

Na nacrtu je prikazan plan grada Varaždina i tok rijeke Drave s katastarskim česticama te zemlje izvan grada u mjerilu 1 : 160. U tumaču boja strukturirani su pojmovi: odvojeno po agraru, ekspropirano, putevi, ostavljeno veleposjedniku, šume, vode.

Slika 2. Pregledni nacrt veleposjeda slobodnoga i kraljevskog grada Varaždina, GMV 55699

2. Pregledni nacrt veleposjeda slobodnoga i kraljevskog grada Varaždina, GMV 55706

A. Sivkovski, 30. 11. 1926.; 65 x 89,7 cm

Na nacrtu su prikazane zemlje u Poreznim općinama Varaždinbreg, Knežinec i Sračinec u mjerilu 1 : 160. U tumaču boja strukturirani su pojmovi prikazani na nacrtu: odvojeno po agraru, ekspropirano, putevi, ostavljeno veleposjedniku, šume, vode.

¹⁷ A. Sivkovski – činovnik agrarnog ureda u Varaždinu.

2. Veleposjed Nadbiskupije Zagrebačke

Među plemićkim dobrima koja čine posjed nadarbine Nadbiskupije zagrebačke od 18590 katastarskih jutara na ovom našem području posjedi u Kućanu, Kunovcu, Biškupcu, Varaždin bregu i Varaždinu.

1. Pregledni nacrt posjeda Nadbiskupije Zagrebačke, GMV 55705

A. Sivkovski, 1929.; 63,5 x 76,8 cm

Nacrtom su prikazani posjedi u poreznim općinama Biškupec, Kućan, Kunovec, Varaždin breg i Varaždin u mjerilu 1 : 160. Iako su za tumač boja unesene oznake i pojašnjenje, nacrt nije obojan.

3. Veleposjed Prvostolnog kaptola zagrebačkog

Prvostolni kaptol zagrebački imao je posjed od 4863 katastarskih jutara koji se je nalazio u kotaru Novi Marof, u poreznim općinama Varaždinske Toplice, Toplički Hrastovec, Drenovec, Toplički Leskovec, Kalnička Kapela, Poljana, Svibovec, Turkovec, Kelemen i Jalžabet.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Prvostolnog kaptola zagrebačkog, GMV 55701

Hladži, 1929.; 59,6 x 73 cm

Nacrt obuhvaća posjede u poreznim općinama Varaždinske Toplice, Tušovec, Kalnička kapela, Poljana, Svibovec. Napravljen je u mjerilu 1 : 160. Nije dovršen jer nisu unijete boje.

2. Pregledni nacrt veleposjeda Prvostolnog kaptola zagrebačkog, GMV 55704

Hladži, 1929.; 59,6 x 86,7 cm

Nacrt obuhvaća posjede u poreznim općinama Leskovec i Drenovec. Napravljen je u mjerilu 1 : 160. Nije dovršen jer nisu unijete boje.

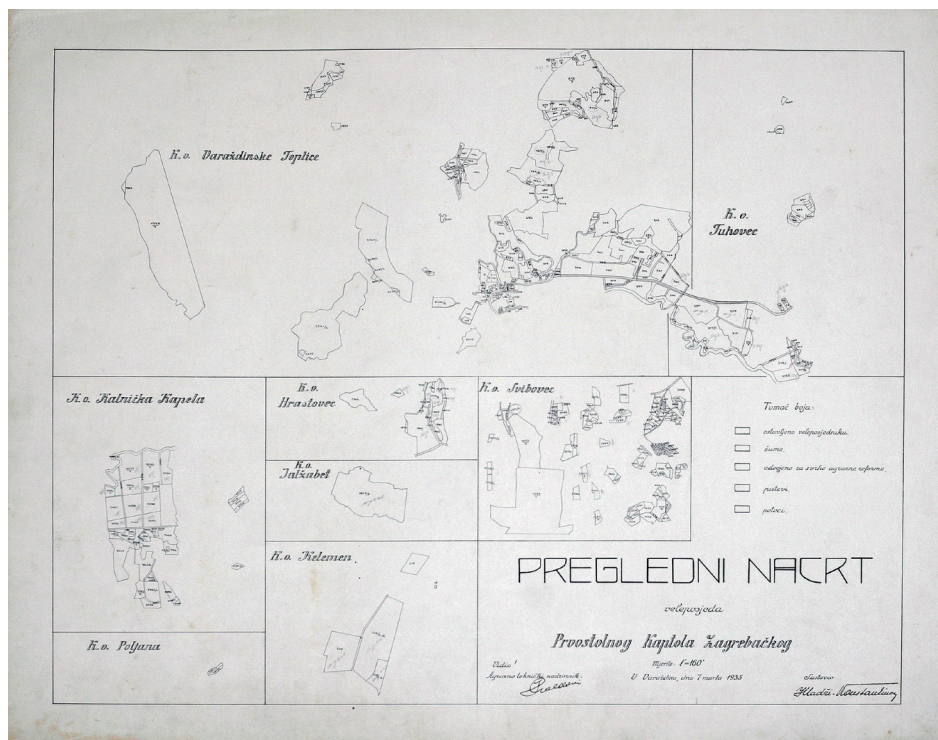
4. Veleposjed nasljednika baruna Jordis i Kušević

Barun Emil (Milan) Kušević,¹⁸ unuk istoimenog poznatog generala topništva imao je dva posjeda ukupne površine 1675 jutara. Jedan je posjed bio u Banatu dok je u Varaždinskoj županiji imao posjede od 1455 jutara i 40 čhv u poreznim općinama Jalžabet, Kelemen, Kućan, Novakovec i Šemovec, a bio je vlasnik plemićkog dobra Jalžabet te suvlasnik plemićkog dobra Štefanec.¹⁹ Njegova sestra, barunica Natalija Marija Terezija Jordis Lohausen²⁰ imala je posjed od 1282 jutra

¹⁸ Emil Milan Kušević (oko 1870. - Wetzelsdorfu kraj Graza, 30. 9. 1923.) sin Natalije (rođ. Bužan) i Ivana, baruna Kuševića od Samobora. Supruga mu je bila Marta Kušević (rođ. Lang). Bio je aktivan u varaždinskim udrugama.

¹⁹ O provođenju agrarne reforme više na ovom posjedu Zdenka ŠIMONČIĆ- BOBETKO, nav. dj., 61.

²⁰ Natalija Jordis Lohausen (Vidovec, 27. 3. 1868. - Graz, 20. 6. 1921.), sestra Milana Emila Kuševića, supruga Kamila Jordis Lohausen.

Slika 3. Pregledni nacrt veleposjeda Prvostolnog kaptola zagrebačkog. GMV 55701

u poreznim općinama Beretinec, Cerje Tužno, Črešnjevo, Ivanec, Jalžabet, Kućan, Sv. Ilija, Šemovec, Varaždin, Vidovec, Zajezda. Nakon smrti baruna Emila Kuševića, naslijedila je njegova supruga, dok su njegovu sestru naslijedile kćeri: Yvone udata za Nikolu pl. Kiepacha-Haselburg, vlastelina u Bala-govom kraj Samobora i Hedde barunica Jordis u polovici nasljedstva, te Natalija udata za Radovana pl. Kukuljevića Sakcinskog u drugoj polovici nasljedstva.

1. Pregledni nacrt veleposjeda nasljednika baruna Kuševića i barunice Jordis, GMV 55721

nepoznati autor, oko 1930.; 61,2 x 74,5 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Kućan, Jalžabet i Šemovec u mjerilu 1 : 160.

Slika 4. Pregledni nacrt veleposjeda nasljednika baruna Kuševića i barunice Jordis.
GMV 55721

5. Veleposjed dr. Ladislava kneza Batthyány Strattman²¹

Dr. Ladislav knez Batthyány Strattman sa svojom je mnogobrojnom obitelji od 1915. živio na imanju Körmend u Mađarskoj. U ludbreškom je kotaru imao je posjed površine 5949 jutara, u poreznim općinama: Bolfan, Čukovec, Duga Rijeka, Hrastovsko, Hrženica, Ludbreški Karlovec, Komarnica, Križovljan, Ludbreg, Selnik, Sesvete, Sigetec, Slokovec, Struga i Sveti Đurđ. Tijekom 1919. i 1920. njegov je veleposjed došao pod sekvistar jer je bio mađarski državljani. Do završetka procesa likvidacije posjed je promijenio dva vlasnika (Amon Rukavina i Tvrtka Berger d.d. za prodaju drva iz Zagreba).²² Do početka ratnih zbivanja

²¹ Dr. Ladislav knez Batthyány Strattman (Dunakiliti, 28. 10. 1870. - Beč, 22. 1. 1931.) dobio je kneževski naslov i mnoga velika imanja među kojima je bio Ludbreg 1914., nakon smrti Edmunda Batthyányija. Titulu grofa Strattmanskog dobio je 1915. Bio je liječnik, oftamolog, plemenit čovjek. Živio je uglavnom na imanju Körmendu i rijetko je dolazio u Ludbreg. Dvorac i veleposjed 1919. Prodao je barunu Amonu Rukavini.

²² Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju*, Ludbreg, 1984., 264.

1941. na ovom je posjedu zemljište na različite načine, kupovinom ili eksproprijacijom steklo 2611 osoba.²³

1. Pregledni nacrt veleposjeda dr. Ladislava kneza Batthyány Strattman iz Ludbrega, GMV 55711

nepoznati autor, 1. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Slokovec, Čukovec, Selnik i Duga Rijeka u mjerilu 1 : 160.

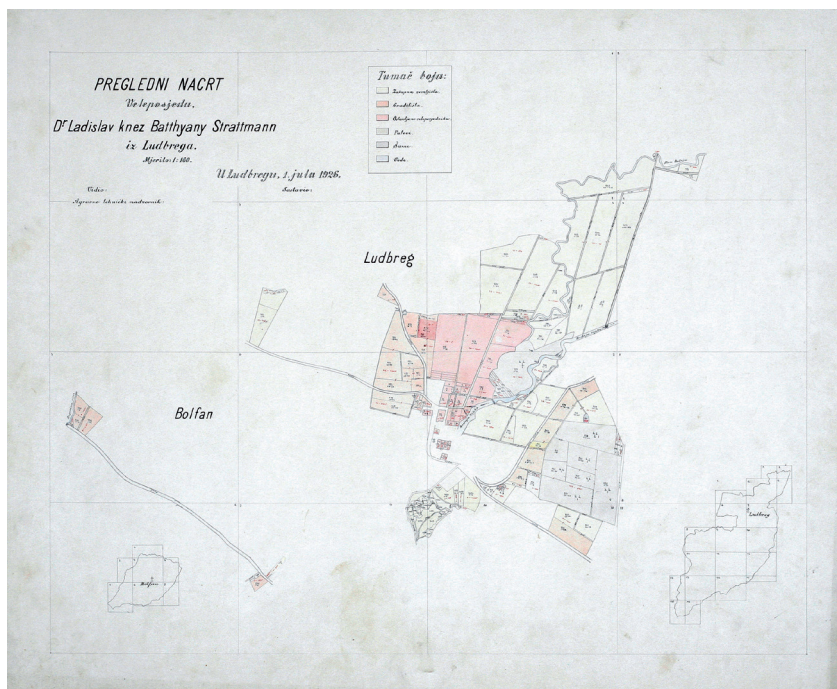
2. Pregledni nacrt veleposjeda dr. Ladislava kneza Batthyány Strattman iz Ludbrega, GMV 55712

nepoznati autor, 1. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Hrženica, Struga, Ludbreški Sveti Gjurg u mjerilu 1 : 160.

3. Pregledni nacrt veleposjeda dr. Ladislava kneza Batthyány Strattman iz Ludbrega, GMV 55713

nepoznati autor, 1. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Slika 5. Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Ludbreški Karlovac i Ludbreg u mjerilu 1 : 160. GMV 55713

²³ Zdenka ŠIMONČIĆ - BOBETKO, nav. dj., 61.

4. Pregledni nacrt veleposjeda dr. Ladislava kneza Batthyány Strattman iz Ludbrega, GMV 55714

nepoznati autor, 1. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Sigetec i Ludbreške Sesvete u mjerilu 1 : 160.

5. Pregledni nacrt veleposjeda dr. Ladislava kneza Batthyány Strattman iz Ludbrega, GMV 55716

nepoznati autor, 1. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Križovljan, Hrastovsko i Luka u mjerilu 1 : 160.

6. Veleposjed Mirka baruna Inkeya²⁴

Jedan od većih posjeda u ludbreškom kotaru površine 4660 jutara 1924. preuzeo je na upravljanje od svojih sestara Gabrijele i Ljudmile barun Mirko Inkey iz Rasinje, a obuhvaćao je i zemlje u poreznim općinama Gorica, Imbriovec, Koledinec, Koprivnica, Koprivnički Ivanec, Kunovec, Kutnjak, Kuzminec, Lunkovec, Otok, Prkos, Rasinja, Subotica i Zablatje.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Mirka baruna Inkeya, GMV 55718/1

Ivan Škiljan, 24. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Prkos, Rasinja, Subotica, Gorica, Kuzminec, Lunkovec, Koledinec u mjerilu 1 : 160.

2. Pregledni nacrt veleposjeda Mirka baruna Inkeya, GMV 55718/2

Ivan Škiljan, 24. 7. 1926.; 60,3 x 73,4 cm

Pregledni nacrt koji obuhvaća zemlje u poreznim općinama: Kuzminec, Grbeševac, Gorica i Gabrijelin majur u mjerilu 1 : 160.

7. Veleposjed Pavla grofa Draškovića²⁵

U ludbreškom kotaru posjed Pavla grofa Draškovića u Velikom Bukovcu bio je treći po veličini, površinom od 2781 katastarskih jutara.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Pavla grofa Draškovića, GMV 55709

A. Sivkovski, nedatirani; 53,7 x 89,5 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Veliki Bukovec, Mali Bukovec i Ludbreg u mjerilu 1 : 160.

²⁴ Mirko barun Inkey (1870.-1934.) carski i kraljevski komornik, počasni vitez Malteškog reda, potporučnik austro-ugarske vojske.

²⁵ Pavao III. grof Drašković Trakošćanski (Beč, 23. 5. 1884. – Güssing, 22. 10. 1959.), sin Pavla II. i Marije rođ. Festetić, vlasnika imanja u Velikom Bukovcu. Bio je časnik austro-ugarske vojske, vlasnik posjeda u Güssing.

2. Pregledni nacrt veleposjeda Pavla grofa Draškovića, GMV 55710

A. Sivkovski, nedatirani; 53,7 x 89,5 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Sveti Petar i Novo Selo u mjerilu 1 : 160.

8. Veleposjed Ljudevita Toplaka

U ludbreškom kotaru nalazio se i posjed Ljudevita Toplaka koji je obuhvaćao zemlje u poreznim općinama Veliki Bukovec, Mali Bukovec i Ludbreg.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Ljudevita Toplaka, GMV 55717

A. Sivkovski, nedatirani; 53,7 x 89,5 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Veliki Bukovec, Mali Bukovec i Ludbreg u mjerilu 1 : 160.

9. Veleposjed Elizabete pl. Vučetić, rođ. barunice Rauch²⁶

U ludbreškom kotaru bio je i posjed Elizabete pl. Vučetić obuhvaćao je imanje Martijanec.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Elizabete pl. Vučetić, rođ. barunice Rauch, GMV 55700

A. Sivkovski, nedatirani; 53,7 x 89,5 cm

Pregledni nacrt prikazuje Martijanec i okolicu u mjerilu 1 : 160. U tumaču boja spominju se prikazani dijelovi: odvojeno po agraru, eksproprijacija, ostavljeno veleposjedniku, putevi, šume, vode, topografske čestice koje veleposjednik ne uživa.

10. Veleposjed Oskara pl. Pongratza²⁷

U ivanečkom kotaru bio je posjed Oskara pl. Pongratza koji je obuhvaćao i zemlje u poreznim općinama Druškovec, Ladanje, Voća, Nadkrižovljan, Vinica breg, Bela, Radovan, Maruševac, Vinica, Nova Ves, Ivanec, Babinec, Tužno, Cerje, Marčan, Čalinec. Njegovo je imanje početkom 1925. godine stavljeno pod sekvestar.²⁸

²⁶ Elizabeta Antonija Rozina Vučetić, rođ. barunica Rauch Nyék (Martijanec, 1. 12. 1891. – Semmering, 12. 4. 1977.), kćer hrvatskog bana Pavla Raucha i njegove supruge Rozine, bila je udata za Vuka pl. Vučetića s kojim je imala 4 djece: Helenu, Pavla, Huberta i Mariju. Brinula je o imanju Martijanec s mnogo problema.

²⁷ Oskar pl. Pongratz (Ljubljana, 8. 3. 1859. – ?), supruga mu Flora (1861.?- Maruševac, 26. 1. 1941.). Bio je vlasnik posjeda Maruševac i Čalinec.

²⁸ *Narodno jedinstvo*, 1925., 11, 3.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Pongratz Oskara pl. iz Maruševca, GMV 55720 Vladimir Kolnar, 1930.; 58 x 73,7 cm

Nacrtom su prikazane zemlje u poreznim općinama Druškovec, Ladanje Donje, Voća Gornja i Donja, Nadkrižovljan, Vinica breg, Bela, Radovan, Maruševac, Vinica, Nova Ves, Ivanec, Babinec, Tužno, Cerje, Marčan, Čalinec u mjerilu 1 : 160.

11. Veleposjed Ivana grofa Draškovića iz Trakošćana²⁹

Ivan grof Drašković Trakošćanski imao je posjed u poreznim općinama Bednja, Jesenje, Trakošćan, Šaša i Višnjica ivanečkog kotara.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Ivana grofa Draškovića iz Trakošćana, GMV 55724

A. Sivkovski, 20. 12. 1926.; 74,5 x 61,2 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Višnjica, Šaša i Bednja u mjerilu 1 : 160.

2. Pregledni nacrt veleposjeda Ivana grofa Draškovića iz Trakošćana, GMV 55725

nepoznat autor, nedatirani.; 61 x 73,9 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Trakošćan, Šaša i Jesenje u mjerilu 1 : 160.

12. Veleposjed dr. Rikarda Aningera i drug.³⁰

U ivanečkom kotaru posjed dr. Rikarda Aningera i njegove supruge Marte Klenovnik površinom od 2931 jutra obuhvaćao je zemlje u poreznim općinama: Bednja, Jerovec, Kamenica, Klenovnik i Rinkovec.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Aninger Rikarda i drug u Klenovniku, GMV 55722

nepoznati autor, nedatirano; 60x 82,5 cm

Pregledni nacrt prikazuje posjede u poreznim općinama Klenovnik, Jerovec, Kamenica, Bednja, Rinkovec u mjerilu 1 : 160.

²⁹ Ivan XI. grof Drašković Trakošćanski (1878. – 1963.) sin je Ivana IX. i Julijane Drašković rođ. Erdödy.

³⁰ Dr. Rikard Aninger (Beč, 14. 2. 1875. – Rio de Janiro, 9. 1. 1965.) bili su vlasnici i plemićkog dobra Galdovo kod Siska.

Tablica 1. Prikaz nacrtu prema vlasnicima veleposjeda, godini nastanka, autoru i inventarnom broju

Veleposjed	Mjesta – porezne općine	Godina	Autor nacrtu	Inventarna oznaka
Sl. i kr. grad Varaždin	Vž. Breg, Knežinec, Sračinec	1926.	Sivkovski, A.	GMV 55699
Sl. i kr. grad Varaždin	Varaždin	1926.	Sivkovski, A.	GMV 55706
Nadbiskupija zagrebačka	Biškupec, Kućan, Kunovec, Varaždin, Vž. breg	1929.	Sivkovski, A.	GMV 55705
Prvostolni kaptol zagrebački	Vž. Toplice, Tuhovec, Kalnička kapela	1929.	Hladži	GMV 55701
Prvostolni kaptol zagrebački	Leskovec, Drenovec	1929.	Hladži	GMV 55704
Nasljednici barunice Jordis i baruna Kušević	Kućan, Jalžabet, Šemovec	necat.	nepotpisani	GMV 55721
Mirko barun Inkey	Prkos, Rasinja, Subotica, Kuzminec, Lunkovec, ... Kuzminec, Grbeševac, Gorica, ...	1926.	Škiljan, Ivan	GMV 55718/1
		1926.	Škiljan, Ivan	GMV 55718/2
Dr. Ladislav knez Batthyány Strattmann	Slokovec, Čukovec, Selnik, D. Rijeka Hrženica, Struga, Sv. Đurđ Lud. Karlovac, Ludbreg Sigetec, Lud. Sesvete Bolfan, Ludbreg	1926.	nepotpisani	GMV 55711
		1926.	nepotpisani	GMV 55712
		1926.	nepotpisani	GMV 55713
		1926.	nepotpisani	GMV 55714
Pavle grof Drašković	V. i M. Bukovec, Ludbreg Sv. Petar, Novo Selo	necat.	Sivkovski, A.	GMV 55709
		necat.	Sivkovski, A.	GMV 55710
Ljudevit Toplak	Podravska Kapela, Luka	1926.	Sivkovski, A.	GMV 55717
Elizabeta pl. Vučetić, rođ. barunica Rauch	Martijanec	1927.	Sivkovski, A.	GMV 55700
Oskar pl. Pongratz	Druškovec, Ladanje D., Voća D. i G., Vinica breg, Nadkrižovljan, Bela, Radovan, Maruševac, Vinica, Ivanec..	1930.	Kolnar, Vladimir	GMV 55720
Ivan grofa Draškovića Trakošćanskoga	Trakošćan, Šaša, Jesenje Višnjica, Šaša, Bednja	necat.	nepotpisani	GMV 55725
		1926.	Sivkovski, A.	GMV 55724
Dr. Rikard Aninger i drug.	Klenovnik, Jerovec, Kamenica, Bednja, Rinkovec	necat.	nepotpisani	GMV 55722

NACRTI S PODRUČJA DANAŠNJE KRAPINSKO ZAGORSKE ŽUPANIJE³¹

Današnje područje Krapinsko zagorske županije u Državu SHS ušlo je u sastavu Varaždinske županije, a nacrti u Kartografskoj zbirci Gradskog muzeja Varaždin prikazuju:

1. Veleposjed Nadbiskupije Zagrebačke

Među plemićkim dobrima koja čine posjed nadarbine Nadbiskupije zagrebačke na području posjeda u Konjščini i Budinščini.

1. Pregledni nacrt posjeda Nadbiskupije Zagrebačke, GMV 55702
nepoznat autor, 1929.; 61,5 x 74,5 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Konjščina i Budinščina u mjerilu 1 : 160. U lijevom donjem uglu nalazi se tumač boja. Plan je nedovršen jer nisu unijete oznake tumača boja, a nije ni potpisan.

2. Veleposjed Ljudevita grofa Kulmera³²

Ljudevit grof Kulmer bio je vlasnik posjeda koji je na području nekadašnje Varaždinske županije obuhvaćao Popovec te zemlje u poreznim općinama Đurmanec, Putkovec i Velika Ves.

1. Pregledni nacrt posjeda veleposjeda Ljudevita grofa Kulmera, GMV 55719
A. Sivkovski, 20. 11. 1927.; 64,3 x 77 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Đurmanec, Putkovec i Velika Ves u mjerilu 1 : 160.

3. Veleposjed Milana grofa Kulmera³³

Posjed Milana, grofa Kulmera obuhvaćao je plemićko dobro Bračak i zemlje u poreznim općinama Andraševac, Mirkovec, Špičkovina, Zabok.

1. Pregledni nacrt veleposjeda Milana grofa Kulmera, GMV 55723
A. Sivkovski, 5. 5. 1927.; 61,8 x 50,5 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Zabok, Mirkovec, Špičkovina, Andraševac u mjerilu 1 : 160.

³¹ Nekadašnjih kotareva Varaždinske županije: Krapina, Zlatar, Pregrada i Klanjec.

³² Ljudevit grof Kulmer (5. 9. 1855. - 1933.) gospodarstvenik, političar, športski djelatnik i dobrotvor. Vlasnik dvorca Popovec, Marijinog dvora kod Daruvara i ljetnikovca u Novom Vinodolu. Sa suprugom Franciskom, rođ. Hellenbach imao je četiri sina Franju, Ivana, Ljudevita i Karla. Najstariji sin Franjo (5. 7. 1885. - 1960.) bio je varaždinski veliki župan od 1918. do 1920.

³³ Milan (Emil) grof Kulmer (1862.- 1941.), brat Ljudevita, austro ugarski časnik, car. i kr. komornik, vlasnik posjeda Bračak.

2. Pregledni nacrt veleposjeda Milana grofa Kulmera, GMV 55726 nepoznati autor, nedatirani; 61,8 x 50,5 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Zabok, Mirkovec, Špičkovina, Bračak i Andraševac u mjerilu 1 : 160.

Tablica 2. Prikaz nacrtu prema vlasnicima veleposjeda, godini nastanka, autoru i inventarnom broju

Veleposjed	Mjesto – porezna općina Godina	Godina	Autor	Inventarna oznaka
Ljudevit grof Kulmera	Đurmanec, Putkovec Velika Ves	1927.	Sivkovski, A.	GMV 55719
Milan grof Kulmer	Zabok, Mirkovec, Špičkovina, Andraševac	1925.	Sivkovski, A.	GMV 55723
	Bračak, Zabok, Mirkovec, Špičkovina, Andraševac	nedat.	nepotpisani	GMV 55726

NACRTI S PODRUČJA MEĐIMURSKE ŽUPANIJE³⁴

1. Veleposjed Slavonija, društva na dionice za industriju drva u Zagrebu

Najveći veleposjed u Međimurju površine 28609 jutara zemlje prostirao se u 79 poreznih općina Međimurja. Na posjedu je bilo oko 240 stambenih zgrada.³⁵ Već 10. 7. 1920. stavljen je pod sekvestar i tretiran je kao veliki posjed u Slavoniji, jer dotadašnji vlasnik Čakovečkog vlastelinstva, Eugen grof Feštetić³⁶ živio je u Beču. Kako je kupoprodajom posjed prešao u vlasništvo Slavonije d.d. iz Zagreba koja ga je kupila s namjerom da likvidira obradivu zemlju, a šume na površini od 11714 katastarskih jutara ostavi za gospodarenje.³⁷

1. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga sv. Rok, GMV 55727

Vladimir Kolnar, 20. 2. 1926.; 61,1 x 74 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Podturen, Ferketinac, Štefanec, Belica, Krištanovec i sv. Rok u mjerilu 1 : 160.

³⁴ Nekadašnji kotarevi Varaždinske županije: Čakovec i Prelog.

³⁵ Više o agrarnoj reformi na ovom veleposjedu Zdenka ŠIMONČIĆ – BOBETKO, nav. dj., 68.

³⁶ Eugen grof Feštetić / Jenő Festetics (Beč, 13. 6. 1852. – München, 5. 10. 1933.), sin je Jurja i Eugenije rođ. Erdödy. Posljednji je muški potomak ove obitelji i posljednji feudalni vlasnik Međimurja.

³⁷ Vladimir KALŠAN, "Kupoprodajni ugovor Eugen Feštetić – Slavonija d.d. za industriju drva Zagreb", *Muzejski vjesnik* 6, Čakovec, 1983., 64 – na dan prodaje 21. 9. 1923. Površina posjeda bila je 27 703 katastarskih jutara i 982 čhv.

2. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga sv. Rok, GMV 55729

Vladimir Kolnar, 20. 2. 1926.; 61,1 x 74 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Gornji Kraljevec, Sivica i Pribislavec u mjerilu 1 : 160.

3. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Turčišće, GMV 55728

Vladimir Kolnar, 15. 3. 1926.; 60 x 82,3 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Turčišće, Domašinec, Dekanovec, Držimurec, Držimurec-Strelec, Palinovec, Hodošan, Gardinovec u mjerilu 1 : 160.

4. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Turčišće, GMV 55732

Vladimir Kolnar, 1. 4. 1926.; 60,9 x 74,1 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Muršćak i Hraščan Dolnji u mjerilu 1 : 160.

5. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Čakovec, GMV 55730

Vladimir Kolnar, 2. 3. 1926.; 59,5 x 82 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Mačkovec, Mihovljan, Gornji Pustakovec, Čakovec, Šenkovec, Strahoninec, Nedelišće, Savska Ves u mjerilu 1 : 160.

6. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Čakovec, GMV 55733

nepotpisani, 5. 3. 1926.; 60,3 x 86,4 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Gornja Dubrava, Slakovec, Gornji Mihovljan, Bogdanovec, Dragoslavec, Macinec, Črečanj u mjerilu 1 : 160.

7. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Čakovec, GMV 55737

Vladimir Kolnar, 2. 3. 1926.; 55,8 x 83,6 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Trnovec, Gornji Hraščan, Mali Mihaljevec, Martinuševac, Kuršanec, IV Brežni kotar, V Brežni kotar u mjerilu 1 : 160.

8. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Sv. Križ, GMV 55731

Vladimir Kolnar, 3. 3. 1926.; 60,1 x 81,2 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Sv. Križ, Ivanovec, Orehovica, Podbrest, Vularija, Totovec, Prelog u mjerilu 1 : 160.

9. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Sv. Križ, GMV 55735

Vladimir Kolnar, 27. 3. 1926.; 61 x 74,2 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Mala Subotica, Benkovec, Palovec, Jurčevac u mjerilu 1 : 160.

10. Pregledni nacrt veleposjeda Slavonije društva na dionice za industriju drva Zagreb. Gospodarskog okruga Sv. Križ, GMV 55736

A. Sivikovski, nedatirani; 52,6 x 74,3 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje u poreznim općinama Sveti Križ u mjerilu 1 : 160.

2. Veleposjed dr. Alekse Szabo³⁸

Posjed dr. Alekse Szabo nalazio se u Donjem Pustakovcu

1. Pregledni nacrt veleposjeda dra. Alekse Szabo iz Dol. Pustakovca, GMV 55707

Dragutin Batisweiler, 20. 6. 1928.; 63,5 x 63,2 cm

Nacrtom su obuhvaćene zemlje poreznim općine Dolnji Pustakovec u mjerilu 1 : 160.

3. Veleposjed Šandora (Aleksandra) Andrassy

1. Pregledni nacrt veleposjeda Andrašy Šandora, GMV 55708

nepoznati autor, 30. 6. 1931.; 53,7 x 71,6m

Nacrtom su obuhvaćene zemlje poreznim općine Kotoriba i Muršćak u mjerilu 1 : 160.

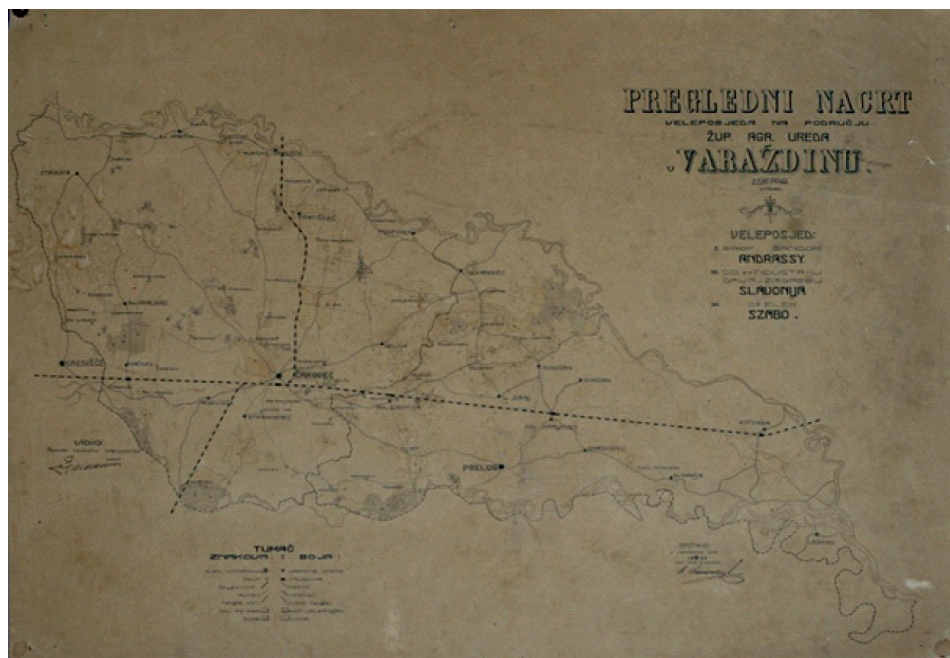
Posljednji pregledni nacrt koji se odnosi na agrarnu reformu u Kartografskoj zbirci Gradskog muzeja Varaždin je nacrt na kojem su prikazani posjedi Šandora Andrassy, Slavonije d. d. i dr. Alekse Eleka Szabo.

1. Pregledni nacrt veleposjeda na području Županijskog agrarnog ureda u Varaždinu, GMV 55701

A. Sivkovski, 20. 3. 1927.; 55 x 78,2 m

Nacrtom su prikazani veleposjedi grofa Šandora Andrassy, d. d. za inustriju drva u Zagrebu Slavonija, i dr. Alekse Eleka Szabe u mjerilu 1 : 75 000.

³⁸ Dr. Aleka Szabo umirovljeni predsjednik sudbenog stola u Vesprimu.

Slika 6. Pregledni nacrt veleposjeda na području
Županijskog agrarnog ureda u Varaždinu GMV 55701

ZAKLJUČAK

Pregledni nacrti veleposjeda, njih 37, koji u ovom tekstu objavljujemo, a čuvaju se u Gradskom muzeju Varaždinu u Kartografskoj zbirci u velikoj mjeri dokumentiraju provođenje agrarne reforme u Varaždinskoj županiji u razdoblju od 1925. do 1931. godine. Posljedice agrarne reforme koja je predstavljala korjenitu promjenu cjelokupnog sustava zemljišnog vlasništva u Kraljevstvu SHS bile su slabljenje veleposjeda te njihovo smanjenje i usitnjavanje. Uz veleposjed grada Varaždina, crkvenih veleposjeda Nadbiskupije Zagrebačke i Prvostolnog kaptola, ostalih 33 nacrti prikazuju privatne veleposjede: Analizi provođenja agrarne reforme koju je obradila Zdenka Šimončić – Bobetko u radu o Agrarnoj reformi na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.) možemo pratiti i na ovim nacrtima.

Tablica 3. Prikaz nacrtu prema vlasnicima veleposjeda, godini nastanka, autoru i inventarnom broju

Veleposjed	Mjesto – porezna općina	Godina	Autor	Inventarna oznaka
Slavonija društva na dionice za industriju drva Zagreb	Podturen, Belica, Sv. Rok	1926.	Kolnar, Vladimir	GMV 55727
Gospodarski okrug Sv. Rok	Ferketinec, Krištanovec	1926.		GMV 55729
Gosp. okrug Turčišće	G. Kraljevec, Sivica, Pribislavec		Kolnar, Vladimir	
	Turčišće, Domašinec, Dekanovec, Držimurec, Hodošan, Palinovec ...	1926.		GMV 55728
	Muršćak, Hrašćan	1926.	Kolnar, Vladimir	GMV 55732
Gosp. okrug Čakovec	D. Mačkovec, Mihovljan, G. Pustakovec, Čakovec, Šenkovec, Nedelišće ...	1926.		GMV 55730
	G. Dubrava, Slakovec, G. Mihovljan, Macinec ...	1926.	Kolnar, Vladimir	GMV 55733
	Trnovec, G. Hrašćan, Kuršanec, ...	1919.	Kolnar, Vladimir	GMV 55737
Gosp. okrug Sv. Križ	Sv. Križ, Ivanovec, Orehovica, Vularija, Prelog	1926.		GMV 55731
	Mala Subotica, Benkovec, Palovec	1926.	Kolnar, Vladimir	GMV 55735
	Sv. Križ		nepotpisani	
	Sv. Martin, Mursko Središće, Štrukovec, Vratišinec	nedat.		GMV 55736
		1926.	Kolnar, Vladimir	GMV 55734
Gosp. Okrug N. Dvori				
			Kolnar, Vladimir	
			Sivkovski, A. Kolnar, Vladimir	
Dr. Aleksa Szabo	Dolnji Pustakovec	1928.	Batisweiler, Dragutin	GMV 55707
Aleksandar Andrassy	Kotoriba, Muršćak	1931.	nepotpisani	GMV 55708
Županijski agrarni ured u Varaždinu – veleposjedi Š. Andrassy, A. Szabo i Slavonije d. d.		1927.	A. Sivkovski	GMV 55701

LITERATURA

1. Arhiv Jugoslavije, Vidovdanski ustav http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (18. 2. 2019.)
2. Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, Srednja Europa, Zagreb, 2003.
3. Vladimir KALŠAN, "Kupoprodajni ugovor Eugen Feštetić – Slavonija d.d. za industriju drva Zagreb", *Muzejski vjesnik* 6, Čakovec, 1983., 64 – na dan prodaje 21. 9. 1923. Površina posjeda bila je 27 703 katastarskih jutara i 982 čhv.
4. Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju*, Ludbreg, 1984., 264.
5. *Nacrt zakona o eksproprijaciji velikih poseda i o novom uređenju agrarnih odnosa i njegovo obrazloženje*, priredio Joca LALOŠEVIĆ, Štamparija Stevana Stojčića, Sombor, 1923.
6. *Narodno jedinstvo*, 1925., 11, 3.
7. *Slobodni građanin*, God. 1., br. 5, Varaždin, 26. 4. 1919.
8. Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, "Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918-1941)", *Povijesni prilozi* 8, Zagreb, 1988.
9. *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posedima od 19. juna 1931. godine sa izmenama i dopunama od 5. decembra 1931. godine i 24. juna 1933. godine*, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Državna štamparija, Beograd, 1933., 6.

SAŽETAK

GRADA O AGRARNOJ REFORMI IZ KARTOGRAFSKE ZBIRKE GRADSKOG MUZEJA VARAŽDIN. AGRARNA REFORMA 1919. – 1931.

Autorice u ovom radu donose 37 preglednih nacрта koji se čuvaju u Kartografskoj zbirci Gradskog muzeja Varaždin, a povezani su s provođenjem agrarne reforme na području Varaždinske županije. Riječ je o nacrtima koji se odnose na veleposjede te prikazuju ekspropirani dio zemljišta i proces usitnjavanja velikih posjeda. Riječ je o 37 nacрта veleposjeda koji su se nalazili na nekadašnjem području Varaždinske županije u razdoblju između dva svjetska rata. Uz nacрте gradskog posjeda sl. i kr. Grada Varaždina crkvenih posjeda: Nadbiskupije Zagrebačke i Prvostolnog kaptola Zagrebačkog u zbirci se nalaze nacrti 15 privatnih veleposjeda.

Ključne riječi: agrarna reforma; Varaždinska županija; eksproprijacija; veleposjed.

SUMMARY

MATERIALS ABOUT THE LAND REFORM IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTION OF THE VARAŽDIN CITY MUSEUM. LAND REFORM 1919 - 1931

In this work the authors present 37 review blueprints that are kept in the Cartographic Collection of the Gradski muzej Varaždin (Varaždin City Museum), and are related to the implementation of land reform in the Varaždinska županija (Varaždin County). Blueprints show the large estates and their expropriated parts and the process of breaking down of these properties. It contains 37 blueprints of large estates which were situated in the area that belonged to Varaždinska županija (Varaždin County) between two World Wars. Along with the blueprints of the city of Varaždin, the collection also contains blueprints of church estates as well as 15 private estates.

Key Words: land reform; Varaždin County; expropriation; large estate.

STANJE URŠULINSKE ŠKOLE U VARAŽDINU IZMEĐU 1918. I 1929. GODINE

Članak je nastavak onoga koji je objavljen u Zborniku Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.-1918., pod naslovom Doprinos Uršulinskog samostana za vrijeme Velikog rata.² Opisuje stanje škola u novo-nastaloj situaciji nakon rata i propasti Austro-Ugarske monarhije i stvaranje nove države Kraljevine SHS, koja 3. listopada 1929. prelazi u Kraljevinu Jugoslaviju. Politički se život sve više zaoštavao, jer kralj Aleksandar Karađorđević provodi po svojim eksponentima nasilje i teror, što je za vršilo atentatom na njega 1934. godine. Ekonomski život je u državi vrlo težak, ali se to u školi ne osjeća u velikoj mjeri, jer redovnice i gradske institucije nastoje ublažiti nestašicu na razne načine. I kao što su učenice i za vrijeme rata smireno provodile svoje djetinjstvo, tako su sada još i više mogle u radosti nastaviti svoje intelektualno i duhovno sazrijevanje. Uz to, i same su bile akteri u toj životnoj igri i drugima omogućile opušteniji život, jer su, vođene dobrim glavaricama i upraviteljicama škole te duhovnicima, na mnoge načine doprinosile radosti drugih da lakše nose poratne nevolje, kako ćemo izložiti.

UVOD

Završetkom „Velikog rata“, 11. studenoga 1918., prestale su i ratne strahote, ali su njegove teške i žalosne posljedice i dalje svom težinom pritiskale stanovništvo.

¹ Redovnica, prof. francuskog i latinskog jezika u miru; aktualna v. d. arhivistica i kustosica muzejskih zbirki.

² HAZU, Zagreb-Varaždin, 2014., str. 481-496.

Samostanska kronika tih prvih dana bilježi da redovnice s vjernicima mole i imaju klanjanje, jer se boje napada Mađara na Varaždin, jer su bili bijesni što im je bilo oduzeto Međimurje, i stoga maltretiraju ondješnje nedužno stanovništvo. Budući da je samostan imao i sestara i učenica iz Međimurja, bojazan je bila tim opravdanija. Ostalo je bez većih posljedica po grad.

Djeca u školama i njihovi roditelji kao i nastavničko osoblje mogli su donekle odahnuti, ali su neimaština i opće siromaštvo bili posvuda prisutni. Nije bilo tkalina za odjeću, jer su mnogi industrijalci otišli iz zemlje ili su bili uništeni. Cipele su bile skupe, kao i hrana. No dobrotvorne udruge odmah su se aktivirale pomoći siromašnim učenicama. Jedan od oblika skrbi bilo je „Društvo za podporu uboge mladeži pučkih škola u Varaždinu“. Tako školski kateheta i tajnik Društva, vlč. Valentin Cajnko, šalje dopis školi za tekuću šk. god. 1918. da odmah pošalje popis 25 dobrih siromašnih učenica, kako bi u određeni dan došle dati mjeru za zimske cipele. Pomaže i „Udruga varaždinskih žena“, a jednako tako i gradsko poglavarstvo i samostan brinuli su se za svakodnevni ručak za siromašne učenice. Samostan je uvijek imao u internatu (konviktu) besplatno po nekoliko djevojčica i djevojaka i tako pomagao općoj prosvjeti i odgoju, za što je uršulinski red i utemeljen. Školski katehete zajedno s nadbiskupom Antom Bauerom bili su također trajna potpora školama.

KONKRETAN ŽIVOT SVAKODNEVICE

Cijene su rasle, M. Klaudija Boellein,³ glavarica samostana i ravnateljica škole, sve je bilježila tijekom svog mandata, a i kasnije kao ekonomica. Brašno je bilo čak 15 kruna po kilogramu. A da bi doskočila manjku, odnosno skupoći šećera, jer je 1 kg stajao 90 kruna, nabavila je za 100 K tri roja pčela, a kanonik i dobročinitelj Milan Kučenjak poklonio je još jedan. On je istodobno uveo u pčelarstvo učiteljicu i glazbenicu, s. Viktoriju Hanl. Glavarica je nabavila i nekoliko koza da djeca imaju zdravo mlijeko, jer je harala i tuberkuloza i slabost posebno za one koji su preboljeli španjolsku groznicu.⁴ Nabavila je i mladu kravu te jednog jakog

³ O njezinu udjelu u životu škole pisali smo u članku *Doprinos Uršulinskog samostana za vrijeme Velikog rata*, u spomenutom Zborniku, str. 481-496., ali je ponovno navodimo, jer je kao osoba, koja je u rodnoj kući naučila mnoge stvari iz ekonomije, bila uključena u ta zbivanja i svojom mudrom upravom ublažila mnoge poslijeratne nevolje. Otac joj je bio službenik Gradske štedionice u Đakovu, a djed Dragutin Boellein, inače školski prijatelj biskupa J. J. Strossmayera, bio je upravitelj svih biskupskih imanja upravo za vrijeme gradnje veličanstvene katedrale (1866.-1882.). Djed Mirko Hrvat bio je saborski zastupnik, a od 1883.-1893. i predsjednik Sabora, na kojoj je dužnosti umro od upale pluća. Donosio je kući mnoštvo knjiga i časopisa. Očuh, pl. Ljubomir Radojković, bio je visoki austrijski časnik, tako da se kao mlada djevojka kretala u vrlo otmjenom i utjecajnom krugu kulture (op.a).

⁴ Preboljela ju je i s. Andela (Marija) Zemljak, uvažena Varaždinka, profesorica i odgojiteljica, a kasnije Generalna savjetnica u Rimu za sve slavenske zemlje, nakon stupanja samostana 1927. g.

vojničkog konja. Kupila je i motor za rezanje drva, jer su nakon rata otišli ruski zarobljenici koji su obavljali teške poslove i vrlo lijepo surađivali sa samostanom. Kronika zahvalno piše da su bili marljivi i dobri. No ni drva se nisu mogla dobiti, te je od Božića 1919. do 21. siječnja 1920. bio prekid rada u školama. Vagon ugljena stajao je 7000 K! Budući da je i petrolej bio vrlo skup, M. Klaudija dala je uvesti struju u prostorije samostana i škole gdje je još nije bilo. Da nevolja bude veća, svagdje su ugibali konji i ostale domaće životinje, pa i na samostanskom gospodarstvu, no prodavala se koža za pravljenje obuće, odnosno za štavljenje. Kako je već spomenuto, siromašnoj su djeci potporna društva darovala odjeću i obuću, no također se obuća i popravljala jer je bila skupa. U samostanu su uvijek postojale i redovnice koje su znale izrađivati i popravljati cipele, što je u tim vremenima bila prava blagodan. Tako je sestra Agneza (Julija) Ščavničar, naučila taj obrt kod svoga oca, a onda prenijela to umijeće i na druge u samostanu. Posebno se tu istaknula Klarica Kunović, koja je više od 40 godina bila na raspolaganju samostanu. U cijeloj je Hrvatskoj prijetila glad zbog suše, posebno u Dalmaciji i Hercegovini, te su i ta djeca bila prihvaćana po sjevernoj Hrvatskoj.

Ova tabela pokazuje cijene barem nekih od artikala nužnih za život:⁵

RAZNA ROBA	Prije rata	1917.	1918.	1919.	1920.
meso kg	4 Krune	8 K	16		
litra mlijeka	16 filira	1.60 K			4 K
1 jaje	10 fil	50 fil	60 fil	70 fil	6 K
litra vina		12 K			
litra graha		4 K			
hvat drva		380 K			880 K
dovoz 1 hvata	6 – 7 K	100 K			200 K
1 m sukna		300 K		500 K	
1 krava	1900 K	3000 K			
plaća težacima	1 K/dan	14 K			
obrtnici	2 - 3 K/dan	20 + košta			
par cipela		150 K		700-1000	
litra petroleja	8 K	12 K		24 K	28 K
opskrbnina za pitomice	200 K			350 K	
poduka glasovira, citre	25 K mjesečno	40 K		60 K	
Školarina		2 K			17 K

Uz ovu tablicu dodajemo razjašnjenje da je pučka škola bila uvijek besplatna, osim u vrijeme teških kriza. Djeca su davala uglavnom za ogrjev. Kako je vidljivo,

u međunarodni Institut Rimske unije. Stoga je morala odgoditi važan ispit iz pedagogije kod prof. dr. Alberta Bazale (dokument br. 69/1919.).

⁵ Preuzeto iz već spomenutog članka o Velikom ratu.

za god. 1917. piše da je školarina bila 2 K, a to je bio iznos za 25 dkg mesa, ili za 4 jajeta, a za 1920. za manje od tri jajeta. Toga su se sa zahvalnošću sjećale bivše učenice koje je autorica i sama poznavala. I u školi se štedjelo. Vidimo, na primjer, da su redovnice, štedeći papir, ispisivale duplikate dokumenata za školski i kućni arhiv na poledini službenih njemačkih formulara koji su nakon rata postali ništavni.

I Grad upozorava na teške materijalne prilike te moli sve odgovorne da paze na štednju i da se ne događaju štete, posebno ne na brzojavnim i telefonskim stupovima uz pruge i ceste, koje imaju na vrhu porculanske držače za žice, a djeca to razbijaju. I tumači se da nema ni novaca, ni materijala, a niti radnika koji bi to često popravljali. Trebaju se čvrsto provoditi disciplinske mjere.

Unatoč siromaštva, i same učenice sabiru između sebe za još siromašnije od sebe, a uz dopuštenje skupljaju i po ulicama grada. Na samu školu šalju zamolbe razne ustanove kao „Kolo sestara SHS“, „Udruga učiteljica za 'Dječji dan'“, organizacija „Radiša“. 5. travnja 1919. dolazi naredba od povjerenstva za bogoštovlje i nastavu za sabiranje „priloga za vojnike jugoslavenskih dobrovoljačkih legija“. Zanimljiva je zamolba škole u Nedelišću. Imaju, pišu, „školski barjak ukrašen svim mađarskim simbolima kao bojom, grbom i t. d. (...). Tim se dakle današnja hrvatska škola, a još manje mladež dičiti više ne smije“. Mole koji „mali darak da se može nabaviti hrvatski barjak (6. maja 1919.)“. Školska Spomenica (I., str. 109) bilježi da su gojenice⁶ krasnom kantatom sv. Anđeli uz 300-obljetnicu Papinske Bule za Uršulinski red te za istovremeni „Dječji dan“ (31.5.1919.) i sakupljanjem na ulici zaslužile 783 K, od čega su 500 K dale „Udrugi hrvatskih učiteljica“ za siromašnu djecu, a 100 K poslale u Nedelište za hrvatski barjak.

Dobrotvorno udruženje „Narodna zaštita“ apelira 18. rujna 1924. na „ljude dobra srca“ diljem Hrvatske da na dan Svih Svetih i na Dušni dan, kada je proglašen Danom Milosrđa, koliko mogu doprinesu nabavi odjeće i obuće tisućama djece koja im se obraćaju uoči zime.

Ovdje bismo spomenuli jedno od brojnih djela ljubavi koja su išla i onkraj granica Hrvatske. Bio je to čin djevojčice Anđele Haller. Spomenica bilježi ovo: „Dne 6. siječnja (1919.) ubrao je Previšnji u malom perivoju kongregacije niže pučke škole učenicu IV. razreda Anđelu Gretu Haller. 30. siječnja prebivale su sve učenice od I. do VIII. razr. u 8 sati svetoj misi, koja se služila za pokojnicu. Mjesec dana prije smrti čitala je poziv za srbijanske male i velike patnike. Puna milosrđa pokupila je dozvolom svojih roditelja sve svoje što je mogla. Odjeća, obuća i iste svoje igračke. A da osladi svoj dar, priložila je milo pisamce sa svojom slikom, da

⁶ Riječi gojenice, pitomice, internistice ili konviktkinje, te gojište, internat ili konvikt bile su isto značnice (op. a.).

bude dar onoj, koja bude te darove primila. – Jelena Dukić, učenica IV. razreda osnovne škole, odgovori joj 15. veljače te godine iz Beograda dirljivim pismom. Nju bo je zapao taj dar. Kad je pismo stiglo, Anđela je već snivala slatki san u grobu. – Anđelini roditelji poklonili su kongregaciji 380 K, koje je Anđela imala uložene u štedionici. Kongregacija će to vazda zahvalno spominjati”.⁷

Slika 1. Predstava u čast sv. Anđeli Merici

Škola moli pomoć od Gradskog vijeća 23.rujna 1919.g.i šalje specijalni proračun za novu šk. 1919./20. i to za: nagradu za vjeroučitelja pučke škole, za 4 učiteljice, za opetovnicu (u kojoj je i vladanje i uspjeh vrlo uzorno), za ogrjev, za eventualno tiskano izvješće (koje nije izdavano od 1917.-1934. g. upravo zbog lošeg ekonomskog stanja u zemlji); zatim za nagrade odlikašicama, za knjižnicu, spomen-slike prvopričesnicama, za knjige i pisarski pribor kao i za materijale za ručni rad. Uz to, dala je i popis 25 učenica koje trebaju besplatan objed te za 44 učenice za besplatne knjige i ostali pribor. Izvjestan broj učenica nalazi se i na jednom i na drugom popisu. Zanimljivo je pogledati zanimanje njihovih posve osiromašenih roditelja: 1 otac je poginuo, 1 ostao invalid, 2 su psihički oboljela; tu su 4 radnika, 2 udove majke, 4 zidara, 2 stolara, 2 željezničara, 2 nadničara, 2 krojača, 5 ratara, 2 kočijaša, te po 1 sakristan, čišmar, češljar, slikar, pisar, tesar

⁷ Spomenica I., str. 101.

i 1 ubogar. Druge učenice, iz bolje stojećih obitelji profesora, učitelja, ljekarnika, trgovaca, također su velikodušno pomagale. U sljedećim godinama vidi se da ima sve više majki udovica, te se može pretpostaviti da su im muževi, t. j. očevi školske djece, umirali od posljedica nesretnog rata.

U to vrijeme pala je vrijednost novca, tako da je ostala samo stipendija carice Marije Terezije, no i ona će uskoro presušiti, i stipendija biskupa Ivana Kralja. Ostala su ispražnjena zakladna mjesta biskupa Maksimilijana Vrhovca, Pavla Guglera i kardinala nadbiskupa Jurja Haulika.

Školska samostanska uprava moli Gradsko poglavarstvo da nešto učini za djevojčice koje bi trebale stupiti ili nastaviti opetovnicu⁸, a oko polovine njih se nije odazvalo. To su djeca od 11 ili 12 godina, stoga se „umoljava da školski odbor, koji imade i vlast i najbolje znade, što vrijedi školska obuka, pa i koje pogubne posljedice vuče ovakvo zanemarivanje za djevojčice u tako nježnoj dobi, da posreduje svojim autoritetom, te pripomogne tako i učiteljstvu i djeci za njihovu sretniju budućnost“ (br. 165/18.). I još se tumači da ih roditelji ne puštaju u opetovnicu jer su im djevojčice potrebne kod kuće u poslu, iako se radi samo o nekoliko sati nastave tjedno. Ispisale su 47 imena. Od toga 14 ih je prošlo 1. godinu opetovnice u uršulinskoj školi, 7 njih završilo je 4. razred, ali se nisu upisale u 1. godinu iste,

⁸ „Opetovnica (njem. Wiederholungsschule, tal. scuola di ripetizione). Nju su morala pohađati sva djeca koja su završila nižu pučku školu (i na tome, što se tiče naobrazbe, kanila i ostati). U njoj se znanje stečeno u općoj pučkoj školi ponavljalo i proširivalo i prema potrebama praktičnoga života. Nastavni predmeti u općoj školi bili su: nauk vjere; materinski jezik (...), računstvo; zemljopis; povijest; fizika; prirodopis; krasopis; geometrijsko oblikovanje; pjevanje; gimnastika; praktična uputa u najvažnije struke gospodarstva. K tomu za žensku djecu ručni rad i uputa u kućanstvo; dakle, djevojčice su se pripremale za »diplomirane kućanice i mame«. Iz podatka da su »obvezanici« opetovnice (i to tri godine) bila i djeca koja rade u tvornicama ili u većim obrtničkim radionicama može se zaključiti kako im je opetovnica bila nešto poput »permanentnog obrazovanja«, jer su uz rad i nauk (šegrtovanje) dvaput na tjedan morali utvrđivati opća znanja i vještine kao i oni koji su nastavljali školovanje u nekoj višoj općoj ili strukovnoj školi. Ni analfabeti nisu bili »ostavljeni na miru«, kao ni nemarni roditelji, a »pod globom od 20 do 50 forinti na korist opće školske zaklade ne smije ni jedan majstor osloboditi svoga šegrtu, a trgovac svoga naučnika, ako šegrt ili naučnik školskom svjedodžbom ne dokaže, da je uredno polazio opetovnicu«. Svi koji su imali koga na nauku morali su mu omogućiti da četvrtkom i nedjeljom dva sata pohađa nastavu u opetovnici. Upravo zbog rada nedjeljom, opetovnice su se zvale i nedjeljne škole (što ne valja brkati s istim nazivom u protestantskim crkvama i danas, gdje je nedjeljna škola poduka iz vjeronauka). Zbog rada u opetovnici nedjeljom (pa još i besplatno!) nisu se bunili ni učitelji (primorani na to kao državni službenici), ni Crkva, a bogme ni sindikati. Smatralo se normalnim i zakonitim da se izade ususret polaznicima koji su ostalih dana u tjednu bili zauzeti naukovanjem ili radom u tvornici, na polju i sl. Opetovnice su u Hrvatskoj djelovale od druge polovice 19. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata (radile su čak i u ratu na nekim područjima, npr. u Slavoniji), a onda su napuštene. Naime, nakon Drugog svjetskog rata još se jednom promijenio školski sustav, pa je obavezna osnovna škola trajala neko vrijeme sedam godina (sedmoljetka), a potom je produžena na osam godina (osmoljetka, osmogodišnja škola). Time su opetovnice izgubile razlog svojega postojanja (...), opetovnica je trebala ostati u rječnicima hrvatskoga jezika jer je to dio hrvatske — ne tako davne — prosvjetne prošlosti, a time i kulturne baštine. (Preuzeto s Interneta od dr. sc., prof. Nives Opačić).

niti su nastavile višu djevojačku školu, te njih 6 koje su završile 4. r. gradske škole. Pokoju djevojčicu Gradsko poglavarstvo je oslobodilo pohađanja, kao na primjer djevojčicu navedenog ubogara, jer je dijete valjda privređivalo za obitelj.

Učenice svih uzrasta, kao i za vrijeme rata, velikom ljubavlju vježbaju razne komade, ali i same osmišljavaju priredbe. U internatu su znale iz svake zgode ili nezgode načiniti predstavu. One pjevaju, sviraju, glume, plešu da druge razvesele, ali jednako tako zarađuju i novac za svoje male kolegice i ostale već spomenute potrebe. Predstavljalo se za najveće crkvene i narodne blagdane, za poklade i za kraj godine, za Nikolinje, imendane poglavara, Papin dan itd. Kad je prvi put došla u posjet Generalna glavarica Uršulinki iz Rima, 23. lipnja 1928. g., učenice su joj priredile takav slikovni prikaz teksta Vjerovanja uz dijapozitive na staklu, da je ostala zadivljena i rekla da takvo što još nije doživjela, a putovala je po brojnim zemljama gdje rade uršulinke. Te dijapozitive načinila s. Pija Lončar,⁹ a i danas su još sačuvani u Generalnom arhivu s razglednicama s kojih su presnimljeni.

Slika 2. Narodne nošnje pitomica

⁹ Dotična je sestra sama fotografirala ili prefotografirala razne vrijedne slike te razvijala filmove. Pravila je fotografije za osobne dokumente siromašnih učenica, da je imala i neprilike s nekim fotografima, jer kao da im „oduzima posao“. Nakon Drugog svjetskog rata, kada se nije moglo dobiti ništa od vjerskih sadržaja, ona je izrađivala na stotine nabožnih sličica te „Uspomene za prvu Pričest ili Potvrdu“. Također je pisala pjesmice za djecu i u pjesmicama obradila sve vjerske istine; skladala mnoge pjesme za razne prigode, lijepo je pjevala i slikala. Usp. članak uz znanstveni skup o Janu Vanhalu: S. Klaudija Đuran, *Uršulinka M. Pija Lončar – Njezina glazbena uloga u uršulinskim školama i crkvi u Varaždinu*, HAZU, Radovi, br. 25/2014., str. 247-268.

Nekoliko predstava u gojištu pitomice su izvele za nabavu prvog crkvenog zvona (jer su sva tri bila oduzeta u ratne svrhe), kao i za nove orgulje. Davalo se i u korist misija, a tu su bili poznati „misijski sajmovi“, koji su opet obnovljeni u sadašnjoj uršulinskoj školi. Uršulinske učenice po svim kontinentima imaju vrlo razvijen smisao za potrebe bližnjih. Uglavnom su uključene u udruženje pod naslovom „SERVIAM“ – „Želim služiti“ (pomagati). To sada kao amblem nosi i naša obnovljena škola Sv. Uršule, koja je 2018./19. startala sa svojim 5. razredom. Ideja je: zelena boja je boja nade; štit je sazdan od dva dijela: dolje je križ kao simbol spasenja, a gore je zvijezde „Mala kola“ ili „Mali medvjed“ (Ursus). Uršula je zapravo mala medvjedica, simbol odvažnosti i neustrašivosti, te bi se ime Uršula tom zvijezdu moglo prevesti i Zvezdana.

Slika 3. Međunarodni grb Uršulinskih škola

Niže je popis nekih komada koji su razvijali i smisao za umjetničko stvaranje, ozračje vedrine i dječje sreće, ali i za konkretnu pomoć bližnjima:¹⁰

Naziv djela	Autor	Datum izvedbe	Svrha	Vrsta djela	Izvode
Moderni suprug		6.,7. i 8. 2.1921.	Poklade	komedija	viša i niža djevojačka škola
Veseli učevni sat		isto	isto	opereta	isto
Jadi majke		isto	isto	komedija	isto
Oceana Elastica	Tekst: Fridrich Leler; glazba: Louis Kron, op. 351	isto	isto	humoristička opereta	pitomice

¹⁰ Usp. Članak o Velikom ratu i tadašnjim priredbama do uključivo 1920. godine, str. 488-489. Ovo je nastavak od godine 1921.

Naziv djela	Autor	Datum izvedbe	Svrha	Vrsta djela	Izvote
Zrinski i Frankopani	M. Klaudija Boellein	26.04.1921. +30.4.1922.	Akademija; svečani govor, recitac., pjevanje, gimnastika	(Proslava svake godine); tambura- ški orkestar „Milozvuk“ kao i u brojnim prilikama.	Viša i niža puč. (djevojačka) škola – nazivi se često mijenjaju.
Konstancija ili Vjerna do smrti		1., 2., 3. i 4. svibnja 1921.	Imendan glavar. M. Klaudije – za nabavku zvona	Drama u 4 čina	Viša djev. šk.
Smrt Djevice Marije	Rijeka, 1913.	31.5.1921. 17.10.1921.	Sv. Anđela, Dan Kongregacije; Imendan nove glavarice, M. Mar-garite Blanquios	Drama u 3 čina	kongreganistice
Na raskršću života		8.12.1921.	Bezgr. Začeće i Dan kongregacije	alegorija u 1 č.	kongreganistice
U posredovaonici		26., 27. i 28. 2.1922.	Poklade	vesela igra u 1 č.	pitomice
Stara Kata kuca na nebeska vrata		Isto + 19.4.1937.	isto	komedija u 3 č.	pitomice
Lažljiva Milena		26., 27. i 28. 2. 1922.	isto	igra u 2 č.	pitomice
Ljepota zasljepljuje		isto	isto	isto	pitomice
Fabiola i Agneza		24.4.1922.	za ratnu siročad 1000 Din	drama	Sve škole
Euharistijsko cvijeće	M. Klaudija Boellein	20. i 27.8.1922.	Euharistijski kongres u Varaždinu	alegorija u 2 slike	Pučka škola, kongreganistice i pitomice
Krumpir u monturi		8.12.1922.	Bezgrješno začeće	alegorija u 1 činu	kongreganistice
Ne sudi po vanjštini		12. i 13.2.1923. + 2.3.1930.	poklade	komedija u 1 č.	pitomice
Marija Zvijezda jutarnjica		8.12.1923.	Bezgrješno začeće	duhovna igra u 2 čina	kongreganistice

Naziv djela	Autor	Datum izvedbe	Svrha	Vrsta djela	Izvođe
Gašpar i Kordula ili Gđa Kordula		isto	isto	vesela igra u 2 č.	isto
Posle dvaeset let		isto	isto	duet	isto
Dusi		veljača 1924. i 1939.	isto	šaljiva igra u 1 č.	isto
U ljutim neprilikama		isto	isto	isto	isto
Život Bl. Djevice Marije u hramu – „Virgo Maria“	Njem. M. Bonifacija Fels, OSU – prijevod M. Anđela Zemljak Glazba: Rikard Kúgele, op. 245	31.5.1924. – 2 x	uz 25-godišnjicu Kongregacije za ratnu siročad	duhovna igra u 4 čina	Kongregacija više djev. škole Pjevanje uvježbala s. Pija Lončar
Kažnjena zavist		26.06.1924.	Kraj godine	igra u 12 prizora	<i>Građanska škola</i>
Rosa Mystica Die Wunderrose	Tekst: 1888. Steinberger Glazba Deigendesch	8.12.1924. +14.11.1926.	Bezgrješno začće za sv. Stanislava	kantata u 7 prizora	kongregacija
Prijatelj malenih	Dragica Fišer	24.12.1924.	Božić	Dječja božićna predstava u 2 č.	Pučka škola
Proza i poezija		24.2.1925.	Poklade	Šaljiva igra u 3 č.	Građanska šk.
Boj na trgu		24.2.1925.	isto	Šaljivi tercet	pitomice
Kuharica i drugarica		isto	isto	Vesela igra u 2 č.	isto
Rozmunda – Gralska kraljica	Mons. Fridrich Pesendorfer; glazb. Josip Déézy, student prava	lipanj 1925 + 23. i 26.5. te 2.6.1940.	Tijelovska osmina; pohrvat: Ivo Horvat, stud.filoz	Euharistijska drama u 4 čina s pjevanjem	Građ. škola, Kongregacija gospođa i gospođica
L'âme de Thérèse		17.10.1925.	Imendan M. Margarite Blanq.	Drama u 1 činu francuski	Građanska škola
Am Namenstag		isto	isto	Festspiel in 1 Act njemački	isto
Svoje glava Minka		1925.		Igra u 4 čina	pitomice
Marijino dijete		8.12.1925.	Bezgrj. začće	Igra u 6 činova	kongreganistice

Naziv djela	Autor	Datum izvedbe	Svrha	Vrsta djela	Izvide
Zwei ganz Gescheite		Koncem svibnja 1926.	„Njemačko-francusko veče“		Zabavište, puč. i građan. škola
Wohlgemeint		isto	isto		isto
Kontesschen im Pensionate		isto	isto		isto
Mimiche et Chouchou	E. Montrant - Paris	Isto + 24.7.1934.	isto	Comédie enfantine en 1 acte	isto
Fourmis et Cigale	isto	isto	isto	isto	isto
Marijina četa		7.10. i 8.12.1926.	Uz Kraljicu krunice i Bezgrj. začće	Igrokaz u 6 prizora	Građanska škola
Na vrelu s kantatom Rosa Mystica		14.11.1926.	Za blagdan sv. Stanka		
Dvostruka Lenka		28.2. i 1.3.1927. te u svibnju	Za poklade	Igra u 1 činu	Literarna sekcija kongregacije
Mučenice Kristova, oprosti mi!		5.5.1929. te još nekoliko dana uzastopce + 5. i 6.12. 1943.	Za zlatni jubilej pape Pija XI.	Drama u 5 činova	pitomice
Alegorijska čestitka	s. Marija Forst; čest. pjesma: tekst i note: s. Pija Lončar	10.08.1929.	50-obljetnica svećeništva nadb. Antuna Bauera	Scenska igra uz pjevanje i žive slike	Učenice svih škola.

Iako bi bilo još dosta materijala, i ovo je dovoljno da se dobije barem mali uvid u nesvakodnevni život škola. Ova zadnja navedena alegorijska čestitka dobrom Nadbiskupu ganula je prisutne, a i on sam je plakao od zahvalnosti, a još više Bogu za dar svećeništva, tim više što je kao bivši ministrant svoju mladu Misu imao u uršulinskoj crkvi; u njoj je imao sve najvažnije mise vezane uz njegov život i djelovanje, pa je ova „zlatna misa“ bila doista vrhunac svega. Bio je iznimno veliki dobrotvor i škole i samostana i uvijek je rado dolazio među učenice i zanimao se za napredak u znanju i vjeri.

Slika 4. Jedna predstava pitomica oko 1930. godine

U NOVOJ DRŽAVNOJ FORMACIJI

Već 29. listopada 1918., bio je potpuni prekid s kulturnom Austro-ugarskom monarhijom te je proglašena nova državna tvorevina Države Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS) da bi netom bila proglašena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, SHS, ujedinjena sa Srbijom, te konačno 3. listopada 1929. Kraljevina Jugoslavija.

I Hrvatska je ušla u tu novu tvorevinu. Tim činom izgubila je svoj dragocjeni tisućgodišnji naslov kraljevine, štoviše i sve attribute samosvojne države. *Školska spomenica* na to se osvrće i kao da nešto predosjeća za budućnost:

„Dne 29. listopada bio je prelom Hrvatske sa Austro-Ugarskom. Veselo su zaorile slavjanske pjesme. Ori se gora i dol. Obuke toga dana, a i dva naredna nije bilo. Svagdje su radosne manifestacije. Barjaci se naši svuda vili. Mladež zanosno pjeva: „Hrvatska nam slavna stoj.“ – Presto je jaram mađarskoga silnika. U veselje kapnula je i koja gorka. Sad se pitamo: „Hoće l’ svanut žuđena sloboda – il nas možda novi gori čekaju jadi?“ (nagl. autor) – On sam znade koji zemljom trese, a mi samo molimo se Bogu za dom mili i za slogu i jedinstvo pravo (...). U nedjelju iza toga pjevao se Te Deum u svim crkvama. Bilo Bogu na slavu, a domu na spas.“¹¹

¹¹ Školska spomenica I., str. 101.

Odmah su na školu počeli dolaziti razni dopisi s odredbama. Tako „Hrv. Slav. Dalm. Zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu“, u br. 33441/18, od 16. studenoga 1918. godine, donosi naredbu glede učenja francuskog jezika:

„S obzirom na nove prilike, u koje ulazi i naš narod, bit će potrebno, da se što više upoznamo s francuskim jezikom kao jezikom velike kulture i svjetskog saobraćaja. Da se učenje toga jezika što više raširi i olakša, dopuštam i preporučam svim učiteljskim licima, koja umiju francuski, neka u nižim i višim pučkim školama *počevši od II. razreda* (nagl. autor) preuzmu privatno obučavanje u francuskom jeziku.

Ta se privatna obuka može podjeljivati samo izvan obvezatnih obučnih sati u školskim prostorijama i to onim učenicima, koji se za nju dobrovoljno prijave. Učitelj je vlastan za svoj trud pogoditi primjerenu posebnu nagradu.“ Odredbu je prosljedio Gradski načelnik 26. studenoga. No 18. travnja 1928. ta se odredba poništava, te ni jedan učitelj ne smije poučavati nakon nastave, ‘da se ne stvara razdor između bogate i siromašne djece’. Posebno ne smiju podučavati djecu svog razreda, koju ocjenjuju, a privatne satove istoj djeci ne smije davati niti njegova supruga (Br. 25.559/28.).

A za 13. prosinca Ravnateljstvo samostanskih učiona dobiva obavijest da „sa podređenim si osobljem“ dođu u župnu crkvu gdje će se slaviti svečana služba Božja za „krsno ime Njegovog Veličanstva Kralja Slovenaca Hrvata i Srca Petra I. Karagjorgjevića“ u 9 sati. Osoblje pak srpske vjere neka ide u ovomjesnu srpsku crkvu slaviti blagodarenje u 11 sati. Za kasnije proslave pozvana je i židovska zajednica u svoju sinagogu. Usput rečeno, gradnju crkve uvelike je pomogao i biskup Strossmayer!

Već 27. studenoga 1918. pristigao je dopis koji nalaže da se u svim čitankama i povijesnim priručnicima ima izbaciti sve što veliča bivši režim. Naravno, treba sada veličati kralja i režim koji će uskoro svima zagorčati dane. 24. srpnja 1919. dolazi Ravnateljstvu škole odredba da se povuče iz upotrebe knjiga „Pjesama pjevanih prigodom svjetskog rata“ Rudolfa barona Maldinija, čak i od učenica koje su dobile istu kao nagradu na kraju školske godine, „s razloga što se tom knjigom slavi bivši kralj i vladarski dom (...) i što su protivne današnjem državnom uređenju i shvaćanju političkih prilika u zemlji.“ Školsko poglavarstvo odgovara da se takve pjesme o ratu nisu ni koristile u školi. Stroga naredba dolazi 31. ožujka da se iz svih ureda odmah imaju ukloniti slike i kipovi vladara dinastije Habsburg-Lotarinške, a slike umjetničke vrijednosti imaju se pomno spremiti. Odmah se imaju staviti slike sadašnjega kralja Petra I. Karađorđevića. 24. lipnja 1919. ima se služiti misa u župnoj crkvi za pale borce, ali na Kosovu! Dopis iz Beograda na velike župane i građanske povjerenike u Međimurju u Čakovcu od 18. studenoga 1919., „pojašnjava“ iznesene stavove: „Obavješćujem Vas, da se

prvi decembar kao dan na koji je Njegovo Veličanstvo prestolonasljednik prošle godine proklamovao jedinstvo našeg *troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca* u jedinstvenu državu tih *triju delova jednoga i istoga naroda*, (nagl. autor) pod skeptrom dinastije Karadjordjevića imade proslaviti kao državni praznik svečanom službom božjom sa uobičajenom ceremonijom i vojničkom paradom“ (dopis br. 12.907/1919.). Više je nego jasno da se već od samog početka nove „države“ nastavlja provođenje Garašaninovog plana još iz 19. st. Velike Srbije, jer svi su narodi samo jedan sazdan od raznih plemena koje je ujedinio „skeptar“ veličanstvene dinastije.

Znakovit je dokument od 5. siječnja 1921., u kojem se pozivaju škole svih razina „da proslave rođendan biskupa J. J. Strossmayera (4. veljače 1815.), pa će pozvati sav narod Srba, Hrvata i Slovenaca, da se toga dana sjeti velikoga *vladike*, koji je svojim radom pripravljaio oslobodjenje i ujedinjenje južnih Slavena (...)“ (Br. 51.053/1920.). Ništa se ne navodi od ostalih njegovih ogromnih zasluga (istina, određuje se da se održe predavanja prema zrelosti učenika), ali je važno da je „vladika“ (hrvatski crkveni jezik ne poznaje taj izraz!) i da je radio na „oslobodjenju i ujedinjenju“ naših „plemena“. Oni žele i njega prisvojiti kao i Ruđera Boškovića i više naših velikana, područja i gradova.

Iz Beograda je dopis stigao 14. lipnja 1928. (br. 9175) na ćirilici ovog sadržaja: „Narod okoline Knina, pre trideset godina, podigao je na Dalmatinskom Kosovu crkvu „Lazaricu“ i svake godine okuplja se na Vidovdan oko tog svetišta, da oda poštu senima Kosovskih Junaka. Ove godine proslavićese deveti Vidovdan u slobodnoj našoj državi (...)“. Da bi se što bolje slavilo, neka dođu sva školska djeca iz okolice kao i ona na ekskurzijama (...). Znademo dobro da su i naši Hrvati hodočastili u Kninsko Kosovo sv. Ani. Godine 1941. također su vlakom stigli iz više mjesta Bosne i Zagore, a na povratku bili su svi pobijeni, a dva svećenika strašno mučena i ubijena. To je bio „Ustanak naroda“, odnosno četničko izživljavanje nad nedužnim hodočasnicima.

NASTAVAK ŠKOLSKOG ŽIVOTA

Unatoč svemu, školski se život odvijao uglavnom bez većih problema. Školska spomenica piše na početku g. 1919. o glazbenom Društvu 'Milozvuk' ovo: „Svršio se rat. I ako se nije u zavodu prestala gojiti glazba, tamburice ipak umukoše, barem prvih najstrašnijih godina rata. Pomalo se ipak izvodio po koji ozbiljniji komad. Dne 16. veljače 1919. oživje nanovo naše omiljelo tamburaško društvo 'Milozvuk'. Upisalo se 15 članova. Izabrale su sebi za predstojnicu Boženu Novak, VIII. r., za tajnicu Dragicu Kovačić, VIII. r., a za blagajnicu Mariju Mance, VIII. r. – I sada se razliježe zavodskim prostorijama sitan cilik omiljeloga našeg

narodnog glazbala. Uoči godovna svojih poglavara čuje se vesela podoknica, koju naša mladež izvodi na tamburici“ (str. 115). Bilo je nabavljeno više od 40 raznih žičanih instrumenata. Danas ih ima dvadesetak¹² uz 4 citre i 2 violine. Bilo je čak istodobno osam glasovira, pianino, nekoliko harmonija, pa i harmonika, te dvije dragocjene flaute od ebanovine iz 1840-tih godina. M. Klaudija Boellein potrudila se tiskati kod Narodne tiskare u Varaždinu 1921. g. *Kratku teoriju glazbe i pjevanja*, što je po svoj prilici sama pripremila. U uvodu piše da je iscrpljena naklada školskih glazbenih teorija i da nema nade da će uskoro izići novo izdanje, stoga je „priređena ova teorija, koja sadržaje najvažnije definicije glazbe“. Također je kod istog izdavača i iste godine izdala i *Zajedničke molitve gojenica Ursulinskoga samostana u Varaždinu*. To je molitvenik malog formata na 26 stranica prvenstveno za gojenice, no njime su se služile i ostale učenice. Glazbeni je život bio uvijek jako njegovan i na visokoj cijeni. Znale su i same redovnice za samostanske blagdane zasvirati, čak i osmero-ručno na dva glasovira!

Zanimljivo je pogledati „neobligatne“ predmete: M. Margarita Blanquios ima, na primjer, 1921. g. 32 učenice za francuski; s. Uršula Bratoljić ima za slikanje 12 učenica po 2 sata tjedno; Josipa Köröskényi predaje njemački; Saleziji Vanino dolazi za glasovir 30 učenica i ima 38 sati; Georgija pl. Ostoić 24 učenice i 24 sata; M. Klaudija Boellein 26 učenica s 18 sati i uz to njemački, a uz to poneke godine i crkveno i narodno pjevanje; Pija Lončar ima 20 učenica i 10 sati. Citru predavaju s. Alojzija Ohnleitner i s. Evanđelista Muršić, 4 učenice; Viktorija Hanl daje poduku iz gusala (violine), 5 učenica te iz glasovira.

Spominjemo tu i *privatnu stručnu školu* koju vodi s. Stanislava Vanino, sestra glazbenice Salezije i poznatog isusovačkog povjesničara, o. Miroslava. Polazile su je učenice više djevojačke škole (V.-VIII. r.). Ima ih 15 i s njima radi 10 sati tjedno. Ima i oveći broj djece u zabavištu sve do 1946. godine (1944. čak 80!). Bila je pojam za tu djecu cijeli život. Obdanište (vrtić) ostao je, naime, još godinu dana u našoj školi dok se grad nije snašao za prostor.

Viša djevojačka škola nekoliko godina ima između 100 i 110 učenica. U razredu je za ono vrijeme idealan broj između 25 i 30 učenica. Četvrtak im je slobodan, a druge dane imaju uglavnom po šest sati, nekad pet, i to u dva turnusa: 8-12 te od 14-16. Tijekom godina broj je dosta varirao, jer su neka djeca doselila ili se premjestila iz druge škole i obratno, što je bilo i normalno u to poratno doba. 1918. godine u internatu je bilo smješteno 118 djevojaka, te su se i sestre izmjestile da dadu prostor ratnoj siročadi.

¹² Oko 1970. dvadesetak raznih tamburica posuđeno je jednoj župi u Zagrebu, no nikada ih nismo dobili natrag.

Vrsta škole i broj učenica, šk. god. 1918./1919.; 1919./20.; 1921/1922.

	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	V.	VI.	VII.	VIII.
Niža pučka	68;73 63	41;61 65	80;47 53	27;65 42						
Opetovnica					18;3	9;5				
Viša djevojačka							30;34 34	26;29 38	29;25 22	24;24 18

U nižoj pučkoj školi šk. god. 1918./19. bilo je 216 učenica, a 1919./20. njih 246. Tu nisu bile uključene pitomice (konviktkinje). One su imale svoju školu; 1922. g. bilo je već 335 učenica pučke škole.

U višoj školi 1918. g. bilo je upisano 109 djevojčica, od toga 2 njemačke nacionalnosti i 2 talijanske.¹³ S obzirom na vjeru bilo je 105 rimokatoličke djece, 2 grkokatoličke, jedna pravoslavne i jedna 'izraelićanske'. Sljedeće godine bilo ih je 112. Prije rata broj učenica je znao biti mnogo veći, za vrijeme ratnih godina se smanjio. Broj se učenica, rekosmo, mijenjao,¹⁴ a kad bude otvoren dvogodišnji trgovačko-domaćinski tečaj (1939.), vezan uz građansku školu, realna gimnazija (1940.) te učiteljska škola (1941.), broj će se silno povećati. U času ukinuća svih uršulinskih škola, 1945. godine, zajedno s vrtićem bilo je više od 1200 učenica.

Za 1921./22. godinu sačuvan je detaljan upitnik o stanju higijene u školi: školska zgrada odgovara higijenskim propisima za taj kapacitet od 335 učenica. Internat ima svoje prostorije. I ranijih godina komisije su bile vrlo zadovoljne higijenom razreda, ali je uvijek bio problem preveliki broj u razredu. Tako se, na primjer, godinu ranije upisalo u 1. razred 84 djece, a nije bilo slobodne prostorije za dva odjeljenja. Stoga se na savjet dr. Hinka Blaui otpisalo 7 djece, jer su bila prenježna i nisu imala punih 7 godina. Za pučku školu, nastavljaju se odgovori na upitnik: klupe su standarde, a za višu djevojčice imaju stolove sa stolcima. Škola ima 8 WC-a, rasvjeta je električna, peći se lože drvetom i ugljenom, a ventilacija se obavlja čestim zračenjem. Djeca po težini i visini zadovoljavaju. U školi nema ušljive ni šugave djece. Uši su, naime, bile vrlo česta pojava, posebno za vrijeme i nakon rata.

Iz g. 1923./24. sačuvala se ogromna listina sa statistikama, pisana ćirilicom. Iznosimo tek pojedine elemente za *višu školu*: pravo javnosti: 1893. Radnih dana:

¹³ Kad je nastala Jugoslavija, Istra je potpala pod Italiju, te su naše učenice s tog prostora morale dobiti posebno dopuštenje da nastave školu kod nas. Ipso facto, vodile su se kao talijanske državljanke (op. a.).

¹⁴ Kad još nije bilo mnogo pučkih i viših škola u zemlji, u Varaždinu za one prilike je bilo mnogo djece. Tako Ispitno izvješće, pisano na hrvatskom jeziku, za 1862. g. bilježi 359 učenica za 4 niža razreda.; za 1857. bilo je 388; god. 1873/74. bilo je 435, godinu ranije 415, a sljedeće, 1874./75. - najveći broj: 437 djece.

196; nastava na hrvatskom jeziku; 9 nastavnica; na početku godine upisane 94 učenice; tijekom godine pridošlo 7, a zbog bolesti istupile su 2, zbog drugih razloga 7; na kraju: 92 učenice. Ocjene: prvi red s odlikom: 23; 60 s prvim redom; 9 ostalo. Nastavna sredstva: slike za nastavu iz prirodnih nauka: 550; iz povijesti: 16; zemljopisnih karata: 50; fizikalnih aparata ispravnih: 37; neispravnih: / ; modela za metrički sistem: 10; komada minerala: 63; pregleda za krasopis i crtanje: 615; prepariranih životinja: 93; knjiga u nastavničkoj knjižnici: 1862; u učeničkoj: 1272; svega: 3134.

Godine 1924. **viša djevojačka škola** mijenja ime u **građansku**. Naime, 2. srpnja 1924. godine Službeni glasnik donosi Naredbu Ministarstva prosvjete (br. O.N. 28.230) o izjednačenju građanske, više pučke, više narodne, više djevojačke i mešćanske škole s nižom srednjom školom. Tijekom godina mijenjali su se, naime, nazivi škola. Pred kraj 19. st. nosila je naziv licej. *Građanska škola* u samostanu „uzela je *trgovački smjer*. Godine 1939. otvoren je uz ovu školu *dvogodišnji produžni tečaj*, te se djevojkama pružila prilika da se usavrše u teoretskom i praktičnom znanju trgovačkih predmeta: knjigovodstva, stenografije, daktilografije. Uz to imaju i praktične vježbe u kućanstvu, krojenju, šivanju i umjetničkom ručnom radu. Taj ih tečaj osposobljuje za namještenja u uredima kao i za dobre kućanice“¹⁵.

Slika 5. Sjeverni dio školske zgrade s vrtne strane

¹⁵ Usp. S. Marija Assumpta Svalina – s. Ana Klaudija Đuran, *Hrvatske uršulinke*, Varaždin 1979., str. 122.

Izvanredna sjednica učiteljskoga zbora sastala se 21. prosinca 1924. te novo nazvane škole da odgovore na zahtjev Ministarstva prosvjete (br.49.379./24.) i vide što je dobro, a što bi trebalo promijeniti, dodati, reducirati za pojedine predmete, a prije svega trebalo bi unificirati sve školske programe da se učenici pri prijelazu iz jedne škole u drugu što bolje snađu. Svaka je sestra izrekla svoje misli glede predmeta koji ili koje je predavala.

Još 15. studenoga te 25. studenoga 1924. g. ministar prosvjete S. Pribičević šalje dopis ovog sadržaja: „Na osnovi stava petog, čl. 16. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koji glasi: sve škole moraju moralno davati vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti, a kako neki učenici pojedinih škola stupaju u gimnastičko-sportska društva i organizacije, koje imaju separatističku, plemensku i versku tendenciju protiv narodnog i državnog jedinstva

NAREĐUJEM

da učenici koje škole državne ili privatne, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ne smiju se upisivati ni biti tajni ili javni članovi takvih organizacija. Za neizvršenje ovog naređenja primenit će se, kako prema direktorima tako i prema učenicima, najstrožija zakonska mera te ih kazniti, ako učenici u pomenutim društvima i organizacijama i dalje ostanu ili u njih stupe (...) Ovo naređenje stupa odmah na snagu i ima se učenicima objasniti po razredima (...)“

Ujedno se prijeti kaznama ravnateljima ako budu koristili knjige koje nije odobrilo Ministarstvo prosvjete.

Dakle, počelo je progonstvo istina na još suzdržan način, ali se pojačavalo, posebno nakon 1923. godine kada je umro Petar I. Karađorđević, kralj „Osloboditelj“. Naslijedio ga je sin Aleksandar „Ujedinitelj“. On je sve više stezao slobode Slovenaca i Hrvata, ali i drugih naroda (Makedonaca, Bugara...), da se ostvari srpska želja koja je javno i tajno prodirala sve do današnjih dana „da svi Srbi trebaju živeti u istoj državi“ i „gdje je grob samo jednog Srbina, tamo je Srbija“. Uskoro će biti ukinuti Orlovi i Orlice i ostale organizacije, posebno nakon „šesto siječanjske diktature“. „To je bilo razdoblje diktature u Kraljevini SHS od 6. siječnja 1929. do 3. rujna 1931. godine, kada je kralj Aleksandar I. Karađorđević raspustio Narodnu skupštinu, zabranio rad svih političkih stranaka i sindikata, političke skupove, uveo cenzuru, proglasio ideologiju *‘integralnog jugoslavenstva’* (nagl. autor) te državi promijenio ime u Kraljevina Jugoslavija. Tijekom diktature proganjani su i zatvarani mnogi politički protivnici centralizma“.¹⁶ Ni nakon prestanka diktature situacija se u biti nije promijenila, što je dovelo do više pokušaja

¹⁶ Preuzeto s Interneta.

atentata na kralja, a konačni se zbio u utorak, 9. listopada 1934. u Marseilleu. I dok su počinitelji osuđeni na najstrože, doživotne kazne, atentat u Beogradskoj skupštini 1928. godine na naše predstavnike ostao je tako reći bez ikakvih posljedica.

U to vrijeme diktature ravnateljica pučke škole, m. Terezija Horvat, platila je znatnu globu samo zato što su učenice u tijelovskoj procesiji nosile papinske zastavice, a jedna djevojčica davala znak kada djeca trebaju bacati latice cvijeća pred Presveti sakrament.

Iz ranijih izvješća o uršulinskim školama bilo je razvidno da se uz hrvatski¹⁷ učilo, naravno, njemački, te francuski, mađarski, talijanski i engleski jezik. Njemački je bio službeni u svim sferama društva Austro-Ugarske monarhije, uz latinski koji se već polako gasio. A Varaždin prednjači uvođenjem hrvatskog jezika, jer je Crkva stajala iza redovnica. Od preostalih dokumenata, koji nisu 1945. godine oti ili odvezeni na otpad, postoji zanimljiv Iskaz za god. 1918./19.

Računajući samo obligatne predmete na toj višoj školi radilo je devet redovnica: Margareta Blanquios, Francuskinja: imala je 10 sati francuskog jezika; Stanislava Vanino, 10 sati ručnog rada svih tehnika; bila je, kako je spomenuto, godinama vrsna odgojiteljica u vrtiću, koji je od 1914. imao pravo javnosti. Vodila je i privatnu stručnu školu. Uršula Bratoljić, slikarica: uz risanje (12 sati) imala je krasopis 2 s, matematiku 3 s i gimnastiku 1sat; Alojzija Ohnleitner: hrvatski 3 s, njemački 3 s, zemljopis 2 s, povijest 2 s, gimnastika 1 s; Magdalena Peserli: hrvatski 3 s, njemački 3 s, zemljopis 2 s, povijest 2 s, gimnastika 1 s; Salezija Vanino: pjevanje 2 s; Anđela Zemljak: hrvatski 4 s, njemački 3 s, zemljopis 2 s; Evanđelista Muršić: matematika 5 s, fizika 5 s, prirodopis 3 s, gimnastika 1 s; Cecilija Getz: prirodopis 2 s; Svjetovna nastavnica Darinka Nikolić: hrvatski 4 s, njemački 3 s, zemljopis 1 s, povijest 2 s. No ona je bila i kandidatkinja, te je poslana na ispomoć u Bratislavu tijekom iste godine. Sačuvana je školska svjedodžba o njezinoj praksi u V. razredu, koja ju veoma hvali i na tom i na opće ljudskom području (Br 163/1918).

Čini se na prvi pogled da su sve sestre imale premalo sati. No kako smo već naveli, predavale su i neobligatne predmete: glasovir, citru, violinu, risanje, ručni rad, krojenje i šivanje, razne jezike, a radile su i s odraslijim djevojkama „privatisticama“ (za usavršavanje u određenim materijama). Uz to, uvijek su bile na

¹⁷ Uršulinska je škola s obzirom na hrvatski jezik bila ispred svog vremena. „Prigodom kanonske vizitacije, 11. kolovoza 1714. godine, zagrebački generalni vikar, opat Nikola Gotal, odredio je da djeca uz njemački uče čitati i pisati i na narodnom, t. j. hrvatskom jeziku. Tek će 24. kolovoza 1778. Kraljevsko vijeće Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije službeno odrediti da se u školi uči i narodni jezik. A crkveno poglavarstvo po opatu Gottalu 64 godine ranije naređuje uršulinkama da poučavaju na narodnom jeziku (...). Preteklo su i Ilirce za 121 godinu“. Nav. u S. Marija Assumpta Svalina – s. Ana Klaudija Đuran, *Hrvatske uršulinke*, Varaždin 1970., str. 90.

raspolaganju za osobni razgovor, jer je *individualni odgoj* bio utkan u Pravilo koje je još 1535. godine ostavila utemeljiteljica reda, sv. Anđela Merici.

Pogledajmo izblizega i „neobligatne“ predmete: M. Margarita Blanquios ima, na primjer, 1921. g. 32 učenice za francuski; s. Uršula Bratoljić ima za slikanje 12 učenica po 2 sata tjedno; Josipa Köröskenyi predaje njemački; Saleziji Vanino dolazi za glasovir 30 učenica i ima 38 sati; Georgija pl. Ostoić 24 učenice i 24 sata; M. Klaudija Boellein 26 učenica s 18 sati i uz to njemački, a uz to poneke godine i crkveno i narodno pjevanje; Pija Lončar ima 20 učenica i 10 sati. Citru predavaju s. Alojzija Ohnleitner i s. Evandelist Muršić, 4 učenice; Viktorija Hanl daje poduku iz gusala (violine), 5 učenica te iz glasovira.

Još je predavao i vlč. g. Vilim Ivanek. Imao je 8 sati vjeronauka i 2 sata matematike. Kasnije su dolazili drugi katehete: Vilim Pintar, Ignacije Debeljak, Ivan Reberc, koji je sam učio pjevati prvopričesnice! Tu je o. Apolinar Braničković, vrlo plodan životopisac svetaca. Svećenici su se, naime, mijenjali prema potrebi u Nadbiskupiji, no svi su na djecu ostavljali dubok dojam dobrote, ali su i materijalno pomagali. Svi su djecu s velikom ljubavlju pripremali za sve sakramente, posebno za prvu pričest, da djeca od nje žive i u odrasloj dobi. Bio je običaj da već u prvom razredu djeca prime Euharistiju, čak i neka djeca iz obdaništa, jer je papa sv. Pijo X. 1910. godine omogućio ranu i čestu sv. pričest. Brižno se pazilo i na kasniji duhovni život povjerene djece. Svake su godine veće djevojčice imale duhovne vježbe od tri dana, svoje sate klanjanja uz pojedine dane (na pr. poklade). Tri puta godišnje imale su zajedničku sv. ispovijed i pričest, a od 1924. poticalo ih se prema želji pape Pija XI. i na svagdanju sv. misu i pričest. Tu su mnogo pomagale Marijine kongregacije, njih tri: za osnovnu školu, za višu, te za gospođe i gospođice, a to su uglavnom bile naše bivše učenice koje su prelazile u viši stupanj. Djelovale su karitativno, humanitarno i apostolski. Neke su bile udružene u „Apostolsko društvo“, a djeca u gimnastička društva: za nižu školu „Lastavice“, za vanjske iz više škole „Sokolice“ i „Orlice“, a za interne „Slavuji“. Uvijek je bilo važno motivirati učenice da rade na sebi, da razviju čvrst značaj i da „misle na druge“, kako je govorila M. Klaudija, naglasivši da je to jedanaesta zapovijed koja obuhvaća svih onih deset. Taj odgoj karaktera mnogo im je značio u doba komunističkih progona da je rijetko koja pokleknula.

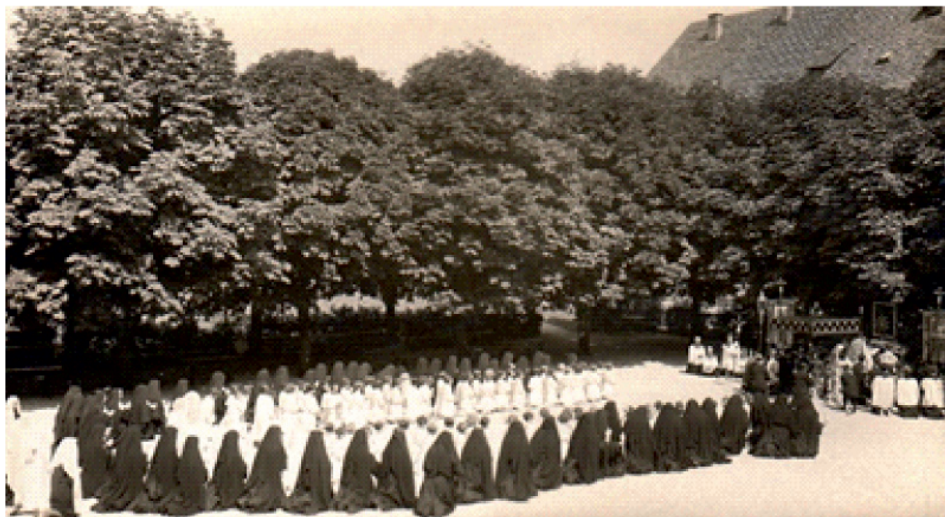
Uršulinkama je na ponos i radost da su redovnice i ostale učiteljice neprestano polagale ispite za usavršavanje pojedinih predmeta ili za mogućnost djelovanja na višoj školi i da budu osposobljene odgojiteljice. Budući da su tada uršulinke bile u strogoj klauzuri, ispitno povjerenstvo dolazilo je u školu da primi takve ispite. Dolazio je i sveučilišni profesor, poznati dr. Albert Bazala. Škola je plaćala troškove.

Slika 6. Novo odijelo redovnica u Rimskoj uniji, jednako po cijelom svijetu;
U drugom redu odozdo, 4. slijeve je M. Klaudija Boellein.

Ali nakon što su 1927. godine stupile u međunarodni institut Rimske unije, mogle su ići polagati ispite i u Zagrebu. Mogle su također pratiti učenice na šetnje, posebno na „botaničke šetnje“ i na „stručne“ izlete čak i u Sloveniju (Maribor, na hidrocentralu Fale, Ptuj i Celje u poznate dvorce) i po našoj Hrvatskoj (Zagreb, Ivanec, Bistrica, Vinica, Turčin, čak pet dana na Plitvičkim jezerima). 1927. učenice su išle u Zagreb na kulturno-historijsku izložbu, a kako je taj dan bio i sprovod biskupa Josipa Langa, vezanoga uz naše škole, bile su na njegovu sprovodu. No 1928. godine zbog atentata u Beogradskoj skupštini na naše izaslanike, bila je otkazana ekskurzija na otok Krk. Išle su stoga na Veternicu. 1929. godine na Tije-lovo redovnice prvi put prate učenice na procesiji.

Sestre su imale dozvolu odlaziti i izvan Varaždina na usavršavanje za pojedine struke. Tako s. Klotilda pl. Lažansky odlazi u Ljubljanu da se u „Mladiki“ usavrši u domaćinstvu. Ostavila je iza sebe dragocjenu debelu bilježnicu velikog formata sa svim uputama za dobro vođenje svih domaćinskih poslova i posebno kuhanja, tako da se kasnije mogla otvoriti u samostanu i *kuharska škola*. Sa s. Anuncijatom (Marija) Matejowsky išla opet u Ljubljanu na krojački Singerov tečaj. S. Anuncijata je polagala stručni ispit na stručnoj školi u Zagrebu. Bila je stručnjak za crtanje i izradu crkvenih odijela (paramenata). Sve se to prenosilo na brojne učenice, koje su odlazile spremne u život. Neke su otvarale svoj samostalni obrt.

Slika 7. Veliki broj redovnica sudjeluje po prvi puta na tijelovskoj procesiji zajedno s djecom.

Slika 8. Pisaći stroj prve generacije

Ranije smo u raznim prilikama spominjali da se škola odmah otvorila i novim tehnikama: strojopisu i stenografiji. Još postoji pisali stroj prve generacije „Underwood“ s kraja 19. st.

Odmah nakon šesto-siječanjske diktature 1929. g. djeca uče „srpsko-hrvatski jezik“. Već 27. siječnja uveden je nacionalni blagdan sv. Save i učenice nemaju školu. Kad je 5. 2. pohodio školu ban Josip Šilović, već su ga djeca dočekala s jugoslavenskim zastavicama, a na Vidovdan, spomenuli smo, 28. lipnja po julijskom kalendaru, bila je svečana akademija na čast Kosovskim Junacima. Ali već su 1925. godine bili ukinuti neki crkveni i narodni blagdani „da se objedini praksa“: Pepelnica, Silvestrovo, Dušni dan, godišnji sajmovi uz patrona župe itd.

PEDAGOŠKE SJEDNICE I PATRONAŽE

Da bi se što bolje odvijao i uskladio odgojno-obrazovni rad u školama, i da bi pritom jedna sestra što bolje mogla pomoći drugoj, M. Klaudija je odlučila načiniti nešto posve suvremeno: sve sestre nastavnice okupljale su se nedjeljom na pedagoške sastanke. Ona ih je uvijek vodila i davala ton svemu. Za prvu sjednicu 12. siječnja 1919. M. Klaudija dala je u uvodu misli o svrsi Uršulinskog reda: „Ostavivši svijet lebdjela nam je pred očima osim vlastitog našeg posvećenja odgoja mladeži (Odgoja stari izraz za odgoj – op.), jer smo baš zato izabrale taj red koji se po određenju naše sv. Majke Anđele mora isključivo baviti upravo tim odgojem. Težnja je stoga svake uršulinke da slavi Boga vodeći k Njemu malene. U toj su nakani sve usko združene, ali se u sredstvima koja imaju upotrebljavati razilaze više puta. Nije to ni čudo. Ta i po mnijenju iskusnih pedagoga odgoja je umjetnost. A da postignemo ono što želimo svi, to jest ujedinjenje u odgoji, uzmi-mo za bazu cijeloga našeg rada Isusa Krista samoga. Istražujući u svim vremenima i vjekovima nećemo naći boljega pedagoga, jer je On u najuzvišenijem smislu učitelj, pastir i svećenik, a kao takav i odgojitelj ljudi. „Jednostavan čovjek“, piše Laktancije (Inst. Div. 4,23), „ne može biti savršen učitelj. Jer da to bude, trebalo bi da je bez pogrešaka i da se dovine do najveće svetosti. Ali gdje je takav čovjek? Zato trebamo da nam je učiteljem Onaj, koji je Bog i čovjek ujedno, onaj, koji je postao čovjek baš radi toga da nam poda primjer i da nas uči sve što nam treba znati. Ugledamo li se u Nj, znademo što nam je činiti.“ Sv. Augustin kaže: ‘Budući da je zaslijepljenost našega duha radi naših grijeha i naše putenosti bila tako velika, nije bilo boljega sredstva da se ljudstvo dovede na put istine, nego da Istina sama postane čovjekom, da živi na zemlji i da nam pokaže put do vjere, koje mi ne bismo inače nikada našli.’ Stoga crkveni Oci zovu također Spasite-lja po riječima Klementa Aleksandrijskoga, pedagogom ljudskoga roda. Isus nije doduše podučavao i odgajao djecu. On se bavio najviše s neukim apostolima. Ali mi smo svi prema Njemu neuki, a za sve vrijedi riječ Njegova: ‘Jedan je vaš učitelj’. U skromnom svom životu u Nazaretu Isus daje mladeži primjer poslušnosti, pobožnosti, radinosti i umjerenosti. U javnome pak svom životu postao

je po svome nauku, načinu i primjeru uzor za sve, koji se bave poučavanjem i odgojem mladeži.“

M. Klaudija nije pohađala teološki fakultet, ali joj je Duh Sveti po dubokim susretima s Gospodinom, po razmatranju Sv. pisma, kojega je vrlo dobro poznavala, po čitanju kršćanskih mislilaca i svetaca došla do punine vjere koja je bila prosvijetljena odozgor, tako da je gotovo i bez riječi bila veliki pedagog, da se svaka njezina riječ pamtila i upisivala u bića i srca djevojčica i djevojaka.¹⁸

Na tim sastancima davala je vrlo konkretne prijedloge za usklađivanje odgoja djece i djevojaka, za „proučavanje njihova karaktera i psihe“, davala je poticaje da se ne umore u poteškoćama, da same budu ponizne, strpljive i mile kao prave majke. Kasnije su redovnice odgojiteljice, svaka u svom redu, iznosile svoje pedagoške stavove i metodičke jedinice u predavanjima koja su potom davale drugima za međusobno obogaćenje.

Evo nekih od obrađivanih tema: Odgojiteljičin primjer i uspjeh odgoja – ugledati se u Isusovo ponašanje i postupke; sama nastavnica mora dati konkretan prilog tome: „Suhom se teorijom ne postizava ništa. Hoće li odgojitelj da potrese srcima svojih gojenaca, valja da je i sam potresen. Hoće li da ih oduševi za sve što je lijepo i dobro, treba da je i sam oduševljen, da mu iz riječi proizlazi neka toplina i žar, koji će ugrijati mlade duše. Samo što je od srca ide k srcu (...)“. Ili tema: Uzgoj značaja i religija; Odgoj za urednost i čistoću; Međusobni odnosi između odgojiteljica i utjecaj na djecu. Mogli bismo nizati još mnoge konkretne i korisne stvari. Spominjem samo dalekovidnost M. Klaudije: da bi se horizonti redovnica što više proširili, pisala je u više uršulinskih samostana okolnih zemalja, slala im upitnike o stanju škola, radostima, problemima, broju učenica, načinu rada (...). I na te dobivene odgovore sestre su davale svoje primjedbe što bi bilo dobro načiniti i u našim prilikama.

Zajednički je prihvaćen njezin prijedlog i odlučeno da će se za djevojčice viših razreda i za djevojke oformiti tako zvane Patronaže. Sastojale su se u tome da su nedjeljom poslije podne dolazile u samostan na druženje. M. Klaudiji je bilo silno važno biti zajedno, zajedno sve podijeliti, zajedno moliti, zajedno se zabaviti i razveseliti. Bili su u tim patronažama različiti sadržaji: literarni sastavci, pjevanje, sviranje, šale, izrada raznih predmeta. Tu se čak učilo krojiti i šivati, a što je bilo posebno korisno za one djevojke koje nisu imale prigode nastaviti škole. Zvalo ih se u samostan da ne troše vrijeme uludo, da ih se očuva od stranputica, da nešto lijepo nauče i dožive.

¹⁸ Usp. Dokumentirani životopis: O. Ante Katalinić, DI: *Klaudija svjedoči*, Zagreb, 1975.

Slika 9. Gđa Vjera Ostojić, fotografija 2018.

Autorica je osobno poznavala neke starije gospođe koje su se s radošću sjećale svojih školskih dana. Još je i sada pokoja živa, i one se jako paze. Kad već zbog visoke dobi ne mogu posjećivati jedna drugu, čuju se barem telefonom i jedna drugu hrabre. Tolike su izjavile da im je samostan bio drugi dom u koji su rado dolazile u svim radostima i poteškoćama. Jedna od njih je i gđa Vjera Ostojić, rođ. Pauković, dugogodišnja bibliotekarka u Varaždinu i majka petero djece.

ZAKLJUČAK

Svaka osoba, svaka obitelj i svaki narod imaju svoju ulogu u vidu stvaranja civiliziranog društva, civilizacije ljubav, kako je govorio sv. Ivan Pavao II. Škole su, barem bi trebale biti, mjesta gdje se oplemenjuje duh, duša i tijelo. Koliko imamo uvid u naše škole do 1945. godine, a dijeli nas od njihova zatvaranja do danas nekoliko desetljeća, utješna je činjenica da smo još mi poznavale učiteljice i profesorice koje su djelovale na tim školama, s udivljenjem možemo ustanoviti da su one uz obučavanje i odgoj doista bile rasadišta zajedništva, kulture mira, tolerancije, razumijevanja i pomaganja u svim smjerovima. Intelpekt učenica lijepo se razvijao te su mogle prihvatiti mnoge odgovorne zadaće u društvu, pogotovo

učenice koje su izabrale učiteljski poziv. U većini slučajeva ostale su u kontaktu sa svojim odgojiteljicama i često zahvaljivale za sve što su primile. Znale su da sestre stoje iza njih u svim njihovim životnim borbama, jer duhovni kontakt nije uglavnom bio prekinut.

Prema izjavama učenica živjele su u sigurnosti, pa i u časovima rata i nimalo lakog poraća, jer im je pogled na njihove učiteljice ulijevao mir i sigurnost. Istina, tada je bilo duboko vjersko ozračje i u obiteljima, što je pridonosilo smirenom sazrijevanju mladih osoba. Iz ocjena se vidi da su postizale vrlo dobre rezultate i kao takve mogle su se uključiti u svaki oblik društvenog života. Imale su sigurnost i pouzdanje u sebe, jer su se oslanjale na Boga u svim poteškoćama.

Današnje su varaždinske uršulinke presretne što im je omogućeno obnoviti nepravedno prekinuti rad 1945. godine. Sada nastavljaju djelovanje tamo gdje su prestale njihove predšasnice, na obrazovanju i na odgoju djece kako u vrtiću tako i u nanovo uspostavljenoj osnovnoj školi. Istina, u posve drugačijim uvjetima, ali odgojna načela utemeljena na vjeri, na svijesti o svom ljudskom dostojanstvu, na poštenju, radosti uvijek su suvremena i mogu oduševiti mlado biće da s povjerenjem gleda u budućnost. Redovnice se raduju da će opet generacije učenica i učenika opet spremni polaziti u život, ma kako se horizonti činili mračni. Imaju povjerenje da će i oni donositi novo svjetlo i raspršivati tamu.

LITERATURA

1. FRANZEN, August, *Pregled povijesti crkve*, KS i GK, Zagreb, 1970.
2. Dr. Josip BUTORAC – Dr. Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973.
3. ĐURAN, s. Klaudija, *Igrokazi u školama uršulinskog samostana u Varaždinu*, računalna obrada, Varaždin, 1998.
4. ĐURAN, s. Klaudija, *Doprinos uršulinskog samostana u Varaždinu za vrijeme Velikog rata 1914.-1918.*, HAZU, Zagreb-Varaždin, 2014, str. 481-496.
5. Internetski članci o stanju nakon Prvog svjetskog rata, posebno: Karađorđevići, Vidovdanski ustav, Diktatura, posljedice stvaranja Kraljevine Jugoslavije.
6. Dokumenti više i niže pučke djevojačke škole uršulinskoga samostana u Varaždinu za školske godine od 1918./19. do 1929./1930. iz fonda Školskog arhiva (razni dopisi Ministarstva, Gradskog poglavarstva, Nadbiskupije i odgovori).
7. Dokumenti o školama iz fonda Kućnog arhiva.
8. Samostanska kronika II, rukopis na njemačkom (do 1915.) i hrvatskom jeziku (do 1926. g.); III (od 1927. do 1930.).

9. SVALINA, s. Marija Assumpta – ĐURAN, s. Ana Klaudija, *Hrvatske uršulinke*, Varaždin, 1979.
10. Školska spomenica I, II.
11. Spisi M. Klaudije Boellein s obzirom na školu.
12. O. Ante KATALINIĆ, DI: *Klaudija svjedoči*, (dokumentirani životopis), Zagreb, 1975.

SAŽETAK

STANJE URŠULINSKE ŠKOLE U VARAŽDINU IZMEĐU 1918. I 1929. GODINE

Nakon završetka Velikog rata 1918. godine, život naroda nastavljen je u izmijenjenom obliku. Brojne su obitelji ostale bez hranitelja, neki su očevi obitelji ostali doživotni invalidi. Kao i uvijek, rat donosi bolesti, glad, siromaštvo svake vrste. Uršulinske učenice nisu bile pošteđene od svih tih nevolja, ali nisu bile pogođene do te mjere da bi im djetinjstvo i mladost bili uništeni. Siromašnim je učenicama s ljubavlju pomagalo Gradsko poglavarstvo i dobrotvorne ustanove, svećenici, škola, dodjelom besplatnih knjiga i pribora vezanog uz obrazovanje. Samostan je uvijek besplatno držao po nekoliko učenica u internatu da im se omogući obrazovanje i odgoj. Najsiromašnije su dobivale od dobročinitelja još odjeću i obuću, pa i hranu, a sve su one bile uključene u pomaganje još siromašnjijima od sebe. Istina, sada više nisu plele ni šivale odjevne predmete za ratnike, ali su davale kazališne predstave da sakupe novac u dobrotvorne svrhe. Uz te su se predstave družile, širile horizonte i privikavale se na lijepo i plemenito ponašanje, te su vježbale zajedništvo da kao odrasle, svaka na svom području, doprinose koliko mogu boljitku društva.

U novonastalim prilikama nove tvorevine Jugoslavije, učile su ljubiti svoj narod i poštovati druge. Unatoč pritiska jugoslavenstva i nesloge čak i među domaćim političarima, osjetile su na primjeru nastavnica kako ljubiti svoju Crkvu, dom i Domovinu. Ne možemo mimoći činjenicu da su učenice prve generacije učiteljske škole, jer su 1945. godine završile tu školu 'kod opatica koje su bile neprijatelji naroda', bile kažnjavane time da su dobivale najgora mjesta daleko od svoga kraja. Neke su se čak odrekle divne učiteljske službe iz poslušnosti savjesti, te su radile kao službenice, ali se nisu dale slomiti. Druge su, s velikom patnjom u duši, morale slušati naredbe komunističkog režima, no vršile su vjerske dužnosti u kojem drugom mjestu, ili su, dolaskom u mirovinu, nastojale nadoknaditi godine koje provodile prisilno udaljene od svoje vjere.

Uršulinske su škole formirale čvrste značaje, ali i duše vrlo osjetljive za potrebe bližnjega i stručne na svojem području, a uz to su svoja iskustva obilno primjenjivale u odgoju svoje djece.

Ključne riječi: niža pučka škola; viša djevojačka (od 1924. građanska); školski i izvanškolski programi; opća ekonomska kriza; česte nove naredbe od strane Beograda; prestanak hrvatske državnosti.

RÉSUMÉ

LA SITUATION DE L'ÉCOLE DES URSULINES À VARAŽDIN ENTRE LES ANNÉES 1918 ET 1929

Après la fin de la „Grande Guerre“, en 1918, la vie du peuple s'est déroulée dans une forme changée. De nombreuses familles sont restées sans père nourricier, les autres pères restèrent invalides pour toute leur vie. Comme toujours, la guerre apporte les maladies, la famine, la pauvreté de toute sorte. Les élèves des Ursulines n'étaient non plus épargnées de ces malheurs, pourtant, elles n'étaient pas atteintes en telle mesure que leur enfance ou la jeunesse en fussent ruinées. Les pauvres élèves étaient subventionnées de la part de la Ville, des institutions bienfaitantes, des aumôniers, et bien sûr, de la part de l'école. Dans l'internat il y avait toujours plusieurs pensionnaires reçues gratuitement pour aider leur enseignement et l'éducation. On donnait aux pauvres élèves des livres et tout le matériel scolaire nécessaire, et au plus pauvres en plus les vêtements et les chaussures, même la nourriture. Toutes, elles étaient incluses à aider au plus pauvres d'elles. Certes, elles ne tricotaient ni cousaient plus les différentes choses pour les soldats comme pendant la guerre, mais toutes faisaient des spectacles théâtraux merveilleux pour gagner l'argent pour des institutions bienfaitantes. En même temps, elles étaient ensemble faisant une bonne communion entre elles, en élargissant leurs horizons des nouvelles notions de tout ce qui est bon et beau, des belles manières, afin d'être dans l'avenir de bonnes citoyennes utiles à la société.

En des circonstance nouvelles de la nouvelle fondation de la Yougoslavie, elle apprenaient à aimer leur peuple et estimer les autres. Malgré les pressions du „yougoslavisme“ et discordance entre les politiciens du pays, elles sentaient de l'exemple de leurs institutrices ce que va dire aimer l'Eglise, le foyer et la Patrie. Nous voulons mentionner, en passant, que les élèves de la première génération de l'école normale, en 1945, pour punition d'avoir terminé cette école chez „les religieuses, ennemies du peuple“, recevaient les postes les pires, loin de leur pays natal. Il y en avait qui renonçaient à leur service merveilleux de l'institutrice pour obéir à leur conscience. Elles travaillaient comme employées, mais elles ne fléchissaient pas. Les autres, avec

une grande peine dans l'âme, ont dû obéir aux ordres du régime communiste, mais elles pratiquaient leurs devoirs religieux en d'autres villes, ou – arrivées en retraite – essayaient rattraper les années où elles étaient par force éloignées de Dieu.

Les écoles d'Ursulines formaient des caractères forts, et en même temps des âmes très sensibles pour les besoins des frères, compétentes dans leur domaine, en appliquant leurs propres expériences dans l'éducation de leurs enfants.

Les mots-clés: école primaire; école supérieure; programmes scolaires et extra-scolaires; crise économique générale; décrets multiples de Belgrade; perte des éléments constitutifs de l'Etat de Croatie (Royaume).

PRILIKE U KOTARU LUDBREG U PORATNIM GODINAMA (1918.-1925.)

Autor se u ovom članku osvrće na događaje u kotaru Ludbreg od završetka Velikog rata do 1925. godine. Dok je 1918. označila velike promjene u životu ljudi, od nestanka višestoljetne države, propasti veleposjeda i definitivnog nestanka zadnjih ostataka feudalnih odnosa, promjene u biološkoj strukturi stanovništva, epidemije bolesti, oružanih sukoba i nemira, 1925. označava početak novog razdoblja, ponovni napredak i razvoj ludbreškog društva. Tijekom ovih osam godina izmijenio se i sam izgled naselja Ludbreg, nastale su nove ulice, produžile se starije. Otvorene su nove tvrtke i obrti, s radom započela brojna društva i udruge građana. Prostorni aspekt rada odnosi se na predratni kotar Ludbreg, današnji grad Ludbreg i općine Martijanec, Veliki Bukovec, Mali Bukovec, Sveti Đurđ (u Varaždinskoj županiji), te dijelove općine Rasinja i Legrad (Koprivničko-križevačka županija). Iako današnje područje ludbreškog kotara administrativno usitnjeno na manje općine, naselja ludbreškog kotara i dalje gravitiraju Ludbregu. Informacije o prošlosti u razdoblju 1918.-1925. su manje dostupne, nego za prethodno ili kasnije razdoblje. Tijekom Prvog svjetskog rata mnoge su institucije i udruge prestale s radom ili su ga zamrznule pa nedostaju povijesni izvori. Velikim dijelom autor se oslanjao na objavljene radove Marije Winter, lokalne učiteljice, kroničarke i povjesničarke Ludbrega te dr. sc. Mire Kolar koja je u svojim radovima o Podravini redovito obuhvaćala ludbreški kraj. Tu su i varaždinske novine poput Volje naroda, Narodnog jedinstva, Hrvatskog prava, Hrvatskog jedinstva koje djelomično pružaju uvid u događaje 1918.-1925. Kao vrijedan povijesni izvor informacija poslužile su i matične knjige umrlih smještene u Matičnom uredu Ludbreg, djelomično u Državnom arhivu Varaždin.

1. UVOD

Kotar Ludbreg bio je jedan od osam kotara Varaždinske županije. Obuhvaćao je područje istočnog dijela Županije (16,4% površine), a činilo ga je šest upravnih općina: Ludbreg, Martijanec, Rasinja, Mali Bukovec, Đelekovec (ili Gjelekovec) te Ivanec Koprivnički. Potonja je formirana neposredno pred Prvi svjetski rat i počela je djelovati 1. siječnja 1913. godine. Devedeset naselja bilo je razasuto na površini od gotovo 400 km², od sela Vrbanovec i Slanja na zapadu, do Botova i Kunovca na istoku. Od Međimurja ga je odvajala rijeka Drava, a na jugu Kalničko gorje. Sjeverne padine s podkalničkim selima Rasinja, Veliki Poganec, Prkos i Ludbreški Ivanec isto su pripadala ludbreškom kotaru.

Prvi svjetski rat (1914.-1918.) itekako se odrazio na ludbreški kraj, život ljudi i gospodarstvo. Iako se u Podravini nisu vodili ratni sukobi, posljedice rata itekako su osjećale. Velik dio muškaraca u vitalnoj dobi unovačen je i poslan na bojište pa se već 1914., a posebno kasnijih godina itekako osjetio nedostatak radne snage u poljoprivredi. Podravski seljaci nisu bili ratnici i kao nedovoljno uvježbani vojnici pretrpili su ogromne gubitke. Postotak izginulih na istočnom, srbijanskom i sočanskom ratištu bio je velik. Od 800 mobiliziranih muškaraca iz ludbreške župe, 200 ih je poginulo na ratištima, 160 se vratilo kao osakaćeno, a 40 ih se smatralo nestalima.¹ Neki su se kućama vratili tek 1919. I drugdje su ljudski gubici bili veliki, iz Malog Bukovca je samo 1914. godine stradalo 14% unovačenih.²

Tokom rata pojavila se nestašica gotovo svih vrsta namirnica i prehrambenih proizvoda, posebno 1917. i 1918. Nedostajalo je obuće, odjeće, mesa, brašna, goriva, petroleja. Čak je nedostajalo i kože pa su seljaci, umjesto džonova na cipelama, stavljali drvene daščice. Vršene su i rekvizicije viškova poljoprivrednih proizvoda što je kod svih izazivalo ogorčenje, a posebno zadnjih godina rata kada je oskudica pogodila sva domaćinstva na širem području. Za potrebe vojske oduzimani su i konji s kolima bez kojih su seljaci teško mogli nastaviti s poljoprivrednim radovima.³

Prikupljana je novčana i robna pomoć za najugroženije stradalnike. Martijanečki vlastelin i bivši ban Pavao Rauch osobito se isticao povelikim novčanim iznosima za pomoć ratnim invalidima. Potkraj 1917. godine započinje humanitarna akcija – iz Istre, okolice Trsta, Dalmacije i Bosne dovedene su stotine djece koja nisu mogla biti prehranjena u svojim domovima. Dio djece smješten je i u ludbreški kotar. Kako je glad zahvatila i mnoge domaće obitelji, ta su djeca smještena većinom na veleposjede i među imućnije obitelji. U srpnju 1918. u kotar je

¹ Marija WINTER: *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, sv. 1, Koprivnica 2000., str. 127.

² Isto.

³ Milivoj DRETAR: „Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu“, *Podravski zbornik* 41, Koprivnica, 2015.

došlo 100 djece iz Trsta, a velik ih se dio smjestio na Rauchovu posjedu u Martijancu, dio kod Draškovića u Velikom Bukovcu, a dio kod baruna Inkey u Rasinji. Mnoge obitelji iz Đelekovca, Rasinje, Martijanca, Bukovca isto su primile djecu, od kojih su tu neka ostala čak i do 1920.⁴ Dobrovoljne akcije su se nastavljale i dalje – tako je na jednoj zabavi u Ludbregu za istarsku siročad sabrano po Mariji Kerstner svota od 1000 kruna.⁵

Sve do proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, situacija u kotaru Ludbreg bila je teška. Prilike su se smirile tek 1919. godine.

2. NEMIRNI ZAVRŠETAK 1918. GODINE

Tijekom 1918. ojačao je Zeleni kadar u Podravini, događali su se napadi na vlastelinstva i dvorce, na trgovine, skladišta i javne objekte. Kalničke su šume pružale odlično sklonište za vojne dezertere. I prije same kapitulacije Austro-Ugarske uslijedile su velike promjene. U listopadu je država gotovo već prestala funkcionirati i započelo je bezakonje kojemu je teško bilo stati na kraj. Vlast u Zagrebu preuzelo je Narodno vijeće koje će inicirati osamostaljenje hrvatskih zemalja od Austrije i Mađarske. 24. listopada 1918. osnovan je Odbor Narodnog vijeća za trgovište Ludbreg. Sačinjavalo ga je pet odbornika iz Ludbrega. Za predsjednika je izabran odvjetnik Gašo Somogy, dr. Bruno Steiner postao je poslovođa (tajnik), vođa Narodne straže veterinar Lujo Petričević, svi iz Ludbrega. Zadatak Odbora bio je da se obustave nezakonitosti i uvede red, da se narod smiri i informira, da se uz pomoć Narodne straže razoružaju pojedinci koji nemaju dozvole za oružje. Odbor je za nedjelju, 27. listopada, sazvao veliku manifestaciju kojoj je navodno prisustvovalo 2000 ljudi gdje su govorili odbornici dr. Blaž Ilijanić i dr. Bruno Steiner. U svojim su govorima pojasnili novonastalu situaciju u državi i stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. „(...) Govornik (Ilijanić) je bio nekoliko puta oduševljenim poklicima prekidan, a naročito kad je istaknuo, da je nadošao čas, kad će se oživotvoriti ideali troimenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba. Iza njega je uzeo riječ dr. Bruno Steiner, koji je burno pozdravljen upozorio prisutne, da sačuvaju u ovim velikim danima mir, da ne oštećuju tuđe vlasništvo; jer je to naša imovina pak što uništimo morat ćemo si opet svojim trudom sami podizati. Na to se oduševljen narod manifestirajući za ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda imena slovenačkog, hrvatskog i srpskog odaslao pozdrav Narodnom vijeću u Zagrebu“.⁶ Istog je dana došlo do proširenja Odbora za još 27 članova, a sad je tu uključeno i nekoliko seljaka iz okolice. Odbor se i kasnije proširivao. Počelo se i s

⁴ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ: „Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu“ u Podravina, vol. 6, Koprivnica, 2006.

⁵ Hrvatsko pravo, Varaždin, 4/1918.

⁶ Volja naroda, 19 / 1918., str. 2.

Situacija je postala kritična. Pljačkaši su okomili na omraženog baruna Rauha koji se sakrio u Varaždin. Nakon što su mu poharali dragocjenosti, pljačkaši su zapalili žitnicu u selu Hrastovljan. Izgorjelo je 2,5 vagona žita. Intervenirali su vojnici i tom je prilikom ubijen podstrekač nemira, mladi Jakob Biber (24), iz obližnje Hrženice.¹¹ Nemiri su potrajali i sljedećih dana o čemu svjedoči nekoliko telegrafskih poruka upućenih Odjelu za narodnu obranu. Iz Rasinje su izvijestili da Zeleni kadar obilazi krajem, dok je 1. 11. u Martijancu bilo teško stanje – kada-raši su napali selo tako da je čak i lokalna pošta napuštena.¹² U noći s 3. 11. dolazi do napada pripadnika Zelenog kadra na Ludbreg, iz smjera Selnika. Mještani su organizirali obranu naselja sa stražama i barikadama na prilazima mjestu. U oružanom sukobu koji je uslijedio, ranjeno je dvadesetak napadača. U obrani se istaknuo oružnički stražmeštar Janko Belošević.¹³ Barun Rauch uhapšen je krajem studenog 1918. i odveden u Zagreb. Optužen je za veleizdaju jer je bio protiv Svetozara Pribićevića. U zatvoru je Pavle Rauch ostao do Božića, a onda je interniran u kući svog brata Gejze u Kapucinskoj ulici. Tek je od veljače 1919. interniran u Martijancu gdje mu je dvorac u međuvremenu opljačkan, stoka razgrabljena, a oranice podijeljene.¹⁴

Pod geslom „Sloboda“, napadači su oštećivali državnu imovinu, razbijali željezničke vagone, provaljivali u državne urede i domove imućnijih. Na području Malog Bukovca odbijen je napad naoružane mase na načelnika općine Kuzmića i njegove prijatelje, trgovce Sterna i Weissa. Oni su već prije pretpostavili da će doći do napada na njih pa su angažirali oružnike da ih čuvaju od pljačke. Organizirali su i Narodnu stražu pa napad nije uspio. U napadu je jedan napadač poginuo, a osmero ih je ranjeno. To je izazvalo bijes u narodu pa su načelnik Kuzmić i njegovi prijatelji napustili mjesto pod okriljem vojske koja im je pomogla skloniti svu vrijedniju imovinu.¹⁵ Nakon ovih napada situacija se smirila.¹⁶ U zaštitu sela uključili su se i pojedinci, a selo Selnik čuvalo je društvo *Kršćanski mladići* pod proćelnikom Mijom Jelakovićem. On je u Zagrebu dobio 20 pušaka i 600 naboja municije za obranu Selnika, Sigeca i Slokovca, no to mu je oružje oduzeto od strane ludbreškog stražmeštra Ličanina zbog čega se Jelaković žalio Narodnom

¹¹ Marija WINTER: *Seljački nemiri u ludbreškom kotaru koncem 1. svjetskog rata 1918.*, rukopis.

¹² DRETAR, *Židovi u ludbreškom kraju*.

¹³ WINTER, *Seljački nemiri*, rukopis.

¹⁴ Mira KOLAR: *Razmišljanja o gospodarsko-društvenoj povijesti Ludbrega i ludbreške Podravine od 1918. do 1941. godine*, članak u rukopisu.

¹⁵ Isto kao 13.

¹⁶ U matici umrlih Sveti Đurđ (1915.-1940.) zabilježeno je još dvoje mrtvih u nemirima: Stjepan Rendić (33) iz Sesveta i Gjuro Magdalenić iz Komarnice (28). Pokopani su na mjesnom groblju u Svetom Đurđu.

vijeću u Zagreb. No, potrebe za posebnom intervencijom nije bilo jer je nakon toga zavlдало relativno mirno stanje.¹⁷

Slika 2. Raspelo podignuto u znak zahvalnosti za povratak vojnika Jambrušića iz Velikog rata (1918.), Slanje, foto M. Dretar

3. EPIDEMIJA ŠPANJOLSKE GRIPE

Tabela 1: Broj stanovnika u ludbreškom kraju¹⁸

Godina	kotar Ludbreg- stanovnici	općina Ludbreg - stanovnici
1910.	28 024	10 652
1921.	27 748	10 637
1931.	29 230	11 707

¹⁷ HDA, Narodno vijeće SHS, Z00668827, presnimka dokumenta.

¹⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju*, Ludbreg, (1984.), 259.

Izračunato prema M. Korenčiću, ustanovljeno je da je najviše žitelja živjelo u općini Ludbreg, a dvostruko manje u općini Martijanec. Prvi poslijeratni popis (1921.) ustanovio je manjak od 276 stanovnika 1921. godine. Najviše su izgubile općina Rasinja (-181) i Mali Bukovec (-98).

Epidemije zaraznih bolesti često su pogađale stanovništvo ludbreškog kraja.¹⁹ Zbog ratnih prilika (pojačane neishranjenosti, nestašica sve vrste robe, lijekova, pojačanog rada na imanjima), stanovništvo je postalo podložnije epidemijama koje su proširile iz okolice. Liječnička skrb bila je skromna i skupa. Djelovali su dr. Blaž Ilijanić, dr. Magdić te ranarnik Emanuel Kollay. U Ludbregu je postojala i ljekarna obitelji Kon. No, bolesti su svejedno odnosile živote ljudi svih dobi.

Najprije su se 1918. raširile zarazne crne koze, a krajem godine pojavila se jedna od najvećih poštasti u ljudskoj povijesti – influenza ili španjolska gripa. Epidemija zarasnog H1N1 virusa zahvatila je gotovo cijeli svijet. Bolest bi kod pacijenta započela povišenom temperaturom, bolovima u zglobovima, glavoboljom. Uskoro bi virus zahvatio cijelo tijelo pa je bolesnik počeo teško disati, puls se ubrzao, nastupilo bi krvarenje iz nosa ili kod kašlja, nastala bi opća malaksalost, a uskoro agonija i smrt.²⁰ Nejednom se dogodilo da se bolest brže proširila među djecom koja su i zajedno spavala pa je bilo kuća koje su izgubile više djece. U Ludbregu su prvi smrtni slučajevi zabilježeni 25. 9. 1918. kada su preminuli Josip Vidović iz Hrastovskog te Terezija Premec iz Vinograda. Oboje su bili u zreloj dobi. A onda je tokom listopada i studenog umrlo još tridesetak osoba svih dobi – od jednogodišnje djece do osamdesetgodišnjih staraca. Posljednja žrtva gripe bio je devetomjesečni Franjo Medjimorec iz Apatije koji je umro 28. 12. 1918. U roku od samo tri mjeseca umrlo je 80 ljudi, od toga čak 35 od španjolske gripe. Usporedbe radi, tokom cijele 1916. umrlo je 119 ljudi.²¹

U općini Martijanec stanje je bilo još gore. Tokom 1917. polovica umrlih bila je od griže koja se pojavila u srpnju, a prestala potkraj studenog, no povremeno se pojavljivala i tokom 1918. Najviše je zahvatila pučanstvo sela Hrastovljan, Čičkovina i Madaraševac. *Španjolka* je započela 16. listopada 1918. te je do kraja prosinca umrla 71 osoba, a od ostalih uzroka smrti njih 16. Najviše umrlih bilo je u Vrbanovcu, Slanju i Poljancu. Mladi Nikola Blažin iz Čičkovine zadnja je evidentirana osoba umrla od gripe (2. 1. 1919.).²²

Ni u općini Sveti Đurđ nije bilo bolje – tamo je potkraj 1917. godine 37 osoba umrlo od griže, najviše njih u Hrženici. Zatim se početkom 1918. pojavila bolest

¹⁹ WINTER, *Iz povijesti Ludbrega*, sv. 2, 191-200.

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_flu.

²¹ Matični ured Ludbreg, Matica umrlih Ludbreg 1909.-1944.

²² Matični ured Ludbreg, Matica umrlih Martijanec 1906.-1922.

crnih koza, a čak 50% (od 70 ukupno) umrlih bilo je od te bolesti. A onda je prvim danom listopada španjolska gripa otela prvu žrtvu – mladu trinaestogodišnju Magu Dovečer iz Struge. Do kraja godine umrlo je od te bolesti 76 osoba, što je oko 70% od svih umrlih.²³ Župnik Julio Bozetti zabilježio je rečenicu da su smrti bile tako nagle da je rijetko tko stigao primiti sakrament umirućih. Na bukovečkom području polovicu umrlih predstavljali su bolesnici od gripe. 12 njih umrlo je od te bolesti u Malom Bukovcu, a po 8 u Velikom Bukovcu, Kapeli i Selnici. Sporadičnih slučajeva smrti od španjolske gripe bilo je još do mjeseca studenog 1919.²⁴

4. POLITIČKE PRILIKE 1918.-1920.

Primitak vijesti o novoj državnoj tvorevini bio je dvojak. Dio ljudi bio je oduševljen trenutkom raskidanja stoljetnih veza s Austrijom i Ugarskom. Neprijateljstvo prema habsburškom caru bilo je izraženo još tijekom rata, češće među pravoslavnim pučanstvom. Bilo je i slučajeva gdje se radi krivo izgovorenih riječi završilo na robiji – takav je slučaj pravoslavnog seljaka Koste Popovića iz Segovine koji je osuđen na osam mjeseci teške robije jer je navodno „(...) izrazio želju da Srbi nadoladaju i da dođu u Ludbreg“.²⁵ Slično je prošao i Tomo Petrić iz Bolfana, isto pravoslavac, koji je navodno poticao seljake na mržnju prema rimokatolicima. Osuđen je na mjesec dana zatvora.²⁶ Bilo je i neobičnih situacija poput one gdje je Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Varaždinu od jalžabetske općine tražilo podatak ima li kuća prekrivenih crijepom u bojama srpske trobojnice.²⁷ Sada, nakon propasti Monarhije, ti su ljudi došli na svoje. Krajem studenog 1918. pristigli su i prvi odredi srpske vojske u ove krajeve. 18. studenoga 1918. jedan izviđački odred srpske konjice oko podneva je iz Ludbrega ušao u Varaždin. Na ulazu u grad srdačno ih je dočekalo više vojnika i časnika te građani koji su ih srdačno pozdravljali.²⁸ Među pristašama nove države bila su i trojica domaćih ljudi koji su bili dobrovoljci u Jugoslavenskom odredu u Rusiji. Za svoju su borbenost nagrađeni vlastelinskom zemljom, a zauzvrat su podržavali državni režim. Poslije su završili u četničkom pokretu, iako su bili Hrvati.²⁹

No, dok su s jedne strane pozdravljali novu državu, ludbreški župnik Bočkaj istovremeno je zapisao da je „(...) proglašenje slobode primio narod ovog kraja

²³ Matični ured Ludbreg, Matica umrlih Đurđ 1915.-1940.

²⁴ Državni arhiv Varaždin, fond 543, Matična knjiga umrlih župe Veliki Bukovec 1894.-1918.

²⁵ *Hrvatsko pravo*, 518/1914.

²⁶ *Hrvatsko pravo*, 115/1914.

²⁷ Damir HRELJA: *Općina Jalžabet*, Jalžabet, 2013., 95.

²⁸ *Volja naroda*, 23/1918., str. 4-5.

²⁹ WINTER: *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, 131-132.

neočekivano i vrlo rezervirano ne mogav se potpuno snać, poput bolesnika koji se nakon dugog i teškog sna probudi”.³⁰ Bilo je onih koji su naviknuti na veze s ostalim dijelovima bivše Monarhije, velik broj plemića, ali i građana držao je posjede s obje strane Drave koja je sada postala državnom granicom.³¹ Kako je u sastav nove države ušlo Međimurje, kotar Ludbreg pomaknut je s granice (osim Đelekovca). U Mali Bukovec pristigla je grupa srpskih pograničnih stražara pod zapovjedništvom nekog Laze Nikolića. Njegovo držanje prema domaćim ljudima opisao je lokalni kroničar Bakarić: „(...) Prema svojoj žučljivoj, naprasitoj, oholoj čudi, prema svom osornom i bezobraznom te tiranskom postupku s ljudima bio je strah i trepet mjesta i okolice. Nosio je o pojasu revolver, a u ruci i petkom i svetkom veliki pleteni korbač, pa bi čovjeka bilo ma gdje, bilo danju, bilo noću, i ma pred kim po miloj volji izbatinao po rukama, po nogama, po hrptu. A bilo mu je to lako činiti jer je kraj sebe neprestano imao svoje vojnike, Srbijance. Kada bi svezanog čovjeka batinao, ovi su to gledali, a kad bi odvezan, ovi bi vojnici u njega uperili puške i bodove, a Lazo bi uz viku i psovku batinao, a oni bi ga gurali i tjerali”.³² Bakarić nadalje opisuje divlju Nikolićevu čud te batinjanja u Legradu i Đelekovcu. Narod se smirio tek kada je Nikolić uhvaćen u krijumčarenju robe u Mađarsku te je nad njim otvorena istraga. O lošem postupku srpskih vojnika još se dugo pričalo te se koristilo kod prigovornja ujedinjenju sa Srbijom.

Političko razmišljanje ludbreškog pučanstva preklapalo se u najvećoj mjeri s Hrvatskom seljačkom strankom. Još od kada je Stjepan Radić 1908. po prvi puta izabran u Sabor upravo u ludbreškom kotaru, ovaj se kraj smatrao *Port Arthurom* HSS-a. Veliku podršku Radić je imao među uglednijim seljacima u Novom Selu, Župancu i ostalim selima.³³ Na izborima 1920. lista HSS-a dobila je 1301 glas, naprama 34 glasa ostalih šest lista. Zanimljivo da komunisti Slavka Kavurića nisu dobili ni glasa. Seljačka stranka pobjedila je i u općini Rasinja gdje je živjelo brojnije srpsko pučanstvo. Radić i HSS zadržali su veliku potporu u cijelom međuratnom razdoblju.³⁴ To se vidjelo i kod lokalnih izbora koji su se održali 30. ožujka 1924. za općinu Ludbreg. „(...) Kako je bilo predvidjeti, narod je listom izabrao za nove odbornike sve same pristaše HRSS. Izbor bijaše obavljen u potpunom redu”.³⁵

³⁰ Isto, 130.

³¹ Slučaj mlinara Andre Janija iz Luke koji je imao problema s pristupom vinogradu u Mađarskoj (*Narodno jedinstvo*, 16/1923, str. 3).

³² Isto kao 29, 130-131.

³³ Vlado MAĐARIĆ: „Revolucionarne tradicije i razvoj modernog naprednog i revolucionarnog pokreta u bivšem kotaru Ludbreg do 1941. godine“, u *Ludbreg*, monografija, Ludbreg, 1984., 284-285.

³⁴ WINTER, 132-133.

³⁵ *Hrvatsko jedinstvo*, 39/1924., str. 3.

Slika 3. Doček Stjepana Radića na glavnom ludbreškom trgu (1919.), priv. arhiv

Među političkim aktivistima ostalo je upamćeno i ime Stjepana Dojčića iz Ludbrega. Taj povratnik iz Amerike i bivši mitrovački zatvorenik, osuđen kao atentator na komesara Škrleca, otvoreno je ustao protiv agrarne reforme i prodaje vlastelinske zemlje seljacima. Ostao je upamćen kao agitator boljševičkih ideja i konfrotaciji s Radićevim seljaštvom. U tu je svrhu tiskao knjižicu *Tko je lopov? Stjepan Dojčić ili Stjepan Radić*. Stalno je bio među seljacima. 2. ožujka 1919. Dojčić okuplja veliku skupštinu na kojoj se okupilo 6.000 seljaka koji su protestirali protiv vladine socijalne politike, tražili oduzimanje plemićkih posjeda i kažnjavanje ratnih profitera. „Što može seljaštvo i radništvo i očekivati od takvih vlada i parlamenta? Ništa. Svijesno i pametno seljaštvo i radništvo znade da nema što od njih očekivati, a niti ono očekuje, već se je počelo sve više i više ufati od sebe i svoju solidarnost. I kada nebi bilo bajunete i mašinskih pušaka, već bi im odavno odzvonilo.“³⁶ Dojčić je bio sklon programu Komunističke stranke. Nakon što se zauzimao za od žandara pretučene seljake, osuđen je na dva mjeseca zatvora. Potom se vratio u Sjedinjene Američke Države gdje je nastavio sa propagiranjem svojih revolucionarnih ideja među hrvatskim iseljenicima.³⁷

³⁶ Ivan ČIZMIĆ: „Stjepan Dojčić, atentator na komesara Ivana Škerleca 1913.“, u *Ludbreg*, 1984., str. 500.

³⁷ Isto.

5. GOSPODARSKE PRILIKE³⁸

Slika 4. Prvi ludbreški autobus hotelijera Viktora Fizira, priv. arhiv

Ratne godine ujedno su i posljednje godine veleposjeda na širem ludbreškom području jer nakon 1918. započinje njihova propast. 1914. godine umire knez Edmund Batthyany s kojim izumire palatinska loza te velikaške obitelji. Još je u vrijeme njegova oca Geze, veleposjed Ludbreg davan u zakup. Novi gospodari bili su tvrtka Kartsak i Eugen Riedl koji više ne gospodare tako dobro. Edmundov nasljednik, grof Ladislav Bathhyany-Strattman, bio je posljednji službeni vlasnik veleposjeda – po raspadu Austro-Ugarske prodaje ovaj veleposjed i ta obitelj, nakon više od dva stoljeća, zauvijek prestaje biti povezana s Ludbregom.

Radi raspodjele zemlje, osnovani su agrarni odbori koji su počeli po svojoj volji dijeliti polja, livade i zasađene oranice. Vlasnicima veleposjeda ustanovljen je maksimum, tek kasnije dobili su slabija zemljišta, lošije puteve i slično. Iako su Inkeyevi i Rauchovi imali naše državljanstvo, postalo je očito da je njihova održivost na veleposjedima nemoguća, pa je i barun Rauch odselio u Zagreb. Ono što je ostalo od posjeda u Martijancu, preuzeli su zet Vuk pl. Vučetić i kći

³⁸ Odlomak većim djelom zasnovan na tekstu iz članka Mire KOLAR: *Razmišljanja o gospodarsko-društvenoj povijesti Ludbrega i ludbreške Podravine od 1918. do 1941. godine* (neobjavljen rukopis).

Elizabeta. Kroz agrarnu reformu posjedi više nisu mogli normalno funkcionirati. Sezonski poljoprivredni radnici nisu htjeli raditi na posjedu za male nadnice, pa nisu imali čime ni platiti najamnu snagu za obradu zemlje. Župnici su također ostali bez zemlje koja su pripadala crkvenoj župi. Veleposjednicima je oduzeta većina posjeda, a ono što im je tada bilo dodijeljeno počeli su prodavati kako bi preživjeli. Ratarska proizvodnja podbacuje i mnogo je manja u odnosu na prijeratno vrijeme.

Posjednici Ludbrega knezovi Batthyany dočekali su 1915. s posjedom od 9.332 jutra³⁹ i bili su u dobrim odnosima sa seljacima, ali su rijetko živjeli u Ludbregu. Budući da nasljednici nisu bili državljani nove države, zemlje veleposjeda u zakupu Riedla 1919. pale su pod upravu države. Oko 6.000 jutara zemlje došlo je u ruke seljacima po dosta visokim cijenama, posredstvom velike zagrebačke tvrtke "Braća Berger, trgovina drvom d. d." koja je posjede kupljene od vlasnika rasparcelirala i zemlju rasprodala seljacima. Na bivšem posjedu nastale su i nove tri ulice, a nestao je i nekad prekrasan perivoj. Seljaci su raspoloživu zemlju kupovali po dosta visokim cijenama, te su se mnogi morali zadužiti kod banaka radi kupnje zemlje. Oranice, dvorac i gospodarske zgrade dane su u zakup Lajošu Gajeru, a preostale šume su dane u zakup tvrtki "Kartsak" (Karton Sack). Tako je upravo u ovoj zadnjoj fazi veleposjed devastiran, a dvorac više nije čuvan kao povijesna baština.

Veleposjed u Martijancu ušao je u agrarnu reformu s površinom od 787 jutara, a vlasniku je ostavljeno 490 jutara. Ta zemlja nije bila samo u ludbreškom kotaru, već i u Crikvenici i drugdje, jer su vlasti kako bi dobile pravo na oduzeće što veće površine nastojale objediniti sve posjede istog vlasnika.⁴⁰ Poslije rata Rauchov mlin „Sv. Martin“ dobio je ime „Nevenka d. d.“. Unutarnji članovi bili su Vuk pl. Vuchetić i mlinar Franjo Šoš iz Martijanca. Vanjski članovi bili su Pavao Rauch, s ulogom od 200.000 kruna, Marija pl. Jellachich, posjednica iz Zagreba s 50.000 kruna i Stjepan pl. Vučetić, pukovnik u miru sa 10.000 kruna.⁴¹ Zbog netrpeljivosti seljaka prema bivšem banu, mlin je jedva omogućio preživljavanje obitelji Vučetić koja se smjestila u maloj kući kraj dvorca, jer u hladnom i velikom dvorcu bez velikih prihoda nije bilo moguće živjeti. Kad je zapaljena velika žitnica i sijeno u Hrastovljanu, stoka se nije imala čime hraniti.⁴² Bio je to kraj moderne Rauchove farme simentalskih goveda. Pavle Rauch se povlači u svoju vilu u Crikvenici, a kćerka Elizabeta i zet Vuk Vučetić Brinjski nastanili su se u maloj

³⁹ Zdenka ŠIMONIĆ-BOBETKO: *Agrarna reforma i kolonizacija 1918.-1941.*, Zagreb, 2000., 206.

⁴⁰ Z. ŠIMONIĆ-BOBETKO, 2, n. dj., 409.

⁴¹ Državni arhiv u Zagrebu, Trg. obrt. komora, registar br. 40113. Mlin je upisan u registar 7. X. 1921.

⁴² WINTER, *Iz povijesti Ludbrega*, 1, 128.

gospodarskoj kući kraj dvorca u Martijancu, te jedva preživljavaju ušuirom od mlina. Pavle Rauch umire 1933. U Martijancu je 1921. osnovana agrarna zajednica u čijoj su upravi bili Blaž Jakopce, Lovro Vuk, Lovro Valdec i Dragutin Sokac iz Križovljana.⁴³ Ova zajednica, kao i druge agrarne zajednice, nastoji zajedničkim radom olakšati ekonomsko i kulturno stanje svojih članova, osobito onih koji su agrarnom reformom dobili zemlju.

Slika 5. Mlin u Martijancu, 1922., priv. arhiv

Imanje Inkeyevih u Rasinji, bilo je najveće u čitavoj regiji, ali se već prije 1918. počelo rasprodavati jer su vlasnici loše gospodarili dobrom. Baruni Inkeyi sagradili su tu novi dvor, a staru su tvrđavu 1930. prodali vlasniku rudnika Takaču.⁴⁴ U agrarnu reformu ušli su s posjedom od 4650 jutara. Posjedu su pripadale i već prodane zemlje, kao i zemlje neupotrebljive za obradu i 1604 jutara šuma, pa je nakon oduzeća 2400 jutara vlasniku ostalo vrlo malo zemlje.⁴⁵ Udaljavanje vodećeg člana obitelji od rada na zemlji i zaduživanje nije omogućilo prelazak na raci-

⁴³ Državni arhiv u Zagrebu, TOK, sudb. stol Varaždin, registri d. d. i zadruga, br. 40115, str. 25.

⁴⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Đuro i Tomo Takač iz Rasinje i revolucionarni radnički pokret", *Po-dravski zbornik*, Koprivnica, 1985., 48-55.

⁴⁵ Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, 2, n. dj., 301-313. Vlasnici su se borili za supermaksimum, ali su i agrarni interesenti bili sve agresivniji i konačno je dobro toliko smanjeno da su vlasnice Gabriela i Ludmila još mogle samo životariti nakon što se Mirko Inkey ubio.

onalno poslovanje poslije Prvoga svjetskog rata, osobito kada su seljaci u proljeće 1919. zaposjeli najbolje, već zasađene oranice, te su vlasnici ostali bez sredstava za preživljavanje. Radikalna agrarna reforma ostavila je vlasnicima slaborodnu zemlju od koje nisu mogli živjeti. Mirko je počinio samoubojstvo zapavši u dugove, a majka i sestra su vrlo skromno živjele u omanjoj kući kraj dvorca, preživjevši i Drugi svjetski rat.

Posjed Draškovića imao je 1919. po gruntovnici 36.535 jutara. Iako je prvotno predloženo za eksproprijaciju 10.452 jutara, oduzeto im je oko 756 jutara na raznim mjestima. Posjed u Velikom i Malom Bukovcu ostao je gotovo neokrnjen.⁴⁶ Uz mlin su podignute pilana, ciglana i tvornicu žeste koja je poslije 1920. morala biti zatvorena vladinom odredbom. Pavle Drašković, agronom, navodnio je zemlju izgradnjom kanala vodeći gospodarstvo racionalno, pa se zato i održao kao jedini plemićki veleposjed na tom području.

Veleposjed Branka i Stanka Toplaka u Kapeli-Dubovici bilo je među manjima. Budući da su Toplakovi sudjelovali u ratu kao solunski dobrovoljci, dobili su maksimalne povlastice u zadržavanju svojeg imanja. Iako politički privilegirani, vlasnici su sami uništili posjed zaduživši se za 250.000 dinara kod Privilegirane agrarne banke, te su poslije 1932. počeli prodavati dijelove zemlje.⁴⁷

No, ni nadarenici sa zemljom nisu dobro prošli. Dobili su premalo zemlje, a iscrpljivanjem te zemlje kroz više godina bez negnojenja ostajali su bez ičega, te su morali odlaziti u gradove na rad ili se potpuno iseliti. Seljak je uskoro shvatio da agrarnom reformom nije dobio ništa i da mu je u međuratnom razdoblju lošije nego prije, kada je mogao računati da će mu u nevolji pomoći župnik ili veleposjednik. Strani kapital nije htio ulaziti u ovako nesigurno i od željeznice udaljeno područje, stoga je industrijalizacija izostala, a ono što je postojalo do 1918., sada je prestajalo s radom. Tako su brojni mlinovi i pilane prestali raditi, a špekulacijom u Koprivnici likvidirane su i velike tvornice Uljara i Danica, tvornica gnojiva, te se bezzemljaši više nisu imali gdje zaposliti. Započinje ponovno traženje posla u inozemstvu, što je do Drugog svjetskog rata poprimilo doista velike razmjere. Na to svakako utječe i blizina granice, ali i gotovo potpuna propast veleposjeda kroz agrarnu reformu.

Iako ni prije rata gospodarske prilike nisu bile posebno povoljne, ratom se pogasila gotovo svaka ekonomska inicijativa. 1917. raspuštena je zbog ratnih prilika vjeresijska udruga Ivana Prijatelja pa je dostupnost novca otežana.⁴⁸ Zbog

⁴⁶ Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija*, 2, n. dj., 247-248.

⁴⁷ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike*, 265.

⁴⁸ WINTER, M.: „Kulturno-prosvjetna društva u Ludbregu i okolici“, u Ludbreg, 1984., 444.

nedostatka radne snage, mnoga su polja ostala neobrađena. U nekim je krajevima intervenirala lokalna samouprava pa je tako grupa kolonista iz Varaždina i Ludbrega usmjerena prema Orehovici gdje su pomagali u obradi polja.⁴⁹ U okolicu Ludbrega došla je povećana grupa srpskih i ruskih zarobljenika. Dio njih bio je smješten u ludbreškom mlinu i zgradama na vlastelinstvima. Zarobljenici su bili uključeni u sve poljoprivredne poslove na vlastelinstvima.

Gospodarstvo je ipak nastavilo nekim svojim tokom, ujesen 1917. na području Ludbrega niknule su dvije privredne inicijative – Ludbreška tvornica crijeva i glinene robe te Sredotočna pecara žeste. Iste su upisane u Trgovački registar u Varaždinu. Tvornica crijeva je nastavila s proizvodnjom i poslije rata te je proširila svoju djelatnost.⁵⁰ Iste je godine osnovano Gospodarsko društvo u Rasinji koje je započelo s djelovanjem tek nakon rata. U dvadesetima započinje gospodarski oporavak, jačaju sajmovi u Ludbregu, 1922. Ludbreg je središte konjogojstva Varaždinske županije.⁵¹ Vraća se sve više povratnika iz Amerike. Broj članova Saveza hrvatskih sindikata narastao je do 120. Uvodi se i autobusna linija između Ludbrega i Varaždina.⁵² Gospodarstvo koje je počivalo na poljoprivredi jačalo je sve do Velike gospodarske krize 1929.

DRUŠTVENI ŽIVOT

Za vrijeme rata, zbog odlaska muškaraca na bojišta, mnoga su društva i udruge gotovo prestale s radom. Vatrogasci više nisu organizirali svoja poznata druženja, već su se okupljali samo prilikom požara. Nakon rata dolazi do obnove rada društava. Do 1918. vatrogasna su društva već postojala u Ludbregu te u osam sela, a u razdoblju 1918.-1926. osnovana su dobrovoljna vatrogasna društva u Hrastovskom (1923.), Slokovcu i Svetom Petru (1926.). Vatrogasci su osim predanog rada na zaštiti od požara okupljali veći broj osoba kod proštenja, seoskih zabava, humanitarnih akcija, sprovoda itd.⁵³

⁴⁹ *Hrvatsko pravo*, Varaždin, 21/1915.

⁵⁰ *Hrvatsko pravo*, Varaždin, 40/1917.

⁵¹ *Narodno jedinstvo*, 22/1922, str. 4.

⁵² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike*, 266.

⁵³ WINTER, *Iz povijesti Ludbrega*, sv. 2, 260-261.

Slika 6. DVD Mali Bukovec 1923., priv. arhiv

U Ludbregu je Hrvatska pučka knjižnica i čitaonica obustavila svoj rad. Po završetku rata, u siječnju 1919. nastavlja sa svojim djelovanjem. 1920.-22. u selu Duga Rijeka, oko 10 km južno od Ludbrega učiteljela je Bela Krleža, a s njom je povremeno živio i suprug Miroslav. Među kalničkim brežuljcima i šumama napisao je znameniti *Vučjak*. Pričalo se da se često spuštao do Steinerove gostione u središtu Ludbrega i do pošte odakle je slao svoje debele spise u zagrebački HNK.⁵⁴ Trgovac tekstilom Rudolf Appler bio je dugogodišnji predsjednik Kulturno-prosvjetnog društva u Ludbregu, osnovanog 1922. godine sa zadaćom pomaganja i usklađivanja kulturnih i prosvjetnih organizacija. Rad je obnovio i Mješoviti pjevački zbor „Podravina“ koji je 1923. priredio velebni koncert zajedno s zborovima iz Kuzminca, Varaždina i Koprivnice.⁵⁵ Idućih godina osnovana su pjevačka društva u Poljancu, Martijancu i Svetom Đurđu. U Ludbregu su djelovali Salonski orkestar te Diletantsko glumačko društvo, organizirani su plesni tečajevi i glazbena škola.⁵⁶

⁵⁴ Mladen KERSTNER: „Miroslav Krleža i naši krajevi“, *Ludbreg*, Ludbreg, 1984., 491-492.

⁵⁵ *Narodno jedinstvo*, 31/1923, str. 3.

⁵⁶ Winter, *Iz povijesti Ludbrega*, sv. 2, 261-298.

Slika 7. Salonski orkestar u Ludbregu, oko 1923. priv. arhiv

Slika 8. Teniski klub u Ludbregu, oko 1922., priv. arhiv

Godine 1919. mladež osniva Športski klub s nogometnom, plesnom, biciklističkom i hrvачkom sekcijom. Pet godina kasnije osnovan je i Hrvatski sokol s muškom i ženskom grupom. Prvi starosta bio je hoteljer Viktor Fizir, a predsjednik Ljudevit Vrančić, bankarski činovnik.⁵⁷ Članstvo među mladeži bilo je gotovo pa obavezno. Vježbalište je bilo u nekadašnjoj velikoj plesnoj dvorani dvorca Batthyany. Mladež je često nastupala na sokolskim sletovima u okolici. Ludbreški trgovac Zlatko Weinrebe bio je jedan od suosnivača i nogometaša NK Podravina. Prva međuklupska nogometna utakmica odigrana je 1919., između koprivničkog i ludbreškog kluba. Nedugo poslije osnovan je i Teniski klub. Židovi su bili najbrojniji igrači, a igralište se nalazilo podno sinagoge, uz kanal rijeke Bednje. U Teniski su se klub učlanjivali većinom članovi elite i intelektualci pa je Klub ostao zatvoren za šire slojeve.

U međuratnom razdoblju napredovalo je i školstvo. Povećao se broj polaznika škola, iako je nastava ponegdje kasnila zbog sudjelovanja djece u poljoprivrednim radovima. Kako su se u nekim školama pojavile zaraze poput trahoma, šarlaha, malarije i tuberkuloze, započela su organizirana cjepljenja učenika u školama.⁵⁸ U školi u Svetom Đurđu radio je nakon Prvog svjetskog rata učitelj Zlatko Špoljar, pedagog, skladatelj, pisac, melograf. U razdoblju od 1919. do kraja 1924. pokreće niz autorskih i izdavačkih pothvata, od pjesmarica namijenjenih nastavi, prijevoda iz svjetske dječje književnosti, izdanja vlastitih priča za djecu, literature o narodnom melosu Podravine. U suradnji s izvrstnim ilustratorom Jurajem Potočnjakom pokrenuo je školski list „Čarobno vrelo“ koje je postiglo veliku popularnost u hrvatskim školama.⁵⁹ Prvog listopada 1922. počela je s radom Viša pučka škola u Ludbregu i to za 5. razred. Ravnajući učitelj bio je Nikola Miškulin.⁶⁰

U ljeto 1925. organizirana je svečana proslava tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva, novine navode da takvu proslavu Ludbrežani još nisu vidjeli: „Dne 25. i 26. o. mj. slavili su Ludbrežani i okolica pod vodstvom domaćeg hrv. Sokola tisućgodišnjicu hrv. kraljevstva. Tom prilikom pošli su iz Varaždina pješački i konjački Sokol, a došao je i hrv. Sokol iz Ludbrega i Varažd. Toplica. Dana 25. uvečer, uza svu kišu i nevrijeme, Ludbrežani su dostojno slavili bakljadom i glazbom. Sutradan sva su ludbreška društva, seoske organizacije i seoska vatrogasna te pjevačka društva stigla u Ludbreg i smjestila se kod ulaza u mjesto na cesti Lud-

⁵⁷ VRTULEK, Franjo: *Ludbreg*, novo štivo, Ludbreg 2005, 75-78.

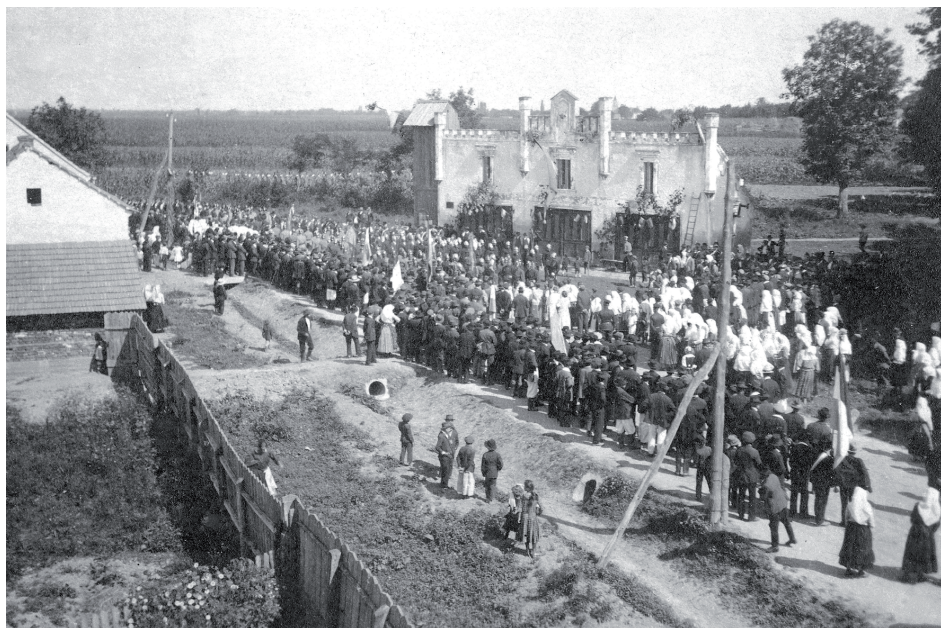
⁵⁸ VRTULEK, Franjo: *Sesvete Ludbreške*, Ludbreg 2006., str. 35.

⁵⁹ MANOJLOVIĆ, Zorica: „Podravina u rukopisnoj ostavštini Zlatka Špolara“, *Podravski zbornik 44*, Koprivnica, 2018., str. 115-126.

⁶⁰ *Narodno jedinstvo*, 6/1921, str. 4.

breg-Varaždin, da dočekaju hrv. Sokole iz Varaždina. Čim su ovi stigli, pozdravljeni su bili gruvanjem mužara i bratskom dobrodošlicom od domaćeg staroste. Svrstala se je ogromna povorka, predvođena sa mnoštvo seoskih glazba, kao i vrlo dobrom legradskom glazbom. Mjesto je bilo divno iskićeno zelenilom i zastavama, a po ulicama bili su dignuti mnogobrojni slavoluci. Povorka je došla do trga, gdje se je svrstila, nakon čega je Dr. Uršić pozdravio sve prisutne ocrtavši u kratko značenje ove proslave, kao i našu prošlost punu patnja i muka, ali slavno jer kao narod i država živimo, dok u nama živi hrv. nacionalna svijest. Nakon pozdrava, služio je tamošnji kapelan svečanu službu božju pod otvorenim nebom na trgu. Poslije mise slijedila je posveta spomen-lipe, a nakon toga propovijed istarskog izbjeglice, dobrog Hrvata, našeg svećenika, koji je dirljivim riječima pozdravio sav kršćanski puk i pridošle Sokole, stavljajući im na srce dobrobit i spas hrvatske domovine. Govor Dra. Uršića bio je popraćen skladnim pjevanjem mjestnog zbora ludbreškog pjevačkog društva Podravina, a propovijed svećenika vrlo lijepim pjevanjem Hrvatskoj po seljačkom pjevačkom društvu iz Kuzminca. Ovo je pjevačko društvo uopće pokazalo toliku spremu u pjevanju, toliko znanja i tehniku, da su svi ostali zapanjeni nad uspjehom rada tog seljačkog pjevačkog zbora. Poslije podne bila je javna vježba hrv. Sokola iz Ludbrega, Varaždina i Varažd. Toplica koja je vrlo lijepo uspjelo. Nastupili su članovi i članice u prostim saveznim vježbama, te varažd. gimnazijski pomladak sa skupinama. Var. prednjaci vježbali su ruče i preču. Nakon nastupa pješaka, došli su konjanici, koji su obavili figurativno gašenje, na tvrdom terenu, uslijed česa nije ova vježba mogla biti potpuna. One točke, koje su se mogle izvesti, izvedena su najvećom točnošću. Poslije javne vježbe obdržavala se vrlo uspješna pučka zabava, na kojoj su varaždinske Hrvatice uspješno prikazivale od Dr. Smrekara „Na Duvanjskom polju“. Zabava je protekla u oduševljenju. Vanjski Sokoli i vanjska društva otišla su iz Ludbrega oko 10 sati u noći, nekoja i kasnije, dok su domaći ostali, da se veseloj zabavi sjete kod stola i razgovora lijepe proslave (...).⁶¹

⁶¹ *Narodno jedinstvo*, 11/1925, str. 1. (Pritom se zbio i incident kada je netko namazao kuću obrtnika Mađarića).

Slika 9. Svečana proslava 1925. u Ludbregu, priv. arhiv

Slika 10. Svečana proslava u Ludbregu 1925., razglednica, vl. M. Dretar

Ova proslava kod Ludbrežana je itekako ostala upamćena, a prigodno zasađena lipa i danas krasi središnji Trg Svetog Trojstva u centru Ludbrega.

ZAKLJUČAK

Prvi svjetski rat ostavio je velike posljedice na život ljudi u cijeloj Europi, ali i u kotaru Ludbreg. Unatoč poduzetim povijesnim istraživanjima, velik dio građe do danas je ostao nedostupan. U Ludbregu se ne nalazi nijedno spomen obilježje žrtvama rata, kao ni koletarnim žrtvama. Poslije rata okolnosti su se toliko promijenile da i svjetska historiografija označava to prijelazom u moderno doba ljudske povijesti. Slična se situacija dogodila u kotaru Ludbreg koji se poslije rata teritorijalno smanjio, a društvene i gospodarske prilike umnogome izmjenile.

Ludbreg se našao u novoj državi, nestalo je velikaša i njihovih veleposjeda, seljaci su djelomično dobili zemlju i šume, počela su se širiti naselja, promijenilo se mnogo toga u društvenom životu Ludbrega i okolice. Ljudi su se privikavali životu bez grofova i knezova, nadničarenja na plemićkim i crkvenim posjedima. Nestanak veleposjeda došao je pre naglo, prodaja i podjela zemlje uzrokovala je nesuglasice još nekoliko godina nakon toga. Tragedija *Velikog rata* polako je zaboravljena, a stanovnici ludbreškog kotara svoje su brige posvetili poljoprivredi, obrtima, zdravstvenim i obrazovnim prilikama. Početak dvadesetih obilježio je polaki oporavak gospodarstva, rast broja stanovnika, prometno povezivanje. Razvoj će ugroziti tek Velika gospodarska kriza početkom 1930-ih. Iako davna želja, željeznička pruga Koprivnica-Varaždin koja bi spojila ludbreški kraj i omogućila bolji plasman seoskih dobara, ostvarena je tek 1938. godine, uoči Drugog svjetskog rata. Dvadesete godine donose promjene u političkom shvaćanju, u Ludbregu Hrvatska seljačka stranka neupitno ima najviše pristaša, a Stjepan Radić rado je viđen gost među Ludbrežanima.

Stanovništvo nije odahnulo poslije ovog rata, dvadesetak godina kasnije uslijedio je još gori sukob koji je zahvatio i Podravinu i ostavio neizbrisive posljedice.

LITERATURA

1. Marija WINTER: *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, sv. 1, Koprivnica 2000.
2. Milivoj DRETAR: „Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu“, *Podravski zbornik 41*, Koprivnica, 2015.
3. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ: „Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu“ u *Podravina*, vol. 6, Koprivnica, 2006.
4. Hrvatsko pravo, Varaždin, 4/1918.
5. Volja naroda, 19 / 1918.

6. Hrvatski državni arhiv (HDA), Narodno vijeće SHS, Z00668829, presnimka dokumenta.
7. Volja naroda, 26 / 1918.
8. Milivoj DRETAR: *Židovi u ludbreškom kraju: povijesno-demografski prilozi*, Ludbreg, 2010., 113.
9. Marija WINTER: *Seljački nemiri u ludbreškom kotaru koncem 1. svjetskog rata 1918.*, rukopis.
10. Mira KOLAR: *Razmišljanja o gospodarsko-društvenoj povijesti Ludbrega i ludbreške Podravine od 1918. do 1941. godine*, članak u rukopisu.
11. HDA, Narodno vijeće SHS, Z00668827, presnimka dokumenta.
12. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju*, Ludbreg, (1984.), 259.
13. WINTER, *Iz povijesti Ludbrega*, sv. 2.
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_flu.
15. Matični ured Ludbreg, Matica umrlih Ludbreg 1909.-1944.
16. Matični ured Ludbreg, Matica umrlih Martijanec 1906.-1922.
17. Matični ured Ludbreg, Matica umrlih Đurđ 1915.-1940.
18. Državni arhiv Varaždin, fond 543, Matična knjiga umrlih župe Veliki Bukovec 1894.-1918.
19. *Hrvatsko pravo*, 518/1914.
20. *Hrvatsko pravo*, 115/1914.
21. Damir HRELJA: *Općina Jalžabet*, Jalžabet, 2013.
22. *Volja naroda*, 23/1918.
23. Vlado MAĐARIĆ: „Revolucionarne tradicije i razvoj modernog naprednog i revolucionarnog pokreta u bivšem kotaru Ludbreg do 1941. godine“, u *Ludbreg*, monografija, Ludbreg, 1984.
24. *Hrvatsko jedinstvo*, 39/1924.
25. Ivan ČIZMIĆ: „Stjepan Dojčić, atentator na komesara Ivana Skerleca 1913.“, u *Ludbreg*, 1984., str. 500.
26. Zdenka ŠIMONIĆ-BOBETKO: *Agrarna reforma i kolonizacija 1918.-1941.*, Zagreb, 2000., 206.
27. Državni arhiv u Zagrebu, Trg. obrt. komora, registar br. 40113. Mlin je upisan u registar 7. X. 1921.
28. Državni arhiv u Zagrebu, TOK, sudb. stol Varaždin, registri d. d. i zadruga, br. 40115, str. 25.
29. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Đuro i Tomo Takač iz Rasinje i revolucionarni radnički pokret“.

30. *Podravski zbornik*, Koprivnica, 1985.
31. Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija*, 2.
32. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike*.
33. WINTER, M.: „Kulturno-prosvjetna društva u Ludbregu i okolici“, u *Ludbreg*, 1984.
34. *Hrvatsko pravo*, Varaždin, 21/1915.
35. *Hrvatsko pravo*, Varaždin, 40/1917.
36. *Narodno jedinstvo*, 22/1922, str. 4.
37. Mladen KERSTNER: „Miroslav Krleža i naši krajevi“, *Ludbreg*, Ludbreg, 1984.
38. *Narodno jedinstvo*, 31/1923.
39. VRTULEK, Franjo: *Ludbreg*, novo štivo, Ludbreg 2005.
40. VRTULEK, Franjo: *Sesvete Ludbreške*, Ludbreg 2006.
41. MANOJLOVIĆ, Zorica: „Podravina u rukopisnoj ostavštini Zlatka Špolara“, *Podravski zbornik* 44, Koprivnica, 2018.
42. *Narodno jedinstvo*, 6/1921.
43. *Narodno jedinstvo*, 11/1925, str. 1. (Pritom se zbilo i incident kada je netko namazao kuću obrtnika Mađarića).

SAŽETAK

PRILIKE U KOTARU LUDBREG U PORATNIM GODINAMA (1918.-1925.)

Kotar Ludbreg zauzimao je prostor istočnog dijela Varaždinske županije s Ludbregom kao najvećim centrom tog područja. Tu se nalazilo nekoliko većih veleposjeda poput Batthyanyeva u Ludbregu, Inkeyova u Rasinji i Draškovićev u Bukovcu koji su bili temelj gospodarskog razvoja sve do 1914. godine. Veliki rat (1914.-1918.) prouzrokovao je mnoge probleme poput novačenja muškaraca i odlazak na ratište, odumiranje rada mnogih udruženja i društava, društveno i gospodarsko nazadovanje u cijelom kotaru. Osim velikih ratnih gubitaka, potkraj 1918. proširila se epidemija španjolske gripe koja je odnijela nekoliko stotina žrtava, posebno djece i starijih. Nestankom Austro-Ugarskog Carstva započelo je razdoblje bezvlašća i nasilja. U kalničkim šumama oko Ludbrega skrivali su se vojni bjegunci znani kao Zeleni kadar. Napadali su veleposjede i dvorce, skladišta i trgovine. Mnoge su trgovine židovskih vlasnika bile demolirane i opljačkane. Tek vojnom intervencijom i smrću nekolicine pobunjenika stanje se primirilo. Neki su plemići napustili Hrvatsku, dok su drugi prihvatili nov državu Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Barun Rauch uhapšen je i pritvoren tijekom nekoliko mjeseci za koje su vrijeme seljaci poharali njegovo imanje. On je umro nekoliko godina iza toga. Svi su veleposjedi propali, a zemlja se dijelila i prodavala seljacima. Trebalo je nekoliko godina da se gospodarstvo oporavi i da se trgovina ponovno uspostavi. Još prije Prvog svjetskog rata, stanovnici kotara Ludbreg snažno su podržavali Hrvatsku seljačku stranku i predsjednika Stjepana Radića. Na svim su izborima redovito pobjeđivali. Država se pokušala nametnuti zabranama i potkupljivanjem glasača. Iako se kotar Ludbreg oporavio od Prvog svjetskog rata nakon nekoliko godina, i dalje je bio prometno nepovezan i nedostajala je željeznička veza s dva veća centra: Varaždinom i Koprivnicom. Ona je sagrađena tek 1938. Do tada je funkcionirala autobusna linija s nekoliko buseva. Tijekom 1920ih osnovana su nova društva: Salonski orkestar, Teniski klub, Sportski klub s nogometnom sekcijom, Kulturno-prosvjetno društvo. Pučka knjižnica i čitaonica te Mješoviti zbor obnovili su svoj rad. 1925. svečano je proslavljena 1000godišnjica Hrvatskog kraljevstva. Tijekom programa zasađena je lipa na središnjem ludbreškom trgu koja ga i danas krasi.

Ključne riječi: Ludbreg; 1918.; poraće; veleposjedi; HSS; udruge; španjolska gripa.

SUMMARY

SITUATION IN POST-WAR LUDBREG DISTRICT BETWEEN 1918 – 1925

Ludbreg district was situated on eastern part of Varaždin county with Ludbreg as the largest area center. There were several major estates such as Batthyany's in Ludbreg, Inkey's in Rasinja or Drašković's in Bukovec that were base of economic development until year 1914. The Great War (1914 – 1918) caused many problems such as recruitment of local men and departure to battlefield, the cessation of the work of many societies, social and economical degradation in whole district. Except for a war losses, in late 1918, the fatal Spanish influenza spread out over few hundred of people, mostly children and elder. With the Austrian-Hungarian Empire break-up, the period of anarchy and violence begin. In the Kalnik forest around Ludbreg, the military deserts known as Zeleni Kadar were hiding. They attacked nobel's castles, warehouses and stores. Many of Jewish shops were demolished and robbed. Military intervention and death of few rebels, calmed down the area. Some of the nobles left Croatia and some of them accepted new state, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Count Rauch was arrested and put in custody for a few months and during that period the peasants broke down and demolished Rauch's property. He died few years after. Every estate failed and the fields were given or sold to the peasants. It took several years for economic recovery and to start trading again. Before WW1 Ludbreg district supported Croatian Peasant Party (HSS) and their leader Stjepan Radić. They won most of the elections. The state planned to control and affects elections by proscriptions and corruption. Ludbreg district recovered for a few years, but there was railroad missing between two larger centres: Varaždin and Koprivnica. It was built in 1938 By then there was bus line with few buses. During 1920ies a number of societies were founded: The Salon Orchestra, Tennis Club, Sport's Club with Football section, Cultural and Educational Society. Local library as well as Choir renewed their work. In 1925 there was great celebration of 1000 years of Croatian Kingdom. Program included planting of linden tree that still stands on central Ludbreg square.

Key Words: Ludbreg; 1918; post-war period; manors; HSS; societies; spanish influenza.

OBILJEŽJA PROSVJETNE POLITIKE ZA VRIJEME PARLAMENTARIZMA (1918. – 1929.) NA PODRUČJU HRVATSKOG ZAGORJA

U radu autorica prikazuje stvarno stanje provođenja prosvjetne politike Kraljevstva SHS na primjeru Hrvatskog zagorja.

UVOD

Glavna problematika ovog rada je prosvjetna politika u osnovnom školstvu na lokalnom području Hrvatskog zagorja za vrijeme parlamentarizma Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1929.). Prosvjeta, kao organizirano posredovanje znanja i kulture narodu,¹ odnosno, prosvjetna politika koja obuhvaća planiranje načela, mjera i djelatnosti vezanih za sistem odgoja i obrazovanja te utvrđivanje i osiguravanje ciljeva, struktura, instrumenata, materijalnih sredstava i metoda za ostvarivanje isplaniranog,² sastavnica je kulturne politike istraživanjem koje se tek u novije vrijeme bave povjesničari u Hrvatskoj.

Naziv prosvjetna politika učvrstio se tijekom prosvjetiteljstva, a ona će se s vremenom razvijati u smislu da će svaki pojedinac u sklopu te politike nastojati usvojiti i usavršiti znanja i sposobnosti koja mu omogućuju što bolju društvenu prilagodbu. Usvajanje znanja i sposobnosti najčešće se provodilo preko odgoja i obrazovanja u školama³ koje su bile državne institucije čime se ne samo izgrađi-

¹ Vladimir ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1998., 927.; Pod pojmom prosvjete podrazumijeva se organizirani rad škola, knjižnica, amaterskih kazališta, pjevačkih i folklornih društava, radija i drugih institucija i organizacija čiji su ciljevi i zadatci usmjereni na prosvjećivanje naroda i na podizanje opće kulture cjelokupnog stanovništva. *Pedagoška enciklopedija* 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zagreb, Sarajevo, Titograd, Novi Sad, 1989., 268.

² Biljana ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929. – 1941.)*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2007., 5.

³ *Pedagoška enciklopedija* politiku odgoja i obrazovanja definira kao ukupnost principa, odnosa, putova, oblika, mjera i instrumenata kojima se osigurava i usmjerava razvoj odgoja i obrazovanja

vao identitet pojedinca,⁴ već se i uspostavljao određeni sistem vrijednosti nekoga društva, nacije ili države. Njihove obrazovne potrebe nisu uvijek bile u skladu s političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama i potrebama pa je ostvarivanje pedagoškog ideala o suradnji škola kao državnih institucija i pojedinaca koji čine društvo bilo zapravo veoma teško realizirati temeljem prosvjetne politike. Time je ujedno u pitanje bila dovođena i veoma važna modernizacijska uloga školstva. Prevladavajuće seosko stanovništvo nije nakon 1918. moglo odgovoriti izazovima nove razvojne etape u procesu modernizacije čiju su strategiju od početaka stvaranja modernih država i nacija predvodile društvene elite. Iako je prioritetni cilj elita željnih modernizacije trebao biti brzo širenje osnovnog obrazovanja, obrazovanja učitelja, izgradnja novih škola i naročito prevladavanje psiholoških barijera kod naroda, one su se bavile drugim pitanjima. U hijerarhiji vrijednosti elita poboljšanje općeg obrazovanja na selu nalazilo se na podređenom mjestu pa ne čudi da je borba protiv nepismenosti predstavljala jedan od najvećih problema jugoslavenske države sve do sredine 20. stoljeća.⁵ S tim će se problemima suočavati nova državna organizacija nastala krajem 1918. čitavo vrijeme svog postojanja (do 1941. godine). Prosvjetna politika na tom će prostoru i u navedenim kronološkim granicama nositi oznaku političke prosvjete posebice tijekom prvog desetljeća s kulminacijom u šestosiječanjskome prosvjetnom zakonodavstvu.

Institucionalno obrazovanje i odgoj tijekom promatranog razdoblja bit će sastavni dio različitih političkih programa iako najčešće na njihovu začelju, što znači da je ono postalo potpuno podređeno politici, a ne gorućoj potrebi opismenjavanja i nastojanja da se podigne obrazovni nivo stanovništva preko kojeg bi svaki pojedinac aktivno sudjelovao ne samo u razvitku svojih sposobnosti (pa i političkih uvjerenja), već i u razvitku kulture naroda i države kojoj je pripadao.

Kako je predmet ovog istraživanja prosvjetna politika u osnovnom školstvu Hrvatskog zagorja od 1918. do 1929. godine kao najvažnije neobjavljene povijesne izvore za proučavanje prosvjetne politike koristila sam arhivsku građu nastalu radom Prosvjetnog odjeljenja Velikog župana Zagrebačke oblasti koja je ustrojena 26. travnja 1922. godine. Zagrebačka oblast teritorijalno je obuhvaćala dio dotadašnje Zagrebačke i Varaždinske županije, a s poslovanjem je započela tek 1924., kad je postavljen veliki župan, Mile Kramarić, kao predstavnik držav-

u funkciji i interesu svih članova društva u skladu sa globalnom politikom društva i njegovim socijalnim, ekonomskim, kulturnim ciljevima i potrebama. Riječ je o politici društva prema odgojno – obrazovnoj komponenti, dimenziji i pretpostavci vlastitog razvoja svakog člana društva. *Pedagoška enciklopedija* 2, 210.

⁴ Identitet pojedinca u smislu davanja odgovora na pitanje tko smo i gdje pripadamo.

⁵ Po broju nepismenih s više od 50 % starijih od 5 godina Kraljevina Jugoslavija zauzimala je 4. mjesto u Europi, poslije Albanije, Portugala i Španjolske.

ne vlasti. Navedena građa pohranjena je u Hrvatskome državnom arhivu (HDA) i pokriva razdoblje od 1924. do 1929. godine kada je uslijedila likvidacija navedene oblasti. Samouprava Zagrebačke oblasti ogledala se i u Poslovima narodne prosvjete koji su uključivali poslove vezane uz unapređenje prosvjete i školstva, školske programe, održavanje tehničkih uvjeta školovanja i slično. Odjeljenje za narodnu prosvjetu bilo je jedno od 8 stručnih odjeljenja (odjela) koji su pripadali Oblasnom odboru Zagrebačke oblasti i preko kojih su se vodili samoupravni poslovi Zagrebačke oblasti.

Iscrpan istraživački rad proveden je u Državnom arhivu Varaždin (DAVŽ) na arhivskoj građi Spisi prosvjetne referade fonda Kotarska oblast/sresko načelstvo Varaždin koji pokriva razdoblje od 1926. (do 1938. godine). Hrvatski školski muzej (HŠM) posjeduje vrijednu arhivsku građu i dokumentaciju o osnovnim školama Hrvatskog zagorja korištenu također za potrebe ovoga rada.

Veoma važan primarni neobjavljeni povijesni izvor predstavljale su pisane školske spomenice. Za potrebe ovoga rada detaljno su znanstveno obrađene sljedeće pisane školske spomenice – Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici, Spomenica za nižu pučku školu u Cvetlinu, Spomenica državne osnovne škole u Cvetlinu, Spomenica za nižu pučku školu u Bednji, Školska spomenica Maruševec, Spomenica pučke učione na Voći (Donjoj), Školska spomenica Kamenica, Spomenica ivanečke dječjačke škole, Spomenica ivanečke djevojačke škole, Spomenica državne narodne škole u Prigorcu (Kotar Ivanec), Spomenica djevojačke škole u Krapini, Školska spomenica Krapina, Spomenica Radoboj, Spomenica Šemnica Donja, Spomenica Jazvine (Kotar Krapina), Spomenica za nižu pučku školu u Velikoj Erpenji, Spomenica za nižu pučku školu u Sutlanskoj Poljani, Spomenica Klanjec, Spomenica za nižu pučku školu Kumrovec, Spomenica za nižu pučku školu u Luki, Spomenica za nižu pučku školu Strmec, Školska spomenica Zagorska Sela (Kotar Klanjec), Škola spomenica Remetinec, Spomenica državne narodne škole u Ključu, Školska spomenica Madžarevo (Kotar Novi Marof). Dragocjeni podatci o prosvjetnoj politici Hrvatskog zagorja nakon 1918. godine nalaze se u arhivima osnovnih škola, koji su, budući potpuno nesređeni i locirani na različitim lokacijama, zahtijevali doista velik napor istraživača.⁶ Kao primarne izvore koristila sam također vladine naredbe i dekrete, školski zakon, nastavne planove i programe, a dijelom i udžbenike za pojedine nastavne predmete u osnovnoj školi koje sam uspjela pronaći u privatnim zbirkama i Gradskom muzeju Varaždin. Za analizu obilježja prosvjetne politike važan povijesni izvor predstavlja novinski tisak, kao i članci i rasprave u pedagoškim i školskim časopisima.

⁶ Istraženi su arhivi OŠ Ivanec, OŠ Krapina, OŠ Klanjec, OŠ Kumrovec, OŠ Luka, OŠ Strmec, OŠ Radoboj, OŠ Novi Marof, OŠ Kamenica, OŠ Višnjica, OŠ Cvetlin, OŠ Donja Voća, OŠ Velika Erpenja i OŠ Poljana.

Prostor istraživanja u ovom radu je Hrvatsko zagorje koji je do 1918. godine u upravnom smislu pripadao Varaždinskoj županiji.⁷ Naslijeđeno administrativno ustrojstvo definirano zakonom 1886. godine zadržalo se i nakon 1918. godine. Iako su pravne osnove⁸ za uspostavljanje novog administrativno-teritorijalnog uređenja u Kraljevini SHS bile postavljene tek 1922., ono se provodilo do 1927. godine prilagođeno novim političkim okolnostima. Nakon izbora za oblasne skupštine održanih u siječnju 1927. država je pristupila konačnom ukidanju županija i organiziranju oblasti. Takva je organizacija postojala do studenoga 1929. kada se u Kraljevini Jugoslaviji uvodi banovinski upravno-teritorijalni sistem. Prema *Zakonu o unutrašnjoj upravi u Kraljevini Jugoslaviji* iz 1929. godine opća uprava u Kraljevini Jugoslaviji trebala se vršiti po banovinama, kotarevima i općinama. Kotarevi Hrvatskog zagorja - Ivanec, Novi Marof, Pregrada, Zlatar, Stubica, Krapina i Klanjec – pripadali su od 1929. do 1939. godine u sastav Savske banovine.⁹ Ustrojavanjem Banovine Hrvatske krajem kolovoza 1939. kotarevi Hrvatskog zagorja pripali su neposredno pod nadležnost Banske vlasti u Zagrebu koja je bila vrhovni organ upravne vlasti Banovine Hrvatske. Promjene u administrativno-teritorijalnom ustroju nastupit će 1941. stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske.

PROSVJETNA POLITIKA U VRIJEME PARLAMENTARIZMA (1918. – 1928.)

Sastavnica preobrazbe svakoga društva trebala bi biti prosvjetna politika, no takav je put uvelike bio otežan prosvjetnim vlastima novonastale države krajem 1918. godine ponajviše zbog naslijeđena stanja. Naime, u okvirima zajedničke države našla su se područja koja su dotad egzistirala u sastavu različitih država u kojima se razvijalo različito povijesno nasljeđe.¹⁰ Različito pravno i institucionalno nasljeđe pokrajina i velika etnička heterogenost uzrokovali su ekstremne razlike u regionalnom razvoju. Ove različitosti posebice su dolazile do izražaja u području odgoja i obrazovanja, a rezultirale su ne samo razlikama u broju nepi-

⁷ Zagorska županija ukinuta je 1486. godine te je područje pripojeno Varaždinskoj županiji i gradu Varaždinu s kojim Zagorje ostaje administrativno povezano sve do sredine 19. stoljeća kada se stvaraju kotarevi kao zasebne administrativne jedinice.

⁸ *Zakon o ustanovljenju oblasti, Uredba o podjeli zemlje na oblasti, Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi i Zakon o opštoj upravi.*

⁹ Savska je banovina bila najveća i površinom i brojem stanovnika od svih ustrojenih 9 banovina te Uprave grada Beograda.

¹⁰ Nova je država bila sastavljena od mnoštva povijesnih regija. Od 12 milijuna stanovnika 4/5 stanovnika pripadalo je „jugoslavenskim narodima“. Sve zajedno, na tom se teritoriju ujedinilo 15 različitih nacija i nacionalnih manjina. Marie-Janine CALIC, „Bildung als Entwicklungsproblem in Jugoslawien (1918. – 1941.)“, *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von der Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg. Beiträge zur Tagung vom 29. Oktober - 2. November 1990 in Berlin*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1994, 103-126.

smenih (u Sloveniji ih je 1921. bilo 9 %, a u Makedoniji i Bosni 80 %), nego i razlikama u polaženju škola, broju učitelja i učenika, kao i u opremljenosti nastavnim sredstvima i pomagalicama. Predratni školski sistemi počivali su na drugim osnovama s različitim interesima i tendencijama koje je trebalo iz temelja promijeniti – radilo se o ukupno 37 državnih i pokrajinskih školskih zakona i propisa koji su u pojedinim pokrajinama bili važeći prije ujedinjenja. Cilj te promjene bilo je formiranje nacije Jugoslavena nakon što je stvorena „Jugoslavija“. Do cilja je trebalo doći zajedničkim naporima svih sudionika u odgojno-obrazovnom procesu i u gotovo svim njegovim etapama. Centralizacija prosvjete i kulture općenito utjecala je na samu izgradnju prosvjetne politike u etapama koje su se uglavnom podudarale s periodizacijom političkog razvoja međuratne jugoslavenske države. Političko razdoblje parlamentarizma (1918. – 1929.) u Kraljevini SHS podudaralo se s prvom fazom razvoja prosvjetne politike nove države. Podetapom te prve faze može se smatrati razdoblje od 17. studenoga 1925. do sredine travnja 1926. godine tijekom kojeg je funkciju ministra prosvjete obavljao Stjepan Radić.

Osnovno obilježje prosvjetne politike tog razdoblja bilo je nastojanje da se preko škola i jedinstvenoga obrazovnog sistema treba što prije izgraditi svijest o nacionalnom i državnom jedinstvu jer je takva jugoslavenska svijest bila preduvjet opstanka nove države. Zajednička se svijest mogla stvoriti unifikacijom, suradnjom ili tolerancijom¹¹ pa je na državi bilo da se što prije opredijeli za jedan od navedenih pristupa. Istovremeno, u traženjima pristupa bila je počesto zanemarivana realna situacija i obrazovne potrebe stanovništva, prvenstveno potrebe za osnovnim opismenjavanjem. Stvarnost je bila, što se toga tiče, posebice u zagorskim seoskim sredinama ivanečkog, novomarofskog, klanječkog, pregradskog, zlatarskog, krapinskog i stubičkog kotara¹² neki puta deprimirajuća. Zamišljena državna strategija prosvjetne politike razdoblja 1918. – 1929., odnosno do kraja postojanja države 1941. godine, imala je svoje naličje u Hrvatskoj. U ovom radu cilj je bio prikazati stvarno stanje provođenja prosvjetne politike na primjeru regije Hrvatskog zagorja i njezina uspješnost organizacije i uzdržavanja škola, školsku mrežu i razvijenost škola, gradnju školskih zgrada te ulogu mjesnih školskih odbora.

ORGANIZACIJA I UZDRŽAVANJE ŠKOLA

Neposredno nakon ujedinjenja te stvaranjem jedinstvene države zadržala su se još uvijek različita prosvjetno-upravna područja. Nova se državna zajednica tako teško mogla osjetiti u stvarnosti, posebice u prosvjetnom životu, jer su i

¹¹ Dragica KOLJANIN, „Nacionalna ideja u narodnim školama u Vojvodini (1919. – 1933.)“, Filozofski fakultet u Novom Sadu, *Istraživanja*, 2008., 195-210.

¹² Učinjen je i kraći osvrt na varaždinski kotar.

dalje ostali na snazi državni i pokrajinski prosvjetni zakoni i naredbe koji su vrijedili u Austro-Ugarskoj Monarhiji i drugim državama koje su se ujedinile 1918. godine. U Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu vrijedio je Khuenov školski zakon od 31. listopada 1888. te niz prosvjetnih naredbi koje su imale snagu zakona,¹³ dok su na području Dalmacije bili važeći zakoni iz 1871. s kasnijim izmjenama i dopunama.¹⁴ Različitost je bila prisutna i u činjenici neujednačenog trajanja osnovne škole. Naime, u Hrvatskoj, Slavoniji, Srijemu i Međimurju osnovna je škola trajala 5 godina, a nakon toga pohađala se *opetovnica* ili produžna škola koja je trajala 3 godine. U Dalmaciji je osnovna škola trajala 6 godina.¹⁵

Brojnost školskih sistema i prosvjetnih zakona sprječavala je osnovnu zamisao ujedinjenja 1918., odnosno da se nakon političkog provede i prosvjetno ujedinjavanje južnoslavenskih naroda. Time je s vremenom i samo političko ujedinjavanje počelo dolaziti u pitanje jer su se upravo preko škola trebale afirmirati nove državne ideje jugoslavenstva. Unifikacija prosvjete trebala je voditi unifikaciji političkog života. Naponi da se osnovna ideja prosvjete realizira i da se prevladaju pokrajinske razlike, u prvoj fazi postojanja nove države ipak nisu dali očekivane rezultate. Usprkos zakonskoj prisili u vremenu diktature, upitno je bilo njihovo prevladavanje i 30-ih godina. Nastojanja da se na području Hrvatskog zagorja kulturno-prosvjetni, a time i politički život unificira u smislu prihvaćanja nove društvene stvarnosti - „Jugoslavije“ i „troimenog naroda“, odnosno „jugoslavenskog naroda“ - nisu se realizirala u prvoj fazi prosvjetnog djelovanja države do 1929. godine.

Jedan od osnovnih razloga nemogućnosti ostvarivanja politike nacionalnog i državnog unitarizma koji se trebao realizirati upravo preko unifikacije školstva, ujednačavanjem nastave, odnosno osmišljenom prosvjetnom politikom u tom smjeru, bio je izostanak kontinuiteta u radu Ministarstva prosvjete. Taj se kontinuitet nikako nije mogao realizirati u državi u kojoj su se tijekom 10 godina njezina postojanja izmijenile čak 24 vlade, a dužnost ministra prosvjete tijekom tog je vremena obavljalo 10 ministara, najčešće potpuno suprotnih političkih pogleda i idejnih koncepata. Na mjestu ministra prosvjete najviše se puta nalazio Svetozar Pribićević koji je sudjelovao kao ministar prosvjete u radu 9 vlada ili ukupno 31 mjesec. Nešto duže na funkciji ministra prosvjete zadržao se Miloš

¹³ Naredba o upravi pučkih škola od 25. lipnja 1889., Naredba o školskom i nastavnom radu od 15. srpnja 1889., Naredba o pohađanju škole od 25. rujna 1889. godine.

¹⁴ Primjerice, Zakon o eventualnom raspuštanju mjesnog školskog odbora iz 1874., Zakon o pravu općina na povratak školskog doprinosu iz 1891., Zakon o posebnim nastavnim tečajevima uz osnovne i građanske škole iz 1887., 1906. i 1908., Zakon o nabavi školskih zgrada od strane općine iz 1908., Zakon o zamjenama učitelja i nagradama za zamjene iz 1908., Ministarska naredba o školskom i nastavnom redu iz 1905. godine.

¹⁵ Osnovna škola u Srbiji, Crnoj Gori, Vojvodini, Bosni i Hercegovini trajala je 4, u Ljubljanskoj oblasti 6, a u Mariborskoj oblasti 8 godina.

Trifunović, 3 godine, odnosno bio je ministar u 5 vlada. U trajanju od nekoliko mjeseci (3,5 – 8) ministri prosvjete bili su još: Milan Grol, Stjepan Radić, Velja Vukićević, Pavle Marinković, Antun Korošec, Nikola Perić, Kosta Kumanudi i Ljubomir Davidović.¹⁶ Čestim smjenama vlada i ministara prosvjete onemogućena je bila jasna artikulacija prosvjetne politike, a koraci poduzimani na tom polju mogli bi se označiti kao eksperiment pojedinog ministra, koji bi „pao u vodu“ s imenovanjem novog ministra prosvjete. Oštru kritiku eksperimentiranju u školstvu upućivale su pojedine hrvatske novine 20-ih godina 20. stoljeća. Isticale su kako je beogradskim centralizmom onemogućena hrvatska autonomija u školstvu - „školstvo očito drži laboratorijem, u kom se može eksperimentirati do mile volje, bez obzira na dragocjeni materijal ljudskih mladenačkih duša.“¹⁷

U namjeri da se prevladaju različita politička gledišta i utvrdi zajednička prosvjetna politika nove države kojom bi se riješili njezini gorući problemi, donesen je i niz zakona, uredbi, naredbi i pravilnika u razdoblju od 1918. do 1929. godine. Zemaljska vlada u Zagrebu već je nakon 29. listopada 1918. odredila da učitelji imaju obvezu verbalnog tumačenja novog uređenja države tako dugo dok se ne promijene stari udžbenici, dakako, s obvezom ispuštanja pojedinih tekstova.¹⁸ Iz udžbenika se moralo izostaviti sve što se odnosilo na dinastiju Habsburgovaca,¹⁹ a posebnom naredbom uvedeno je početkom 1921. obvezno poučavanje povijesti i geografije novostvorene države.²⁰ Učitelji su, nadalje, bili upozoreni da im je zadatak točno uputiti narod o vjeri u novu državu te da trebaju raditi na suzbijanju nepovjerenja i vjerskog antagonizma kao i na suzbijanju „boljševičke agitacije“.²¹

Što se tiče udžbenika, nove su početnice izašle tek tijekom 1. polugodišta, a prva čitanka tijekom 2. polugodišta školske godine 1920./1921., dok su za 3. i 4. razred udžbenici stigli u škole u veljači 1922. godine.²² Sredinom 1920. Povje-

¹⁶ Ljubodrag DIMIĆ, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije I.*, Stubovi kulture, Beograd, 1997., 215.

¹⁷ „Nema tomu dugo“, *Hrvatski blok, Tjednik organizacije Hrvatskog Bloka u Varaždinu*, 1928., br. 3, str. 1.

¹⁸ Arhiv Osnovne škole Novi Marof (AOŠNM), *Školska spomenica Remetinec*.

¹⁹ Sa stubišta škole u Klanjcu morala je biti uklonjena spomen – ploča jer su na njoj bila napisana imena Habsburgovaca. Spremljena je u zbornicu škole. Arhiv Osnovne škole Klanjec (AOŠKL), *Školska spomenica Klanjec*; Također su iz školskih knjižnica bile izlučene knjige koje su govorile o Austro – Ugarskoj Monarhiji i o Prvome svjetskom ratu. Darko TIŠLJAR, Danica PELKO, „Povijest osnovne škole Donja Stubica“, *Hrvatsko Zagorje*, Krapina, 2007., br. 3-4, str. 86-102.

²⁰ Naredba Ministarstva prosvjete Kraljevine SHS od 18. travnja 1921. nalagala je da se u osnovnim školama moraju održavati predavanja iz „zemljopisa i narodne historije naše šire otadžbine“. Arhiv Osnovne škole Krapina (AOŠKR), *Spomenica za nižu pučku djevojačku školu u Krapini*.

²¹ Janko PAVETIĆ, „Neka obilježja nastave u razdoblju jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine“, *Hrvatski književni-pedagoški zbor (HKPZ), Napredak* 132 (3), Zagreb, 1991., 295-302.

²² Početnice su u tom razdoblju bile u Hrvatskoj sastavljene na osnovu analitičko – sintetičkih metoda. Od čitanki bile su u tom periodu najviše u upotrebi čitanke dr. Sigismunda Čajkovca. Općine sjeverne Hrvatske uglavnom su udžbenike kupovale iz svojih općinskih proračuna. Za izdava-

reništvo za prosvjetu i vjere u Zagrebu²³ odobrilo je uporabu časopisa za djecu *Smilje* u 3. i 4. razredu osnovne škole umjesto čitanki sve do njihova dovršenja.²⁴

Muška osnovna škola u Ivancu Br. *864*
1925

Svjedodžba otpusnica.

 Dimitir Levanić učenik *6. razreda* godišta, rođen
 dne *18. 10. 1912.* vjeroispovijesti, polazi je *muška* škola
 od *1. rujna* 1920 do *30. lipnja* 1925, vlada.
 se *u potpunosti* te je naučio propisane predmete ovako:

Nauk vjere *vrlo dobro*
 Hrvatski ili srpski jezik *vrlo dobro*
 Računstvo i geometriju (oblik i koslovlje) s crtanjem *vrlo dobro*
 Stvarnu obuku *vrlo dobro*
 Krasnopolis *vrlo dobro*
 Risanje (crtanje) slobodno *dobro*
 Pjevanje (svjetovno i crkveno) *vrlo dobro*
 Gimnastiku *vrlo dobro*
 Gospodarstvo i gosp. ručni rad za dječake *vrlo dobro*
 Kućanstvo
 Ručni rad (za djevojčice)

Budući da je ustanovu § 47. školskoga zakona od 31. listopada 1888., dotič
 naredbe zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 24. siječnja i 13. prosinca 18
 br. 1.390 i 17.667 zadovolji *o*, to se otpušta iz ove škole.

U *Ivancu*, dne *30. lipnja* 1925.

Ravnatelj
M. Pavetić

 Ravnatelj
M. Pavetić

Slika 1. Svjedodžba otpusnica²⁵

nje školskih knjiga i tiskanica postojalo je u Zagrebu državno poduzeće „Naklada školskih knjiga i tiskanica“ koje je, međutim, tiskalo uglavnom samo tiskanice. Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, HKPZ, Zagreb, 1958., 323.

²³ Odio za bogoštovlje i nastavu od 6. listopada 1919. nosi naslov Povjereništvo za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji.

²⁴ Janko PAVETIĆ, „Neka obilježja nastave u razdoblju jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine“, HKPZ, *Napredak* 132 (3), Zagreb, 1991., 298.

²⁵ Ivanec, 1925. godine, privatni posjed.

Iako je prvi nacrt *Zakona o osnovnim školama* bio izrađen već 1919. godine, prvi jedinstveni školski zakon države nastale 1918. bit će uspostavljen tek krajem 1929. godine pa je školski sistem na prostoru Hrvatske u formalnom smislu strukture i organizacije ostao nepromijenjen te utemeljen i dalje na ranijim zakonima. Bitne su promjene nastupile samo u nastavnoj osnovi, odnosno ideološkim sadržajima u nastavnom programu. Naime, prvi nacrt *Zakona o osnovnim školama*, kao ni nacrti iz 1921., 1925., 1927. i 1928., nisu bili prihvaćeni jer nisu dobili podršku većine poslanika u Narodnoj skupštini.²⁶ Prvi pokušaj izrade nacrtu *Zakona o narodnim školama u Kraljevini SHS* predložilo je Ministarstvo prosvjete 1919., a to je bio ustvari prerađeni *Zakon o narodnim školama* bivše Kraljevine Srbije.²⁷ Iako je u Beogradu već bilo osnovano Ministarstvo prosvjete i njegov stručni savjetodavni organ Prosvjetni odbor, u hrvatskim je zemljama školama i dalje upravljalo Povjereništvo za prosvjetu Zemaljske vlade. Upravo se stoga ministar prosvjete Ljuba Davidović obratio sredinom 1919. povjereniku za bogoštovlje i nastavu pri Pokrajinskoj upravi za Hrvatsku i Slavoniju jednom okružnicom kojom je tražio njegovo prihvatanje. Nacrt, međutim, općenito nije bio dobro prihvaćen u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Nacrt *Zakona o narodnim školama* u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca bio je glavna tema rasprave na jesenskoj Učiteljskoj skupštini Učiteljskog društva trgovišta Krapina te kotareva Zlatar i Krapina. Skupština je održana 18. rujna 1919. u Bedekovčini i s velikim se zanimanjem raspravljalo o predloženom nacrtu. Iako je novi školski zakon bio potreban, veći broj učitelja smatrao je da su nužne nadopune, odnosno ispravljanje nacrtu što se trebalo predložiti Povjereništvu za bogoštovlje i nastavu.²⁸ Ponajprije, inzistiralo se na rješavanju materijalnog statusa učitelja koji je u prvim godinama nakon rata bio na samom rubu egzistencijalnog minimuma – „Ta početnik učitelj ima godišnju nagradu ili plaću, koliko brijački ili postolarski pomoćnik zaslužuje mjesečno.“²⁹ Kako je nacrt predviđao ukidanje *opetovnica*, učitelji su tražili da im se plati održavanje tog oblika nastave sve do 1. prosinca 1919. kada bi se prema nacrtu trebalo izvršiti prevođenje na novi način plaćanja učitelja iz državnog proračuna.³⁰ Jedna od zamjerki nacrtu upućena od učitelja bilo je daljnje opstojanje institucije mjesnih školskih odbora kako je to predviđao Khuenov zakon. Instituciju mjesnih školskih odbora na čelu s mje-

²⁶ Lj. DIMIĆ II., 119.

²⁷ D. FRANKOVIĆ, n.. dj., 310.

²⁸ „Učiteljska skupština“, *Volja naroda*, 1919., br. 40, str. 4-5.

²⁹ „Skupština učiteljskog društva za grad i kotar Varaždin i udružene kotare Ivanec i Novimarof“, *Volja naroda*, 1919., br. 25, str. 3.

³⁰ „Jesenska skupština učiteljskog društva“, *Slobodni građanin*, 1919., br. 29, str. 2-3.

snim školskim nadzornikom smatrali su zastarjelom – „Ta školski odbor bijaše onaj Damoklov mač, koji je vazda prijeteći visio nad školom i njezinim životom; to je onaj željezni obruč koji je sapinjabio i sapinjabio svaki slobodniji rad; to je onaj mračni, podrugljivi Mefisto koji je toliko zagorčavao život učitelja!“ - te su je nastojali zamijeniti kotarskim školskim odborima kojima bi na čelu bili stručnjaci, kotarski školski nadzornici.³¹ Mjesni školski nadzornici prema Khuenovom zakonu bili su najčešće načelnik općine, župnik ili pripadnik plemstva.

Konačno ukidanje institucije mjesnoga školskog nadzornika u prosincu 1918. bila je jedna od rijetkih promjena školskog zakona iz 1888. nakon ujedinjenja 1. prosinca 1918. i zabilježila ju je većina istraživanih školskih spomenica što je potvrdila nezadovoljstva učitelja rečenom institucijom. Druga se zamjerka odnosila na politiku gradnje i izdržavanja škola, naime, gradnja škola u Zagorju nije pratila velik porast broja učenika koji su se trebali upisivati u školu. Uzrok tome bio je taj što je o gradnji i izdržavanju škola odluku donosio Mjesni školski odbor te je ona padala na teret pojedinih općina koje zbog siromaštva taj teret nisu mogle podnijeti. Stoga se tražilo da gradnju i izdržavanje škola na sebe preuzme država – „...narod će i u tom slučaju morati da u obliku poreza više doprinaša, ali kako će to ići indirektnim putem, to narod neće gotovo niti osjećati.“³²

Nacrt *Zakona o narodnim školama* bio je glavna tema rasprave na Učiteljskoj skupštini za Grad i Kotar Varaždin koja je održana 23. listopada 1919. u Varaždinu.³³ Pitanja stanarine, ogrijeva i doplataka na koje su kao državni činovnici imali pravo, iako su prema nacrtu trebala biti riješena, ostala su i dalje otvorena sredinom sljedeće, 1920. godine.³⁴

Budući da nije bilo jedinstvenoga školskog zakona, nastavni proces i odgojno-obrazovni rad nastojao se izjednačiti preko jedinstvenih nastavnih planova za narodnu školu. Prvi takav plan propisan je nastavnim planom i programom

³¹ „Nacrt novog školskog zakona“, *Volja naroda*, 1919., br. 49. Žestoki sukob između Šime Šimića, ravnatelja škole u Višnjici i mjesnog školskog odbora izbilo je uoči početka školske godine 1921./1922. prilikom popisivanja učenika za školu. Ravnatelj se žalio kako je riječ o mladim ljudima koji pokazuju potpuno neznanje u svakom pogledu, a ponajviše što se tiče dužnosti školskog odbora i važnosti škole u podizanju narodne kulture – „Bezobrazna drzovitost, bahatost, nepoštivanje zakona i zakonskih ustanova, ponizivanje škole i učiteljstva, sijanje razdora među domom i školom glavna je njihova značajka. Uvjeran sam da se ni u Macedoniji ne bi našlo ljudi, koji bi se na ovako prostački način htjeli nametnuti školi i učiteljstvu za tutore. Upravitelj je škole ove njihove makinacije odbio sa gnušanjem i s tim odborom prekinuo svaki službeni saobraćaj.“ Arhiv Osnovne škole Višnjica (AOŠV), *Spomenica za Nižu pučku školu u Višnjici*.

³² „Nacrt novog školskog zakona“, *Volja naroda*, 1919., br. 49, str. 1.

³³ „Učiteljska skupština u Varaždinu“, *Volja naroda*, 1919., br. 43, str. 2.

³⁴ „Skupština učiteljskog društva za trgovište i kotar Krapina i Zlatar“, *Slobodni građanin*, 1920., br. 39, str. 7.

za više narodne škole već 1919. godine, no doživio je oštre kritike zbog toga što je nastojao nametnuti prosvjetna iskustva srpskih škola i njihovo ugrađivanje u osnove školskog sistema Kraljevine SHS.³⁵ Za osnovne je škole prvi pokušaj donošenja nastavnog plana i programa iz 1920.³⁶ također doživio neuspjeh pa je prvi jedinstveni nastavni plan i program za cijelu državu donesen tek 9. kolovoza 1926.³⁷ godine, no nije ni stupio na snagu, a već je bio odbačen pa je stoga 5. listopada 1927.³⁸ donijet novi nastavni plan i program za narodne škole i odmah označen kao privremen, iako će u upotrebi biti do školske godine 1934./1935. jer je novi nastavni plan donesen tek 1933. godine.³⁹ Obilježje jedinstvenosti nastavnog plana bio je naziv jezika – „srpsko-hrvatski-slovenački jezik“.⁴⁰

³⁵ Lj. DIMIĆ II., 120.

³⁶ Naredba povjereništva za prosvjetu i vjere od 14. svibnja 1921. kojom se mijenja i dopunjuje normalna nastavna osnova za niže pučke škole u gradovima i selima Hrvatske i Slavonije od 12. svibnja 1905., AOŠKR, *Spomenica za nižu djevojačku školu u Krapini*.

³⁷ „Nastavni Plan za I, II, III i IV razred osnovnih škola“, *Prosvetni Glasnik, službeni organ Ministarstva prosvete*, 1926., br. 12, str. 266.; D. FRANKOVIĆ, *n. dj.*, 311.; Odlukom ministra prosvjete, Novi nastavni plan i program trebao je vrijediti od školske godine 1926./1927., no u škole je dostavljen tek u studenom. AOŠKR, *Spomenica za djevojačku školu u Krapini*.; U izradi nastavnog plana i programa za osnovnu školu (I. – IV. razred) nisu sudjelovali učitelji, a niti su uvažene osobitosti kraja u kojem je škola djelovala, niti prijašnja školska organizacija, a niti postojeće prilike – „Opća nesređenost i površnost što je danas zavládala u svim granama naših javnih nastojanja, ulazi ovim aktom pobjedonosno i u područje rada škole, da dovrši djelo dezorganiziranja našega školstva koje je već ranije započeto.“ - komentirao je nastavni plan urednik *Napretka* Josip Škavić. Dalje je nastavio: „Jedan nastavni program nije apsolutno nikakvo stranačko političko pitanje. Odakle onda dolazi to da jedan ministar nalazi stotinu razloga za ukidanje onoga što je prije njega učinjeno. Razlog je samo u površnosti kojom se vrše takvi poslovi i upravo je radi toga lako naći dovoljno razloga da se takav rad poništi. Tragično je i po prosvjetu i po one koji se njome bave što na mjesto prijašnje površnosti dolazi opet nova i tako će ići redom, tko zna dokle.“ Dubravka MILJKOVIĆ, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, *Odgojne znanosti*, 2007., br. 1, 135-150.; Nakon donošenja Nastavnog plana i programa iz 1926. udžbenici se nisu značajnije promijenili sve do 1929./1930. kada su izašli novi u klasifikaciji: a) čitanke, b) početnice, c) računice i d) pomoćni udžbenici, a klasificirane su bile i bilježnice, vježbanke i crtanke. J. PAVETIĆ, „Neka obilježja...“, 298.

³⁸ „Privremeni nastavni program za sve osnovne škole u Kraljevini važi od početka ove školske godine“, *Prosvetni Glasnik* za 1927., 621.

³⁹ Lj. DIMIĆ II., 121.

⁴⁰ D. FRANKOVIĆ, *n. dj.*, 311.; O pitanju jezika vidi: Lj. DIMIĆ, „Ideologija i jezik – iskustvo Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941.“, u DIMIĆ I., 372-410.

Tablica 1. Nastavni plan iz 1926. godine

	NASTAVNI PREDMET	RAZRED				SVEGA
		I.	II.	III.	IV.	SATI
1.	Vjeronauk	2	2	2	2	8
2.	Srpsko-hrvatski-slovenački jezik	7	7	7	7	28
3.	Početna stvarna obuka	3	4	-	-	7
4.	Zemljopis	-	-	2	2	4
5.	Historija Srba, Hrvata i Slovenaca	-	-	2	3	5
6.	Račun s geometrijskim oblicima	4	4	4	4	16
7.	Poznavanje prirode	-	-	3	3	6
8.	Crtanje	1	1	1	1	4
9.	Lijepo pisanje	1	1	1	1	4
10.	Ručni rad - muški i ženski	2	2	2	2	8
11.	Pjevanje	2\2*	2\2	2\2	2\2	4
12.	Gimnastika	2\2	2\2	2\2	2\2	4
UKUPNO SATI:		22	23	26	27	98

Izvor: *Prosvetni Glasnik* (1926.), 266.

* 2/2 znači 2 puta tjedno po pola sata

Trebalo je, dakle, pod svaku cijenu nakon ujedinjenja različitih naroda preko intenzivne prosvjetne politike ostvariti i njihovo duhovno jedinstvo. Da bi se taj cilj ostvario u osnovnoj školi, nastava je trebala biti obvezna, trebalo je osigurati dovoljan broj škola i učitelja, regulirati njihove plaće te osigurati školske knjige i udžbenike. Naravno, sve je to bilo u uskoj vezi s nedostatkom sredstava za provođenje takve prosvjetne politike pa su proklamirani zahtjevi najčešće ostajali samo neostvarena želja. Stvarnost je, dakle, bila drugačija. Možda je najveću ulogu u neuspjehu prosvjetne međuratne politike odigrao kroničan nedostatak kapitala. Nakon Prvog svjetskog rata država je za obrazovanje izdvajala samo 6,3 % izdataka, dok je primjerice za vojsku bilo izdvajano 22 %. Sve zajedno Ministarstvo prosvjete imalo je na raspolaganju 2 % nacionalnog dohotka. Budući da je isti između 1925. i 1935. pao za 40 % i investicije u obrazovanje bile su se znatno smanjile.⁴¹

⁴¹ M-J. CALIC, „Bildung als...“, 103-126.

ŠKOLSKA MREŽA I RAZVIJENOST ŠKOLA

U trenutku nastajanja Kraljevine SHS 1918. godine Hrvatsko zagorje imalo je u usporedbi s drugim krajevima Hrvatske razmjerno dobro razvijenu školsku mrežu, što je bio rezultat modernizacijskih nastojanja bivše države kojoj je taj prostor pripadao. Prosječna udaljenost od škole bila je 4 km.

U Kotaru Ivanec do 1918. osnovano je ukupno 13 osnovnih škola koje nastavljaju svoj rad i tijekom međuratnog razdoblja sve do danas. Gotovo identična situacija u vezi s osnutkom škola prisutna je i u ostalim kotarevima Hrvatskog zagorja.

Detaljnu analizu stanja školske mreže na području Kotara Varaždin napravio je Janko Pavetić.⁴² U prvom desetljeću postojanja nove države broj škola povećao se sa 16 na 20 (novootvorene su bile škole u Grešćevini, Zbelavi, Šemovcu i Beletincu koje su, međutim, započele s radom u neadekvatnim, ranije izgrađenim prostorima, najčešće u privatnim i stambenim zgradama). Problem je bio što za novootvorena odjeljenja nije izgrađen dovoljan broj učionica od kojih su neke bile u unajmljenim privatnim seoskim kućama što su uostalom potencirale i same prosvjetne vlasti.⁴³ Taj kvantitativni pomak nije ipak značajno utjecao na poboljšanje školske mreže i obrazovanja u Kotaru Varaždin, kao što je to bio slučaj i općenito u Zagorju, jer je u postojećim i novoosnovanim školama rastao i broj učenika pa su se nova odjeljenja otvarala u istome školskom prostoru uz uvođenje poludnevne nastave. Cjelodnevna nastava, koja je dominirala 1918. godine, postajala je više iznimka nego pravilo. Bolji rezultati izostali su još i zbog drugih institucionalnih i organizacijskih slabosti.

⁴² Janko PAVETIĆ, *Osnovno školstvo na području Varaždina od 1918. do 1941.*, Školske novine, Zagreb, 1988., 21-43.

⁴³ Ministarstvo prosvjete 1927. izričito je preporučivalo privremenu uporabu privatnih zgrada za škole. J. PAVETIĆ, *Osnovno školstvo...*, 28.; Velika potreba za gradnjom škole javila se tijekom 1926. u školskoj općini Grašćevina (Poljana Gornja) jer se nastava odvijala u iznajmljenim prostorijama. DAVŽ, *Kotarska oblast/sresko načelstvo Varaždin (1918. – 1941.)*, Spisi prosvjetne referade 1926., Prilog 9915/1926.; Zbog velikog broja školskih obveznika u Tuhlju (941 obveznik i 411 polaznika) šk. god. 1922./1923. otvorena je bila jednorazredna osnovna škola u Pristavi, u kući Stjepana Matečića uz najam od 1000 kruna mjesečno. Školski odbor odlučio je da se šk. god. 1926./1927. škola u Pristavi ukine, a da se škola u Tuhlju iz trirazredne proširi u četverorazrednu. Marica PODJEVERŠEK, „Iz povijesti osnovnoga školstva u Tuhlju“, *Hrvatsko zagorje*, Krapina, 2003., br. 1, 80-93.; U jesen 1937. bilo je odobreno osnivanje jednorazredne škole za školsko područje Petruševac i Vižanovec (Kotar Zlatar), a u proljeće sljedeće godine dozvoljeno je otvaranje škole za školska područja Selnica Donja, Selnica Gornja i Belečko Završje s ciljem rasterećivanja škole u Belcu. U Petruševcu je odmah s radom započela škola u privatnoj kući u zaseoku Kukci, dok za drugo školsko područje nije bilo pronađeno adekvatno rješenje. *Zlatarsko pučko školstvo 1842. – 1992.*, Osnovna škola Ante Kovačića, Zlatar, 1992., 57.

Prema urednim mjesečnim *Iskazima o stanju škola* kotarski su poglavari jasno naznačili koje su škole djelovale na području njihovih kotareva te s kojim su se problemima susretale tijekom školske godine. *Iskazi o stanju škola* upućivani su velikom županu Zagrebačke oblasti od 1924. do 1929. godine te u tom smislu postoji niz dokumenata koji ilustriraju prepiske između velikog župana Zagrebačke oblasti, kotarskih poglavara i ravnatelja zagorskih škola. Kao takvi, predstavljaju važan povijesni izvor za istraživanu problematiku, a ukazuju na tradiciju temeljita rješavanja prosvjetnih problema kakva je još postojala jedino u Sloveniji. Ravnatelji škola bili su obvezni svakog 5. u mjesecu preko kotarskog poglavarstva predložiti *Iskaze* velikom županu Zagrebačke oblasti, a on je morao na njih odgovoriti do 10. u mjesecu s iscrpnim izvješćem, a ne stereotipom „na daljnje uređivanje“.⁴⁴ Posebna se pozornost posvećivala rubrikama koje su govorile o samovoljnom izostajanju učenika s nastave i o učenicima koji školu uopće nisu polazili. Važna je bila i statistika ponavljača i njihovi izostanci. Oblast je posebice zahtijevala popunjavanje rubrika koje su govorile o djelovanju općinskih poglavarstava u smislu poduzimanja mjera protiv učenika nepolaznika jer su željele imati povratnu informaciju jesu li protiv roditelja nepolaznika podignute prijave i jesu li one dale pozitivne rezultate. U bilješkama *Iskaza* škole su morale naznačiti časopise na koje je škola bila pretplaćena kako bi oblast imala uvid jesu li pojedine općine vršile svoje dužnosti s obzirom na obogaćivanje i podupiranje školskih učiteljskih i omladinskih knjižnica.⁴⁵ Navedeni *Iskazi* tako u prvom desetljeću postojanja nove države na području Kotara Ivanec govore o djelovanju dvije niže pučke škole u Ivancu (niža dječjačka i niža djevojačka pučka škola), škola u Kuljevčici, Prigorcu, Maruševcu, Lepoglavi, Bednji, Vrbnu, Cvetlinu, Višnjici, Donjoj Voći, Gornjoj Voći, Kamenici, Klenovniku, Druškovcu, Jurketincu, Brezovoj Gori i Pleši (Trakošćanu); na području Kotara Krapina djelovale su 1925. godine niža pučka djevojačka škola i niža pučka dječjačka škola u Krapini, a nakon toga kao mješovite škole, niže pučke škole u Petrovskom, Zaboku, Gornjem Jesenju, Đurmancu, Radoboju, Začretju i Lepajcima; na području Kotara Klanjec niže pučke škole u Klanjcu, Sutlanskoj Poljani, Zagorskim Selima, Dubravici, Kraljevcu na Sutli, Letovčanu Nadvorskom, Strmcu, Luki, Velikoj Erpenji, Velikom Trgovišću, Pristavi, Kumrovcu i Tuhlju; u Kotaru Pregrada niže pučke škole u Horvatskoj, Sopotu, Kostelu, Pregradi, Lovrećim Selima, Krapinskim Toplicama, Prišlinu, Taborskom, Vinagori i Desiniću; u Kotaru Zlatar niže pučke škole u Poznanovcu, Mihovljanu, Batini, Konjšćini, Hrašćini, Peršavesi, Loboru, Zajezdi,

⁴⁴ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagrebačka oblast (ZO), *Opći spisi velikog župana*, VŽ ZO, 8919/1924., *Iskaz o stanju škola* za studeni 1924. za kotar Novi Marof.

⁴⁵ HDA, ZO, VŽ ZO, 35 406/1925., Predlaganje svakog mjeseca *Iskaza o stanju škola*.

Belcu, Budinščini, Maču, Donjoj Bedekovčini te niža pučka djevojačka i niža pučka dječjačka škola u Zlataru; u Kotaru Novi Marof niže pučke škole u Visokom, Svibovcu, Mađarevu, Ljubeščici, Remetincu, Breznici, Varaždinskim Toplicama, Brezničkom Humu, Bisagu i Gornjoj Rijeci; u Kotaru Donja Stubica djelovale su škole u Jablanovcu, Bistri, Jakovlju, Kraljevu Vrh, Krušlju Selu, Orosavlju, Donjoj Stubici, Lepoj Vesi, Gornjoj Stubici, Sv. Mateju, Lazu Bistričkom, Globočcu, Selnici te niža djevojačka i niža dječjačka škola u Mariji Bistrici.

Školska se mreža u zagorskim kotarevima tijekom promatranog razdoblja nije značajnije proširivala. Novoosnovane škole nakon 1918. prikazane su u Tablici 2.

Tablica 2. Novoosnovane škole nakon 1918. u Hrvatskom zagorju

Kotar	Broj škola 1918. g.	Novoosnovane škole nakon 1918. godine	Godina osnivanja	Nove škole	Ukupno škola 1940.
IVANEC	13	Druškovec	1927.	5	18
		Prigorec	1929.		
		Jurketinec	1929.		
		Pleš - Trakošćan	1929.		
		Brezova Gora	1930.		
NOVI MAROF	10	Podrute	1929.	4	14
		Kolarec	1929.		
		Novi Marof	1929.		
		Ključ	1935.		
KLANJEC	13	Cesargradski Dvori	?	2	15
		Martinišće	?		

Izvor: Školske spomenice; HŠM, (A)R - 4323/I, Podaci o školama i nastavnicima⁴⁶

⁴⁶ Hrvatski školski muzej (HŠM), *Arhivska građa* (A)R

Kotar	Broj škola	Novoosnovane škole	Godina	Nove	Ukupno
	1918. g.	nakon 1918. godine	osnivanja	škole	škola 1940.
DONJA STUBICA	12	Dobri Zdenci	1928.	3	15
		Igrišće	1929.		
		Gornja Bistra	1932.		
ZLATAR	15	Brestovec	1927.	13	28
		Konjščina Gornja	1928.		
		Orehovečki Brestovec	1929.		
		Petrova Gora	1929.		
		Martinščina	1930.		
		Husinec	1930.		
		Gregurovec	1931.		
		Šemnica Gornja	1931.		
		Gornji Kraljevec	1938.		
		Petruševac	1938.		
		Gornja Bedekovčina	?		
		Poznanovec	?		
		Stari Golubovec	?		
KLANJEC	13	Cesargradski Dvori	?	2	15
		Martinišće	?		
KRAPINA	9	???	?	7	16
UKUPNO:	85			36	121

Slika 2. Razred u Donjoj Stubici⁴⁷

Većina škola bila je nakon Prvoga svjetskog rata jednorazredna (nepodijeljena) što znači da je jedan učitelj poučavao u prosjeku pedesetak djece u razredu, stoga su škole tijekom 20-ih godina većinom tražile proširenje u dvorazredne, trirazredne i četvorazredne škole, čemu je uglavnom nakon nekog vremena i bilo udovoljeno. Međutim, to je još više otežavalo uvjete rada jer se nastava morala provoditi kao poludnevna u istim tijesnim prostorijama škola izgrađenih najčešće u 19. stoljeću, dakle, bile su predviđene za sasvim druge uvjete školovanja. Primjer je to već spomenute stagnacije školskih prilika u Zagorju. Iz raspisanih natječaja za popunjavanje učiteljskih mjesta u Zagrebačkoj oblasti 1927. vidljivo je da su krajem 20-ih godina prevladavale dvorazredne škole.⁴⁸ Od ukupno 50

⁴⁷ Donja Stubica, 1921. godine, privatni posjed.

⁴⁸ U Kotaru Donja Stubica dvorazredne škole (Sv. Matej, Lepa Ves, Kraljev Vrh, Krušljevo Selo, u Jablanovcu i Lazu Bistričkom), jedna škola je bila trirazredna (u Orosavlju), jednačetvorazredna (u Bistri), a dvije su bile peterazredne (u Donjoj i Gornjoj Stubici); u Kotaru Ivanec na taj se natječaj javljaju dvije dvorazredne škole (Vrbno, Cvetlin), jedna trirazredna škola (Višnjica), dvije četvorazredne škole (Ivanec i Klenovnik) te sedmerorazredna škola u Lepoglavi; iz Kotara Klanjec dvije dvorazredne škole (Velika Erpenja i Letovčan Novodvorski), jedna trirazredna (Dubravica) i tri četvorazredne škole (u Tuhlju, Kraljevcu Klanječkom i u Klanjcu); u kotaru Krapina 3 dvorazredne škole (Đurmanec, Lepajci i Jesenje), jedna trirazredna škola (Zabok), 3 četvorazredne škole (Radoboj, Petrovsko i Krapina) i jedna šestorazredna škola (Začretje); u Kotaru Novi Marof jedna dvorazredna škola (u Humu Brezničkom), 3 trirazredne škole (u Bisagu, Visokom i Ljubešćici), i 4 četvorazredne škole (u Gornjoj Rijeci, Remetincu, Varaždinskim

škola (!) na kojima je bilo potraživanja za učiteljima dvorazrednih je škola bilo najviše (njih 21 ili 42 %), slijedile su četverorazredne škole (njih 14 ili 28 %), tro-razredne škole (njih 9 ili 18 %), peterorazredne (njih 4 ili 8 %) te po jedna šestero-razredna (2 %) i sedmerorazredna škola (2 %). Okružnica Prosvjetnog odjeljenja velikog župana Zagrebačke oblasti iz svibnja 1928. glede otvaranja i zatvaranja odjeljenja kod škola teško da se mogla odnositi na zagorske škole jer je govorila o prekobrojnim učiteljima o čemu su podatke davala gradska i kotarska poglavarstva. Ti podaci pokazuju da je u Zagorju uvijek nedostajalo učitelja. Također, poglavarstva su trebale javiti uoči početka školske godine 1928./1929. i o potreba-
ma otvaranja novih odjeljenja obzirom na broj obveznika.⁴⁹

GRADNJA ŠKOLSKIH ZGRADA

Kako su pojedine sredine imale potrebu za novim školskim prostorom i za proširivanjem same školske mreže, obraćale su se molbama višim instancama da se tim zahtjevima udovolji. Koliko je u tome bilo problema i prepreka, ponajviše materijalne prirode, pokazuje primjer potrebe gradnje nove škole u Ivancu. U Ivancu su u tom razdoblju djelovale dječaka (1839.) i djevojačka (1867.) osnovna škola, no na širem su ivanečkom području bile još škole u Kuljevčici (1879.) i od 1929. godine škola u Prigorcu. Godine 1918. redovnu nastavu i *opetovnicu* u dječakačkoj školi trebalo je pohađati 704 obveznika. Međutim, redovnu školu polazilo je 280, a *opetovnicu* 74 dječaka, odnosno ukupan polazak iznosio je 50,3 %.⁵⁰ Glavni razlog relativno maloga postotnog udjela polaznika u odnosu na obveznike bio je prije svega premalen prostor škole, ali i povremene bolesti zbog kojih djeca nisu dolazila u školu. Problem nedostatka školskih prostorija bio je najvažniji problem čitavoga međuratnog razdoblja, a produžio se kao problem čak do 50-ih godina 20. stoljeća. Vrlo su složeni razlozi zbog kojih u Ivancu nije bila prije sa-
građena nova školska zgrada, pogotovo što su ivanečke škole iz godine u godinu bilježile sve veći broj obveznika i polaznika, kao i sve veći interes za školu, no naj-
češće je razumijevanje za materijalne prilike škole i kod stanovništva i kod same
općine bilo vrlo slabo. Prema *Iskazu o stanju škola* Kotara Ivanec za mjesec ožujak

Toplicama i Madžarevu); u Kotaru Pregrada 3 dvorazredne škole (u Sopotu, Kostelu i Vinagori), jedna trirazredna (u Prišlinu), jedna četverorazredna (u Taborskom) i dvije peterorazredne škole (u Desiniću i Pregradi); u Kotaru Zlatar 4 dvorazredne škole (u Zajezdi, Batini, Orehovici, Peršavesi), jedna trirazredna škola (u Belcu) i 4 četverorazredne škole (u Maču, Mihovljanu, Loboru i Hrašćini). „Stečaj za popunjenje učiteljskih mjesta u oblasti zagrebačkoj“, *Prosvetni Glasnik* za 1927., 210-217.

⁴⁹ Državni arhiv Varaždin (DAVŽ), *Kotarska oblast/sresko načelstvo Varaždin 1918. – 1941.*, Prosvjetna referada, 6694/1928.

⁵⁰ S. JAGIĆ, *Pučko školstvo u Kotaru Ivanec od sredine XIX. stoljeća do 1918. godine*, magistarski rad, Zagreb, 135.

1925. vidljivo je da je redovnu nastavu (1. – 5. razred) polazilo 405, a *opetovnicu* (1. i 2. godište) 97 dječaka.⁵¹ Školska spomenica Narodne muške osnovne škole u Ivancu navodi kako je 1925. godine bilo 572 polaznika (455 za redovnu nastavu i 117 za *opetovnicu*).⁵² Broj polaznika dječачke škole porastao je od ratne 1918. i 344 učenika tijekom 7 godina na 572 učenika, što iznosi porast od 60,1 %.

Nižu pučku djevojačku školu u Ivancu 1925. polazila je 221 djevojčica u redovnoj nastavi, a 36 u *opetovnici*. Ako te podatke usporedimo s posljednjim relevantnim podacima o broju učenica ivanečke djevojačke škole iz godine 1902./1903. kada je istu polazilo 123 učenica, vidljiv je porast broja učenica za 47,9 %.⁵³ Iz *Iskaza* 1925. također je vidljivo kako su uvjeti rada u djevojačkoj školi bili vrlo teški jer je škola bila premalena, a čitava školska zgrada prepuna vlage – „Školska zgrada je vrlo vlažna i tijesna“.⁵⁴ U dopisu Nadstojništva Sestara milosrdnica u Zagrebu upućenog Upravnoj općini Ivanec u vezi s proširenjem djevojačke pučke škole u četverorazrednu izričito se zahtijevala primjerenija školska zgrada i stan za učiteljice jer u protivnom ne samo da neće poslati u Ivanec četvrtu učiteljicu, nego je bilo najavljeno povlačenje časnih sestara iz Ivanca zbog nezadovoljavajućih uvjeta rada i stanovanja.⁵⁵

Tijekom 20-ih godina 20. stoljeća vodila se rasprava i o velikoj potrebi proširenja dječачke škole jer se nastava odvijala u učionici iz 1839. godine kojoj je 1867. bila dograđena još jedna, a 1883. škola je samoinicijativno preuredila staju u treću učionicu. Kraljevska županijska oblast organizirala je 1920. godine raspravu o mogućoj dogradnji škole, no dogovor nije bio postignut iako će Upravni odbor Varaždinske županije dozvoliti proširenje ivanečke dvorazredne u četverorazrednu školu.⁵⁶ Sljedećih se godina nastava izvodila dijelom i u kino-kazalištu, na državnom dobru Pahinsko⁵⁷ te u prijašnjoj mjesnoj štedionici (od 1925.).⁵⁸

⁵¹ HDA, ZO, VŽ ZO, k. 264, 1952/1925., Prilog 56/1925.

⁵² Arhiv OŠ Ivanec (AOŠI), *Spomenica narodne muške škole u Ivancu*.

⁵³ S. JAGIĆ, *Pučko školstvo...*, 137.

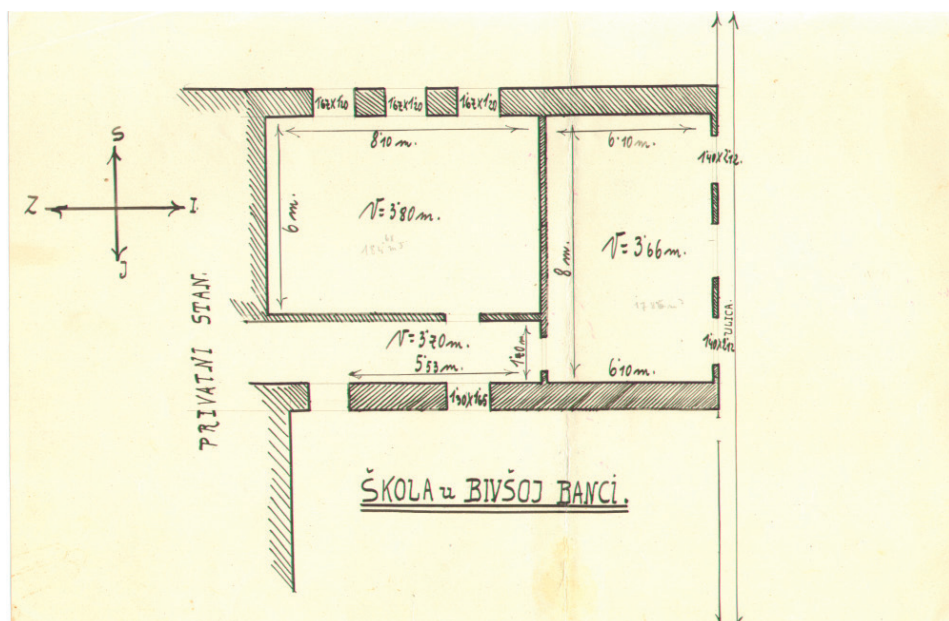
⁵⁴ HDA, ZO, VŽ ZO, k. 264, 1952/1925., Prilog 34/1925.

⁵⁵ AOŠI, *Dopis Nadstojništva Sestara milosrdnica u Zagrebu*, 13. prosinca 1921.

⁵⁶ AOŠI, *Zapisnik o novogradnji, proširenju škole u Ivancu*, 23. kolovoza 1920. i *Odluka o proširenju dvorazredne Opće niže dječачke škole u Ivancu u četverorazrednu*, 10. rujna 1920.

⁵⁷ AOŠI, *Zapisnik sjednice proširenog školskog mjesnog odbora u Ivancu* – zastupnici svih sela školske općine Ivanec te gospoda Anton i Rudolf Partlić raspravljaju o upotrebi kino – kazališta u svrhu škole te mogućem iznosu troškova godišnje najamnine, 7. kolovoza 1921.; *Izvadak iz zajedničkog zapisnika upravne općine Ivanec* glede traženja školskog odbora u Ivancu za proširenje dječачke škole i uređenje školskog bunara, 17. rujna 1922. i *Rješenje Ministarstva pravde* – općinsko Poglavarstvo u Ivancu obavještava se od strane Ministarstva pravde i Ravnateljstva kraljevske zemaljske kaznionice u Lepoglavi o iznajmljivanju dviju soba u Pahinskom do kraja šk. god. 1922./1923., 31. siječnja 1923.

⁵⁸ AOŠI, *Školski list*, 15. travnja 1929.

Slika 3. Tlocrt školskih prostorija u „Banci“⁵⁹

Problemi nedostatka prostora s obzirom na sve veći broj polaznika ivanečkih škola nastavili su se i 30-ih godina 20. stoljeća. Problem je bio donekle ublažen 1929. godine otvaranjem još jedne škole na području Školske općine Ivanec (niža pučka škola u Prigorcu).⁶⁰

Školske godine 1922./1923. u nižu pučku školu u Kumrovcu bilo je upisano 159 novih učenika, 324 učenika pohađalo je redovnu, a 15 učenika *opetovnicu*, a oko 140 učenika nije moglo biti upisano u školu. S obzirom na prevelik broj učenika i premalene školske prostorije, nastava se odvijala svaki drugi dan za pojedini razred – „prvi razred imao je paralelku sa devet sati obuke na tjedan, drugi svaki drugi dan prije podne sa 12 sati, a 3., 4. i 5. razred triput nedjeljno sa 12 sati obuke.“ Kraljevska županijska oblast stoga je 8. kolovoza 1922. poslala komisiju koja je trebala razmotriti uvjete za proširenje škole u Kumrovcu. U radu komisije sudjelovali su predstavnici cijele školske općine koji su se i složili s prijedlogom mjernika da se na postojeću zgradu nadogradi još jedan kat na kojem bi se nalazila jedna učionica te stan za učitelja (taj će prijedlog kasnije biti odbačen).

⁵⁹ AOŠI, *Školski list*, 1929.

⁶⁰ AOŠI, *Školska spomenica Prigorec*.

Slika 4. Učitelj Zlatko Ožura i članovi Mjesnoga školskog odbora škole u Prigorcu⁶¹

Predviđeni troškovi izgradnje iznosili su 13 000 000 kruna što je ušlo u zapišnik koji su potpisali svi nazočni izaslanici. Međutim, nije prošlo ni mjesec dana, a već su pojedinci kotarskoj oblasti uputili zamolbu da se proširenje škole odgodi zbog toga što stanovnicima školske općine prioritetnije novac treba za kupovinu žita jer je urod te godine bio slab. Kako je veći dio izaslanika i predstavnika školske općine ipak bio za proširenje škole, 22. rujna zamolili su župana Đuru Gašparca da im pomogne isposlovati novčanu pomoć države za dogradnju. U jednu se učionicu moglo smjestiti najviše 111 učenika (!) pa su niža godišta morala polaziti školu 3 puta tjedno od 13 do 16 (ukupno 9 sati), a viša godišta od 8 do 13 (ukupno 15 sati), što je bio tipičan primjer izuzetno velikog pritiska na zagorske škole. Učitelj Franjo Mešić 1924./1925. nastavu je izvodio u 1. i u kombinaciji 4. i 5. razreda, dok je učiteljica Marijana Bošnjak poučavala u 2. i 3. razredu. Školski odbor pokrenuo je ponovno 1926./1927. pitanje proširenja školske zgrade i izgradnje učiteljskog stana u Kumrovcu jer su uvjeti bili nemogući. Uspjelo mu je pridobiti i općinsko zastupstvo u Zagorskim Selima te stanovništvo školske općine. Izrađeni su i nacrti za učiteljski stan u iznosu od 1600 dinara te su poslani Oblasnom odboru u Zagrebu u namjeri što hitnijeg rješavanja problema. Oblasni je odbor predloženi nacrt gradnje odbacio kao „previše raskošan“ te je

⁶¹ AOŠI.

dao izraditi novi, no on je bio puni lošiji što se uvidjelo prilikom same gradnje. Najveća pogreška bila mu je što je predviđao gradnju podruma na podvodnom zemljištu. Iako se školska općina bila obvezala da će sama dati ručne radnike i prijevoz, od toga se odustalo jer su radovi sporo napredovali. Na kraju su svi radnici bili plaćeni prema zaključku Školskog i Općinskog odbora. U međuvremenu je, na zamolbu Školskog odbora, škola prema rješenju Ministarstva prosvjete od 14. studenog 1928. bila proširena u četverorazrednu. Školske godine 1929./1930. sagrađen je djelomično stan za učitelja (upravitelja škole), a u njegovu su se starom stanu uskoro, nakon određenih radova, uredile dvije učionice u kojima je započela nastava u rujnu 1929. godine. Problemi oko konačnog dovršenja stana za učitelja, kao i problemi nedostatka školskih prostorija u Kumrovcu nastaviti će se i 30-ih godina 20. stoljeća.⁶²

Potrebu proširenja škole, odnosno gradnje nove školske zgrade, u Velikoj Erpenji naglašavao je novoimenovani učitelj Milan Škrnjug koji je na školu došao naredbom Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenja za prosvjetu i vjere u Zagrebu od 15. studenoga 1922. Osim što je školu zatekao u veoma trošnom i zapuštenom stanju, suočio se i s problemom ne samo nepolaska škole, već i s nemogućnošću upisivanja prevelikog broja učenika jer ih jedan učitelj u premalenim prostorijama nije ni mogao podučavati. Usprkos otporu seljaka prema potrebi gradnje nove škole jer su to usko povezivali s novim porezima i nametima, učitelj je bio uporan u svom zahtjevu dajući im do znanja da je to svakako za njihovu dobrobit i korist.⁶³ Dolazak povjerenstva (krajem rujna 1923.) na čelu s kraljevskim županijskim tajnikom iz Varaždina i mjernikom u Dubrovčan, u cilju organiziranja rasprave oko raspisivanja doprinosa za gradnju nove dvorazredne škole, međutim, nije dao pozitivnih rezultata. Razlozi odbijanja prijedloga bili su u novim porezima, nametima, skupoći zemljišta u Dubrovčanu te „sve prođe niz vodu“. Kraljevska pokrajinska uprava stoga je odlučila da se umjesto gradnje nove škole i proširivanja školske mreže, problem nedostatka prostora riješi jednostavnim proširivanjem postojeće škole u Velikoj Erpenji u dvorazrednu. Općinstvo je bilo protivno i tome rješenju iznoseći zanimljiv prijedlog da škola i dalje ostane jednorazredna, ali da se učitelju osiguraju dvije plaće pa on i dalje na školi može poučavati sam. Nadležna školska oblast taj prijedlog nije prihvatila već je naredila općini da se pronade stan za učiteljicu, a ona je u Veliku Erpenju stigla tek 1. travnja 1924.⁶⁴ Kako su učiteljice vrlo često bile na bolovanju ili su pak zbog teških uvjeta rada tražile premještaj na drugu školu, sve dok nova učiteljica

⁶² Arhiv Osnovne škole Kumrovec (AOŠKUM), *Spomenica za nižu pučku školu u Kumrovcu*.

⁶³ Arhiv Osnovne škole Velika Erpenja (AOŠVE), *Spomenica niže pučke škole u Velikoj Erpenji*.

⁶⁴ Isto.

nije bila još stigla, učitelj je i dalje podučavao sam. Školske godine 1925./1926. do 11. prosinca učitelj je sam podučavao 156 učenika.⁶⁵ Krajem promatranog razdoblja, u školskoj godini 1929./1930. na vrlo težak rad zbog nedostatka prostora žalio se i učitelj u Sutlanskoj Poljani Vladimir Kutnjak.⁶⁶

Slika 5. Poljana Sutlanska 1926.⁶⁷

Školska općina Višnjica tijekom čitavog vremena djelovanja suočavala se s problemom neupisivanja djece u školu.⁶⁸ Početkom 20-ih godina oko 200 djece nije bilo upisano u školu jer su nedostajali školski prostori, ali i zbog toga što 2 učitelja nisu mogla podučavati svu djecu. Škola je uputila molbu Kraljevskoj kotarskoj oblasti da se škola iz dvorazredne proširi u trirazrednu. Kraljevska kotarska oblast molbu je vratila jer je pitanje po zakonu trebao rješavati Mjesni školski odbor. Školskom odboru protumačena je potreba proširenja škole kojom bi se tijekom 2 ili 3 godine u školu uspjela upisati sva neupisana djeca te bi je redovito mogla i polaziti. Nadalje, treći učitelj ne bi bio dodatni trošak za općinu jer su učitelji kao državni činovnici dobivali plaću iz državne blagajne. Nastava

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ AOŠKUM, *Spomenica niže pučke škole u Poljani*.

⁶⁷ Isto, nacrtao učitelj Rudolf Kutnjak.

⁶⁸ AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*.

bi se organizirala tako da ne bi bilo potrebe ni za gradnjom nove školske zgrade. Na žalost višnjičkog ravnatelja škole Školski je odbor odbio prijedlog za proširivanjem škole u trirazrednu, što je on prokomentirao u Školskoj spomenici na sebi svojstven način: „Ovakav školski odbor bi možda vrijedio u Tunguziji i to prije sto godina, ali je sramota, da se ovakovih ljudi nadje danas, kad cio svijet u prosvjeti naroda vidi njegovu sreću i bolju budućnost.“ Dugotrajno odbijanje Školskog odbora da se škola proširi u trirazrednu prekinuto je na sjednici od 21. rujna 1924. – „Bolje je doći k pameti makar i kasno, nego nikada!“ komentar je ravnatelja škole. Konačno proširenje škole dozvoljeno je rješenjem Ministarstva prosvjete od 6. lipnja 1925., a već sljedeće školske godine zatraženo je i proširenje u četverorazrednu školu, iako tijekom čitave školske godine na školu nije došao treći učitelj „premda imade mnogo učiteljica bez mjesta pa ovaj način štednje nije nikako sgodan jer bez obzira na to, što se učiteljstvo iscrpljuje tjelesno i duševno, trpi mnogo i sama nastava.“⁶⁹

Proširenje dvorazredne niže pučke škole u Remetincu odobreno je odlukom Visoke kraljevske zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere od 22. studenoga 1921. što je donekle umanjilo problem prevelikog broja učenika.⁷⁰ U istom je Kotaru rješenjem Ministra prosvjete od 17. rujna 1925. škola u Mađarevu bila proširena u četverorazrednu zbog velikog broja polaznika i obveznika te škole.⁷¹ Uporno traženje proširenja jednorazredne u dvorazrednu školu u Cvetlinu gdje je bilo preko 400 obveznika, a samo jedan učitelj, konačno je 25. rujna 1925. prihvatio Školski odbor – „I tako se jednom i ova škola pomakla, iako ne mnogo bar za jedan korak napred. Već je bilo krajnje vrijeme da se škola proširi jer jedno učiteljsko lice nije moglo bez štetnih posljedica po svoje zdravlje obučavati preko 150 djece“.⁷² Dozvolu za proširenje trirazredne u četverorazrednu dobila je dječaka škola u Zlataru, a uposlena je učiteljica Marija Kopun koja je do tada radila u Peršavesi. Navedeno je proširenje uneseno u zapisnik Učiteljskog zbora (vijeća) od 29. prosinca 1924. Prijepise zapisnika sjednica za 1. polugodište školske godine 1924./1925. podnijele su škole u Loboru, Mihovljanu, Konjščini i dječake škole u Zlataru kotarskom poglavaru u Zlataru koji ih je odobrio i prosljedio dalje velikom županu Zagrebačke oblasti.⁷³

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Arhiv Osnovne škole Novi Marof, (AOŠNM), *Spomenica škole u Remetincu*. Odlukom Ministarstva prosvjete Odjeljenja za osnovnu nastavu od 2. studenoga 1925. trirazredna škola u Remetincu proširena je u četverorazrednu.

⁷¹ AOŠNM, *Školska spomenica Mađarevo*.

⁷² Arhiv Osnovne škole Cvetlin (AOŠC), *Spomenica za Nižu pučku školu u Cvetlinu*.

⁷³ HDA, ZO, VŽ ZO, k. 261, 15865/1925.

Na popis djece⁷⁴ u školu Tuhelj za školsku godinu 1921./1922. dolazile su „cijele procesije“ ljudi s djecom i bile nezadovoljne jer se većina djece nije uspjela upisati u školi. Te godine bilo je 1133 obveznika, a upisalo ih se samo 419 ili 36,98 %.⁷⁵ U školskoj godini uoči donošenja *Zakona o narodnim školama* rijetki su u Hrvatskom zagorju bili slučajevi da su roditelji nastojali djecu osloboditi od pohađanja škole navodeći najčešće kao razloge siromaštvo i nedostatak radne snage u kući.⁷⁶

ULOGA MJESNIH ŠKOLSKIH ODBORA

Iako je 1920. došlo do podržavljenja školstva u Kraljevini SHS, a osnovne su škole postale državne osnovne škole, uvjeti rada i života učitelja nisu se naročito poboljšali jer je izdržavanje škola, osim učiteljskih plaća, palo na teret siromašnih općinskih vlasti. Situacija se nije promijenila ni nakon odluke Ministarstva prosvjete od 20. siječnja 1925. o prenašanju prosvjetnih predmeta na oblasne velike župane jer su oblasni veliki župani bili dužni sva prosvjetna pitanja sa svojim mišljenjem ili konkretnim prijedlogom proslijediti na rješavanje Ministarstvu prosvjete u Beogradu.⁷⁷

Navedeni primjeri pokazuju važnost hijerarhije u odlučivanju o školskim pitanjima. Škole su se u svojim zahtjevima najprije obraćale mjesnim školskim odborima koji su zamolbe i traženja, ukoliko su procijenili da su opravdana, dalje prosljeđivali na Kotarsku oblast, odnosno prema višim instancama vlasti i u konačnici prema Ministarstvu prosvjete koje je odluku mjesnih školskih odbora trebalo potvrditi ili odbiti. U školskoj hijerarhiji moći mjesni su školski odbori i nakon prosinca 1918. zadržali važnu ulogu i imali značajne nadležnosti, a ujedno su bili poveznica između škole i općine. Materijalna snaga općina tako se uvijek ogledala u samome materijalnom položaju škole.

Učitelji zagorskih škola rijetko su 20-ih godina 20. stoljeća izražavali zadovoljstvo radom mjesnih školskih (i općinskih) odbora te su se traženjima i zahtjevima obraćali direktno na kotarske oblasti smatrajući da će država ipak u konačnici riješiti materijalne probleme škole. Rasprave u školskim odborima naj-

⁷⁴ Slikar Ivan Rabuzin u svojim se sjećanjima prisjetio svog učitelja Ignacija Jendrašića (1927. – 1932.) i njegovog smirujućeg glasa kojeg je prvi put čuo prilikom popisa djece za školu. Popis se provodio ispred škole pod lipom u Remetincu tako što je učitelj imao popis i svakog je učenika s popisa prozvao. Na popis je došao velik broj djece s roditeljima te su ispunili cijeli prostor između crkve i škole. Učitelji i učiteljice nosili su u rukama popise i imenike učenika. Ivan RABUZIN, „Moja sjećanja“, *Škola Ključ* 1934. – 1994., Novi Marof, 1994., 24-25.

⁷⁵ M. PODJAVERŠEK, „Iz povijesti osnovnoga školstva...“, 80-93.

⁷⁶ Lj. DIMIĆ II., 24.

⁷⁷ HDA, ZO, VŽ ZO, k. 197, 6630/1925., Prosvjetni predmeti – prenašanje na oblasne župane.

češće su se vodile o pitanjima polaska, odnosno nepolaska škole te o popravcima na školskoj zgradi i školskom dvorištu. Skučeni sustav samouprave u smislu mogućnosti odlučivanja u pitanjima vezanim uz prosvjetnu politiku ograničava se 1927. godine. *Uredbom o ustrojstvu mjesnih i oblasnih školskih odbora za osnovne i građanske škole iz 1927.*, pokušalo se unaprijediti rad školskih odbora, no istodobno su osnovne škole, koje su dotad uspjele sačuvati određenu autonomiju u odlučivanju, bile podređene izvršnim organima državne vlasti. Naime, predsjednik Školskog odbora automatski je postajao općinski načelnik, a nije se birao iz redova članova Odbora.⁷⁸ Time se općinska politika neposrednije odražavala u školskim pitanjima. Sukobi i nerazumijevanje na relaciji učitelj – Mjesni školski odbor mogli su biti uzrokovani različitim političkim stavovima suprotstavljenih strana, što će naročito biti vidljivo u vremenu šestosiječanske diktature. Međutim, i razdoblje parlamentarizma također je u Hrvatskom zagorju bilježilo stalno prisutan sukob škole i Mjesnoga školskog odbora. Glavni uzrok tih sukoba bilo je siromaštvo zagorskih općina kao konstanta čitavoga promatranog razdoblja uz, dakako, često prisutne sukobe političke prirode.

ZAKLJUČAK

Stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca na kraju 1918. materijalizirana je ideja velike integracije jugoslavenskih naroda. Različitost društava koja su se našla u sastavu nove države posebice je dolazila do izražaja u području odgoja i obrazovanja. Školski sistemi razdoblja prije 1918. godine počivali su na drugim osnovama, s različitim interesima i tendencijama koje je nova država trebala iz temelja promijeniti. Cilj te promjene bilo je formiranje jugoslavenskoga nacionalnog duhovnog jedinstva. Potrebi nacionalne integracije i ostvarivanju „narodnog i državnog jedinstva“ bila je podređena i prosvjetna politika.

Potpuno podređivanje školstva državnom nadzoru nakon 1920. odražavalo je stavove vlasti o školi kao važnijem činitelju državne i nacionalne integracije, a ujedno i predstavljalo prvi korak nove države u procesu centralizacije i političke instrumentalizacije međuratnoga prosvjetnog sistema. Od iste su godine učitelji postali državni činovnici te im je materijalno-pravni položaj bio donekle uređen jer više nisu bili ovisni samo o (siromašnim) općinama. Problemi oko organizacije državne uprave usporili su koncentraciju školskih poslova u okvirima jednog ministarstva što će u potpunosti biti ostvareno tek kasnije.

Zamišljena državna strategija prosvjetne politike razdoblja imala je svoje naličje i u Hrvatskoj. U ovom radu cilj je bio prikazati stvarno stanje provođenja

⁷⁸ J. PAVETIĆ *n. dj.*, 14.

prosvjetne politike na primjeru osnovnih škola regije Hrvatskog zagorja i njezine uspješnosti organizacije i uzdržavanja osnovnih škola, školske mreže, razvijenosti škola, gradnju školskih zgrada te ulogu mjesnih školskih odbora.

Prosvjetna politika međuratne jugoslavenske države uglavnom se podudarala s periodizacijom političkog razvoja što znači da njezina prva faza obuhvaća razdoblje parlamentarizma (1918. – 1929.). Austro-Ugarska Monarhija na području Hrvatskog zagorja i istraživanih kotareva ostavila je 1918. razmjerno dobro razvijenu mrežu osnovnih škola kao rezultat njezinih modernizacijskih nastojanja. Ta se školska mreža u zagorskim kotarevima nakon 1918. nije značajnije proširivala, a većina školskih zgrada bila je izgrađena prije 1918. Mreža škola nije se proširivala u većoj mjeri jer je održavanje i izgradnja škola nakon 1918. postala obveza školskih općina pa je ostvarivanje školskih proračuna zavisilo o punjenju općinskih blagajni s obzirom na prikupljene namete i poreze. Poveznica između škole i općine bili su mjesni školski odbori. Sve do 1927. uprave škola sve potrebno za školu naručivale su preko općinskih poglavarstava, a što je trebalo biti predviđeno općinskim proračunom. Osnovna karakteristika školskih proračuna tijekom čitavoga promatranog razdoblja bila je štednja u svim školskim potrebama. Zbog manje i neredovite uplate općina školske su zgrade i stanovi za učitelje u kotarevima Hrvatskog zagorja najčešće bili u lošem stanju. Velik broj istraženih primjera škola Hrvatskog zagorja pokazuju kako je pomoć stizala veoma teško i ne u onom iznosu koji je bio potreban, a na nju se moralo čekati po nekoliko godina. Kako dugotrajna neuspješna obraćanja oblasnoj samoupravi nisu dala rezultata, došlo je do tumačenja kako se pojedinim sredinama ne pomaže iz političkih razloga.

Većina školskih zgrada bila je toliko skućena s prostorom da nije mogla upisati u školu ni obveznike za 4 niža razreda. Proširivanja škola, do kojih je tijekom razdoblja dolazilo u većini zagorskih škola, još su više opteretila školske prostore velikim brojem učenika pa su u školama uvjeti rada bili još teži jer se nastava morala provoditi kao poludnevna, u dvije smjene i u istim tijesnim prostorijama škola izgrađenih najčešće u 19. stoljeću. Zbog nedostatka prostora i prevelikog broja djece u pojedinim se školama nastava morala izvoditi za određena godišta svaki drugi dan. Pritisak na škole vidljiv je i u činjenici da se dnevno u jednoj učionici nastava izvodila za više od 200 učenika. Istraživanjem je utvrđeno kako su u Zagorju prevladavale dvorazredne škole, a na jednog je učitelja dolazilo više od sedamdesetak učenika.

Prosvjetna politika razdoblja parlamentarizma (1918. – 1929.) u osnovnom školstvu Hrvatskog zagorja ostvarila je određene kvantitativne pomake, u radu prikazano otvaranje i proširenje novih škola. Navedeni kvantitativni pomaci, međutim, postignuti su u veoma teškim materijalnim i političkim prilikama zbog

kojih nije nastavljen trend razvoja očekivan nakon Prvoga svjetskog rata, a što je značilo da su one u pojedinim segmentima doživjele stagnaciju pa čak i nazadovanje. Kvalitativna stagnacija bila je posljedica smanjenog priljeva materijalnih sredstava odobravanih tijekom većine vremena iz državne blagajne (u Ministarstvu prosvjete u Beogradu) što je vidljivo iz prikazane uspješnosti organizacije i uzdržavanja osnovnih škola, uloge mjesnih školskih odbora te razvijenosti zagorskih škola.

PRILOZI

Prilog 1. *Program proslave tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva u školi Krapina, 1925.*

Izvor: AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

Temeljem zaključka školskog odbora i učiteljskog zbora priredila je školska mladež 20. decembra proslavu tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva. Ovoj priredbi bila su pozvana sva mjesna društva, koja su se dragovoljno odazvala. Ras-pored proslave jest bio sljedeći:

1. Proslav.

- a) Krunisanje Tomislava , deklamira S. Šoštarić, 4. r.
- b) Hvalospjev , deklamira V. Kozina, 4. r.
- c) Pjesma starca guslara , deklamira V. Božić, 4. r.
- d) Duvanjska himna , pjevaju dječaci i djevojčice

Tisućugodišnjica hrvatskog kraljevstva, alegorijski prikaz u 2 čina.

I. čin

Vila V. Potočnjak, 4. r.
Tomislav I. Tušek, 5. r.
Petar Krešimir M. Klem, 4. r.
Dimitrije Zvonimir K. Kiš, 3. r.
Petar Drugi S. Kašić, 4. r.
Matija Gubec D. Jakopović, 4. r.
Petar Zrinjski Z. Lipnjak, 4. r.

II. čin

Vila V. Potočnjak, 4. r.
Hrvat M. Pažur, 2. r.
Slavonac F. Pondeljak, 3. r.

SrijemacD. Gartner,2. r.
LičaninV. Božić,4. r.
KrajišnikM. Klem,4. r.
DalmatinacV. Plasaj,3. r.
BosanacS. Mikulec,3. r.
IstraninM. Mirković,3. r.

Zatim su sva društva dala po jednu točku i to kako slijedi:

Hrv. pjevačko i tamb. društvo „Zagorac“

Novak:.....Hrvatskoj

Hrv. Sokol

- a) Benc (Karike) izvađa naraštaj.
- b) Meliš (Njihaća preča) prednj. zbor.

Hrv. Obrtno radničko društvo „Gaj“

- a) Brož: Složno pod hrvatsku zastavu.
- b) Katkić: Karišik iz opere „Zrinjski“.
- c) Farkaš: Vijenac hrv. narodnih napjeva.

Đačko ferijalno udruženje za narodnu prosvjetu:

- a) Oskar Dev: Vigred se povrne.
- b) V. Žganec: Vu jeseni sam se ženil.
- c) V. Žganec: Vehni, vehni fijolica.

LITERATURA

1. Vladimir ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1998., 927.
2. Biljana ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929. – 1941.)*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2007.
3. *Zakon o ustanovljenju oblasti, Uredba o podeli zemlje na oblasti, Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi i Zakon o opštoj upravi.*
4. Ljubodrag DIMIĆ, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije I.*, Stubovi kulture, Beograd, 1997.
5. „Nema tomu dugo“, *Hrvatski blok, Tjednik organizacije Hrvatskog Bloka u Varaždinu*, 1928., br. 3.
6. Arhiv Osnovne škole Novi Marof (AOŠNM), *Školska spomenica Remetinec*.
7. Darko TIŠLJAR, Danica PELKO, „Povijest osnovne škole Donja Stubica“, *Hrvatsko Zagorje*, Krapina, 2007., br. 3-4.

8. Arhiv Osnovne škole Krapina (AOŠKR), *Spomenica za nižu pučku djevojačku školu u Krapini*.
9. Janko PAVETIĆ, „Neka obilježja nastave u razdoblju jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine“, Hrvatski književni-pedagoški zbor (HKPZ), *Napredak* 132 (3), Zagreb, 1991.
10. Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, HKPZ, Zagreb, 1958.
11. Janko PAVETIĆ, „Neka obilježja nastave u razdoblju jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine“, HKPZ, *Napredak* 132 (3), Zagreb, 1991.
12. Lj. DIMIĆ II., 119.
13. „Učiteljska skupština“, *Volja naroda*, 1919., br. 40.
14. „Skupština učiteljskog društva za grad i kotar Varaždin i udružene kotare Ivanec i Novimarof“, *Volja naroda*, 1919., br. 25.
15. „Jesenska skupština učiteljskog društva“, *Slobodni građanin*, 1919., br. 29.
16. „Nacrt novog školskog zakona“, *Volja naroda*, 1919.
17. Arhiv Osnovne škole Višnjica (AOŠV), *Spomenica za Nižu pučku školu u Višnjici*.
18. „Nacrt novog školskog zakona“, *Volja naroda*, 1919., br. 49.
19. „Učiteljska skupština u Varaždinu“, *Volja naroda*, 1919.
20. „Skupština učiteljskog društva za trgovište i kotar Krapina i Zlatar“, *Slobodni građanin*, 1920., br. 39.
21. Lj. DIMIĆ II., 120.
22. *Spomenica za nižu djevojačku školu u Krapini*.
23. „Nastavni Plan za I, II, III i IV razred osnovnih škola“, *Prosvetni Glasnik, službeni organ Ministarstva prosvete*, 1926., br. 12, str. 266.
24. „Privremeni nastavni program za sve osnovne škole u Kraljevini važi od početka ove školske godine“, *Prosvetni Glasnik* za 1927., 621.
25. D. FRANKOVIĆ, *n. dj.*, 311.; O pitanju jezika vidi: Lj. DIMIĆ, „Ideologija i jezik – iskustvo Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941.“, u DIMIĆ I.
26. M-J. CALIC, „Bildung als...“.
27. Janko PAVETIĆ, *Osnovno školstvo na području Varaždina od 1918. do 1941.*, Školske novine, Zagreb, 1988.
28. *Zlatarsko pučko školstvo 1842. – 1992.*, Osnovna škola Ante Kovačića, Zlatar, 1992., 57.
29. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagrebačka oblast (ZO), *Opći spisi velikog župana*, VŽ ZO, 8919/1924., *Iskaz o stanju škola* za studeni 1924. za kotar Novi Marof.

30. HDA, ZO, VŽ ZO, 35 406/1925.
31. „Stečaj za popunjenje učiteljskih mjesta u oblasti zagrebačkoj“, *Prosvetni Glasnik* za 1927.
32. Državni arhiv Varaždin (DAVŽ), *Kotarska oblast/sresko načelstvo Varaždin 1918. – 1941.*, Prosvjetna referada, 6694/1928.
33. S. JAGIĆ, *Pučko školstvo u Kotaru Ivanec od sredine XIX. stoljeća do 1918. godine*, magistarski rad, Zagreb.
34. HDA, ZO, VŽ ZO, k. 264, 1952/1925., Prilog 56/1925.
35. Arhiv OŠ Ivanec (AOŠI), *Spomenica narodne muške škole u Ivancu*.
36. HDA, ZO, VŽ ZO, k. 264, 1952/1925., Prilog 34/1925.
37. AOŠI, *Dopis Nadstojništva Sestara milosrdnica u Zagrebu*, 13. prosinca 1921.
38. AOŠI, *Zapisnik o novogradnji, proširenju škole u Ivancu*, 23. kolovoza 1920. i *Odluka o proširenju dvorazredne Opće niže dječjačke škole u Ivancu u četverorazrednu*, 10. rujna 1920.
39. AOŠI, *Zapisnik sjednice proširenog školskog mjesnog odbora u Ivancu*.
40. AOŠI, *Školski list*.
41. AOŠI, *Školska spomenica Prigorec*.
42. Arhiv Osnovne škole Kumrovec (AOŠKUM), *Spomenica za nižu pučku školu u Kumrovcu*.
43. Arhiv Osnovne škole Velika Erpenja (AOŠVE), *Spomenica niže pučke škole u Velikoj Erpenji*.
44. AOŠKUM, *Spomenica niže pučke škole u Poljani*.
45. AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*.
46. Arhiv Osnovne škole Novi Marof, (AOŠNM), *Spomenica škole u Remetincu*.
47. AOŠNM, *Školska spomenica Mađarevo*.
48. Arhiv Osnovne škole Cvetlin (AOŠC), *Spomenica za Nižu pučku školu u Cvetlinu*.
49. HDA, ZO, VŽ ZO, k. 261, 15865/1925.
50. Ivan RABUZIN, „Moja sjećanja“, *Škola Ključ* 1934. – 1994., Novi Marof, 1994.
51. M. PODJAVERŠEK, „Iz povijesti osnovnoga školstva...“.
52. HDA, ZO, VŽ ZO, k. 197, 6630/1925.

SAŽETAK

OBILJEŽJA PROSVJETNE POLITIKE ZA VRIJEME PARLAMENTARIZMA (1918. – 1929.) NA PODRUČJU HRVATSKOG ZAGORJA

U ovom radu autorica prikazuje obilježja prosvjetne politike za vrijeme parlamentarizma (1918. – 1929.) na području Hrvatskog zagorja. Cilj joj je bio prikazati stvarno stanje provođenja prosvjetne politike Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca na primjeru regije Hrvatskog zagorja. Na temelju primarnih i sekundarnih povijesnih izvora te brojne literature govori o problematici uspješnosti organizacije i uzdržavanja škola, školskoj mreži i razvijenosti škola, o gradnji školskih zgrada te o ulozi mjesnih školskih odbora. Prosvjetna politika međuratne jugoslavenske države uglavnom se podudarala s periodizacijom političkog razvoja što znači da njezina prva faza obuhvaća razdoblje parlamentarizma (1918. – 1929). U tom je razdoblju prosvjetna politika u osnovnom školstvu Hrvatskog zagorja ostvarila određene kvantitativne pomake koji su postignuti u veoma teškim materijalnim i političkim prilikama te nije nastavljen trend razvoja očekivan nakon Prvoga svjetskog rata. Kvalitativna stagnacija je posljedica smanjenog priljeva materijalnih sredstava odobrenih iz Ministarstva prosvjete u Beogradu što je vidljivo iz (ne)uspješnosti organizacije i uzdržavanja osnovnih škola, uloge mjesnih školskih odbora te razvijenosti zagorskih škola.

Ključne riječi: Hrvatsko zagorje; prosvjetna politika; Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca; osnovne škole.

SUMMARY

CHARACTERISTICS OF EDUCATION POLICY DURING PARLIAMENTARISM (1918 – 1929) IN HRVATSKO ZAGORJE

In this paper the author shows the characteristics of education policy during parliamentarism (1918 – 1929) in Hrvatsko zagorje. The goal was to show the actual administration of education policy of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenians on the example of Hrvatsko zagorje region. Based on primary and secondary historical sources, and various literature, she speaks of the problem of successful organization and abstention of schools, school networks and development, school buildings, and the role of local school boards. Education policy of Yugoslav country between the wars mostly coincided with the periodization of political development, which means that its phase one encompasses the period of parliamentarism (1918 – 1929). In this period of time, primary school education policy in Hrvatsko zagorje achieved certain quantitative advances, all in very difficult financial and political circumstances, and the development trend expected after the First World War was not continued. Qualitative stagnation is a consequence of reduced income of financial assets which were approved in Belgrade; this is apparent from (un)successful organization and abstention of primary schools, role of local school boards, and development of Zagorje schools.

Key Words: Hrvatsko zagorje; education policy; Kingdom of Serbs; Croats and Slovenians; primary schools.

OSLOBOĐENJE MEĐIMURJA 1918. U SJEĆANJU HRVATSKIH DOMOBRANA

Povodom obilježavanja stote obljetnice oslobođenja Međimurja od mađarske vlasti na Badnjak 1918. godine, te službene objave odcijepljenja i pripajanja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca 9. siječnja 1919. godine, u tekstu su obijelodanjena sjećanja pripadnika domobranskih postrojbi, pripadnika ostalih vojnih formacija te domoljuba na spomenute trenutke. Njihova je involviranost u pothvatu oslobođenja na Badnjak 1918., ideali i htijenje kojima su se vodili izraženi u sjećanjima, od posebne vrijednosti u vojnoj rekonstrukciji oslobađanja prostora između Mure i Drave na kraju burne 1918. godine u hrvatskoj i svjetskoj povijesti.

UVOD

Nakon raskinuća svih državnopravnih odnosa Trojednice s Austro – Ugarskom 29. listopada 1918. godine, Međimurje, kao etnički najhomogeniji hrvatski kraj tada desetljećima na udaru sustavne mađarizacije, ostao je u sklopu Mađarske. Kada se narod između Mure i Drave, potaknut mađarskim represalijama i događajima u Zagrebu, pobunio protiv mađarske vlasti početkom studenog 1918., mađarska vojska, žandarmerija i ostale plaćene skupine u mjestima diljem Međimurja pobile su oko stotinu ljudi. Narodno vijeće Države SHS u Zagrebu tražilo je od Vrhovne komande u Beogradu da Međimurje zauzmu srpske ili savezničke trupe, no njima su ruke bile vezane vojnim konvencijama. Zbog takvih okolnosti potpukovnik Dragutin Perko¹ dobio je od Narodnog vijeća u Zagrebu

¹ Dragutin Perko, potpukovnik. Rođen u Varaždinu, školovao se u Varaždinu i na Akademiji ‘Ludoviciani’ u Budimpešti, a tijekom I. svjetskog rata u Galiciji zapovijedao je II. bataljunom 25. domobranske pukovnije iz Varaždina. Kasnije je bio zapovjednik mjesta u Slavonskoj Požegi, a od

nalog da u Varaždinu pripravi sve što je potrebno za oslobođenje Međimurja. U međuvremenu je оформljeno i Narodno vijeće za Međimurje s dr. Ivanom Novakom na čelu,² a 1. prosinca proglašeno je i Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Izrađen je operativni vojni elaborat kojeg je dopunio i potvrdio generalštabni potpukovnik Slavko Kvaternik.³ On je preuzeo zapovjedništvo i 24. prosinca 1918. godine odredio kao dan vojnog pohoda. Hrvatske snage činile su postrojbe iz različitih krajeva današnje Hrvatske, kao i dvije slovenske čete Mariborskog pješadijskog puka, ukupno oko 4000 ljudi pod oružjem. Jedan dio njih u brojnim je edicijama ostavio svoja sjećanja na te prijelomne trenutke u međimurskoj i hrvatskoj povijesti.

POLITIČKO – DRUŠTVENA SITUACIJA PRIJE OSLOBOĐENJA

Nakon pada Héderváryjeva režima 1903. godine u Hrvatskoj je porastao interes za međimurske Hrvate. Dolaskom dr. Pere Magdića na gradonačelničku dužnost, Varaždin postaje središnje mjesto osobite pažnje i brige za Međimurce, a kasnije i pokreta za oslobođenje kraja između Mure i Drave. Magdić je pokrenuo novine 'Naše pravice' koje su, između ostalog, pratile političke i društvene prilike u Međimurju i oštro se protivile promadžarskoj politici i mađarizaciji, koja je prema riječima Ivana Novaka, u međimurskom Hrvatu polagano ubijala i posljednju iskra nacionalne svijesti: "Dojdite danas sa mnom u Međimurje, dojdite da pogledate našega čovjeka... Dojdite, da vidite jednu veliku tragediju – tragediju nacionalnog umiranja! (...). Naći ćete narod, koji govori istim jezikom kao i vi. No kojemu se svagdje uređuje jezikom, kojega ne razumije, kojemu djecu

1. 11. 1918. šef je Odsjeka za vojnu organizaciju kod Narodnog vijeća u Zagrebu. Od početka prosinca 1918. povjeren mu je zadatak da pripremi akciju za oslobođenje Međimurja. Petar JELAVIĆ, "Zapovjednici pojedinih grupa i vojnih skupina u Međimurju u g. 1918.-19.", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske*. Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940., 166.

² Ivan Nepomuk Novak, narodni preporoditelj, najistaknuti borac za hrvatsku nacionalnu ideju u Međimurju, odvjetnik, javni bilježnik. Školovao se u Čakovcu, Varaždinu, Zagrebu i Budimpešti. Uređivao je niz časopisa radničke, socijalne te hrvatske i jugoslavenske nacionalne tematike, a oštro se suprotstavljao mađarizaciji Međimurja i iznio tezu o kulturnom, a tada i teritorijalnom pripojenju Međimurja matici zemlji. Bio je predsjednik Narodnog vijeća SHS za Međimurje i nakon oslobođenja Građanski povjerenik za Međimurje. Vladimir KALŠAN, Janko KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, vlastita naklada, Čakovec, 2012., 132.

³ Slavko Kvaternik, vojskovođa i političar. Završio je visoke vojne škole u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Na početku I. svjetskoga rata zamjenik glavara stožera 42. domobranske divizije, od listopada 1914. do veljače 1916. krilni pobočnik generala Svetozara Borojevića, potom glavar stožera 55 (155) pješačke divizije, u siječnju 1918. dodijeljen stožeru Sočanske vojske. Poslije rata pristupio je Narodnom vijeću SHS-a, bio vrhovni zapovjednik operativnih trupa u oslobođenju Međimurja te zapovjednik 39. pješačkog puka u Koruškoj. P. JELAVIĆ, n.dj., 165.

odgajaju u duhu i jeziku njegovih nacionalnih protivnika".⁴ Jedan od istaknutijih aktera oslobođenja Međimurja i kasniji predsjednik *Društva hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja*, Stjepan Sertić,⁵ u svojim se reminiscencijama na zbivanja u Međimurju prisjeća kako su Međimurci čeznuli za pripajanjem Hrvatskoj, odnosno svom nacionalnom korpusu: "Godine 1908. u mjesecu kolovozu, pošla je hrvatska domobranska divizija na velike vježbe preko Varaždina za Vespri, te je putem za Čakovac i Dolnju Lendavu prenoćivala u mnogim selima Međimurja. Nastalo je pravo hrvatsko narodno veselje, kada su se prvi puta od godine 1848. sastali Hrvati vojnici iz cijele Hrvatske i Slavonije sa međumurskim Hrvatima seljacima. Oni su uživali slušajući domobranksku hrvatsku zapovijed iz ustiju hrvatskih domobrantskih časnika i podčasnika, i videći na čelu pukovnije zastavu sa hrvatskom trobojkom. Tom zgodom prišao mi je jedan stari seljak i rekao mi sa suzama u očima, kako mogu Hrvati preko Drave sretni biti, kad im časnici u vojsci hrvatski zapovijedaju, a kod njih, da se čuje samo mađarska zapovijed".⁶ Uz Novaka i Magdića, u vojnom smislu najagilniji akter oslobođenja Međimurja bio je Dragutin Perko, rođeni Varaždinac koji je više puta isticao da je njegov grad bio mjesto u kojem su Međimurci mogli gajiti svoje hrvatstvo: "U varaždinskoj gimnaziji uvijek je Međimuraca koji su se školovali i ako su bili siromašni, bez sredstava — jer nije tada bilo u Varaždinu imućnije obitelji, koja ne bi imala "na košti" po jednog ili više međumurskih djaka, pošto se smatralo patriotskom dužnošću da se Međimurci ne odnarođe(...). Već kao djeca, odlazeći na kupanje u Dravu, gledali smo prijekim okom — crveno bijelo zeleni — stup sa limenom tablom, gdje je pisalo Zala vārmegye (zalanska županija). Ova je tabla svakim časom bila otrgnuta od Varaždinaca, tako su Varaždinci bili oni, koji su najviše podsjećivali da Međimurje treba osloboditi od Mađjara".⁷

Hrvatski je sabor 29. listopada 1918. godine raskinuo sve državnopravne odnose s Austro-Ugarskom, no Međimurje, koje nije bilo sastavni dio Trojednice,

⁴ Ivan N. NOVAK, *Istina o Međimurju*, vlastita naklada, Zagreb, 1907., 15.

⁵ Stjepan Sertić, pješački potpukovnik, rođen u Zagrebu, školovao se na Višoj domobranskoj realci u Sopronu te Akademiji 'Ludoviciana' u Budimpešti. Čin poručnika dobio je 18. kolovoza 1904. Tijekom I. svjetskog rata bio na ratištima u Srbiji, Bukovini i na talijanskom bojištu. Na Badnjak 1918. kao satnik je zapovijedao Varaždinskim bataljunom koji je zastupao uz željezničku prugu Varaždin – Čakovec. Kao časnik je do 17. svibnja 1929. godine služio u vojsci Kraljevine SHS kada je po prvi puta umirovljen u činu potpukovnika. <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/ZbirkaDetalji?ZbirkaId=77> (20.1.2019.)

⁶ Stjepan SERTIĆ, "Međimurje u našoj povijesti", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije* (...). Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940., 23. Ova se tvrdnja mora uzeti sa rezervom jer je u Čakovcu postojala vojarna, a zapovjedni jezik bio je hrvatski.

⁷ Dragutin PERKO, "Osvojenje i oslobođenje Međimurja", *Legionar Jugoslavije*, 31. siječnja 1937., br. 3.

ostalo je izvan Hrvatske. Situacija je bila tim više komplicirana jer je vojna konvencija, koju su 13. studenoga 1918. godine u Beogradu potpisali Bela Linden u ime mađarske vlade i general Henri u ime zapovjedništva savezničkih antantinih vojska na Istoku, odredila rijeku Dravu kao demarkacijsku liniju čime je Međimurje ostavljeno Mađarskoj.⁸ Taj etnički najhomogeniji hrvatski kraj, koji je stoljećima imao mađarsku administraciju i trpio mađarizaciju, ostao je van hrvatske/jugoslavenske vojne sfere. Što je I. svjetski rat dulje trajao, to je nezadovoljstvo u svim zemljama Monarhije, u Hrvatskoj te u Međimurju, sve više raslo. Teška socijalna situacija potaknuta siromaštvom, ratom, glađu i gubitkom bliskih osoba u ratu, izazivala je nezadovoljstvo i bunt kod sve većeg broja ljudi. Vrativši se s fronta, ljude bi čekale nepovoljne političko – gospodarske okolnosti gdje je sva vlast i bogatstvo u rukama Mađara ili pak pomađarenih Hrvata koji su rat na svojoj koži jedva osjetili.

RAZLOZI OSLOBOĐENJA MEĐIMURJA

Nakon što je Hrvatski sabor raskinuo sve veze s Austro – Ugarskom, glasine o novom vremenu i slobodi koja dolazi počele su se širiti i sjevernije od rijeke Drave, diljem Međimurja. Kako bi stvorio organiziran pokret za stapanje Međimurja s maticom zemljom, 1. studenog 1918. оформljeno je Narodno vijeće za Međimurje, koje je odmah pristupilo Narodnom vijeću Države Slovenaca, Hrvata i Srba priznavši njegovo vrhovništvo. Članovi Narodnog vijeća za Međimurje bili su: dr. Ivan Novak (predsjednik), dr. Stjepan Vidušić (tajnik), Kapistran Geci, Vinko Žganec, Franjo Glogovec⁹ i po jedan predstavnik iz svake međimurske općine.¹⁰ Neizdrživa socijalna situacija u Međimurju popustila je pod pritiskom prvih dana studenoga 1918. godine kada se su Međimurci u brojnim selima počeli spontano obračunavati s onima koji su ih desetljećima sustavno izrabljivali i odnarođivali. U Čakovcu je situacija bila relativno mirna s obzirom da je to mjesto slovalo kao 'kula mađaronštine': "Po svuda su se kočili mađžarski napisi, ističe se mađžarski jezik i ori mađžarska pjesma. Razni mađžarski 'solgabirovi' gospoda, žandari, panduri i drugi, oholo stupaju ulicama. Mađžari, i oni po krunu veselo ih pozdravljaju, a naš jadni hrvatski seljački svijet duboko skida kapu i sa strahopočitanjem pozdravlja tu bahatu čeljad, koja ga vidi i ne vidi (...)"¹¹

⁸ Bogdan KRIZMAN: "Srpska vrhovna komanda u danima raspada Austro – Ugarske 1918." *Historijski zbornik*, godina XIV, broj 1-4, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 1961, VIII, 200.

⁹ Franjo Glogovec, pravnik i natporučnik u pripravi, zapovjednik međimurskih dobrovoljaca u oslobođenju Međimurja 1918. V. KALŠAN, J. KALŠAN, n. dj. 59.

¹⁰ Vladimir KALŠAN: *Međimurska povijest*, vlastita naklada, Čakovec, 2006., 266.

¹¹ F. ŠAFARIĆ, n. dj., 33.

No diljem Međimurja izbio je spontani narodni ustanak, tzv. 'Međimurska revolucija'. Izvršen je juriš na općinske zgrade, dućane, gostionice, bilježničke stanove, škole žandarmerijske stanice, vlastelinske dvorce, marofe. Međimurci su javno i otvoreno počeli govoriti da su Hrvati i da žele biti dio Hrvatske. Mađari i mađaroni u Čakovcu su osnovali svoje, mađarsko Narodno vijeće (narodna garda) i nastojali sačuvati vlast i imovinu. Veliki župan Zaladske županije Bonyák Géza proglasio je 6. studenoga 1918. godine prijeki sud - "Štatarium" zbog pobune koja je zahvatila čitavo Međimurje. Mađarska vojska i žandarmerija, kao i plaćene skupine mađarske narodne garde, poput kaznenih ekspedicija ušle su u pobunjena međimurska sela, čak i prije proglašenja "Štatariuma". Što vješanjem, što strijeljanjem i drugim oblicima odmazde, ubijeno je oko 110 Međimuraca.¹² Uz Mursko Središće, Kotoribu i Nedelišće, posebno mučne scene zbile su se u Pribislavcu 9. studenoga gdje je ubijeno 12 mještana, uhićenih i otpremljenih u Čakovec nakon juriša i pljačke dvorca Feštetić: "Svi zatvorenici osim Polone Lesjak, koja je u zatvoru umrla iz nepoznatih uzroka, bili su dopraćeni u Pribislavec. 80—100 žandara, je obilazilo kućama i tjeralo stanovnike, da pođu pred zgradu pučke škole gdje će se obaviti vješanje i streljanje gore navedenih zatvorenika. Zastrašeni ljudi brzo su se skupili pred pučkom školom, gdje su na njih bile uperene 2 strojne puške. U to su žandari počeli sa vješanjem (...). Po završetku ovoga groznoga čina, žandari su naredili da svi obješeni i streljani moraju ostati na svom mjestu još 3 dana, kao opomena ostalim stanovnicima (...)."¹³

Žandarmerija i mađarske snage, poslane u Međimurje kako bi ugušile pobune, ali i kako bi dale do znanja da ono mora ostati mađarsko, potakle su dr. Ivana Novaka da požuri s uvjeravanjima Narodnog vijeća i istaknutih pojedinaca u Varaždinu da se treba izvesti brza akcija oslobođenja Međimurja. Potpukovnik Perko je u Beogradu 7. studenoga 1918. godine o problemu Međimurja razgovarao s tadašnjim prijestolonasljednikom princom Aleksandrom Karađorđevićem i šefom glavnog generalštaba vojvodom Mišićem. U Zagrebu je namjere da se vojnički zaposjedne Međimurje izložio i dobio punu podršku od članova Narodnog vijeća, osobito dr. Drinkovića, predsjednika Vojnog odsjeka Narodnog vijeća. Ideju su poduprli i dr. Pero Magdić, varaždinski gradonačelnik, dr. Hinko Krizman, predsjednik Narodnog vijeća u Varaždinu, te osobito dr. Ivan Novak, koji je za akciju u Međimurju razgovarao s odgovornima na najvišim mjestima u

¹² Zvonimir BARTOLIĆ: "Luka Purić - međimursko pitanje i hrvatski pokret međimurskih Hrvata", *Sjevernohrvatske teme: studije i rasprave*, Naklada "Dr. Feletar", Zagreb, 2001., 121.

¹³ Vinko ŽGANEC: "Međimurska revolucija u g. 1918.". *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (...)*. Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940., 42.

Broj 7711—fi.

od velikog župana Zalavarmegije.

OGLAS!

Opunomoćen od gospodina ug. ministra nutrašnjih poslova naredim

ŠTATARIIUM

(preki sud, Standrecht)

na celo područje kotara Alsólendva,
Csáktornya, Letenye, Nova,
Perlak

glede zločina pobune, uznemirivanja, nasilja proti osobom, ubojstva, hotomičnog ubijanja človeka, zločina proti obćem zdravlju ako z ovim nekomu smrt se zrokuje, razbojničtva (rauberije), zrokuvanja ognja (pogorela) ili poplave, zločina proti železnici, telegrafu, telefonu ili nekakvoj ladji.

Nek se čuva svaki ove zločine počiniti, jer svi ovi, koji vu spomenutim kotarima ove zločine poslje razglašenja štatariuma počiniju, spadaju pod štatarium, budu na smrt obsudjeni i odmah pogubljeni.

Zalaezerszeg, 6-og novembra 1918.

Bosnyák Géza v. r.,

veliki župan Zalavarmegije.

Slika 1. Oglas kojim se proglašava Prijeki sud - Štatarium¹⁴

¹⁴ Skupina autora, *Pregled povijesti Međimurja*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2003., 127.

Beogradu.¹⁵ Vojno zapovjedništvo Narodnog vijeća Države SHS u Zagrebu izdalo je naređenje Husarskoj pukovnji br. 10. u Varaždinu da se Novaku preda 250 pušaka i 5 sanduka streljiva za potrebe održavanja reda u Međimurju, no stav je Države SHS bio da se granica na Dravi i dalje ne smije prelaziti. Novak je, vrativši se iz Međimurja, stalno pritiskao Narodno vijeće da se poduzme vojna akcija jer Mađari provode strašni teror na domaćim stanovništvom te da je: "mnogim je selima nametnut visoki harač i svi oni koji su se izjavili za Državu SHS bit će streljani".¹⁶

NEUSPJELI POKUŠAJ OSLOBOĐENJA U STUDENOM 1918.

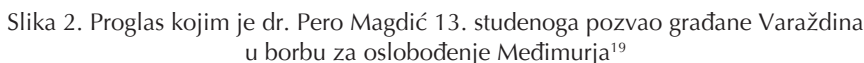
Kako su iz Međimurja stizale sve nepovoljnije vijesti, 12. studenoga 1918. Narodno vijeće Države SHS poslalo je iz Zagreba u Varaždin bojnika Ivana Tomaševića¹⁷ i poručnika Viktora Debeljaka da ondje organiziraju vojnu akciju. Kada je bojnik Tomašević došao u Varaždin, tamo je zatekao formirani Međimurski odred koji je organizirao satnik Stjepan Sertić. Međimurski odred sastojao se od Međimurskog bataljuna pod zapovjedništvom Franje Glogovca i Laze Pušibrka i jednog domobranskog bataljuna pod zapovjedništvom satnika Stjepana Sertića. U dogovoru s varaždinskim gradonačelnikom dr. Perom Magdićem i zapovjednikom Varaždina pukovnikom Kolakom, Ivan Tomašević je održao govor u kojem je iznio teške prilike u Međimurju te pozvao Varaždince i okupljene snage: "U ovim burnim časovima u Evropi, mi Hrvati ne možemo i ne smijemo samo sa čežnjom misliti na naše Međimurje, mi ne smijemo jadikovati, jer to nebi bilo dostojno nas Hrvata, pređimo na djela, budimo dostojni naših predaka, umjesto tamburice zgrabimo puške, umjesto sentimentalnih čežnja kliknimo cijelom svijetu našu svetu, nepokolebivo i kao stanac-kamen čvrstu odluku, da polazimo u borbu za oslobođenje našeg Međimurja. Svi kao jedan visoko uzdignutih glava, čvrsto stegnute puške, užarenih očiju, svjetlećih bajuneta i hundžara, ne žaleći svoje živote i svoju krv, krenimo kao lavina k našem Međimurju, da ga oslobodimo i da ga za uvijek sa majkom Hrvatskom ujedinitimo!"¹⁸

¹⁵ D. PERKO, „Osvojenje i oslobodjenje Međimurja“, *Legionar Jugoslavije*, 31. siječnja 1937., br. 3.

¹⁶ Bogdan KRIZMAN: "Oslobođenje Međimurja 1918. Godine", *KAJ – časopis za kulturu i prosojetu*, Zagreb, 1968., broj 1., 63.

¹⁷ Ivan Tomašević, rođen u Zagrebu, školovao se u Kadetskoj školi u Kamenici. U Prvom svjetskom ratu bio je zapovjednik strojopušačane satnije 25. domobranske pukovnije i načelnik Štaba 83. domobranske brigade. Sudjelovao u pokušaju oslobođenja Međimurja 13. studenoga 1918., a na Badnjak iste godine vodio jedan vod 10. husarskog puka. Nakon oslobođenja bio je načelnik Štaba Međimurskog odreda. P. JELAVIĆ, n. dj., 172.

¹⁸ Ivan TOMAŠEVIĆ, "Pokušaj oslobođenja Međimurja 13. studenog 1918. godine", *Hrvati u borba-ma za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (...)*. Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940., 81.

Tomašević ističe kako su u dragovoljački odred mogli primiti jedva četvrtinu prijavljenih dragovoljaca.²⁰ Time je započeo prvi, neuspjeli pokušaj oslobođenja Međimurja u kojem je sudjelovalo 300 vojnika i Varaždinaca dragovoljaca. Nakon okršaja kod Nedelišća, gdje su ih dočekale jače mađarske snage, prisiljeni su bili na povlačenje: "Sam gradonačelnik pok. dr. Pero Magdić stavi se kao obični borac pod zapovjedništvo satnika Sertića pokazujuć time da on kao prvi građanin grada Varaždina polaže svoju krv za oslobođenje hrvatske braće u Međumurju, za čije se oslobođenje borio i prije riječju i perom. Nakon borbi kod Čakovca i oslobođenja obitelji koje su bile po mađžarskim žandarima u njihovim kućama blokirani, vrte se ovi odredi sa osjetljivim gubicima, jer su im se suprostavile jake mađžarske sile upućene iz Čakovca, a koje su se vraćale sa talijanskog ratišta".²¹ Iako akcija nije uspjela, pokazala je da Hrvati neće odustati od Međimurja, ali je i "prisilila neke mjerodavne faktore, da stvar oslobođenja Međimurja shvate najozbiljnije i pri predstojećoj drugoj oružanoj akciji učine sve, samo da ona potpuno uspije".²²

OSLOBOĐENJE MEĐIMURJA NA BADNJAK 1918.

Nakon neuspjelog pokušaja oslobođenja Međimurja, represije mađarskog Narodnog vijeća, žandarmerije i vojske situacija u Međimurju se sredinom studenog relativno primirila. No, teror nad Međimurcima pod 'Štatariumu' i njegove posljedice nagnao je Narodno vijeće SHS da ponovno odredi datum kada će oslobodilačka vojska zauzeti Međimurje. Nova akcija trebala se zbiti početkom sljedećeg mjeseca, ali zbivanja na Jelačićevom trgu u Zagrebu 5. prosinca (Prosinacke žrtve) odgodila su i te napore. O tome govori i bojnik Josip Špoljar²³ u svojim sjećanjima na oslobođenje Međimurja: „Nemili događaji, koji su se odigrali na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918. godine, odložili su pohod na Međimurje. Kada se stanje stišalo sastavio sam jednu predstavku Narodnom Vijeću i zamolio šefa glavnog stožera, podpukovnika Slavka Kvaternika, da on preuzme daljnje izvršenje ove akcije. Podpukovnik Kvaternik izveo je ovu akciju na način, koji će mu ovjekovječiti ime u našoj historiji“.²⁴

²⁰ I. TOMAŠEVIĆ, n. dj., 81.

²¹ Vinko VALJAK, Vladimir DEDUŠ, Stjepan SERTIĆ: "Uloga grada Varaždin i odbora Narodnog vijeća i omladine u Varaždinu godine 1918. kod akcije za oslobođenje Međimurja", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (...)*, Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940., 70.

²² I. TOMAŠEVIĆ, n. dj., 82.

²³ Josip Špoljar, rođen u Pakracu, živio u Zagrebu, od 25. 11. 1918. pod zapovjedništvom potpukovnika Dragutina Perka, u vrijeme oslobođenja Međimurja imao čin bojnika. Nakon oslobođenja bio zapovjednik Sokolske brigade u Selnici.

²⁴ Josip ŠPOLJAR: "Oni, koji su omogućili oslobođenje međimurske braće", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (...)*. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, 1940., 77.

Slika 3. Plan pohoda na Međimurje 24. prosinca 1918.²⁵

Operativni plan pohoda na Međimurje dopunio je i potvrdio generalštabni potpukovnik Slavko Kvaternik koji je preuzeo i zapovjedništvo vojnog pohoda. Kad su pripreme završile i postrojbe iz Zagreba, Karlovca, Nove Gradiške, Siska i Šibenika stigle u Varaždin, on je odredio 24. prosinca za prijelaz preko Drave. Hrvatska vojska prikupljena u Varaždinu bila je snage jedne brigade od gotovo sedam bataljuna (bojni), jednog konjičkog divizionu, četiri baterije topništva, te pomoćnih postrojbi. Toj snazi trebale su se suprotstaviti mnogo slabije mađarske trupe pod zapovjedništvom potpukovnika Kühna smještene uglavnom u Čakovcu. Hrvatsku vojsku činile su postrojbe iz različitih krajeva. Bili su tu

²⁵ V. KALŠAN, n. dj., 264.

akademičari i pitomci kadetske škole, dobrovoljačka sokolska legija i mornari, međimurski dobrovoljci pod zapovjedništvom poručnika Franje Glogovca iz Macinca, Karlovački pješački puk, Varaždinski bataljun, Sisački bataljun, konjica bivše X. husarske pukovnije te dvije čete Slovenaca stacionirane na širem sektoru Razkrižja i Mote.²⁶ O pripremama za oslobođenje Međimurja pisao je i Ljubomir Minić, kasniji tajnik *Udruženja ratnih dobrovoljaca za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije*: "Dne 21. prosinca 1918, u noći u 10 sati, ostavljamo Karlovac, te uz pjesmu krenusmo na kolodvor u pravcu Zagreba. 22. prosinca 1918. u 7 sati u jutro prispjesmo u Zagreb. U današnjoj Branimirovoj ulici bile su uza nas u barakama rezervirane nastanbe, gdje primismo zajutak, te za jedan sat nastavismo sa ostalim četama željeznicom put kroz naše Zagorje, da se što prije svi okupimo u našem starodrevnom Varaždinu, da podjemo stopama Jelačićevih junaka. U 9 sati večeri stigismo u Varaždin i prenoćismo nedaleko kolodvora. 23. prosinca promarširamo uz pjesmu kroz grad na glavni Trg. Na Trgu je već bio postrojen karlovački puk, održani govori i objašnjena svrha našeg dolaska".²⁷

Plan pohoda imao je dva velika pravca nastupanja, odnosno dvije fronte. Prva je bila južna ili glavna fronta, a nastupalo se preko Drave. Druga je bila zapadna fronta gdje se nastupalo iz Štajerske. Na južnoj fronti gdje je bilo angažirano pet bojni postojala su dva pravca napada. Glavnu kolonu preko varaždinskog mosta, pravcem bana Jelačića, prema Čakovcu vodio je potpukovnik Dragutin Perko. Pobočni su mu bili zapovjednik Varaždinskog bataljuna Stjepan Sertić, te zapovjednik odreda Međimurskih dobrovoljaca Franjo Glogovec: "Mladi akademičari, kadeti, sokolski legionari, međumurski dobrovoljci, Varaždinci, Karlovčani, Siščani, Zagrebčani, Gradišćanci, Primorci, Dalmatinci, pješaci, konjanici, topnici, strojopuškaši, automobili sti, komordžije i zdravstvenici — svi su hrlili veselo „preko Drave“, pjevajući poznatu pjesmu „Međumurska mati nemoj tugovati“(...).²⁸ Uz pješaštvo, konjicu i vojna vozila, u operaciji oslobađanja je sudjelovala i artiljerija, koja doduše nije korištena: "U 5 sati u jutro nakon 70 godina i sa istog mjesta prelazeći rijeku Dravu krenule su nove legije stopama bana Jelačića da ponovno oslobode oduzeto Međimurje. Po prijelazu Drave naše baterije zauzele su pripremne položaje. Arterijska vatra nije otvarana jer su legionari oduševljeni i opijeni slobodom čistili sve pred sobom".²⁹

²⁶ Isto, 266.

²⁷ Ljubomir MINIĆ, "Oslobodjenje Međimurja", *Legionar Jugoslavije*, 15. studenoga 1936., br. 1.

²⁸ "Badnjak 1918.", *Hrvatsko Međimurje*, 1943., br. 10, 11 i 12, 1943., str. 1.

²⁹ Stjepan KUŠAR: "Jedno opasno oduševljenje", *Legionar Jugoslavije*, veljača 1939., broj 2. Satnik Dragutin Radl, kapetan I. klase zapovijedao je topništvom koje se sastojalo od dvije bitnice poljskog i teškog topništva. Kušar spominje kako su artiljerijske baterije na Božić 1918. postavljene uz rijeku Muru od Kotoribe do Radgone, da su početkom 1919. premještene u Čakovec, a potom

Desnu kolonu koja se čamcima i splavima preko Drave prebacila kod Hrženice, odnosno Preloga, vodio je major Pogledić: "Tokom noći (23.-24.12.) je narednik g. Marković poveslao niz vodu do Hrženice oko 20 velikih čamaca. Njemu je na ovom poslu pomagalo 25—30 seljaka (ribara, mlinara, vodiča i dr.), koji su svi zajedno na mjestu prevoza u šumi složili i svezali tako jake splavi, da je konjica, artiljerija i komora sigurno plovila s jedne obale rijeke Drave na drugu. Tako su ovi seljaci omogućili, da trupe majora g. Pogledića upadnu iznenada u Doljnje Međumurje (...)"³⁰

Zapadna fronta također je imala dvije kolone. Jednom je zapovijedao major Ivo Henneberg. Ona je krenula iz Ormoža i preko Središća ob Dravi stigla u Šenkovec i Mihovljan i tu se spojila s glavninom potpukovnika Perka. Sjeverno od kolone majora Henneberga kretala se kolona satnika Erminija Jurišića kroz Štrigovu i štrigovski kraj. Njezin je cilj bio zaposjednuti desnu obalu Mure, oba mosta kod Murskog Središća, te sve prijelaze, splavi i skele na Muri do Križovca. Zapovjednik 1. jugoslavenske mornarske čete, Ivan Tkalčević, kojem je nadređeni bio satnik Erminij Jurišić,³¹ posebno se prisjeća zauzimanja Štrigove i izvanrednog događaja kada su mornari oslobađali Međumurje: "Dok sam ovako osmatrao mjesto i sa vodnicima diskutirao o taktici kad dođe do borbe, na naše veliko iznenađenje zapazili smo, da jedan naš mornar mašući kapom po zraku i trčeci cestom prema nama, nešto više. Na ovo smo odmah, pod zaštitom naše mitraljeze, sa trećim vodom krenuli u pravcu, odakle je naš mornar dolazio. Kad smo se približili mornaru, isti je stao, i više se od radosti derao nego javljao: "Gospodine zapovjednice mi smo ih sve zarobili!" Odmah mi je bilo jasno sve i zato smo požurili još brže prema školi. Kad smo stigli pred školu vidjeli smo na četiri velika prizemna prozora, prema cesti, postavljene četiri neprijateljske mitraljeze, sistema "Švarcloze", sa uvučenim redenicima i pripreme za paljbu, ali bez posluge"³²

u Prekmurje. Satnik Dragutin Radl, kapetan I. klase zapovijedao je topništvom koje se sastojalo od dvije bitnice poljskog i teškog topništva.

³⁰ Dragutin PERKO, "Oslobođenje Međimurja", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije....* Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, 1940., 91.

³¹ Erminij Jurišić, rođen u Pučišću na Braču, školovao se na Landwehr akademiji u Beču, ratovao na frontama u Boki Kotarskoj i Soči. Nakon sloma Austro-Ugarske, u Zagrebu uz pomoću dr. Mazzure sakuplja dobrovoljce za oslobođenje Međimurja. Aktivirao se u planu spajanja Kraljevstva SHS i Čehoslovačke. U njegovoj skupini bile su tri satnije Slovenaca pod zapovjedništvom stotnika Rakuše i Dekleve, zagrebačka sokolska legija, mornarska četa i novogradiški bataljun pod zapovjedništvom satnika Račkog. U borbama kod Murske Sobote biva ranjen i zarobljen. P. JELAVIĆ, n. dj., 173.

³² Ivan TKALČEVIĆ, "Mornarička četa u Međimurju", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (...)*. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, 1940., 142.

Dobrovoljačka Sokolska legija za Međimurje,³³ specijalno osnovana vojnička formacija dobrovoljaca, vođena Jerkom Franetovićem, imala je zadatak osloboditi područje uz Muru do Murskog Središća, upadajući sa zapada: "Na Badnjak 1918., u zoru, upada Sokolska legija u Međimurje preko Stročje vasi, dobivši prvo vatreno krštenje u Razkrižju. Nakon kratkog okršaja Mađžari su prebačeni preko Mure, te legija — bez otpora — preko Šafarskog sela, Gibine, Sv. Martina na Muri, kasno navečer zaposjeda Mursko Središće."³⁴

Slika 4. Hrvatske snage u središtu Čakovca 24. prosinca 1918.³⁵

³³ Krajem studenog 1918. godine u Zagrebu je osnovan Odbor za okupljanja dobrovoljaca za oslobođenje Međimurja. Dobrovoljci su upisivani u zgradi Hrvatskog sokolskog saveza pa je legija dobila i naziv 'Sokolska'.

³⁴ Jerko FRANETOVIĆ, "Dobrovoljačka Sokolska legija u borbama za oslobođenje Međimurja", *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (...)*. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, 1940., 133.

³⁵ D. PERKO, n. dj., 91.

Već prije 11 sati do potpukovnika Perka kod Nedelišća odnosno Facarnice dojahao je major Györy, pomoćnik potpukovnika Kühna i u njegovo ime potpisao predaju. Odmah potom kolona potpukovnika Perka ušla je u Čakovec, a mađarski kotarski predstojnik Gyömöry, uz protest, predao mu je civilnu vlast. "Kapitulacija je bila bezuslovna. Ali načelnik Gyömöry, prigodom našeg ulaska u Čakovec nije to htio tako shvatiti. Ovaj najviši civilni funkcionar Međimurja predao je istina vlast u ruke potpukovnika Perka, ali je ovu predaju izvršio uz oštar protest (...). Perko je obavijestio telefonskim putem potpukovnika Kvaternika, koji se nalazio u Varaždinu. Odmah iza toga je u zauzeti Čakovec potpukovnik Kvaternik došao automobilom. Gyömöry je ovaj isti protest ponovio i pred g. Kvaternikom istaknuvši posebno, da ne priznaje okupaciju Međimurja po našim četama."³⁶ U rano poslijepodne završena je akcija oslobođenja Međimurja. Manjeg okršaja bilo je jedino kod Donjeg Kraljevca, gdje su poginula 3 mađarska vojnika.

Već idućeg dana, na Božić, u Čakovcu se pojavio časnik Glavnog stožera mađarske vojske tražeći od Kvaternika objašnjenje čijim dopuštenjem, na čiji nalog, kao i na temelju kakvog prava je hrvatska vojska ušla u Međimurje. Posebno je tražio odgovor da li su u oslobođenju sudjelovale i srpske trupe.³⁷ Bilo je više nego jasno da se Mađari neće tek tako pomiriti s gubitkom Međimurja. Na sam Badnjak 1918. u Čakovcu je održana prva hrvatska javna skupština koja je zbog velikog odaziva građanstva održana u dvorištu građanske škole. Skupštinu je otvorio dr. Ivan Novak koji je, uz ostale govornike, izrazio veliku radost što je Međimurje napokon oslobođeno i vraćeno Hrvatskoj. Potpukovnik Slavko Kvaternik je 25. prosinca, kao zapovjednik hrvatske vojske, izdao tiskano priopćenje za Međimurce u kojem im javlja da je Međimurje sada sastavni dio Hrvatske: "Braćo Međimurci, cijeli svijet zna da ste trpili velike krivice. Svemu tome je kraj. U slobodnom velikom našem kraljevstvu bit će takovi narodni zakoni, koji će popraviti svako zlo i dati narodu slobodu i pravicu."³⁸ Sutradan, 26. prosinca otputovao je u Zagreb, a svoju vojnu i građansku vlast u Međimurju predao je potpukovniku Perku koji je tako postao prvi guverner Međimurja. O događajima u Međimurju mađarska je diplomacija odmah izvijestila Mirovnu konferenciju u Parizu, a Pariz je od Beograda zatražio službeno objašnjenje. Službeni Beograd 30. siječnja 1919. izvještava Mirovnu konferenciju u Parizu da je vojnu intervenciju i sve vojne operacije u Međimurju izvela lokalna vlast prije njihovog preuzimanja zapovjedništva u bivšim zemljama Austro-Ugarske monarhije.³⁹

³⁶ Isto, 96.

³⁷ V. KALŠAN, n. dj., 268.

³⁸ Proglas Slavka Kvaternika, "Oslobodjeno Medjimurje", *Volja naroda*, Varaždin, 1. siječnja 1919. br. 1, str. 2.

³⁹ V. KALŠAN, n. dj., 270.

DJELOVANJE DOMOBRANA NAKON OSLOBOĐENJA

Mađari su svoje napore za vraćanje Međimurja polagali u diplomaciju i mirovnu konferenciju te u svoje povijesne argumente koji su, na sreću afirmacijom Wilsonova principa samoodređenja naroda, postali bezvrijedni. Mađarski nacionalisti, Mađari i mađaroni u Čakovcu i Međimurju širili su glasine o tome kako će hrvatska vojska morati natrag preko Drave. Mađarske su trupe spremne na Muri i samo čekaju zapovijed za zaposjedanje Međimurja. Ovakva je mađarska promidžba nanosila velike nepravilike mladoj hrvatskoj vlasti u naporima da stabilizira političke i gospodarske prilike. Situacija na Muri bila je nestabilna i napeta od samog oslobođenja do gotovo kraja 1919. godine. Provokacije, puškaranja i male čarke bile su gotovo svakodnevne. O takvim situacijama piše i Rudolf Hoppe, kapetan I. klase: "Jedne noći sam dežurao kod mostova preko Mure (u Murskom Središću), jedan kolni, a drugi željeznički, to su oba mosta bila zaposjednuta sa jedne strane po nama, a sa druge po Mađžarima. U noći kod kontrole sam čuo kako mađžarski stražari pjevaju i prelaze preko polovice mosta, te pošto znam mađžarski, to sam im viknuo, da ako neće prestati pjevati, da ću naći načina, da ih ušutkam, a prelaz preko polovice mosta je izazivanje (...). Jedno poslijepodne imali smo 2 mrtva bez ikakvog okršaja i to tako što su naše patrola obilazile obalu Mure sa naše strane, a Mađžari sa njihove, te su toga dana mađarski husari bez ikakvog razloga ispalili na našu patrolu nekoliko metaka, od kojih su pala naša 2 vojnika".⁴⁰ Karlovački narodni pješadijski puk broj 1, pod zapovjedništvom potpukovnika Vlatka Uzorinca, ostao je u Međimurju radi održavanja reda i sigurnosti do 24. siječnja 1919. Nakon toga, Uzorinac vodi puk u Prekmurje, Štajersku i Korušku gdje sudjeluje u vojnim akcijama. U kolovozu 1919. godine donijeta je odluka o zauzimanju Prekmurja i izbacivanja mađarske vojske u čemu je sudjelovao veći broj hrvatskih boraca pod vodstvom potpukovnika Perka. Mirovna konferencija koja se s ciljem razrješavanja spora između Mađarske i Kraljevine SHS-a održala 4. lipnja 1920. u Parizu, poslala je na teren vojnu komisiju za razgraničenje koja je trebala procijeniti hrvatski karakter Međimurja. Vodeći se principom samoodređenja naroda, Mirovna je konferencija nakon pomne istrage na terenu odlučila dati Međimurje Kraljevini SHS-a.

Krajem tridesetih godina 20. stoljeća djelovalo je *Udruženje ratnih dobrovoljaca za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije Međumurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*. Predsjednik je bio Stjepan Sertić, a tajnik Petar Jelavić. Okupljali su oko 4000 članova, a fokus djelovanja Društva, uz druženja i reminiscencije na ratno doba, bio je na stjecanju prava i naknada za dragovoljce koji su sudjelovali u vojnim ope-

⁴⁰ Rudolf HOPPE, "Zgodne uspomene iz prevraznih dana 1918-1919.", *Legionar Jugoslavije*, Zagreb, veljača 1939.

racijama 1918./1919. na području tada novostvorenog Kraljevstva SHS. Članovi su o tom problemu često pisali u službenom glasilu *Legionar Jugoslavije*, koje je izlazilo u Zagrebu. Raspadom Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine Sertić stvara novo udruženje koje se počinje nazivati *Društvo hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919.* Sačuvan je imenik boraca koji su sudjelovali u akciji oslobađanja Međimurja. Članovi društva i dobrovoljci domobranci navedeni su abecednim redom, a ukupno ih je 1445.⁴¹ Kvaternik je zaveden pod brojem 651, a Perko pod 1034. Jedan dio sudionika oslobođenja Međimurja bio je aktivan u ustaškom pokretu ili domobranima tijekom Drugog svjetskog rata te su izražavali nezadovoljstvo time što je Međimurje u tom ratu prepušteno Mađarskoj. U albumu/spomenici koje je Društvo pripremilo doglavlniku Slavku Kvaterniku prilikom prijema kod poglavnika Ante Pavelića 13. studenoga 1941. godine čak se suptilno sugerira Kvaterniku da "hrvatske domobranice ponovno povede starim putem preko Drave".⁴² Takva akcija se nikad nije dogodila zbog činjenice kako su NDH i Mađarska bile članice Trojnog pakta.

Slika 5. Društvo hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919.⁴³

⁴¹ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1345-2, Fond Društvo hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919., Glavni odbor Zagreb, Kutija I., Imenik iz 1942. domobranci boraca za oslobođenje Međimurja 1918/1919.

⁴² Hrvatski povijesni muzej, HPM-MRNNH-A-9537, Album društva hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919., str. 3.

⁴³ Isto, str. 6.

U travnju 1945. godine u Međimurje su ušle postrojbe Bugarske vojske, Crvene armije te partizanske jedinice nakon čega je ono pripojeno Hrvatskoj i Jugoslaviji. Od istaknutijih aktera oslobođenja 1918., Kvaternika je u lipnju 1947. Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske osudio na smrt. Perko je za vrijeme NDH, pored ostalog, bio predsjednik Društva hrvatsko - njemačkog prijateljstva pa je nakon rata doživio tragičan kraj jer su ga streljali partizani 1945. godine. Nakon osnivanja NDH, Ivan Tomašević je postao general te je također osuđen na smrt 1945. godine. Sertić je reaktiviran u domobranskim postrojbama NDH i tamo ostaje do umirovljenja 17. srpnja 1943. godine. Zadnji je put u vojnu službu izvanredno pozvan 1. veljače 1944. i upućen u Zakladu hrvatskih ratnih ozljeđenika. Umro je u Zagrebu 24. veljače 1966. godine.

ZAKLJUČAK

Nakon sloma i raspada Austro – ugarske na kraju Prvog svjetskog rata, vojna akcija oslobođenja Međimurja od mađarske prisutnosti na Badnjak 1918. godine vođena je željom za stapanjem tog kraja s novonastalom državnom zajednicom Južnih Slavena, poticana je mađarskim represalijama, ali i novim nacionalnim zanosom koji je prožeo tadašnji hrvatski prostor. Upravo se ta tri fokusa i najčešće ponavljaju u zapisanima sjećanjima pojedinih pripadnika domobranskih hrvatskih postrojba i dobrovoljca koji su u tome odigrali ključnu ulogu. Njihovi prekaljeni zapovjednici iz tek završenog rata, uz formalno vojno obrazovanje te stečeno iskustvo, vodili su vojnu akciju koja je velikim slovima upisana u povijest Međimurja, ali i Varaždina kao centra koji je dao neizmjerni politički, vojni i domoljubni doprinos oslobođenju kraja između Mure i Drave te općenito hrvatskog naroda.

LITERATURA

Knjige:

1. Vladimir KAPUN, *Međimurje 1918.*, Tiskara Zrinski, Čakovec, 1982.
2. Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, vlastita naklada, Čakovec, 2006.
3. Vladimir KALŠAN, Janko KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, vlastita naklada, Čakovec, 2012.
4. Skupina autora, *Pregled povijesti Međimurja*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2003.
5. Ivan N. NOVAK, *Istina o Međimurju*, vlastita naklada, Zagreb, 1907.

Prilozi:

1. Petar JELAVIĆ (urednik), *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske*, Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940.
2. Zvonimir BARTOLIĆ, "Luka Purić - međimursko pitanje i hrvatski pokret međimurskih Hrvata", *Sjevernohrvatske teme : studije i rasprave*, Naklada "Dr. Feletar", Zagreb, 2001.
3. Bogdan KRIZMAN, "Oslobođenje Međimurja 1918. godine", *KAJ – časopis za kulturu i prosvjetu*, Zagreb, 1968., broj 1.
4. Bogdan KRIZMAN, "Srpska vrhovna komanda u danima raspada Austro – Ugarske 1918." Historijski zbornik, godina XIV, broj 1-4, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 1961, VIII.
5. Petar JELAVIĆ (urednik), *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske*, Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb, 1940.

Novine:

1. *Hrvatsko Međumurje*, 1943., br. 10, 11 i 12, 1943.
2. *Legionar Jugoslavije*, 15. studenoga 1936., br. 1.
3. *Legionar Jugoslavije*, 31. siječnja 1937., br. 3.
4. *Legionar Jugoslavije*, Zagreb, veljača, 1939.
5. *Hrvatsko Međumurje*, 1943., br. 10, 11 i 12, 1943.

Arhivska građa:

1. Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1345-2, Fond Društvo hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919., Glavni odbor Zagreb, Kutija I.
2. Hrvatski povijesni muzej, HPM-MRNIH-A-9537, Album društva hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919.

Mrežne poveznice:

<http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/ZbirkaDetalji?ZbirkaId=77>

SAŽETAK

OSLOBOĐENJE MEĐIMURJA 1918. U SJEĆANJU HRVATSKIH DOMOBRANA

U tekstu su navedena sjećanja pripadnika domobranskih postrojbi, pripadnika ostalih vojnih formacija te domoljuba na prijelomne trenutke u hrvatskoj i međimurskoj povijesti na kraju burne 1918. godine. Nadovezujući se na njihova sjećanja opisana je političko – društvena situacija u Međimurju i Hrvatskoj u trenutku raspada Austro – Ugarske, razlozi oslobođenja kraja između Mure i Drave, odluke vojnih i političkih vlasti u vezi vojne akcije, potom neuspjeli pokušaj u studenom 1918. kao i konačno oslobođenje na Badnjak 1918. godine, kao i kasnije djelovanje domobrana 1930-tih i 1940-tih. Njihova involviranost u pothvatu oslobođenja vođena je željom za stapanjem tog kraja s novonastalom državnom zajednicom Južnih Slavena, poticana je mađarskim represalijama nad Međimurcima, ali i novim nacionalnim zanosom koji je prožeo tadašnji hrvatski prostor. Pod vodstvom zapovjednika iz prethodno završenog Prvog svjetskog rata, Dragutina Perka i Slavka Kvaternika, zahvaljujući njihovom formalnom vojnom obrazovanju i stečenom iskustvu, uspjeli su provesti brzu vojnu akciju s minimalnim žrtvama koja je kapitalizirana u povijesti Međimurja, Varaždina i Hrvatske.

Ključne riječi: domobrani; vojska; Međimurje; oslobođenje; sjećanje; Slavko Kvaternik; Dragutin Perko.

SUMMARY

LIBERATION OF MEĐIMURJE IN 1918 IN THE MEMORIES OF THE CROATIAN HOME GUARD VETERANS

The liberation of Međimurje from the Hungarian presence took place on Christmas Eve in 1918, followed by the official announcement of abolition and merging with the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians on January 9. This text contains memoirs of the Homeland Defense members, volunteer soldiers as well as other military formations and patriots of the time. The memoirs, containing details of personal involvement in this venture and describing people's ideals and willpower, are of special value in military reconstruction; troops were guided by the desire to merge Međimurje with the newly established state union of South Slavs, forced into military action to stop Hungarian repression but also led by new national enthusiasm after the collapse of Austro – Hungarian Monarchy. These three focal points are most often mentioned in the mem-

oires of the members of the Croatian Homeland Defense veterans and volunteers. Under the leadership of remarkable commanders from the previously completed World War I, Dragutin Perko and Slavko Kvaternik, these forces played a crucial role. Due to their formal military education and experience gained, they were able to conduct a swift military action with minimal casualties which was capitalized in the history of Međimurje and Varaždin as a center that gave immense political, military and patriotic contributions to the liberation of the region between the rivers Mura and Drava.

Key Words: home guard forces; Međimurje; liberation; memories; Slavko Kvaternik; Dragutin Perko.

ANTIRATNO RASPOLOŽENJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI POD DOJMOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Autor pruža pregled najvažnijih hrvatskih književnih djela tematski vezanih uz Prvi svjetski rat. Tematski korpus još za trajanja Prvoga svjetskog rata otvaraju autori poput pjesnika Dragutina Domjanića i romansijerke Zofke Kveder, no prava obrada teme počinje u ozračju ekspresionizma, pri čemu se posebice ističu prozno, dramsko i pjesničko stvaralaštvo Miroslava Krleža. Tema ostaje intrigantna i u suvremeno doba, primjerice u romanu Vježbanje života Nedjeljka Fabrija iz 1985. godine.

UVOD

Temu Prvoga svjetskog rata u hrvatskoj književnosti – a gotovo beziznimno izraženu u antiratnom raspoloženju i pristupu – možemo pratiti od prvih ratnih dana, preko tekstova izravnih sudionika događanja, ali i iz djela autora koji su se Velikom ratu vraćali u naše doba, dakle barem do Nedjeljka Fabrija, primjerice u njegovu romanu *Vježbanje života* (1985.),¹ gdje na Soči šogor prepoznaje sestrina muža i krene mu ususret, no ovaj ga u metežu ne prepoznaje te ga ubija, jer bore se na suprotnim stranama – što vjerojatno ponajbolje ilustrira sav apsurd sukoba, zarana, a posebice u književnosti, prepoznatoga kao besmislenoga, pa i bratoubilačkog.

Prvi hrvatski književnik koji je ostavio izravni (barem književnopovijesno relevantan) zapis o Prvom svjetskom ratu ujedno je i onaj koji je na samom njegovu početku i poginuo: **Fran Galović**.

Galović, svestran i vrlo plodan pisac, koji će ostati zapamćen ponajviše po posthumno objavljenoj kajkavskoj zbirci *Z mojih bregov*,² bio je unovačen u redo-

¹ Nedjeljko FABRIO, *Vježbanje života*; *Kronisterija*, Globus, Otakar Keršovani, Zagreb – Rijeka, 1985.

² Nije slučajno što ju je objavio Krleža: Fran GALOVIĆ, *Z mojih bregov*, *Književna Republika: mesečnik za sve kulturne probleme*, knjiga druga (od septembra 1924. do decembra 1925.) [urednik Miroslav KRLEŽA], 1925, br. 11/12; 479. – 504.

ve austrougarske vojske u činu zastavnika, ali pogiba već u prvim napadima na Srbiju, u blizini mjesta Radenković kod Srijemske Mitrovice 26. listopada 1914. godine, jedva navršivši 27 godina života. Samo nekoliko sati prije pogibije u dopisnici prijatelju (također književniku) Milanu Ogrizoviću napisao je:

„Moj dragi, još te jednom pozdravljam. Jutro je i u 10 sati trebamo navaliti. Sunce je, nedjelja i divno, toplo jutro. Čovjek bi čisto poželio umrijeti u ovako sunčan dan. Reci Santissimi da se pomoli za upokoj duše moje, ako me više ne bude.“³

„Ciklame“

Drugi klasik moderne kajkavske književnosti, Dragutin Domjanić, u antologijskoj zbirci *Kipci i popevke*⁴ objavljuje nekoliko pjesama koje su izravni odjeci rata koji još traje, a među kojima je izrazito prodorno odjeknula pjesma „Ciklame, krvave ciklame“:

„Tam sunce je strusilo zlato
Čez listje na preprut i na me,
Iz luga su lukale guste
Dišeće črlene ciklame.

Ciklame, krvave ciklame,
Da broja ni moći im znati,
Tak puno, da čoveku čisto
I smililo nakel se stati.

Veliju, da negda je zdavna
Tam grobje zapušćeno bilo
I vsega je preprut prerasla
I cvetje ciklamah je skrilo.

Vuz reku železna je cesta,
Železna tam ružiju kola
I voziju naše soldate
Bez broja prek brega i dola.

³ Prema: Mladen KUZMANOVIĆ, „Pjesnik i zastavnik prostrijeljena srca“, u: Fran GALOVIĆ, *Zeleni oblak*, izbor i predgovor Mladen KUZMANOVIĆ, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000, 5. – 19.

⁴ Dragutin DOMJANIĆ, *Kipci i popevke*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1917.

I tam, gde su najgorši boji,
Gde nigdo se smrti ne straši,
I najviše gde ih pogiba,
Sigurno tam budeju naši.

Po celomu svetu su boji
Na hiljade zmirom ih pada
I samo se širiju grobja
Prek zemlje i sela i grada.

I došla je noć ili žalost
Na nebo, na zemlju i na me
I videl sem vsigde po svetu
Ciklame, krvave ciklame."⁵

Iako još nemamo pravu analizu eventualne usporedbe, posve je moguće da je Domjanić bio upoznat s pjesmom „In Flanders Fields“ Johna McCraea,⁶ koja sličnim postupkom spaja motive cvijeća i poginulih; ipak, nedvojbeno je da su „Ciklame“ prirodno uklopljene u Domjanićevu poetiku te ih valja istaknuti kao snažan i autentičan prinos antiratnom pjesništvu, pa i u okvirima širima od hrvatskih.

Zanimljivo je da su tek rijetki prozborili o ratu za njegova trajanja. Primjerice, **Mile Budak** pisao je 1916. i 1917. autobiografsku prozu *Ratno roblje – albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika*, ali objavio ju je tek kada je došao na vlast, 1941. godine.⁷

KASNIJA NAVRAĆANJA NA TEMU

Među autorima koji su znatno kasnije pisali o Velikom ratu (a prije novoga velikog dojma, dojma Drugoga svjetskog rata) je i manje poznat, ali temom iscrpan **Ante Neimarević**. „Kao profesor radio je u Križevcima, Varaždinu, Vinkovcima i Koprivnici. (...) Za života mu je objavljen prvi dio romaneskne trilogije 1914 (1937; druga dva dijela djelomično su 1940. tiskana u *Hrvatskome dnevniku*, a u cjelini posmrtno 1976. pod naslovom 1914–1918: *satirički roman o I svjetskom ratu*)“.⁸

⁵ Dragutin DOMJANIĆ, „Ciklame, krvave ciklame“, prema: Ogenj reči; Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva, priredio Joža SKOK, *Kaj*, Godina XIX, broj IV – VI/1986, 128.

⁶ Prvi put je objavljena u *Punchu* 8. prosinca 1915.

⁷ Mile BUDAK, *Ratno roblje; Albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika* (dva sveska), Izdavanja Matice hrvatske, Zagreb, 1941.

⁸ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43287>, pristup: 10. rujna 2018.

Također sa znatnim vremenskim odmakom o Prvom svjetskom ratu piše i Virovitičanin **Miroslav Feldman**: „U zbirci *Ratna lirika* (1934), s pjesničkom osjećajnošću podređenom misaonosti, izražena je opsjednutost ratom i humani, ideologijski određen prosvjed protiv njega. (...) *Zec* (1933), *U pozadini* (1939), *Iz mraka* (1940) i *Doći će dan* (1947) realističke su drame izravnijega humanističko-ideološkog angažmana, po temeljnoj intonaciji bliske ratnoj lirici. Tematski se zadržao na kritici militarizma, policijskoga terora i lažnoga domoljublja te razotkrivanju i ironiziranju malograđanskoga mentaliteta u pozadini ratišta.“⁹ **Petar Grgec** objavio je tri knjige *Ratnih uspomena* 1940.,¹⁰ a četvrta je ostala u rukopisu. **Dinko Šimunović** napisao je *Moju frontu*, zapis o „zemaljskom paklu“, no koji je objavljen tek 1932. godine.¹¹

Hanka Zofke Kveder

Za razliku od navedenih, slovensko-hrvatska književnica i publicistica **Zofka Kveder** već 1918. (na hrvatskom jeziku) objavljuje roman *Hanka – ratne uspomene*,¹² u obliku zamišljenih pisama koje lik Hanke šalje idealiziranom ljubavniku. O svom romanu autorica piše: „Ovaj sam roman pisala godine 1915. Pokušala sam, da ocrtam tadašnje raspoloženje iza fronte, osjećaje, bojazni, jade, strah i nemoćno ogorčenje, što je tada mučilo naše duše. Rekla sam toliko, koliko sam mislila, da se u iznimnim prilikama uopće može reći. Nisam pisala to za sebe, nego za javnost, i to u *drugoj ratnoj godini* – to treba da se uvaži.“¹³ I pritom je posve u pravu: valja uvažiti takav rijedak istup!

Božidar Petrač o tom romanu piše: „Grube scene ratne uzavrele stvarnosti, kaosa, vlakova punih žena, djece, roditelja, ranjenika i staraca i njihovih zbjegova, tragične pojedinačne sudbine, sav se taj surovi raščovječeni svijet pokazuje u svojoj svojoj silini (...) bez obzira na (...) slabosti i jezične neskladnosti.“¹⁴

⁹ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19169>, pristup: 12. rujna 2018.

¹⁰ Petar GRGEC, *Ratne uspomene*; Dio 1: *Krvava služba*; Dio 2: *U paklenom trokutu*, Izdanje Knjižnice dobrih romana, Zagreb, 1940.

¹¹ V. Ana BATINIĆ, „‘Zemaljski pakao’ Dinka Šimunovića“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 59. – 60.

¹² Zofka KVEDER, *Hanka*; *Ratne uspomene*, Moderna knjižnica, 1917.

¹³ Prema: Božidar PETRAČ, „Roman *Hanka* Zofke Kveder“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 68.

¹⁴ Isto, 69. Slabosti romana Zofke Kveder je, posve očekivano, najviše isticao Miroslav Krleža, ali zanimljivo je da se ona prva okomila na njega, što iz današnje perspektive svakako djeluje simpatično, ali i – hrabro. Usp. Vel. V. (Velimir VISKOVIĆ), „Polemika“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1222>, pristup 1. listopada 2018.: „I Z. Kveder-Demetriović Krleži prigovara zbog nedostatka plemenitosti i dobrote; uspoređujući ga s Cankarom konstatira da su slični po temperamentu i nadarenosti, ali u Cankarovim djelima nalazi više dobrote: »Cankarove stvari su uvijek

To su one tipično antiratne „grube scene“, na koje ćemo nailaziti i u poznatijih naših pisaca, osobito u onih koje nazivamo ekspresionistima.

EKSPRESIONIZAM

Mora se reći, ma koliko god to možda neznatno zazvučalo: ekspresionizam, ne samo u nas nego, naravno, prije toga i u Europi – spomenimo pritom samo Karla Krausa, važnoga za Krležin razvoj¹⁵ – kao da je predvidio kataklizmu Velikog rata.

Kao što o ekspresionizmu piše veliki sintetičar Miroslav Šicel, kao reakcija na dotadašnju modernu – dakle, na neoklasicizam, parnasovštinu, simbolizam, impresionizam i secesiju – „Provala bijesa, krik i grč, negacija svega postojećeg, pledoaje za anarhiju, težnja za šokiranjem bila je samo javna manifestacija jednog dubokog i bezizlaznog nezadovoljstva suvremenog čovjeka, njegovih ljudskih, humanih nemira okovanih okamenjenim postojećim moralnim i socijalnim zasadama“.¹⁶

Milanja dodaje da se ekspresionizam „odriče mimetizma i reprodukcije prirode“.¹⁷ (No dodajmo i ovo: naizgled paradoksalno, iskustvo Prvoga svjetskog rata uskoro je otupilo ekspresionistički eksperiment, jer se vratila potreba za klasičnom naracijom, za pravolinijskim i realističkim pripovijedanjem o realnim ljudskim sudbinama; što je opet dobro vidljivo u zrelijea Krleže.)

dizale čitaoca i očišćivale. Krleža čitaoca mrvi i rastruje. On je do sada u svome stvaranju neke vrsti megaloman.« Ne poričući Krleži estetsku snagu, detaljno analizira turpističke elemente u njegovim djelima, a osobitu pozornost poklanja obradi ženskih likova. Feministički angažirano dokazuje da on u svojim tekstovima »ženu ponizuje bez milosrđa«, čak i kad je sažalijeva - on je prezire kao niže biće. K. nije smatrao da ta iscrpna, pa i argumentirana analiza zaslužuje poseban odgovor; tek je uz tekst T. Strozija *Colloquium* (Plamen, 1919, 11) dopisao nekoliko redaka u ime uredništva Plamena (Na adresu gđe Kveder) optužujući je da se i ona uključila u denuncijantsku harangu protiv časopisa poentirajući te riječi rugalicom: »Tko frau Zofku Kveder - čita rado, / taj ima život dug i srce mlado.« Persifilirajući reklamni slogan Jamničke kiselice K. je očito želio implicitno naznačiti da opširnu analizu (prebrojio je čak 630 redaka) valja shvatiti kao pjenušavo, »muzirajuće« žensko brbljanje koje ne zaslužuje ozbiljan odgovor.“

¹⁵ Usp. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17449>, pristup 15. rujna 2018.: „Pretežit dio ekspresionističkoga stvaralaštva ostvaren je u lirici (G. Trakl, F. Werfel, E. Lasker-Schüler, G. Benn, G. Heym) i drami (E. Toller, E. Barlach, C. Sternheim, G. Kaiser, B. Brecht, K. Kraus). Pripovjedna je proza slabije zastupljena (A. Döblin, F. Kafka, A. Zweig, K. Edschmid).“ (...) „Prikazom obiteljske i društvene patologije navijestili su ga F. Wedekind i G. Büchner, etičko-mitološku fazu obilježili su O. Kokoschka i W. Hasenclever, ratnu F. von Unruh i K. Hauptmann, poratnu G. Kaiser i E. Toller, a u režiji svoj je izraz posebnice našao u kinematografskim intervencijama E. Piscatora (...)“.

¹⁶ Miroslav ŠICEL, *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća; Knjiga IV. Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, 35.

¹⁷ Cvjetko MILANJA, *Opis paradigme, Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, MH, Zagreb, 2000, 19. – 26.

Najznačajniji naši ekspresionisti su Miroslav Krleža, Tin Ujević, August Cesarec, Antun Branko Šimić i Ulderiko Donadini.

Ulderiko Donadini u romanu *Kroz šibe*, objavljenom 1921., *ex abrupto* piše: „Onda je jednoga dana buknuo rat”.¹⁸ Antun Pavešković navodi: „Snagom manji od Krleže ili Matoša, Donadini ovdje ipak uspijeva u kratkim crtama efektno prizvati atmosferu zlokobne godine koju ne spominje eksplicitno.”¹⁹

Ekspresionistički trag Rata osjeća se i u zbirci kratkih priča *Razgovori s dušom Smijeseiti Tita Strozija* (1918.), no, kako veli Šicel, „antiratno raspoloženje piševo do najpotpunijeg je izražaja došlo u najboljem mu proznom djelu *Fragmentima romana*, objavljenim u Krležinu Plamenu”²⁰ (1919.).

Ipak, moramo priznati da bi tema Velikog rata u posljednjih 105 godina u hrvatskoj književnosti bila doslovce nedostatno zastupljena i umjetnički znatno slabije obrađena da je se u cijelome nizu raznovrsnih djela nije prihvatio **Miroslav Krleža**.

KRLEŽIN KORPUS

Korpus Krležinog bavljenja Velikom ratom je ogroman, ali i neujednačen. Tu je, prije svega, „Eppur si muove”, esej izvorno objavljen u časopisu *Plamen* 1919., a onda dorađivan sve do 1961., a prije toga još i niz publicističkih članaka pod nazivom *Položaj na frontama* 1917. i 1918., iz današnje perspektive vrlo pretencioznih, što je karakteristika „mladoga Krleže”.²¹

Podosta od toga „mladoga Krleže” ostaje i u *Hrvatskoj rapsodiji*, lirskoj prozi u dramskoj tehnici, prilično konfužnom tekstu iz 1917. (*Savremenik*) odnosno 1918. (knjiga, Naklada Đorđe Čelap, Zagreb), no s jasno izraženim antiratnim stavom.²²

Uvjerljivije se Krleža laća Velikog rata pjesnički, još za njegova trajanja, u svojoj tzv. ratnoj lirici, tj. u zbirkama *Pjesme I* i *II* iz 1918. te *Pjesme III* i *Lirika* iz 1919. godine.

¹⁸ Ulderiko DONADINI, *Sabrana djela, knjiga prva*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2002, 142.

¹⁹ Antun PAVEŠKOVIĆ, „Ulderiko Donadini”, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 54.

²⁰ ŠICEL, n. dj., 98.

²¹ Objedinjeni u: Miroslav KRLEŽA, *Ratne teme*, Oslobođenje, Sarajevo, 1983.

²² Usp. I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatska rapsodija”, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=400>, pristup: 23. rujna 2018.: „»HRVATSKA RAPSODIJA«, lirski proza u dramskoj tehnici, djelomično objavljena u *Savremeniku*, 1917, 5, a potom kao naslovni tekst dviju različitih zbirki Krležinih radova (*Hrvatska rapsodija*, Zagreb 1918. i Zagreb 1921); tekst je pretiskan u *Knjizi proze* (Zagreb 1938), te potom uvršten u knjigu *Hrvatski bog Mars* (Zagreb 1946), pa se od tada drži sastavnim dijelom toga ciklusa.”

U njima su, između ostalih, nerijetko slabije uspješnih, objavljene i mnoge i danas poznate, istinski dojmljive antiratne pjesme – spomenimo samo „Rat“, „Hiljadu devet stotina i sedamnaesti katolički Uskrs“, „Proljeće hiljadu devet stotina i osamnaeste“, „Uspomena na Galiciju hiljadu devet stotina i šesnaeste“ ili pak „Razdrti psalam“, u kojem Krleža poručuje:

„O utrobi da Vašoj krvavu pjesmu pjevam
što nosi nove ljude,
kojima će isto na kugli toj da bude
kao i Vama:
krv, očaj, glad i tama.“²³

Svakako je najvažnije hrvatsko književno djelo o Prvom svjetskom ratu ciklus novela *Hrvatski bog Mars*. Krleža tvrdi da ga je počeo pisati već 1916., a počinje ga objavljivati 1921. u časopisima, a potom i u nizu različitih izdanja, od kojih ona zaključno autorizirana sadrže i „Hrvatsku rapsodiju“. „U Napomeni o »Hrvatskom bogu Marsu« 1923, K. poriče da je na svom »mesu« ikad osjetio užas rata, pa »da bi zato bio morao postati antimilitarističkim piscem iz ličnog revolta.«“²⁴ Iako kao cjelina zapravo neujednačena – primjerice, uvodna i kraća „Bitka kod Bistrice Lesne“ znatno je bolja od sljedeće, odviše razvučene „Kraljevske ugarske domobranske novele“ – zbirka *Hrvatski bog Mars* je (u hrvatskim okvirima, pa i šire) nenadmašen književni vapaj nad besmisлом rata u kojem su tragično i krvavo okončane tolike, pa tako i hrvatske sudbine.

Možda se temi Velikog rata Krleža uvjerljivije i životnije približio samo još u podjednako proslavljenom ciklusu drama. Šicel navodi: „U razmaku od 1920 do 1923 uz novele iz antiratnog ciklusa *Hrvatski bog Mars*, te bogatu esejističko-publicističku djelatnost – Krleža objavljuje i tri drame koje tematski slijede ratni ciklus novela, a predstavljaju se kao nova faza dramskog izričaja, nakon prve, ekspresionistički naglašene, iz opusa legendi: Galicija, Golgota, Vučjak“²⁵ (s tim da će „Galicija“ prerasti u dramu „U logoru“, koju Boris Senker drži novom dramom koju „valja pridružiti glembajevskom ciklusu“²⁶).

Vrsnim dramaturškim postupcima, realističnima, pa stoga i književno uvjerljivijima od onih ekspresionističkih iz *Legendi*, u ovim je dramama kroz apсурdnost ratnih i priratnih zbivanja (vješanje ruske seljakinje koja je pljunula na

²³ Miroslav KRLEŽA, „Razdrti psalam“, *Poezija (izbor)*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973, 16.

²⁴ I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatski bog Mars“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=402>, pristup: 23. rujna 2018.

²⁵ ŠICEL, n. dj., 109.

²⁶ B. Sen. (Boris SENKER), „Galicija“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=328>, pristup: 21. rujna 2018.

pukovnika jer su joj oteli kravu) Krleža silovito i umjetnički nadasve snažno izrazio svoj „antimilitarizam“.

Blizak Krležinoj *Hrvatskoj rapsodiji* je u jednom trenutku i **August Cesarec** (koji knjige novela objavljuje tek od 1925.); Ivica Matičević piše: „Srodnim motivskim i stilskim temeljcem obilježena je i novela *Na posljednjim tračnicama*, koja kroz lik Ilije Korena, u srazu mimetičkih i simboličko-ekspresionističkih slika skicira opće rasulo u društvenoj slici i individualnim sudbinama neposredno nakon rata.“²⁷ (O semiotici vlaka izvrsno je u više navrata pisao Aleksandar Flaker.)²⁸

Na kraju, spomenimo i **Tina Ujevića**, koji dijeli jugoslavensku nacionalističku ideju te 1916. u tekstu „Besmrtna Francuska“ piše: „Ovaj rat, po svojem početku i po svojim svrhama, ako ga gledamo *en bloc* i ne ulazimo u sve potankosti, pruža sliku dvaju tabora, dviju poglavitih ideja: Na jednoj se strani bori za premoć germanske rase, na drugoj za slobodu svih naroda u Evropi. Bore se germansko jedinstvo i evropska mnogostrukost. Bori se nadmoćna disciplina jedne glomazne državne organizacije – i sloboda pojedinih naroda. Austro-Germanija hoće da poždere, da zarobi; narodi neće da budu ni požderani ni zarobljeni.“²⁹

ZAKLJUČAK

Iako (očekivano) nije urodio kapitalnim romanesknim djelom kao što su *Na Zapadu ništa novo* E. M. Remarquea (1929.) ili *Zbogom oružje* E. Hemingwaya (također 1929.), u hrvatskoj književnosti Prvi svjetski rat nedvojbeno je ostavio znatan trag. Vrijedni su, možda prije svega iz književnopovijesnih razloga, oni tekstovi koji su objavljeni još za Velikog rata (D. Domjanić, Z. Kveder), dok pravo uobličenje tema dobiva u Krležinom opusu/korpusu, nešto manje u esejima i pjesmama, a znatno više u dramama te novelama iz zbirke *Hrvatski bog Mars*. Neki od tih Krležinih tekstova suvereno konkuriraju tadašnjoj europskoj književnosti koja nastaje pod dojmom uistinu *velike drame* Velikog rata.

LITERATURA

1. Nedjeljko FABRIO, *Vježbanje života; Kronisterija*, Globus, Otokar Keršovani, Zagreb – Rijeka, 1985.

²⁷ Ivica MATIČEVIĆ, „Hrvatska književna avangarda i Prvi svjetski rat“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014), 48.

²⁸ Aleksandar FLAKER, *Poetika osporavanja; Avangarda i književna ljevica*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, 82. i dr.; Aleksandar FLAKER, *Riječ, slika, grad; Hrvatske intermedijalne studije*, Durieux, 2009., 95. i dr.

²⁹ Prema: Tin UJEVIĆ, *Pjesničke misli*, Odabrali i priredili Denis PERIĆIĆ, Tin PRPIĆ, Zvonimir OBRAN, Šareni dućan, Koprivnica, 2018, 114. – 115.

2. Mladen KUZMANOVIĆ, „Pjesnik i zastavnik prostrijeljena srca“, u: Fran GALOVIĆ, *Zeleni oblak*, izbor i predgovor Mladen KUZMANOVIĆ, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.
3. Dragutin DOMJANIĆ, *Kipci i popevke*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1917.
4. Dragutin DOMJANIĆ, „Ciklame, krvave ciklame“, prema: Ogenj reči; Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva, priredio Joža SKOK, *Kaj*, Godina XIX, broj IV – VI/1986.
5. Mile BUDAK, *Ratno roblje; Albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika* (dva sveska), Izdanja Matice hrvatske, Zagreb, 1941.
6. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43287>, pristup: 10. rujna 2018.
7. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19169>, pristup: 12. rujna 2018.
8. Petar GRGEC, *Ratne uspomene; Dio 1: Krvava služba; Dio 2: U paklenom trokutu*, Izdanje Knjižnice dobrih romana, Zagreb, 1940.
9. V. Ana BATINIĆ, „‘Zemaljski pakao’ Dinka Šimunovića“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
10. Zofka KVEDER, *Hanka; Ratne uspomene*, Moderna knjižnica, 1917.
11. Prema: Božidar PETRAČ, „Roman Hanka Zofke Kveder“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
12. Usp. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17449>, pristup 15. rujna 2018.
13. Miroslav ŠICEL, *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća; Knjiga IV. Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, 35.
14. Cvjetko MILANJA, *Opis paradigme, Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, MH, Zagreb, 2000.
15. Ulderiko DONADINI, *Sabrana djela, knjiga prva*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2002.
16. Antun PAVEŠKOVIĆ, „Ulderiko Donadini“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
17. Miroslav KRLEŽA, *Ratne teme*, Oslobođenje, Sarajevo, 1983.
18. Usp. I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatska rapsodija“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=400>, pristup: 23. rujna 2018.
19. Miroslav KRLEŽA, „Razdrti psalam“, *Poezija (izbor)*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973.
20. I. Vn. (Ivo VIDAN), „Hrvatski bog Mars“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=402>, pristup: 23. rujna 2018.
21. B. Sen. (Boris SENKER), „Galicija“, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=328>, pristup: 21. rujna 2018.

22. Ivica MATIČEVIĆ, „Hrvatska književna avangarda i Prvi svjetski rat“, *Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, N. t. god. 16, br. 31(2014).
23. Aleksandar FLAKER, *Poetika osporavanja; Avangarda i književna ljevica*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, 82. i dr.; Aleksandar FLAKER, *Riječ, slika, grad; Hrvatske intermedijalne studije*, Durieux, 2009.
24. Tin UJEVIĆ, *Pjesničke misli*, Odabrali i priredili Denis PERIČIĆ, Tin PRPIĆ, Zvonimir OBRAN, Šareni dućan, Koprivnica, 2018.

SAŽETAK

ANTIRATNO RASPOLOŽENJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI POD DOJMOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

U ovom radu prikazuje se tematski obzor hrvatskih književnika pod dojmom Prvoga svjetskog rata. U korpusu tekstova posve raznorodnih, a i različite kvalitete, jedina prava zajednička poveznica je antiratni stav: prisutan je kako kod autora koji se javljaju još za trajanja Velikog rata (Dragutin Domjanić, Zofka Kveder) tako i kod onih koji mu se navraćaju netom nakon njegova završetka, pa i znatno kasnije. Posebna pozornost pridaje se novelistici i dramama Miroslava Krleža, snažnim umjetničkim ostvarenjima važnima i u kontekstu cjelokupne europske književnosti vezanom uz ovu temu.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; antiratno raspoloženje; Dragutin Domjanić; Zofka Kveder; ekspresionizam; Miroslav Krleža.

SUMMARY

ANTI-WAR SENTIMENT IN CROATIAN LITERATURE UNDER THE INFLUENCE OF WORLD WAR I

This article intends to show the development of WWI themes in Croatian literature. It is a diverse corpus, varied in quality, but with a strongly predominant anti-war attitude. Strong anti-war messages and sentiments can be found in texts written and published during the Great War (Dragutin Domjanić, Zofka Kveder) as well as in the works of authors who wrote about it after the war ended. The most successful examples are Miroslav Krleža's plays and short stories, expressive artistic achievements important in the context of all European WWI literature.

Key Words: World War I; anti-war sentiment; Dragutin Domjanić; Zofka Kveder; expressionism; Miroslav Krleža.

IZVORI ZA PROUČAVANJE GOSPODARSKIH PRILIKA U MEĐIMURJU (1918.-1929.)

Rad se bavi proučavanjem arhivskih izvora relevantnih za proučavanje gospodarskih prilika u Međimurju u razdoblju od 1918. do 1929. godine koji se čuvaju u Državnom arhivu za Međimurje te u manjem dijelu u Knjižnici “Nikola Zrinski” Čakovec. U prilogu su dane i informacije o pravnim osobama čijim radom je nastalo arhivsko gradivo.

UVOD

Međimurje je od 1861. do 1918. godine spadalo u sastav Mađarske. Što se tiče upravno-teritorijalnog ustrojstva, Međimurje je pripadalo u sastav županije Zala te je bilo podijeljeno na dva upravna kotara, Čakovec i Prelog, a takav ustroj održao se do završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske monarhije. Već u drugoj polovini 19. stoljeća u Međimurju se, zahvaljujući stimulativnoj poduzetničkoj klimi, povoljnom geoprometnom položaju, brojnosti jeftine radne snage kao i prisutnosti židovske populacije koja je doseljavala iz susjednih područja (Mađarske, Slovenije, Austrije), stvaraju solidni temelji za razvoj industrije, obrtništva, bankarstva i ostalih gospodarskih grana koje će se oslobođenjem Međimurja na Badnjak 1918. godine te njegovog povratka u sastav Hrvatske, na osnovu mirovnog ugovora u Trianonu 1920. godine, nastaviti razvijati te će pravne osobe iz tih grana obnoviti poslovne veze s pravnim osobama u državama nasljednicama bivše Austro-Ugarske monarhije.

IZVORI ZA PROUČAVANJE GOSPODARSKIH PRILIKA U MEĐIMURJU (1918. - 1929.)

Potkraj 1918. godine, nakon kapitulacije Austro-Ugarske monarhije na čitavom njezinom teritoriju, dolazilo je do izbijanja nemira i revolucionarnih previranja potaknutih sličnim događajima na području srednje i istočne Europe. Kao i na području Hrvatske i Slavonije, diljem Međimurja je početkom studenog 1918.

godine započeo niz spontanih revolucionarnih pokreta koji su se manifestirali kroz napade na imovinu i objekte u vlasništvu plemstva i imućnih pripadnika građanstva, napadima na javne institucije (općine, škole.), devastaciji i pljački imovine i sl. Pokret se nakon nekoliko dana spontano ugasio te se situacija normalizirala. Mađarske vlasti brzo su reagirale donošenjem proglašenja o prijekom sudu za buduće izazivače i izgređnike protiv javnog reda i mira i za njih je bila predviđena smrtna kazna. On se počeo primjenjivati retrogradno zbog nemira. Nakon proglašenja proglašenja „statariuma“ ubrzo su uslijedile represalije koje je provodila mađarska žandarmerija i vojska po međimurskim naseljima, a manifestirale su se kroz hapšenja, mučenja i likvidacije mogućih krivaca.¹ Takva situacija potrajala je gotovo do Badnjaka 1918. godine kada su iz Međimurja protjerane mađarske postrojbe te je ono vraćeno u sastav Hrvatske. Mađarska će se morati odreći Međimurja na temelju mirovnog ugovora u Trianonu 1920. godine.

Kao što je prije spomenuto, u nemirima koji su započeli u studenom i potrajali gotovo do kraja prosinca 1918. godine, uz javne institucije kao simbole vlasti bila je devastirana i privatna imovina imućnijih pripadnika građanstva, kao naprimjer trgovačke radnje, gospodarski objekti i sl.² Nakon protjerivanja mađarskih postrojbi iz Međimurja početkom 1919. godine kao najviša civilna vlast оформljena je institucija građanskog povjereništva za Međimurje. Navedena institucija je, ubrzo po osnutku i imenovanju dr. Ivana Novaka građanskim povjerenikom³ za Međimurje, nastojala uspostaviti kontrolu nad sveopćim stanjem u Međimurju u pogledu javne sigurnosti, zaštite imovine, gospodarskih resursa i sl. Među takve mjere spadalo je uvođenje sekvestra, odnosno privremene uprave nad izvorima nafte u Selnici. Eksploatacija izvora nafte u Selnici započela je 1884./1885. godine bušenjem prvih bušotina na inicijativu bečkog poduzetnika Wihelma Singera. Nekoliko godina kasnije 1889./1890. koncesijsku dozvolu za eksploataciju nafte posjedovao je H. Stavenov koji je dao izbušiti četiri bušotine te je uspio iscrpiti nekoliko vagona nafte koja se s obzirom na kvalitetu koristila za petrolej, odno-

¹ O događajima u studenom 1918. godine najdetaljnije se može pročitati u monografiji Vladimira Kapuna, „Međimurje 1918.“ O navedenom pokretu može se čitati i u radovima objavljenim u zborniku skupa „Pomurje 1914.-1920.“, održanom 2011. godine u Čakovcu te u zborniku skupa „Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu“.

² O nemirima potkraj 1918. godine najviše podataka se može pronaći u spomenicama škola, župnih ureda te eventualno u privatnim zbirkama koje su se sačuvala u obiteljima u što se uvjerila sama autorica ovog rada tijekom istraživanja tematike za izlaganje održano na znanstvenom skupu u Varaždinu u organizaciji Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 2014. godine posvećenog Prvom svjetskom ratu.

³ Dr. Ivan Novak (1884-1934), rodом iz Macinca; bio je pravnik, publicist, književnik i političar čijom je zaslugom pokrenuta akcija za oslobođenje Međimurja na Badnjak 1918. godine. Vidi: *Dr. Ivan Novak nacionalni osloboditelj i preporoditelj Međimurja*, Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec, 1998., katalog izložbe.

sno rasvjetu. Godine 1895. W. Singer otkupio je koncesijsku dozvolu od H. Stavenova, koji je u međuvremenu propao, te je time stekao primat u eksploataciji nafte. Od 1890. godine započeta je redovna proizvodnja nafte te je početkom 20. stoljeća čak izgrađen naftovod od Selnice do spremnika kod željezničke stanice u Murskom Središću.⁴ Godine 1911. W. Singer je za 15% od dobivene nafte i plina ustupio svoja prava engleskoj tvrtki „London-Budapest oil Syndicate“, ali već 1913. godine ugovor između Wilhelma Singera i navedene tvrtke je razvrgnut. U razdoblju Prvog svjetskog rata nafta se i dalje eksploatirala pod nadzorom W. Singera. U nemirima koji su izbili početkom studenog 1918. godine, koliko je razvidno iz arhivskih izvora, lokacija naftnih izvora pretrpjela je tešku devastaciju te su tom prilikom gotovo svi izvori bili zatrpani. Temeljito su opljačkane sve zgrade i inventar te su ostali samo zidovi - dok su oprema i strojevi bili uništeni, razbijeni i razbacani.⁵ Prema naredbi građanskog povjerenika za Međimurje dr. Ivana Novaka od 24. ožujka 1919. navedeni izvori su eksproprirani i stavljeni pod sekvistar, odnosno državnu upravu, te je 28. ožujka 1919. upravu nad istima trebao preuzeti privremeni upravitelj Karlo Vargazon.⁶ Iz dostupnih dokumenata u fondu „Ostavština Novak“ u Knjižnici „Nikola Zrinski“ Čakovec može se saznati da je nakon preuzimanja uprave nad izvorima nafte u Selnici, uslijedilo donošenje odluke o inventarizaciji i procjeni stanja te je Građansko povjereništvo pismeno zamolilo Kraljevsku zemaljsku vladu u Zagrebu za slanjem stručnjaka što je ubrzo i uslijedilo. Inventarizacija i procjena su obavljene te su obaviještene nadležne institucije.⁷ Upravitelju Karlu Vargazonu dana je suglasnost tadašnjih građanskih povjerenika za Međimurje za kreditna zaduženja kod Prve hrvatske štedionice radi pokretanja investicija na devastiranoj imovini tvrtke te je u tu svrhu dao kao garanciju upisati založno pravo nad zalihama nafte te ostalim prihodima i potraživanjima poduzeća. Karlo Vargazon dao je na osnovi odobrenih sredstava iz kredita obnoviti devastirane zgrade, pokrenuo je bušenje novih bu-

⁴ Vladimir KALŠAN, Građansko društvo u Međimurju, Čakovec, 2000., 103-104.; <http://www.selnica.hr/opcina/povijest/nafta-u-selnici/> (preuzeto 21.1.2019.) W. Singer je nakon otkupa koncesije dao izbušiti čak 31 bušotinu uz potporu mađarskih institucija. Naftovod je izgrađen 1901.-1904. godine.

⁵ Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, „Ostavština Novak“, omot 22, Predstavka Ministarstvu pravde u Beogradu „Izvori nafte u Selnici“.

⁶ Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, „Ostavština Novak“, omot 22, isto. Naredba kojom se stavljaju pod državni nadzor Petrolejski izvori u Selnici. U navedenoj naredbi obaviješteni su između ostalog Leopold Fried, upravitelj izvora u Selnici, g. Bogdan Svoboda, šumarski nadzornik, i Karlo Vargazon kao imenovani privremeni upravitelj nad izvorima.

⁷ Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, „Ostavština Novak“, omot 22, Predstavka Ministarstvu pravde u Beogradu, Predstavka upravitelja „Petrolejskih izvora“ u Selnici od 27. 8. 1921. Obaviješteni su Ministarstvo šuma i ruda te Ministarstvo trgovine, obrta i industrije uz mišljenje povjerenstva da se treba smjestiti pokrenuti što produktivnija eksploatacija izvora.

šotina, nabavio novu opremu i inventar te zaposlio stručne djelatnike.⁸ Građansko povjereništvo obratilo se bezuspješno na nekoliko ministarstava prvenstveno radi mogućeg slanja stručnog povjerenstva koje bi trebalo provesti kontrolu poslovanja naftnih izvora i odrediti daljnje mjere za eksploataciju. Od institucija jedino je Ministarstvo šuma i ruda poslalo komisiju koja je izvršila uvid 22. lipnja 1920. godine. Građansko povjereništvo za Međimurje je 5. travnja 1921. godine službeno zatražilo od Ministarstva pravde, sekcije u Zagrebu, da se postavi sekvestar nad izvorima i istovremeno obavijestilo da sve poslove obavlja Karlo Vargazon. Prema rješenju Ministarstva pravde 15. lipnja 1921. godine imenovani su državni komesari, a s odjela istog ministarstva u Zagrebu poslana je odluka kojom je K. Vargazon razriješen odnosno otpušten s dužnosti upravitelja. Karlo Vargazon se nakon otkaza obraćao svojim predstavkama na više institucija (Ministarstvo šuma i ruda, Kraljevsko namjesništvo u Zagrebu, Građansko povjereništvo za Međimurje) u kojima je zahtijevao da se pošalje stručna komisija radi uvida u poslovanje poduzeća kao i da se oslobodi odgovornosti za kredit u iznosu od 600 000 kruna podignut kod Prve hrvatske štedionice, podružnice Čakovec. U svojoj predstavi K. Vargazon je između ostalog tražio da mu se isplati naknada od 280 000 kruna za 28 mjeseci rada na poziciji upravitelja naftnih izvora. Iz predstavke upućene Ministarstvu pravde u Beogradu od 27. kolovoza 1921. može se saznati da je u tom trenutku tvrtka bila potpuno u zastoju, da se ne obavlja eksploatacija kao i da je sekvestar s tvrtke maknut- iako se Wilhelm Singer trenutno vodio kao strani državljanin. W. Singer će 1922. godine uspijeti steći državljanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te će mu biti vraćena ranije stečena rudna prava i dodijeljena 34 istražna naftna polja. Dana 29. studenog 1923. godine utemeljeno je Međimursko petrolejsko d.d. (Medjumurjer Petroleum A. G.) čiji je dionički kapital iznosio 2,5 milijuna dinara, a temeljna djelatnost kojom se tvrtka bavila bila je eksploatacija naftnih područja u Jugoslaviji.⁹ Budući da gradivo navedene tvrtke Međimursko petrolejsko d. d. nije sačuvano, osim iznimno poneki dokument u gradivu obrtničkih udruženja u razdoblju između 1920.-1940., o daljnjem eksploatiranju nafte na području Selnice nema arhivskih izvora.¹⁰ Poznato je iz dostupne publicistike da je eksploatacija naftnih polja nastavljena do izbijanja Drugog svjetskog rata te da se izmijenilo nekoliko stranih koncesionara.¹¹

⁸ Knjižnica, „Ostavština Novak“, isto. Kreditno zaduženje iznosilo je 600 000 kruna.

⁹ Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien/ Financijski godišnjak Jugoslavija, Kompass d. d., Zagreb, 1928., 490.

¹⁰ U fondu 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895-1950) može se među gradivom koje se odnosi na opće administrativno poslovanje obrtnog zbora pronaći dokumente, korespondencije koje se odnose na osposobljavanje šegrtu iz struka vezanih uz naftno rudarstvo.

¹¹ V. KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 2000., 104-107.

Među sačuvanom dokumentacijom u fondu „Ostavština Novak“ sačuvana je odluka Građanskog povjerenika za Međimurje o privremenoj dozvoli za eksploataciju ugljena u Peklenici kod Mursko Središća izdana 24. listopada 1919. godine Karlu Vargazonu. U odluci je istaknuto da će eksploatacija biti pod nadzorom države, odnosno Povjereništva koje će imati utjecaj na cijenu ugljena kod distribucije stanovništvu – što je moglo značiti da su time bile opstruirane bilo kakve špekulacije te je u istoj istaknuto da će korisnik koncesije, Karlo Vargazon isplaćivati 20 % od dobiti u korist države. U gradivu javne uprave nakon 1945. godine u fondu Narodnog odbora kotara Čakovec sačuvan je poziv na zasjedanje tadašnjeg Vijeća proizvođača s prilogom posvećenim problematici rudarstva u Međimurju¹² iz kojeg se može saznati da su se počeci eksploatacije odvijali na primitivnoj bazi, da se iskopavalo na površinskim slojevima do 20 metara dubine, da se nije vršilo istraživanje slojeva te da je Rudnik eksploatirao područje istočno od ceste Čakovec-Lendava. U predstavci Karla Vargazona upućenoj Ministarstvu šuma i ruda napomenuto je da je Rudnik „Peklenica“. tijekom niza godina poslovao u teškim okolnostima, da su u svrhu postizanja većih kapaciteta proizvodnje i što povoljnije eksploatacije rudarskih jama, izvršene znatne investicije u rudniku poput uvođenja strojnih postrojenja, voznog parka itd. Zbog konstantnog opadanja cijene ugljena na tržištu, kao i velike konkurencije što se tiče prodaje, već 1929. godine započelo je otežano poslovanje Rudnika „Peklenica“. Zbog opterećenosti tvrtke raznim kreditima kao i problema njihove otplate te otežanog podmirivanja isplate plaća zaposlenima i nabave potrebnih sredstava, Rudnik „Peklenica“ bio je stavljen pod sekvestar na temelju zahtjeva vjerovnika¹³ 18. srpnja 1930. godine – što je značilo stavljanje cjelokupne imovine tvrtke (rudna polja, zgrade, inventar, oprema, pokretni inventar) pod upravu sekvestra imenovanog od strane nadležnog Okružnog suda u Beloj Crkvi koji je trebao brinuti o daljnjem redovnom poslovanju Rudnika „Peklenica“.¹⁴ Već iduće godine, 31. ožujka 1931. imenovan je novi sekvestar koji je trebao skrbiti o nastavku poslovanja Rudnika.¹⁵ Zbog gospodarske krize, kao i prevelikih potraživanja od strane raznih vjerovnika, dana 17. srpnja 1931. proglašen je stečaj nad *Rudnikom* te se o daljnjem djelovanju istoga

¹² HR-DAM-15., Narodni odbor kotara Čakovec (1945-1962), svežanj „Zapisnici sjednica Narodnog odbora kotara Čakovec“ 1945-1957, Akt 7320/57., Poziv na zasjedanje Vijeća proizvođača od 14. 8. 1957. za 24. kolovoza 1957. godine s prilogom, referatom „Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju“.

¹³ HR-DAM-193., Međimurski ugljenokopi Mursko Središće (1945-1972), Rudnik Peklenica 1930.-1939., 1945., 1949., Stečaj Rudnika Peklenica (objave, rješenja, zapisnici, korespondencije, računi, troškovnici) 1930.-1939., 1949., kut. 1. Vjerovnici Rudnika (Ugljenika) Peklenica bili su Bratinska blagajna za osiguranje rudarskih radnika iz Zagreba i Državno rudarsko satništvo iz Zagreba.

¹⁴ Imenovani sekvestar bio je Mijo Kovač iz Čakovca.

¹⁵ Novi sekvestar imenovan od strane Okružnog suda u Beloj Crkvi bio je ing. Makso Streiher iz Murskog Središća.

može saznati iz gradiva Općinskog (Kotarskog) suda u Čakovcu i to iz dokumentacijske cjeline koja se odnosi na konfiskacije i nacionalizacije nakon 1945. godine. U predmetnom spisu pod oznakom R 736/1950., koji sadrži razne korespondencije, troškovnike, potvrde, pozive na ročišta i podneske koji se odnose na stečaj Rudnika „Peklenica“ - Karlo Vargazon k. d.¹⁶ Mursko Središće, odnosno njegova stečajnog upravitelja, može se saznati da je dr. Bela Laszlo preuzeo vođenje stečaja nad *Rudnikom* 13. svibnja 1932. godine te ga vodio do 31. ožujka 1939. godine pa i kasnije. Između ostalog, skrbio je o poslovanju tvrtke i u konačnici održao *Rudnik*. Tvrtka je početkom 1930-ih bila procijenjena na vrijednost od 6 milijuna dinara. Na javnoj dražbi 1939. godine Rudnik „Peklenica“ postigao je cijenu od 4 058 350 dinara, a kupila ga je Mestna hranilnica Maribor. Rudnik „Peklenica“ ostao je u njenom vlasništvu sve do završetka Drugog svjetskog rata. U novim okolnostima Rudnik „Peklenica“ je eksproprijiran dotadašnjem vlasniku, Mestnoj hranilnici Maribor i podržavljen.¹⁷

U Međimurju je pored rudarstva bilo razvijeno i obrtništvo kao jedna od prosperitetnijih grana gospodarstva. Kao zasebna gospodarska djelatnost bilo je regulirano Obrtnim zakonom iz 1884. godine koji je bio važeći na području Hrvatske i Mađarske. Navedeni zakon ostao je pravno važeći i nakon završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske monarhije. Obrtni zakon regulirao je načine udruživanja obrtničke populacije kroz obrtne zborove, uvjete obavljanja obrtne djelatnosti, vrijeme naukovanja za naučnike, broj članova koje je pojedino udruženje moglo okupljati na nekom prostoru, tijela od kojih je obrtni zbor bio ustrojen. Propisivao je nadležnost tijela zaduženih za nadzor nad radom obrtnih zborova i sl. Djelovanje obrtnih zborova kao obrtničkih udruženja raznih vrsta struka bilo je detaljnije regulirano kroz njihova vlastita pravila koja su detaljno propisivala mnoge odredbe od broja članova, njihovih prava i dužnosti, tijela od kojih je obrtni zbor bio ustrojen (upravni odbor, nadzorni odbor, glavna skupština), zakonitosti rada obrtnih zborova do definiranja tko zastupa obrtni zbor u pravnom prometu. Najviše tijelo, koje je zastupalo neko obrtničko udruženje, predstavljala je Glavna skupština koja je okupljala sve obrtnike raznih struka na nekom području te je odlučivala o najvažnijim pitanjima relevantnim za rad udruženja poput: donošenja vlastitih pravila, izbora članova Upravnog i Nadzornog odbora, odobravanja završnih računa i izvještaja o radu Upravnog i

¹⁶ Skraćenica k. d. označava komanditno društvo koje je prema Trgovačkom zakonu iz 1875. godine označavalo vrstu trgovačkog društva kod kojeg jedan ili više vanjskih članova jamči samo ugovorom određenim udjelom imovine dok jedan ili više unutarnjih članova snosi neograničenu i solidarnu odgovornost.

¹⁷ HR-DAM-100., Općinski (Kotarski sud) sud u Čakovcu (1945-1990), svežanj „Konfiskacije“ 800-1000, R 892/1946. Mestna hranilnica Maribor.

Nadzornog odbora i sl. Upravni odbor odlučivao je o svim ostalim pitanjima koja nisu spadala u djelokrug rada Glavne skupštine, dok je Nadzorni odbor obavljao nadzor nad radom Upravnog odbora i Obrtnog zbora te o tome podnosio izvještaj Glavnoj skupštini. Rad obrtničkih udruženja u Međimurju odvijao se do izbijanja Velikog rata te je tijekom rata njihovo djelovanje zamrlo. Povratkom Međimurja u sastav Hrvatske potkraj 1918. godine omogućeno je uključivanje u gospodarske tokove nove države, Kraljevine SHS te je stoga obrtničkoj populaciji bilo u interesu ponovno osnivanje, odnosno obnavljanje rada obrtnih zborova koji su primarno trebali štititi njihove interese i promicati njihovu struku. Već 29. svibnja 1921. godine održana je konstituirajuća skupština Obrtnog zbora za trg i kotar Čakovec te je isti započeo djelovati u iznajmljenom prostoru u zgradi Vatrogasnog društva „Čakovec“.¹⁸ Obrtni zbor za trg i kotar Čakovec okupljao je obrtnike na području kotara Čakovec, a potkraj 1920-ih godina brojio je oko 313 članova.¹⁹ Obrtni zbor za kotar Prelog započeo je djelovati 15. veljače 1925. godine kada je evidentirano održavanje konstituirajuće glavne skupštine. Obrtni zbor za kotar Prelog djelovao je u iznajmljenom prostoru u privatnom vlasništvu te je potkraj 1920-ih godina okupljao obrtničku populaciju na području kotara Prelog od oko 100 članova, a tijekom 1930-ih čak do 150 članova.²⁰ Obrtni zbor za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi smatra se jednim od najstarijih udruženja čije postojanje datira od 1892. godine te je tijekom Prvog svjetskog rata njegovo djelovanje zamrlo, a ponovno je započeo djelovati od 12. lipnja 1927. godine. Obrtni zbor je okupljao obrtničku populaciju na području općina Kotoriba i Donja Dubrava- iako su iste prema upravnom ustroju spadale u kotar Prelog te time i nadležnost Obrtnog zbora za kotar Prelog. Potkraj 1920-ih godina Obrtni zbor za Kotoribu i Donju Dubravu brojio je oko 120 članova.²¹

¹⁸ Navedeno udruženje pod nazivom Obrtni zbor Čakovec utemeljeno je 1895. godine te o njegovom djelovanju nema puno informacija, a tijekom Prvog svjetskog rata, kao i neposredno po završetku, njegovo djelovanje je bilo zamrlo.

¹⁹ *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, Državni arhiv za Međimurje, 2015., katalog izložbe; Sumarni inventar fonda 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895-1950). Kotar Čakovec obuhvaćao je sljedeće općine: Belicu, Čakovec trgovište, Čakovec okolicu, Gornji Mihaljevec, Macinec, Mursko Središće, Nedelišće, Podturen, Strahoninec, Sveti Juraj na Bregu, Sveti Martin na Muri, Štrigova i Vratišinec.

²⁰ Sumarni inventar fonda 141., Obrtni zbor za kotar Prelog (1906-1950); *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, 2015, katalog izložbe.

²¹ Sumarni inventar fonda 142., Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi (1908-1945); *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, katalog izložbe. Broj članova u obrtnim zborovima može se saznati iz zapisnika sjednica Upravnog odbora, odnosno godišnjih zasjedanja glavnih skupština.

Arhivski fondovi „Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec“, „Obrtni zbor za kotar Prelog“ i „Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava“ u Kotoribi sadrže uglavnom sljedeće serije, cjeline gradiva poput upravljanja, općih poslova i gradiva o članstvu udruženja.²² Cjelina „Upravljanje“ uglavnom sadrži dokumentaciju poput zapisnika zasjedanja glavnih skupština, sjednica upravnih i nadzornih odbora kao i sjednica povremenih komisija i odbora formiranih od strane obrtnog zbora za bavljenje određenim pitanjima. Cjelina je prvenstveno zanimljiva jer uz standardne problematike tipične za obrtničku populaciju - poput suzbijanja nelojalne konkurencije, zaštite interesa i promicanja ugleda obrtničke struke, rješavanje problema na relaciji majstor-naučnik - u zapisnicima se mogu pronaći i obavijesti vezane uz svakodnevni život i društveni život lokalnih sredina poput: podupiranja raznih udruga, podržavanje raznih humanitarnih akcija, donacije potrebitima, zaštita kulturnih dobara i sl.²³ Cjelina koja se odnosi na opće poslove sadrži razne vrste gradiva poput zamolbi, podnesaka, korespondencije s pravnim i fizičkim osobama, obavijesti itd. Takva cjelina sadrži i popratne evidencije.²⁴ Cjelina koja se odnosi na članove udruženja uglavnom sadrži evidencije u obliku registara, kazala, očevidnika, koji sadrže podatke o naučnicima, pomoćnicima i majstorima, te dokumentaciju poput ugovora o učenju, zapisnike o polaganju pomoćničkih ispita, rješenja o obrtnim dozvolama kao i popise i evidencije o neplaćenim članarinama te nezakonitoj konkurenciji odnosno nadriobrtnicima. U evidencijama poput upisnika šegрта koje se nalaze u fondu „Obrtni zbor za kotar Prelog“ i „Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec“ uočljivo je da su majstori obrtnici, osim naučnika s područja nadležnog obrtnog zbora, primali na osposobljavanje i naučnike iz susjednih područja. Obrtnici na teritoriju Obrtnog zbora za kotar Prelog primali su naučnike s područja Podravine, Hrvatskog zagorja, Slavonije te, uz poneku iznimku, iz slovenskog Prekmurja (Legrad, Ludbreg, Varaždinske Toplice, Mali Bukovec, Klanjec, Cerje Tužno, Đelekovec, Križovljan, Donja Lendava).²⁵ Obrtnici na području Obrtnog zbora Čakovec primali su na naukovanje naučnike iz područja Hrvatskog zagorja, Podravine, Slovenije (Prekmurje, Štajerska), Slavonije, Banije, Like (Dobrovnik, Središće od Dravi, Vinkovci, Petešovci, Vodranci, Remetinec, Budinščina, Krapina,

²² Sva tri fonda su obrađena i opisana prema međunarodnim normama za opis arhivskog gradiva ISAD(G) i ISAAR (CPF). Izuzetak je fond 140., Obrtni zbor za grad i kotar „Čakovec“ koji uz navedene cjeline sadrži i cjeline poput normativnih akata, imovine, financija i ostalo.

²³ *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, 2015, katalog izložbe. U zapisniku sjednice Obrtnog zbora za kotar „Prelog“ iz 1930-ih može se pronaći obavijest o podupiranju lokalnog Vatrogasnog društva kroz donaciju za nabavu nove štrcaljke.

²⁴ Cjelina „Opći poslovi“ uglavnom sadrži kazala i urudžbene zapisnike.

²⁵ HR-DAM-141., Obrtni zbor za kotar „Prelog“ (1906-1950), Članovi, Evidencija šegрта (upisnik) 1919-1928., knj. 15.

Bjelovar, Varaždinske Toplice, Ljutomer, Breznički Hum, Varaždin, Novi Marof, Krapje, Dolga Vas, Bednja, Dolnja Bistrica, Gornji Lakoš, Gederovci, Lešće, Vurberg, Murska Sobota, Križevci).²⁶ Shodno je napomenuti da su 1932. godine obrtni zborovi promijenili nazive u udruženja zanatlija sukladno Zakonu o radnjama iz 1931. te su nastavili djelovanje na svom području nadležnosti do potkraj 1940-ih godina kada su zbog zakonskih izmjena ukinuti te su ih kao pravni nasljednici zamijenile zanatske komore.²⁷

Među značajnije grane gospodarstva u Međimurju, između ostaloga, spadalo je i bankarstvo koje se počelo razvijati u drugoj polovini 19. stoljeća zahvaljujući židovskoj populaciji koja je imigrirala iz susjednih područja (južna Mađarska, Slovenija, Gradišće). Kao financijske institucije osnivane su štedionice koje su obavljale poslove poput dodjele kredita, primanja štednje i ukamaćivanja, preuzimanja depozita na čuvanje, trgovine vrijednosnim papirima, posredovanja kod osiguravanja imovine i sl. Pojedine su se čak bavile i dodatnim djelatnostima poput skladištenja robe i trgovine. Najstarija štedionica koja je utemeljena u Međimurju bila je Čakovečka štedionica d. d. Čakovec, osnovana 1871. godine. Slijedeća štedionica je Međimurska štedionica d. d. Čakovec, utemeljena 1881. godine. Obje štedionice će se 1920. godine spojiti u Čakovečko-Međimursku štedionicu d. d. Čakovec.²⁸ Štedionica je djelovala do likvidacije 23. listopada 1945. godine prema rješenju Okružnog narodnog suda u Varaždinu kao trgovačkog suda.²⁹ Čakovečko-Međimurska štedionica bavila se, uz financijske poslove i uslužnim djelatnostima poput pružanja usluge skladištenja i trgovine. Godine 1891. utemeljena su Čakovečka javna skladišta d. d. (Csakathurner öffentliche Lagerhäuser-Aktiengesellschaft) u vlasništvu Lea Hirschmanna, a 1919. godine kupljena su od Čakovečke štedionice d. d. i Međimurske štedionice d. d.³⁰ Donjomeđimurska štedionica d. d. Prelog utemeljena je 1873. godine sa sjedištem u Prelogu, a pod istim nazivom registrirana je 23. siječnja 1923. godine kod Kra-

²⁶ HR-DAM-140., Obrtni zbor za grad i kotar „Čakovec“ (1895-1950), Članovi, Očevidnik šegrtskih ugovora 1921-1924., knj. 13; Očevidnik šegrtskih ugovora 1924-1932., knj. 14.

²⁷ *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, katalog izložbe.; Jasna Požgan, Ivana Posedi, „Arhivsko gradivo obrtničkih udruženja u međuratnome razdoblju na području Međimurja i koprivničke Podravine“, Zbornik radova 5. kongresa hrvatskih arhivista održanog 24. do 27. listopada 2017. godine u Zadru, Hrvatsko arhivističko društvo, Državni arhiv u Zadru, Zagreb, 2017., 365-377.

²⁸ „Narodne novine“, 1921., br. 5.

²⁹ „Narodne novine“, 1945., br. 89.

³⁰ *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Compassverlag, Wien, 1938., 281.; Dopis Čakovečko-Međimurske štedionice d. d. u likvidaciji upućen Ministarstvu financija/Komisiji za preuzimanje konfiscirane imovine novačnih zavoda u svezi Čakovečkih javnih skladišta od 24. travnja 1947. godine; *Bankarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2013., katalog izložbe.

ljevske sudbenog stola u Varaždinu.³¹ Štedionica je djelovala do 19. ožujka 1947. godine kada je pokrenuta likvidacija.³² Preloška štedionica d.d. Prelog utemeljena je 25. rujna 1905. godine sa sjedištem u Prelogu, a pod istim nazivom registrirana je kod Kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu 31. prosinca 1921. godine.³³ Štedionica je djelovala do likvidacije pokrenute na osnovi Uredbe o likvidaciji odnosa nastalih konfiskacijom imovine privatnih kreditnih poduzeća.³⁴ Kotoribska štedionica d. d. u Kotoribi utemeljena je 1891. godine, a pod istim nazivom je upisana u trgovački registar Kraljevskog sudbenog stola u Nagykanizsi 11. veljače 1892. godine.³⁵ Štedionica je pod istim nazivom registrirana kod Kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu 25. ožujka 1922. godine. Štedionica je djelovala do likvidacije pokrenute 19. ožujka 1947. godine.³⁶ Kako su sve navedene štedionice prema još uvijek pravno važećoj legislativi spadale u dionička društva, bile su kao takve ustrojene od sljedećih tijela: Upravnog odbora/ravnateljstva, Nadzornog odbora i Glavne skupštine.³⁷ Glavna skupština kao tijelo koje je okupljalo sve dioničare, odlučivala je o najvažnijim pitanjima poput potvrđivanja pravila štedionice, izbora članova Upravnog i Nadzornog odbora, prihvaćanja završnih računa i izvještaja, raspodjele dobiti i sl. Nadzorni odbor obavljao je uvid u financijsko poslovanje štedionice i podnosio izvještaj Glavnoj skupštini. Ravnateljstvo, odnosno Upravni odbor, bavio se svim onim poslovima koji nisu spadali u djelokrug Glavne skupštine poput: razmatranja zahtjeva o dodjeli kredita, pitanjima vezanih uz zaposlenike i njihova prava i dužnosti itd.

Što se tiče arhivskog gradiva navedenih štedionica, gradivo fonda 148. Kotoribske štedionice sačuvano je u fragmentarnom obliku, gradivo fondova Donjomeđimurske štedionice d. d. i Preloške štedionice d. d. je djelomično sačuvano dok je najcjelovitije sačuvano gradivo fonda Čakovečko-Međimurske štedionice d. d.³⁸ Najznačajnije cjeline gradiva su prvenstveno one vezane uz rad upravljač-

³¹ Mihók-scher Ungarischer Compass 1908-1909. Financielles und Commercielles Jahrbuch, I. Theil., Geld und Creditinstitute Budapest: Herausgegeben von dr. Alexander Nagy de Galantha, 1908., 903.; Narodne novine, 1923., br. 51.

³² „Narodne novine“, 1948., br. 12.

³³ *Compass Finanzielles Jahrbuch 1922.*, Gegrundet von Gustav Leonhardt General-Sekretar der Osterreichisch-ungarischen Bank, Band II. Tschechoslovakei – Jugoslavien, Wien: Herausgegeben von Rudolf Hanel, Compassverlag, 1922., 1135; „Narodne novine“, 1922., br. 26.

³⁴ „Službeni list FNRJ“, 1949., br. 19; „Narodne novine“, 1949., br. 91.

³⁵ Pravila Kotoribske štedionice d. d. u Kotoribi.

³⁶ „Narodne novine“, 1947., br. 94.

³⁷ Zbornik zakonah i naredaba za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1875., br. 79. Trgovački zakon (Zakonski članak XXXVII.).

³⁸ Gradivo fondova 149. i 150., Donjomeđimurske štedionice i Preloške štedionice sadrži samo tri cjeline gradiva, dok je gradivo fonda 148. sačuvano necjelovito, odnosno postoji više serija, ali gradivo nije sačuvano za čitavo razdoblje djelovanja štedionice.

kih tijela štedionica te eventualno uz materijalno i knjigovodstveno poslovanje. Cjelina koja se odnosi na rad upravljačkih tijela sadrži zapisnike zasjedanja Glavne skupštine, Upravnog odbora i Nadzornog odbora.³⁹ Dok se zapisnici zasjedanja Glavne skupštine bave najznačajnijim pitanjima vezanim uz poslovanje štedionice, u zapisnicima Upravnog odbora može se saznati niz obavijesti vezanih uz poslovanje štedionice poput obavijesti o pravnim osobama iz područja trgovine, industrije, poljoprivrede koje je štedionica kreditirala; podatke o poslovnoj dobiti na mjesečnoj, odnosno kvartalnoj bazi; podatke o isplati nagrada za uspješno poslovanje članovima Upravnog odbora te zaposlenicima štedionice. Upravni odbor je također razmatrao i predlagao rješenja o raspodjeli poslovne dobiti koja se mogla rasporediti u razne fondove u vlasništvu štedionice poput: fonda za pričuvu, za dividende, za superdividende, za isplatu naknadi Upravnom i Nadzornom odboru te za dobrotvorne odnosno humanitarne i slične svrhe, a konačnu odluku o navedenome donosila je Glavna skupština. Ovisno o poslovnom uspjehu, štedionica je svake godine izdvajala dio iznosa za humanitarne i socijalne namjene pa je tako 1922. godine Čakovečko-Međimurska štedionica izdvojila ukupno 15000 dinara za sljedeće udruge: Vatrogasno društvo „Čakovec“, Društvo Dobrotvor „Čakovec“, Društvo za poljepšanje Čakovca, Izraelitičko gospojinsko društvo u Čakovcu te za siromašne stanovnike Čakovca.⁴⁰ Prema odluci ravnateljstva Čakovečko-Međimurske štedionice 1927. godine utemeljen je mirovinski fond Štedionice za njezine činovnike.⁴¹ Što se tiče dioničara Štedionice, potrebno je istaknuti da je znatan dio dolazio iz redova židovskih poduzetnika i intelektualaca.⁴²

Isto tako, dionice, npr. Čakovečko-Međimurske štedionice posjedovale su pojedine tvrtke i financijske institucije: Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka Zagreb, Ljubljanska kreditna banka, Čakovečki paromlin i munjara Čakovec, Braća Graner, Tvornica čarapi, vrpci i vezica Čakovec, nasljednici S. Neumanna, Čakovečka tvornica kandita i čokolade, Makso Heinrich.⁴³ Što se tiče

³⁹ U nastavku poglavlja će se prvenstveno govoriti o Čakovečko-Međimurskoj štedionici kao najznačajnijoj i po broju dioničara najvećoj u to doba. Ostale tri štedionice imale su, s obzirom na zastupljenost što se tiče izdanih kredita i broja dioničara, više lokalno značenje.

⁴⁰ HR-DAM-147., Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. Čakovec (1920-1949)., Upravljanje, Knjiga zapisnika sjednica glavne skupštine i ravnateljstva 1921.-1940., knj. 1, Zapisnik sjednice ravnateljstva od 22. 4. 1922.

⁴¹ Štedionica je prema odluci ravnateljstva trebala izdvajati iznos od 10000 dinara uz 4 % iznosa koji se odvajao od plaće činovnika. U narednim godinama iznos koji će štedionica izdvajati ovisit će prvenstveno o poslovnoj dobiti.

⁴² Takva situacija je bila kod Čakovečko-Međimurske štedionice dok je kod ostalih štedionica dioničara, koji su pripadali židovskoj populaciji, bio negdje oko trećine.

⁴³ HR-DAM-147., Čakovečko-Međimurska štedionica d. d. Čakovec (1920-1949)., Upravljanje, Knjiga zapisnika sjednica glavne skupštine i ravnateljstva 1921.-1940., knj. 1; Jasna Požgan, "Prilog

tvrtki koje je Čakovečko-Međimurska štedionica kreditirala tijekom 1920-ih godina, neke od njih su spadale među značajnije trgovačke, industrijske i obrtničke poput: Braća Graner, Čakovečka javna skladišta Čakovec, Čakovečki paromlin i munjara Čakovec, Agraria d. d. Čakovec, Braća Fischer, Čakovec; Braća Hirschsohn, Čakovec; Domovinska proizvodnja drva d. d. Zagreb; Braća Rado, Kotoriba; Dragutin Scheier, Čakovec; Čakovečka tvornica kandita i čokolade M. Heinrich i Juraj Pogany.⁴⁴ Iz iste serije gradiva od ostalih štedionica može se istaknuti gradivo Preloške štedionice d. d. u Prelogu u kojem se može saznati kako je ista 1926. godine donijela odluku o afilijaciji, odnosno o spajanju s Hrvatskom poljodjelskom bankom iz Zagreba radi poboljšanja poslovanja.⁴⁵ Iz gradiva štedionica - poput zapisnika sjednica - može se pratiti postepeni rast poslovnih dobiti što svjedoči o gospodarskom rastu i oporavku te uspješnom poslovanju tvrtki koje su iste kreditirale. Osim navedenih štedionica u Međimurju su djelovale još neke štedionice čije gradivo nije sačuvano, ali se obavijesti o njima posredno mogu naći u gradivu fonda Čakovečko-Međimurske štedionice ili u gradivu upravnih tijela poput trgovišta Čakovec. Iste su bile osnovane u Austro-Ugarskoj monarhiji te su se uključile u financijske tokove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. To su bile: Štrigovska štedionica d. d., osnovana 1906.⁴⁶ i Čakovečka regionalna štedionica d. d., utemeljena 1895. godine.⁴⁷ Štedionice se nisu uspjele održati u novoj državi. Štrigovska štedionica je 1923. godine likvidirana.⁴⁸ Čakovečka regionalna štedionica je nastavila poslovanje pod novim nazivom kao podružnica Hrvatske sveopće kreditne banke d. d. iz Zagreba od 1921. godine.⁴⁹

istraživanju međimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata", Hrvatski državni arhiv, *Arhivski vjesnik*, 51/2008., 259-274.

⁴⁴ Navedene tvrtke koje je štedionica kreditirala mogu se saznati iz sjednica ravnateljstva koje je odlučivalo o kreditima, odnosno posebnom odboru koji je bio osnovan u tu svrhu.

⁴⁵ Jasna Požgan, "Prilog istraživanju međimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata", Hrvatski državni arhiv, *Arhivski vjesnik*, 51/2008., 259-274.

⁴⁶ *Mihók-scher Ungarischer Compass 1908-1909*. Financielles und Commercielles Jahrbuch, I. theil, Geld und Creditinstitute Budapest: Herausgegeben von Dr. Alexander Nagy de Galantha, 1908.

⁴⁷ Autori spominju štedionicu pod različitim nazivima: kao „Čakovečku regionalnu štedionicu“ Siniša Lajnert, „Arhivistički prikaz sustava bankovno-novčarskih institucija u Hrvatskoj do likvidacije privatnih kreditnih poduzeća (1846.-1949.)“, doktorska disertacija; kao „Čakovečku okružnu štedionicu“ Vladimir Kalšan, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000., 131.

⁴⁸ HR-DAM-147., Čakovečko-Međimurska štedionica d. d. Čakovec (1920-1949), Materijalno i financijsko poslovanje 1918.-1949., Knjigovodstveno poslovanje 1919.-1949., „Žurnal „Pomoćna knjiga) br.1 (1941-1943). U knjizi je među potraživanjima prema dužnima navedeno da je Štrigovska štedionica u likvidaciji od 1923. godine.

⁴⁹ Siniša Lajnert, „Arhivistički prikaz sustava bankovno-novčarskih institucija u Hrvatskoj do likvidacije privatnih kreditnih poduzeća (1846.-1949.)“, doktorska disertacija; Vladimir Kalšan, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000., 132.

Osim o štedionicama u gradivu uprave - kao što je fond „Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934)“ - mogu se pronaći obavijesti vezane uz prodaje zemljišta za potrebe proširenja kao u slučaju E. Vajde 1922. i 1923. godine⁵⁰ ili neuspjele prodaje zemljišta Prvoj međimurskoj tvornici pletene žice i željeznog pokućstva koja je trebala za gradnju tvornice.⁵¹ Gradivo značajnih tvrtki poput „Vajde“, „Braće Graner“ i „Samuela Neumanna nasljednici“ iz međuratnog razdoblja nije sačuvano.⁵² U Državnom arhivu za Međimurje čuva se gradivo pravnih nasljednika navedenih tvrtki nakon 1945. godine poput: fonda 199., Čakovečke tekstilne industrije „Čateks“ Čakovec, fonda 200., Međimurska trikotaža „MTČ“ Čakovec te fonda 197., „Vajda“ mesna industrija Čakovec.⁵³ Gradivo tvrtki iz metalne industrije poput Prve međimurske tvornice pletene žice i željeznog pokućstva, osnovane 25. rujna 1921., odnosno od 1927. godine Čakovečke industrije željeza⁵⁴ te drvene industrije poput Domovinske proizvodnje drva d. d. Zagreb,⁵⁵ osnovane 6. studenoga 1920., također nije sačuvano.

Jedan od rijetkih sačuvanih fondova nastao djelovanjem industrijske tvrtke je fond 151., Čakovečki mlin-paromlin „Čakovec“ koji je nastao djelovanjem tvrtke koja je svoje djelovanje započela potkraj 19. stoljeća te se razvila kao jedna od uspješnijih iz područja prehrambene, odnosno mlinске industrije. Početci djelovanja mlinске industrije datiraju od 1834. godine kada je na inicijativu poduzetnika Ivana Kaupa izgrađen paromlin kod današnjeg Glavnog željezničkog

⁵⁰ HR-DAM-7., Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934), Zapisnici sjednica općinskog vijeća Čakovec s kazalom 1919-1927. U točki 182. iz 1922. godine odobrena je prodaja općinskog zemljišta u Martanama, odnosno razlika od 35 četvornih hvati po cijeni od 40 kruna po kvadratnom metru. U točki 183. vijeće je odobrilo prodaju susjednog zemljišta u Martanama uz postojeću parcelu na kojoj se nalazila tvornica po cijeni 50 kruna po kvadratnom metru. U točki 82. iz 1923. godine vijeće je odobrilo prodaju zemljišta površine 4547 metara kvadratnih po cijeni 56 837 dinara i 50 para tvrtki E. Vajde.

⁵¹ HR-DAM-7., Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934), Zapisnici sjednica općinskog vijeća Čakovec s kazalom 1919.-1927. U točki 123. iz 1922. godine navedeno poduzeće je uputilo zahtjev vijeću za kupnju zemljišta u Martanama površine 15000 metara kvadratnih radi gradnje tvornice i radničkih stanova. U točki 144. iz 1922. godine navedenom poduzeću je ponuđeno zemljište kod Čakovečkog paromlina bilo neprihvatljivo te se o toj točki više nije raspravljalo zbog skorašnjih lokalnih izbora.

⁵² U današnjoj tvrtki Vajda u Čakovcu čuva se u pismohrani gradivo pravnog prednika iz razdoblja između 1920. i 1940-ih godina. Vidi Dragutin Feletar, *Vajda: 100 godina: 1912.-2012.: prinos povijesti prehrambene industrije u Međimurju, Meridijani*, Čakovec, 2012.

⁵³ Poduzeće Čateks je utemeljeno 1948. godine kao pravni slijednik nacionalizirane tvrtke S. Neumanna nasljednici, a poduzeće MTČ je pravni slijednik tvrtke Braća Graner. Svi nabrojeni fondovi su obrađeni i opisani prema međunarodnoj normi za opis gradiva.

⁵⁴ *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Compass d.d., Zagreb, 1928., 429.

⁵⁵ Isto, 573. Navedena tvrtka je 1919. godine preuzela pilanu Domovinske proizvodnje d. d. iz Budimpešte u Čakovcu koja je postojala prije Prvog svjetskog rata. V. Kalšan, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., 291.

kolodvora u Čakovcu. Paromlin je djelovao do 1886. godine, kada ga je preuzela tvrtka Hochsinger i sinovi koja ga je kupila po provedenom postupku te je ubrzo promijenio djelatnost. Godine 1892. Gradsko vijeće Čakovca započelo je razmatrati ideju o uvođenju efikasnije plinske rasvjete zbog problema s dotadašnjom rasvjetom grada Čakovca. Za navedenu inicijativu saznao je vlasnik paromlina u Gutorföldu, Lajos (Ljudevit) Molnar, te je Gradskom poglavarstvu dostavio ponudu o izgradnji električne centrale i paromlina, a zauzvrat je zatražio da mu se dodijeli besplatno zemljište u navedenu svrhu. Od ponude do sklapanja ugovora prošlo je gotovo godinu dana. Dana 24. travnja 1893. godine sklopljen je ugovor o izgradnji električne centrale između grada Čakovca i Lajosa Molnára. Dana 1. listopada 1893. godine započela je s radom električna centrala i paromlin, a Čakovec je dobio javnu električnu rasvjetu. Zbog navedenih investicija L. Molnár je nakon nekog vremena bankrotirao, te je paromlin i centralu preuzela Čakovečka štedionica d.d. koja je 17. listopada 1897. godine utemeljila dioničko društvo pod nazivom Elektrizitätswerk und Dampfmühle A.G. in Csakathurn. Već četiri godine kasnije, 1900. godine navedeno dioničko društvo je likvidirano te je paromlin i centralu kupila tvrtka Grünwald i Schwarz iz Varaždina. Pod novim vlasnicima tvrtka je modernizirana i proširila je svoje poslovanje na nova tržišta, ali je usprkos tome tvrtka nakon nekoliko godina likvidirana. Dana 24. svibnja 1908. godine objavljeno je osnivanje nove tvrtke pod nazivom Csáktornyae Dampfmühle und Elektrizitätswerke Aktiengesellschaft, odnosno Čakovečki paromlin i munjara d. d. Nova tvrtka će se razviti u uspješnu i respektabilnu tvrtku iz područja mlinarske industrije te će pod navedenim nazivom djelovati i nakon raspada Austro-Ugarske monarhije u novoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.⁵⁶ Tvrtka će djelovati do 27. lipnja 1946. kada će prema rješenju Ministarstva industrije i rudarstva postati državno poduzeće, a već 5. kolovoza iste godine započinje djelovati pod nazivom Državni paromlin Čakovec.⁵⁷

Fond „Čakovečki mlin-paromlin Čakovec“ se sastoji od raznih dokumentacijskih cjelina koje se odnose na osnivanje, upravljanje, nekretnine, proizvodna sredstva, poslovanje, opće administrativno poslovanje, financijsko poslovanje i radne odnose. Većina od navedenih cjelina je sačuvana u necjelovitom obliku što znači da nedostaje dio dokumentacije poput zapisnika zasjedanja glavne skupštine, upravnog odbora, poslovne korespondencije, financijske dokumentacije, opće administrativno poslovanje za čitavo razdoblje djelovanja tvrtke, a posebno

⁵⁶ *Mlinarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2010., 22-34., katalog izložbe; Sumarni inventar fonda 151., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (1893-1945).

⁵⁷ Poduzeće će 1952. godine promijeniti naziv u Čakovečki mlin, poduzeće za prerađu i promet žitarica. Od početka 1990-ih godina nakon pretvorbe poduzeće djeluje pod nazivom Čakovečki mlinovi d. d.

nedostaje gradivo od 1920. do 1929. godine. Navedene vrste gradiva koje nisu cjelovite sadrže dokumentaciju nastalu tijekom 1930-ih i 1940-ih godina ili čak od početka 20. stoljeća, odnosno iz predratnog razdoblja prije Prvog svjetskog rata.⁵⁸ Iz razdoblja 1920-ih godina sačuvana je dokumentacija koja se odnosi na radne odnose te djelomično na proizvodna sredstva, financijsko poslovanje i poslovanje s klijentima. Dokumentacija koja se tiče poslovnih veza obuhvaća gradivo za razdoblje od 1929. do 1940. godine te sadrži informacije o poslovnim vezama tvrtke Čakovečki paromlin i munjara koja se tradicionalno povezala s pravnim osobama koje su poslovale na području bivše Austro-Ugarske monarhije poput Slovenije, (Prekmurje, Štajerska), Austrije, Slavonije te sjeverozapadne Hrvatske (Međimurje, Hrvatsko zagorje, Podravina), a isto vrijedi za područja odakle se opskrbljivala potrebnom sirovinom- pšenicom. Tako je tvrtka vršila otkup pšenice na području Međimurja, Hrvatskog zagorja, Slavonije, Slovenije, Vojvodine i Mađarske (Donja Lendava, Ormož, Ptuj, Ljutomer, Novi Marof, Slavonska Požega, Đakovo, Mursko Središće, Prelog, Kotoriba, Velika Kikinda, Nagykanizsa, Bedekovčina). Što se tiče cjeline o radnim odnosima, ista sadrži popise zaposlenika tvrtke koja je 1920. brojila 27 zaposlenika, a početkom 1930-ih njihov broj se povećao na 60 s obzirom na činjenicu da je tvrtka proširila svoje poslovanje. Cjelina koja se odnosi na upravljačka tijela sadrži zapisnike sjednica Upravnog odbora i Glavne skupštine iz 1930-ih godina te evidencije o članovima Upravnog odbora i Nadzornog odbora kao i popise dioničara. Znatan dio dioničara tvrtke bio je također iz redova židovske populacije.⁵⁹

ZAKLJUČAK

Međimurje je, zahvaljujući sinergiji više čimbenika poput: povoljnog prometnog položaja, stimulativnim uvjetima, jeftinoj radnoj snazi te prisustvu židovske populacije od druge polovine 19. stoljeća, imalo razvijene gospodarske grane poput industrije, obrtništva, trgovine te rudarstva. Potkraj 1918. godine, u studenom u Međimurju dolazi do spontanih iskazivanja nezadovoljstva kroz napade na imovinu plemstva i imućnijeg građanstva te na javne institucije (škole, općine, bilježnički uredi...). Zbog represalija koje su ubrzo uslijedile na Badnjak 1918. godine, a zahvaljujući dobrovoljačkim postrojbama organiziranim od strane pripadnika Narodnog vijeća, Međimurje je oslobođeno od Mađara. Početkom 1919. godine u Međimurju je оформljena, kao najviša civilna vlast, institucija Gra-

⁵⁸ U seriji o osnivanju nalazi se prijepis ugovora o uvođenju električne rasvjete od 24. travnja 1893. godine. Također u cjelini koja se odnosi na nekretnine, dokumentacija obuhvaća razdoblje do 1917. godine te od 1930-ih i 1940-ih.

⁵⁹ *Mlinarstvo u Međimurju*, katalog izložbe, 24-25., 32.

đanskog povjereništva za Međimurje. Kao takva, navedena institucija će ubrzo diljem Međimurja nastojati uspostaviti red i opću sigurnost. Zahvaljujući smirivanju situacije, pojedine gospodarske grane će biti pod privremenom upravom poput naftnih izvora u Selnici. Što se tiče ostalih gospodarskih grana, odnosno pravnih osoba, one će se postupno uključiti u gospodarske tokove nove države te će uspostaviti ili obnoviti poslovne veze sa subjektima s područja bivše Austro-Ugarske monarhije (Slovenija, Austrija, Mađarska, Vojvodina). To se posebno odnosi na financijske institucije poput štedionica, zatim obrtničku populaciju te tvrtke iz raznih područja industrije poput prehrambene, drvne, itd. Pojedine tvrtke će se više ili manje uspješno prilagoditi i poslovati u novonastalim okolnostima u novoj državi dok će neke propasti ili biti likvidirane.

IZVORI I LITERATURA

1. Državni arhiv za Međimurje, 7., Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919.-1934.)
2. Državni arhiv za Međimurje, 15., Narodni odbor kotara Čakovec (1945.-1962.)
3. Državni arhiv za Međimurje, 100., Općinski (Kotarski sud) sud u Čakovcu (1945.-1990.)
4. Državni arhiv za Međimurje, 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895.-1950.)
5. Državni arhiv za Međimurje, 141., Obrtni zbor za kotar Prelog (1906.-1950.)
6. Državni arhiv za Međimurje, 147., Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. Čakovec (1920.-1949.)
7. Državni arhiv za Međimurje, 151., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (1893.-1945.)
8. Državni arhiv za Međimurje, 193., Međimurski ugljenokopi Mursko Središće (1945.-1972.)
9. Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, Ostavština dr. Ivana Novaka (1884.-1934.)
10. *Bankarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2013., katalog izložbe.
11. *Dr. Ivan Novak, nacionalni osloboditelj i preporoditelj Međimurja*, Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec, 1998., katalog izložbe.
12. Dragutin FELETAR, *Vajda: 100 godina: 1912.-2012.: prinos povijesti prehrambene industrije u Međimurju*, Meridijani, Čakovec, 2012.
13. Vladimir KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000.
14. Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.

15. Siniša LAJNERT, *Arhivistički prikaz sustava bankovno-novčarskih institucija u Hrvatskoj do likvidacije privatnih kreditnih poduzeća (1846.-1949.)*, Zagreb, 2008., doktorska disertacija.
16. *Mlinarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2010., katalog izložbe.
17. *Obrtništvo u Međimurju (1921.-1962.)*, Državni arhiv za Međimurje, 2015., katalog izložbe.
18. Jasna POŽGAN, "Prilog istraživanju međimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata", Hrvatski državni arhiv, *Arhivski vjesnik*, 51/2008.
19. Jasna POŽGAN, Ivana POSEDI, "Arhivsko gradivo obrtničkih udruženja u međuratnome razdoblju na području Međimurja i koprivničke Podravine", Zbornik radova 5. kongresa hrvatskih arhivista, Hrvatsko arhivističko društvo, Državni arhiv u Zadru, Zagreb, 2017.
20. Sumarni inventar fonda 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895.-1950.)
21. Sumarni inventar fonda 141., Obrtni zbor za kotar Prelog (1906.-1950.)
22. Sumarni inventar fonda 142., Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi (1908.-1945.)
23. Sumarni inventar fonda 151., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (1893.-1945.)
24. *Compass Finanzielles Jahrbuch 1922.*, Gegründet von Gustav Leonhardt General-Sekretar der Österreichisch-ungarischen Bank, Band II., Tschechoslowakei-Jugoslawien, Wien, Herausgegeben von Rudolf Hanel, Compassverlag, 1922.
25. *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Kompass d.d., Zagreb, 1928.
26. *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Compassverlag, Wien, 1938.
27. *Mihók-scher Ungarischer Compass 1908.-1909. Financielles und Commercielles Jahrbuch*, I. Theil, Geld und Creditinstitute Budapest, Herausgegeben von dr. Alexander Nagy de Galantha, 1908.
28. *Narodne novine*, 5/1921.
29. *Narodne novine*, 89/1945.
30. *Narodne novine*, 94/1947.
31. *Narodne novine*, 12/1948.
32. *Narodne novine*, 91/1949.
33. *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 19/1949.
34. *Zbornik zakonah i naredabah za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1875., br. 79.

SAŽETAK

IZVORI ZA PROUČAVANJE GOSPODARSKIH PRILIKA U MEĐIMURJU (1918.-1929.)

Međimurje je na Badnjak 1918. godine vojnom akcijom oslobođeno od mađarskih postrojbi te vraćeno u sastav Hrvatske. Povratak u sastav Hrvatske odnosno uključivanje u novu državu Kraljevinu SHS podrazumijevalo je prilagodbu što se tiče javnog, političkog i gospodarskog života. U Međimurju je zahvaljujući povoljnom geoprometnom položaju djelovao niz pravnih osoba iz oblasti industrije, bankarstva, obrtništva, rudarstva koje su pretežno utemeljene u drugoj polovini 19. stoljeća odnosno početkom 20. stoljeća, a djelovale su prema dotada važećoj legislativi koja se odnosila na trgovačka društva (Zakon iz 1875) odnosno obrtnička udruženja (Zakon o obrtnim zborovima iz 1884). Navedena legislativa ostati će na snazi do donošenja novih zakona u Kraljevini SHS.

O pravnim osobama iz gospodarstva najviše informacija moguće je saznati iz njihova sačuvanog arhivskog gradiva koje se čuva u Državnom arhivu za Međimurje. To je prvenstveno arhivsko gradivo pravnih osoba iz područja bankarstva, obrtništva, industrije te rudarstva kao što su: Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. u Čakovcu, Preloška štedionica d.d. u Prelogu, Donjomeđimurska štedionica d.d. u Prelogu, Kotoribska štedionica d.d., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec, Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec, Obrtni zbor za kotar Prelog, Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi, Međimurski ugljenokopi Mursko Središće.

Najznačajniji fond iz oblasti bankarstva je fond Čakovečko-Međimurske štedionice d.d. u Čakovcu koja je nastala spajanjem dviju štedionica: Čakovečke štedionice d.d. (nastale 1871) i Međimurske štedionice d.d. Čakovec (nastala 1881). Čakovečko-Međimurska štedionica djelovala je kao dioničko društvo u kojem je značajan broj dioničara pripadao pripadnicima židovske zajednice. Štedionica je kreditirala niz tvrtki iz područja industrije, trgovine i ostalih djelatnosti na području Međimurja te čak i sjeveroistočne Slovenije /današnjeg Prekmurja. Čakovečko-Međimurska štedionica bavila se osim financijskim poslovima i djelatnošću skladištenja preko vlastite tvrtke Čakovečka javna skladišta d.d. (osnovana 1891) kupljene od prethodnog vlasnika /lea Hirschmanna. Čakovečki mlin-paromlin Čakovec dokumentira djelovanje pravne osobe Čakovečkog paromlina i munjare d.d. u Čakovcu osnovanog 1908. godine iako je djelatnost mlinске industrije i pružanja usluge električne rasvjete započela već 1893. godine. Čakovečki paromlin i munjara d.d. spadao je među značajnije tvrtke međuratnog razdoblja 1920-ih godina i kasnije te je tradicionalno i dalje razvijao poslovnu suradnju s tvrtkama sa područja bivše Austro-Ugarske Monarhije (Austrije, Slovenije/Prekmurje, Štajerska, Vojvodina, Hrvatska /Hrvatsko Zagorje, Podravina). Tvrtka se za

svoje poslovne potrebe opskrbljivala žitom s područja Međimurja, Hrvatskog Zagorja, Slavonije, Slovenije /Štajerska, Prekmurje te Mađarske.

Obrtni zbor za trg i kotar Čakovec osnovan je 1921. godine iako je postojao i ranije te je okupljao brojne obrtnike na području kotara Čakovec dok je Obrtni zbor za kotar Prelog koji je osnovan 1925. okupljao obrtničku populaciju na teritoriju kotara Prelog. Uz navedena udruženja postojalo je i Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi koje je okupljalo obrtnike na teritoriju navedenih dviju općina. Iz gradiva navedenih udruženja (evidencije o članovima, majstorima, kalfama, šegrtima) može se uočiti da su pojedini članovi udruženja osim na području vlastite djelatnosti uzimali na naukovanje naučnike/šegrte i sa susjednih područja (Podravine, Hrvatsko zagorje). Gradivo obrtničkih udruženja kao što je dokumentacija o članstvu svjedoči i o razvijenosti pojedinih gospodarskih grana poput industrije, graditeljstva, poljoprivrede i raznih uslužnih djelatnosti.

Što se tiče grane kao što je rudarstvo iz fonda Međimurski ugljenokopi može se saznati o djelovanju jednog od pravnih prednika, Ugljenika Peklenice Karla Vargazona (Rudnika Peklenice) koji je započeo djelovati 1919. godine i vršio eksploataciju ugljena na području istočno od željezničke pruge Čakovec-Lendava.

Značajan dio gradiva iz područja bankarstva, industrije, zanatstva, rudarstva je obrađen i dostupan za korištenje. Uz njih dodatne podatke o djelovanju pravnih osoba iz područja gospodarstva za razdoblje nakon završetka Prvog svjetskog rata do 1929. može se pronaći u arhivskom gradivu javne uprave kao npr. Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934), Općinsko poglavarstvo Prelog (1919-1941), Upravne općine s područja Međimurja (1919-1941), a posebno u zapisnicima sjednica gradskih/općinskih vijeća može se saznati o dodjelama zemljišta, dozvolama za gradnju i sl.

Uz arhivsko gradivo koje se čuva u DAM potrebno je spomenuti i arhivski fond Ostavština Novak koji se čuva u Knjižnici „Nikola Zrinski“ Čakovec, a koji dokumentira rad i djelovanje dr. Ivana Novaka, pravnika, istaknutog domoljuba zaslužnog za organizaciju i realizaciju vojne akcije oslobođenja Međimurja od mađarskih postrojbi. U navedenom fondu u cjelini Ekonomija, industrija nalaze se korespondencije nastale između dr. I. Novaka i pravnih osoba u kojima se mogu saznati zanimljivi podaci o eksploataciji izvora nafte na području Selnice koji su do 1918. godine bili vlasništvo poduzetnika Vilima Singera iz Beča te su isti prema naredbi od ožujka 1919. ekspropirani i stavljeni pod državnu upravu.

Gradivo iz područja gospodarstva pruža vrlo zanimljive informacije o pravnim osobama s aspekta njihova javnog djelovanja te se na primjer može saznati i o potpomaganju raznih humanitarnih akcija, zaštiti kulturne baštine i sl. Stoga kao takvo predstavlja vrijedan izvor i za proučavanje povijesti lokalnih zajednica.

Ključne riječi: arhiv; arhivsko gradivo; poduzeće; tvornica; rudnik; štedionica; obrt; Međimurje.

SUMMARY

SOURCES TO STUDY ECONOMIC SITUATION IN MEĐIMURJE (1918-1929)

On Christmas Eve 1918, by military action, Međimurje was delivered from Hungarian military units and returned into the constitution of Croatia. Return into the constitution of Croatia and an integration in a new state The kingdom of SHS meant an adjustment taking part of public, political, and economic life. Due to specific Geotrafic position, many legal persons taking part of industry, banking, crafts and mining were active in Međimurje. Many of them were founded in the second half of XIXth or on the beginning of XXth century, acted by already current legislation referred to companies (The Law from 1875) or craftsmanships Union (Law on Craftsmens Assembly from 1884). Legislation mentioned above was current until the passing of new laws in the Kingdom of SHS.

The most of information about legal persons from economy, you'll find out from their preserved archive collection kept in the National Archive for Međimurje. First of all, it's an archive collection of legal persons taking part of banking, craftsmanship, industry and mining like: Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. in Čakovec, Preloška štedionica d.d. in Prelog, Donjomeđimurska štedionica d.d. in Prelog, Kotoribska štedionica d.d., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec, Craftmans Assembly for city and a district of Čakovec, Craftsmans Assembly for a district of Prelog, Old crafts Assembly for Municipality of Kotoriba and Donja Dubrava from Kotoriba, Međimurski ugljenokopi Mursko Središće.

The most significant banking fond is fond of Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. in Čakovec resulted by merger of two saving banks: Čakovečka štedionica d.d. (founded in 1871) and Međimurska štedionica d.d. Čakovec (founded in 1881). Čakovečko-Međimurska štedionica operated as a joint stock company with a big number of shareholders being part of a Jewish community members. Saving bank was providing financing of many companies taking part of industry, trade and oder particular industries on the area of Međimurje and north east Slovenia-today called Prekmurje. Čakovečko Međimurska saving bank except business finance, was offering a storage services trough it's own company (public storage in Čakovec) called Čakovečka javna skladišta d. d. (founded in 1891) boughten from it's first owner Leo Hirschmann. Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (mill and vapormill in Čakovec) documenting an activity of legal person of Čakovečki paromlin i munjara d. d. in Čakovec founded in 1908 even the activity of mill industry and providing a service of an electrical street light started in 1893. Čakovečki paromlin i munjara d.d. was one of the most important companies between the wars, especially in 1920^{ties} with a constant cooperation development with many international companies from the former Austro-Hungarian Monarchy like (Austria, Slovenia/Prekmurje, Štajerska,

Vojvodina, Hrvatska/Hrvatsko Zagorje and Podravina). The company, it's business needs for wheat provided from Međimurje, Hrvatsko Zagorje, Slavonia, Slovenia/Štajerska, Prekmurje and Hungary.

Craftsmanship Assembly for the municipality and district of Čakovec established in 1921, even existed before, was gathering many craftsmens on the area of Čakovec district. Craftsmanship Assembly for the district of Prelog founded in 1925 gathering craftsmans population on the territory of Prelog district. Except above mentioned assemblies, it was one more Craftsmans Assembly in Kotoriba for Municipalities of Kotoriba and Donja Dubrava, gathering the craftsman population on two mentioned municipality areas. From the archive collection of mentioned assemblies, (evidences about members, crafters, trainees and apprentices). It's evident that some assembly members were accepting local trainees, the other were accepting from neighbourhood regions like (Podravina, Hrvatsko Zagorje, Slavonia, Slovenia). The archive collection about craft assembly, like members documentation it's a firm proof of development of some sectors like: industry, building, agriculture and some service craft activities.

Regarding the mining, from the fond of Coal mines of Međimurje it's possible to find out some information about activity of the principal as legal person – Ugljenik Peklenica of Karl Vargazon (Peklenica Mine), opened in 1919, continued with an exploitation on the area east of Čakovec-Lendava railway. Significant part of the Archive collection taking part of banking, industry, trade and mining is processed and available to use. Except those (we mentioned), additional information about the activity of legal persons from economy after World War I. until 1929, it is possible to find in the Archive collection about public administration like: The council of market town of Čakovec (1919-1934), Council of Prelog Municipality (1919-1941), Administrative municipalities from Međimurje (1919-1941), specially in the town/municipality assemblies meeting records wherefrom we can find out about land allocation, building permits and similar norms.

Except Archive collection kept in DAM (NAM, National Archives for Međimurje), it is necessary to mention the archive fond called *Novak legacy* preserved in the Library „Nikola Zrinski“ in Čakovec. This fond is documenting the work and activity of the lawyer and patriot dr. Ivan Novak, responsible for the organisation and realisation of military action for a deliberation of Međimurje from Hungarian units. In the fond mentioned above, in part for Economy – Industry are some correspondences of dr. I. Novak and some legal persons wherefrom we can find out some interesting information about the exploitation of oil sources, in Selnica area. Those sources were the property of a businessman Vilim Singer from Vienna, but by order from march 1919, the sources were taken under the state ownership. The archive collection about Industry give us some interesting information about legal persons from the aspect of their public activity, what is an information source about supporting of many

humanitarian actions, cultural heritage protection and many other. Because of it's content represents a valuable source for the history of local communities.

Key Words: archive; archival records; company; manufacture; mining; savings-bank; craft; Međimurje.

PRILIKE U ŠKOLSTVU U ČAKOVCU (1919. – 1929.)

Tema je ovog rada razvoj školstva i prilike u čakovečkim školama u razdoblju od 1919. do 1929. godine. To je vrijeme kada se s mađarskoga školskoga sustava prešlo na hrvatski, tj. jugoslavenski što je u svakodnevnoj praksi, uz financijske poteškoće, predstavljalo brojne probleme.

Škole i njihov rad u Čakovcu u desetljeću nakon Prvoga svjetskoga rata površno su i fragmentarno obrađeni u knjigama, monografijama i člancima nekoliko autora koji su istraživali povijest grada (V. Kalšan) ili povijest školstva Međimurja općenito (F. Bauk, S. Ovčar). Ovaj članak prvi je pokušaj da se detaljnije obradi ova tema temeljena na neobjavljenim povijesnim izvorima.

Školstvo i prosvjetna djelatnost u Međimurju imaju dugu tradiciju i bez obzira na povijesne okolnosti uvijek su bili od posebnoga državnoga interesa. Dobra organizacija sustava odgoja i obrazovanja čine temelj političkog, gospodarskog, društvenog i kulturnog razvoja. To je bio razlog zbog kojeg su Mađari u drugoj polovici 19. st., kada je Međimurje pripadalo mađarskoj Zala županiji, ovom najsjevernijem hrvatskom kraju posvetili posebnu pozornost. Politikom dodvoravanja puno su ulagali u njegov napredak s ciljem provođenja sustavne mađarizacije. Čakovec postaje središte Međimurja u 20. st. kao naselje trgovište s razvijenim obrtom, trgovinom i industrijom uz dobru cestovnu i željezničku povezanost.¹ Postepeno se razvija i građansko društvo čija je inteligencija bila nositelj razvoja školstva. Zahvaljujući brojnim institucijama i izgradnjom kapitalnih objekata, Čakovec je svečano proglašen gradom 23. rujna 1934. godine.

¹ Károly Zrínyi u monografiji Čakovca 1905. temeljito analizira popis stanovnika iz 1901. uz pojedinačan popis istih. Prema tom izvoru središte Čakovca (bez općine Buzovec, Martane i Putjane) 1901. ima 4860 stanovnika. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske broj stanovnika Čakovca za 1900. godinu iznosi 5402, za 1910. godinu 5913, 1921. godinu 6377, 1931. godinu 6893. <https://www.dzs.hr/>, 2. ožujka 2018.

Posljedice strahota Prvoga svjetskoga rata učinile su svoje. Odlazak muškaraca na bojišta, razorene obitelji, rekvizicija, nestašica proizvoda, siromaštvo, španjolska gripa ostavili su neizbrisiv trag u životima mnogih stanovnika Međimurja.

Razdoblje nakon Prvoga svjetskoga rata obilježile su neke posebnosti. Na Badnjak 1918. godine Međimurje je pripojeno Hrvatskoj čime je završila višegodišnja mađarska uprava, a nakon toga započinje novo i jednako teško razdoblje pripadnosti Međimurja i Hrvatske Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. U toj je tzv. prvoj Jugoslaviji prevladavao centralizam i velikosrpska hegemonija koja je plodno tlo našla i u školstvu. Iako je konačna odluka o pripadnosti Međimurja Hrvatskoj potvrđena na mirovnoj konferenciji u Trianonu 4. lipnja 1920., u tom se prijelaznom razdoblju pojavio niz problema – od uzdržavanja škola i osiguravanja školskog prostora do nedostatka učitelja i plaćanja učiteljskog kadra.

Za međimurske osnovne škole, njihovo djelovanje i razvoj, stručno, pedagoško, metodičko obrazovanje i osposobljavanje učitelja do 1918. vrijedio je mađarski zakon iz 1868. Godinu dana kasnije doneseni nastavni planovi i programi predstavljali su temelj svim školama u Mađarskoj kamo je od 1861. do 1918. pripadalo i Međimurje. Uz promjene zakona iz 1877. i 1882. radila je i Učiteljska škola u Čakovcu. Mađarska vlast je u navedenom razdoblju podržavala škole te ih pomoću ugovorne obveze uzdržavala uz pomoć lokalnih općina. Nakon 1920. novonastalo Kraljevstvo SHS postupno prestaje s kreditiranjem te uzdržavanje pučkih, tj. osnovnih škola stavlja isključivo pod upravu općina čime nastaju brojne poteškoće.² Novi režim nije bio naklonjen hrvatskim školama u kojima je radio veći broj hrvatskih učitelja i profesora te je država nedostatno osiguravala sredstva za njihovo održavanje.

Početkom 20-ih godina 20. st. promijenile su se odredbe Zakona o uređenju pučke nastave iz 1888. godine. Rješenjem Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenje za prosvjetu i vjeru u Zagrebu od 11. travnja 1924., uzdržavanje škola pada na teret općina koje svoje troškove moraju osigurati u godišnjim proračunima.

² „Od pripojenja Međimurja pod upravu Hrvatske i Slavonije ovdašnji zakoni i propisi vrijedili su i u Međimurju. S tim su i sva prava i dužnosti upravnih općina u Međimurju, Hrvatskoj i Slavoniji izjednačeni. U Hrvatskoj i Slavoniji izdržavaju sve osnovne škole upravne općine, pak analogno tome pada izdržavanje svih osnovnih škola u Međimurju u dužnost upravnim općinama, a za tu svrhu imaju na raspoloženju općinsku potrošarinu iz koje se podmiruju svi autonomni troškovi. Nema više državnih i općinskih osnovnih škola, već su one općinske, a država plaća učitelje“. Tako je općinskom zastupstvu bilo pročitano vrhovno Rješenje Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenje za prosvjetu i vjeru u Zagrebu od 18. ožujka 1924. br. 697. Državni arhiv za Međimurje 1919. – 1934. (dalje DAM 7), Zapisnik sjednice Općinskog zastupstva trgovišta Čakovec, 1921./1924.

Pripajanje Međimurja Mariborskoj oblasti u travnju 1922. prema Uredbi o podjeli zemlje na oblasti dodatno zamršuje stanje u Međimurju. Međimursko pučanstvo je od središnje vlade u Beogradu tražilo da se promijeni takva neprirodna i štetna odluka u nacionalnom i ekonomskom pogledu te da se Međimurje više poveže s Varaždinskom županijom kamo stoljećima i pripada. Ministarstvo unutarnjih poslova 1925. donosi rješenje po kojem upravu u Međimurju obavlja dosadašnji građanski povjerenik za Međimurje, tj. podžupan Varaždinske županije, i to kao zastupnik u ime velikog župana Mariborske oblasti. U svakodnevnoj praksi pak više su se osjećale centralističke naredbe iz Beograda i odluke prosvjetnih vlasti iz Zagreba. Tek Zakonom o narodnim školama iz 1929. osnovne škole trebale su biti izjednačene u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji. Ipak podatci u Međimurju to ne potvrđuju.

Sređivanjem prilika nakon pripojenja Međimurja Hrvatskoj Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba provodi hrvatsku vlast posredstvom Građanskog povjerenstva za Međimurje. Prvim povjerenikom postao je dr. Ivan Novak, istaknuti rodoljub i promicatelj hrvatske nacionalne ideje u Međimurju. Već na prvom sastanku NV SHS za Međimurje u Čakovcu 27. prosinca 1918. odlučeno je da ostanu samo oni učitelji pučkih škola koji govore hrvatskim jezikom i nisu sudjelovali u mađarizaciji. Osnovan je i Odbor za školstvo u sastavu: dr. Ivan Novak, opat Kapistran Geci, Juraj Lajtman, dr. Stjepan Vidušić, Ivan Kuhar, Nikola Jambrović, Ivan Ružić i Andrija Fišter.³ Povjerenstvo za Međimurje je od 1919. poduzimalo sve kako bi niže i srednje škole nastavile svoj rad i u poslijeratnim okolnostima. Školski nadzornik Milan Fabijanović pregledao je i preuzeo sve škole u Čakovcu. Trebalo je urediti školske zgrade koje su zbog ratnih potreba pretvaranjem u vojne ili bolnice bile zapuštene ili oštećene, a zatim opremiti učionice potrebnim didaktičkom sredstvima. Međimurje je napustio velik broj mađarskih učitelja i profesora Državne učiteljske škole u Čakovcu. Tijekom 1919. i 1920. dolazi oko 160 novih učitelja i prema naredbi zemaljskih prosvjetnih vlasti u ožujku 1920. uvode se u stalnu službu.⁴ Od posebnog interesa bilo je da s radom započne Učiteljska škola jer je potreba za školovanim učiteljskim kadrom nakon Prvoga svjetskoga rata ovdje bila vrlo velika.

U šk. god. 1919./20. u Međimurju ima više od 50 nižih pučkih škola i jedna viša (Građanska škola), a do 1930. osnovano je još 12 novih jednorazrednih i dvo-

³ Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., 274.

⁴ Do kraja 1919. g. u međimurskim pučkim školama radi 130 pravih, *ravnajućih* i privremenih učitelja, a u 1920. dolazi još 54 učitelja. Pravi učitelji su svojom stručnošću i položenim ispitom ispunjavali uvjete za izvođenje nastave, ravnatelji su uz vođenje škole nekoliko sati podučavali i u razredu, a svi ostali su bili privremeni, pomoćni, namjesni ili „nuzučitelji“. Franka BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*, Tiskarsko-izdavački zavod „Zrinski“, Čakovec, 1992., 130.

razrednih škola. Zakonom o narodnim školama od 1929. pučke škole osnivaju se u mjestima gdje u okolici od 4 km ima najmanje 30 djece. Uz obavezno osmogodišnje školovanje istim zakonom određuje se da općine podižu školske zgrade i da o njima brinu.

Učitelji u Kraljevstvu SHS postaju službenici koje država drži u pokornosti i čiji rad nadgleda sustav redovitih inspekcija. Jednom godišnje škole su posjetili prosvjetni državni nadzornici kako bi provjerili njihov odgojno-obrazovni rad i odanost velikosrpskom režimu. Rad učitelja ocjenjivao se kroz nekoliko elemenata: polazak, čistoća i uspjeh učenika, školska stega i način na koji učitelj obavlja dužnost. Vlast je dekretima često premještala učitelje i tako ih držala u strahu na način kako su to oni u razredima radili s učenicima. Za svoj rad učitelji su dobivali *beriva* u što je uključena plaća, stanarina i dodatak na skupoću. Kako su učitelji nagrađeni za svoj rad, govori i protestni skup učitelja u Čakovcu u travnju 1919. „radi malo odmjerenih dnevnica“.⁵

Nastava je bila obavezna za svu djecu sposobnu za školu od sedme godine života, ali ipak je postojao velik broj polaznika koji nisu završili potpunu četverogodišnju školu. Napuštanje škole bilježilo se iz razreda u razred tako da ih je najmanje bilo u 4. i 5. razredu i tečajevima opetovnice.⁶ Česta su bila izostajanja s nastave tijekom proljetnih i jesenskih mjeseci zbog pomoći djece u obiteljskim poslovima. Taj broj nije se bitno mijenjao ni u zimskim mjesecima jer tada su najčešće izostajala siromašna djeca koja su oskudijevala u odjeći i obući te ona koja su bila prilično udaljena od škole. Kažnjavanje roditelja nije utjecalo na smanjenje izostanaka.

Cjelokupna nastava izvodila se uz latinično pismo na hrvatskom jeziku što je u godinama nakon višegodišnje mađarizacije mnogima stvaralo probleme. Učelnici su bili podijeljeni u odjeljenja, *obuka* je bila cjelodnevna (npr. 8 – 11 i 14 – 16 sati), a školski sat trajao je 45 minuta.⁷

⁵ „Učiteljstvo je naime – kao svugdje – tako i ovom zgodom izigrano. Odmjerali su im dnevnicu od 10 K dok su ostali činovnici dobili po 40 K“. Stjepan OVČAR, Razvoj osnovnog školstva u Međimurju između dva svjetska rata, *Zbornik Pedagoške akademije Čakovec*, knjiga br. 2, 1980., 83.

⁶ Opetovnice su u hrvatskom školskom sustavu uvedene u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića 1874., a održale su se i nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije. Pohađali su je završeni učenici nakon četvrtog razreda. Opetovnica je bila obavezna, trajala je dvije godine, a nastava se održavala dva puta tjedno po dva sata. Ona je trebala spriječiti zaboravljanje stečenog znanja. Zakonom iz 1888. u opetovnice se uvodi novi programski sadržaj čime se uz ponavljanje i utvrđivanje stečenog znanja ono proširuje i usmjerava u praktičnom obrazovanju i spremanju za život. Opetovnice se ukidaju stupanjem na snagu Zakona o narodnim školama 1929.

⁷ Rješenjem Ministarstva prosvjete od 2. travnja 1925. školski sat traje 40 minuta, ali se u listopadu 1927. vraća na 45 minuta. DAM 118, Zapisnici sjednica Učiteljskog zbora Više pučke škole.

Obično je školska godina započela početkom rujna svečanim „Veni Sancte“, tj. sazivom Duha Svetoga, a završila izvođenjem „Te deum“, misom zahvalnicom i podjelom svjedodžbi na kraju lipnja. Tijekom godine slavili su se Božić i Uskrs, uz to su se vezali zimski i proljetni odmori učenika, ali i neki praznici. Dana 29. listopada obilježavalo se odvajanje Južnih Slavena od Austro-Ugarske, 1. prosinca nastanak Kraljevstva SHS, 13. prosinca proslava krsnog imena Petra I. Karađorđevića, 17. prosinca rođendan kralja Aleksandra, 4. veljače Strossmayerov dan, 30. travnja održavala se misa za Petra Zrinskog i Frana Krstu Frankopana, a 5. lipnja Dječji dan. Tada nije bilo nastave već prigodni programi i svečanosti u kojima je sudjelovalo i pučanstvo Čakovca.

Nakon Prvoga svjetskoga rata u Čakovcu rade **Učiteljska škola, Niža i Viša (Građanska škola) pučka škola, Ženska stručna škola i Šegrtška škola**, a u šk. god. 1921./1922. s radom započinje **Kraljevska zemaljska dvorazredna trgovačka škola**.⁸ Rješenjem Povjerenstva za prosvjetu i vjeru u Zagrebu 1920. uz Nižu pučku školu osnovano je i javno **dječje zabavište**, tj. vrtić. Navedene škole bile su državne tj. javne, a imale su zadatak stjecanje osnovnih znanja koje će učenici koristiti u praktičnom životu, posebno usmjereno na poljoprivredu, zanat i trgovinu.

Osnivanje i rad svih ovih *zavoda* u Čakovcu rezultat je zatečenog stanja postojećih škola do 1919. uz prilagođavanje i zadovoljavanje potreba nove gospodarske i prosvjetne politike nakon Prvoga svjetskoga rata značajne za cjelokupno pučanstvo Međimurja i šire. Ovako dugogodišnje sustavno i dobro organizirano školstvo rezultiralo je i velikim postotkom pismenosti što čini temelj cjelokupnog društva uopće.

ZABAVIŠTE

Zabavišta, tj. vrtići postojali su u Čakovcu još u drugoj polovici 19. st.⁹ S nastankom Kraljevstva SHS u kolovozu 1920. Povjerenstvo za Međimurje dostavlja preporuku Zastupstvu općine Čakovec za ponovno otvaranje dječjeg zabavišta. Problem nastaje oko lokacije i tko će snositi trošak pa će se ta pitanja često naći na dnevnom redu sjednica Povjerenstva.¹⁰

⁸ Prema Rješenju Povjerenstva za Međimurje od 23. svibnja 1921. želi se osnovati i realna gimnazija s težištem na općeobrazovnim predmetima i onima klasične naobrazbe. U konačnici ipak to nije realizirano. DAM 4, Građanski povjerenik za Međimurje 1921., knjiga 1.

⁹ Mađari su izgradili tri zgrade za zabavište, dvije u Čakovcu, jedno u Gornjem Pustakovcu koji je danas dio Čakovca. Nakon 1918. zgrade nisu služile svojoj svrsi, već ih je općina predala državi. F. BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*, 125.

¹⁰ Kolodvorska ili Bučičeva ulica. Jedno vrijeme razmišljalo se da zabavište bude u prostoriji uz gimnastičku dvoranu Građanske škole, ali to nije bilo moguće zbog lošeg održavanja i potreba novoosnovane Trgovačke škole. DAM 4, Građanski povjerenik za Međimurje, 3. ožujka 1922., broj 1624.

Nakon brojnih rasprava, očevida zgrada i žalbi na rješenja prosvjetnih vlasti zabavište u Bučićevoj ulici postaje trajnije rješenje od 1924. i troškove na sebe preuzima trgovišna općina Čakovec.¹¹ Zabavište je u Čakovcu pod upravom ravnatelja Niže pučke škole, a vodi ga stručna *zabavilja*.¹² Kako je ono u Bučićevoj ulici tijekom vremena bilo prepuno sa 70 polaznika, u ljeto 1927. otvara se novo, u podrumskom prostoru Kraljevske učiteljske škole. Tamo su se učenici Učiteljske škole po uputama učitelja metodike i *zabavilja* pripremali za rad s djecom. Ubrzo se nametala potreba i za otvaranjem trećeg zabavišta pa je lokacija u Kolodvorskoj ulici, već prije razmatrana, opet postala aktualna.

Zabavište je bilo dobar temelj daljnjem obrazovanju i odgoju mladih naraštaja. Ondje su djeca usvajala higijenske i radne navike, socijalizirala se i odgajala u religioznom duhu. Uz igru postepeno su se pripremala za nastavak školovanja u Nižoj pučkoj školi.

NIŽA PUČKA ŠKOLA

Iako je osnovno podučavanje djece u Čakovcu svoje korijene imalo u djelovanju franjevac u vjerskoj školi, osnutak općinske pučke škole bilježi se u 1869. godini.¹³ Od 1902. godine pučka škola djeluje u novoj zgradi izgrađenoj u secesijskom stilu u današnjoj Ulici kralja Tomislava 52 gdje je danas smješteno Pučko otvoreno učilište Čakovec.¹⁴ Nakon Prvoga svjetskoga rata škola je nosila naziv Niža pučka škola, od 1925. Narodna osnovna škola, a 1927. Državna osnovna škola. Ravnatelji škole dvadesetih godina 20. st. bili su Stjepan Šimunčić, Stjepan Gorupić i Izidor Gudel. U šk. god. 1919./1920. bilo je upisano 140 učenika od prvog do četvrtog razreda i taj se broj povećavao iz godine u godinu. Tako je 1920./21. od 1. do 5. razreda nastavu pohađalo 182 učenika, a 1927. 310 polaznika.¹⁵ Te iste godine uz 1.a djevojački i 1.b dječjački djeluje i 1.c kao mješoviti

¹¹ Danas Ulica bana Josipa Jelačića.

¹² Osposobljena zabavilja bila je Sofija Dokmanić. F. BAUK, *Povijest školstva i prosojete u Međimurju*, 126.

¹³ Vjerska škola u Čakovcu postoji već u prvoj pol. 19. st., posebno za djevojčice, posebno za dječake. Za potrebe škole u iznosu od 11 790 forinti 1859. gradi se višekatnica na uglu tadašnje Petőfijeve ulice i Elizabetina trga, danas Tomislavova ulica i Kvaternikov trg, gdje je danas smješten Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje (HZZO). Nastava se tu odvija do 1902. kada se seli u novu školsku zgradu. Od 1868. škola nosi naziv Glavna pučka škola. Uz ovu postojala je i Židovska škola, ali je zatvorena 1882. kada djeca pohađaju općinsku školu. Károly ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec 2005., 287.

¹⁴ Zgradu gradi čakovečki graditelj Petar Sallon uz trošak od 78 0309 kruna i 7 filera. K. ZRÍNYI, 289.

¹⁵ Ipak to je manje u odnosu na šk. god. 1903./04. kada je bilo 518 učenika; 268 dječaka i 250 djevojčica. K. ZRÍNYI, 290.

razred, a četvrti i peti razredi isključivo su mješoviti u kojima polazak nije bio redovit.¹⁶

Slika 1. Niža pučka škola u Čakovcu, danas Pučko otvoreno učilište

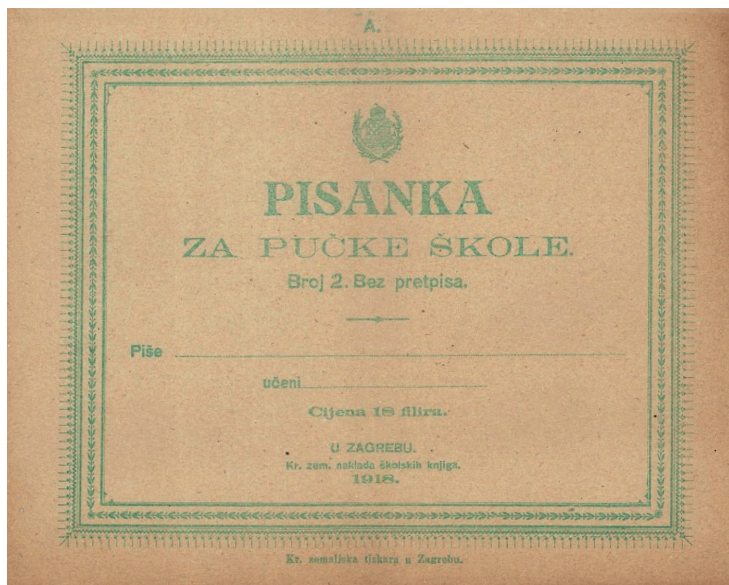
Od predmeta izučavao se Nauk vjere, Hrvatski jezik, Računstvo, *Oblikoslovlje* (geometrija) s crtanjem, Stvarna obuka, Krasnopis, *Risanje* (crtanje), Pjevanje (crkveno i svjetovno), Gimnastika, Kućanstvo, Gospodarstvo, Ručni rad za djevojčice i dječake. Učitelji su se često mijenjali, a među njima poznati su Đurđica Pirker, Marija Gužvinac, Agata Potočnjak, Barica Odić, Klementina Krauth, Julija Štolcer, Jelka Blažeković, Cecilija Aušperger, Izidor Gudel, Pavica Rakin, Anka Gašljević, Tihomil Kučiš, Adolf Stiglmayer, o. Vilko Šalić i dr. Svi su u školu upućeni dekretom uz polaganje prisega.¹⁷

Obveza ravnatelja bila je ispuniti *Iskaz* na kraju mjeseca i podnijeti ga kotarskoj oblasti. U njemu je zapisan broj upisanih polaznika (posebno djevojčica i dječaka), njihova vjerska pripadnost, uspjeh iz pojedinih predmeta, vladanje, izo-

¹⁶ DAM 281, Zapisnici sjednica Učiteljskog zbora Niže pučke škole od 1919. do 1929.

¹⁷ Jedna od sačuvanih prisega glasi: „Ja Adolf Stiglmayer zaklinjem se Svemogućem Bogu da ću vladajućem kralju Aleksandru I biti veran i da ću dužnost svoju po zakonima i zakonitim naredbama tačno i savesno vršiti. Tako mi Bog pomogao.“ DAM 4, Građanski povjerenik za Međimurje, Prosvjetno odjeljenje u Čakovcu, personalni spisi nastavnog osoblja 1920. – 1928., kutija br. 21.

stanci učenika, učiteljski dopust, sjednice školskog odbora, stanje školske zgrade i školskog vrta, pohađanje crkve i tjedni praznik (npr. 1925. to je bila srijeda).

Slika 2. Naslovnica Pisanke koja se koristila u nižim pučkim školama od 1918. g., MMČ, PO, inv. broj 28729

Čudoredno vladanje ocjenjivalo se brojkom 1 za *veoma pohvalno*, 2 za *pohvalno*, 3 *prema propisima*, 4 *besprikorno*, a 5 za *nebesprikorno*. Za ocjenjivanje napretka u učenju bile su samo četiri ocjene i to za veoma dobar uspjeh dobivala se ocjena 1, za dobar 2, dovoljan 3, a nedovoljan 4. U šk. godini 1929./30. za uspjeh iz pojedinog predmeta i opći uspjeh napretka uvodi se odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), slab (2) i rđav (1). Vladanje se od tada ocjenjuje odlično (4), vrlo dobro (3), dobro (2) i loše (1).¹⁸ Učiteljski zbor vodio je računa o pohađanju nastave i zdravstvenom stanju učenika o čemu su redovito izvještavali na mjesečnim sjednicama Učiteljskog zbora.

Tijekom školskih godina zabilježene su razne aktivnosti, npr. edukativna predavanja, kraći izleti, obilježavanje Majčinoga dana, održavanje završne svečanosti i uključivanja učenika u humanitarni rad. Školsko dvorište Niže pučke škole povremeno je bilo mjesto raznih javnih okupljanja i druženja. Tako je 20. lipnja

¹⁸ DAM 281, Glavni imenik (matica) školskih sposobnjaka Niže pučke škole od 1919. do 1929.; Ispitni izvještaj Niže pučke škole u Čakovcu o napretku učenika za školske godine od 1919./1920. do 1928./1929.

1920. na kraju školske godine tamo održano „Jugoslavensko sijelo“, manifestacija s igrokazom i pjevanjem. Zbog velikog interesa sijelo je po istom programu ponovljeno tjedan dana kasnije, a prihod od ulaznica bio je namijenjen siromašnoj djeci. Ovakvi i slični događaji zanimljivi za cijeli Čakovec redovito su popraćeni novinskim člancima.¹⁹

Slika 3. Učenici IV. razreda s razrednikom Niže pučke škole, šk. godina 1926./1927., MMČ, PO, inv. broj 16913

Niža pučka škola često je tražila pomoć Povjerenstva za Međimurje pri uređenju školskog prostora, ali i za osnutak društva za siromašnu školsku djecu. Od istog Povjerenstva u 1921. godini tražila je osiguranje školske zgrade što je do tada bio običaj i dužnost općine pa je jednoglasno zaključeno da taj iznos bude 600 000 kruna. Ipak problem financiranja nižih pučkih škola bit će česta tema sjednica Općinskog zastupstva trgovišta Čakovec.²⁰ Općina smatra da nije dužna iste opskrbljivati školskim materijalom (npr. kredom), čistiti školske prostorije, ličiti zidove, mazati podove uljem i dovoziti drvo za ogrjev.²¹

¹⁹ *Međimurske novine* br. 26, 24. lipnja 1920., MMČ, PO, inv. br. 11 506.

²⁰ „Općina je dala potrebno zemljište, sazidala školu i sve je predala državi uz uvjet da se obavezuje državi davati stalnu godišnju pripomoć od 10 000 kruna, kojem uvjetu općina i danas točno udovoljava.“ DAM 7, Zapisnik sjednice Općinskog zastupstva trgovišta Čakovec 1922., knjiga 1.

²¹ „U Čakovcu zatvorene su škole, jer se je među djecom pojavio šarlah i difterija. Nije ni čudo. Po pet sati sjedila su naša djeca u hladnim sobama, dočim su si gospoda na povjereništvu već davno prije dala u pećima ložiti. Imade već i slučajeva smrti. Dijete došlo iz škole sasma modro od zime.

Slika 4. Današnja zgrada Prve osnovne škole u Čakovcu građena je 1898. U njoj je djelovala Viša pučka škola (Građanska škola), Ženska stručna škola i od 1921. Kraljevska zemaljska dvorazredna trgovačka škola

VIŠA PUČKA ŠKOLA

Na inicijativu mađarskih prosvjetnih vlasti 1872. godine u Čakovcu je osnovana Viša pučka škola kao Građanska škola namijenjena pohađanju dječaka i bila je četverogodišnjeg trajanja. Od 1881. odobreno je otvaranje petog razreda, a godinu dana kasnije i šestog čime je postala potpuna. U početku se škola često selila po kućama u središtu Čakovca. Jedno vrijeme bila je na drugom katu čakovečkog Staroga grada (danas Muzej Međimurja Čakovec). Nakon osnivanja Građanske škole za djevojčice 1895. gradi se nova školska zgrada (Ulica kralja Tomislava br. 43) svečano otvorena 1899. gdje je danas smještena Prva osnovna škola Čakovec.²²

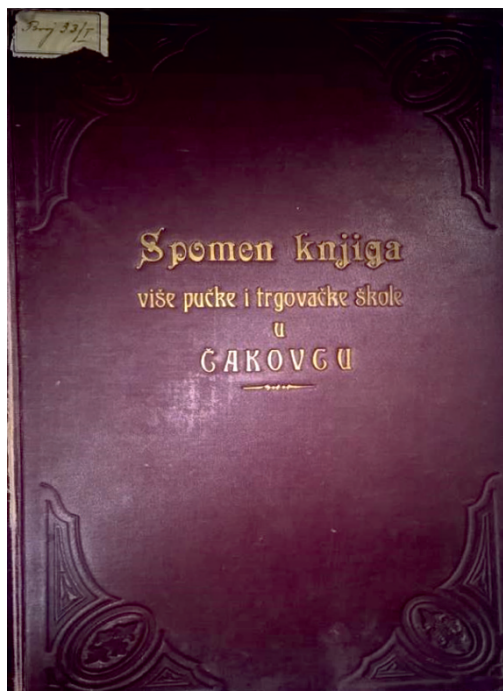
Škola je često mijenjala naziv i kao obospolna nastavila djelovati u međuratnom razdoblju. Od 1919. do 1922. nosila je naziv Zemaljska viša pučka škola Čakovec, pa Državna viša pučka škola, 1923. – 1924. Viša pučka škola, 1924. – 1925.

Odmah u krevet i za par dana u grob..... Već je to treća zima, što se to isto ponavlja.“ Dio je to novinskog članka pod nazivom „Čakovečke škole zatvorene“ zabrinutog roditelja u *Narodnom jedinstvu* 5. studenoga 1921. br. 13, str. 4 <http://library.foi.hr/nv/>, 19. veljače 2018.

²² Školska zgrada je podignuta u tadašnjoj Ulici Gyule Wlassicsa na zemljištu od 1466,53 m² po nacrtima arhitekta Zoltána Bálinta. Troškovi su iznosili 89 000 forinti, a na svečanosti 29. lipnja 1899. otvorio ju je ministar prosvjete uz nazočnost mnogobrojnih uglednika. K. ZRÍNYI, 295.

Građanska škola i 1925. – 1938. Državna građanska škola Čakovec bana Petra Zrinskog.

Građanska škola učenicima je omogućila dodatno obrazovanje iz gospodarstva. Od općeobrazovnih predmeta nastava se izvodila iz Vjeronauka, Hrvatsko-

Slika 5. Spomen knjiga Više pučke škole i Kraljevske zemaljske dvorazredne trgovačke škole u Čakovcu, arhiva I. OŠ Čakovec

ga i Njemačkoga jezika, Povijesti, Zemljopisa, Prirodopisa, Krasopisa, Prostoručnog risanja, Pjevanja, Gimnastike i stručnih predmeta – Matematike, Fizike, Geometrije i geometrijskog crtanja dok su djevojčice stjecale vještine iz predmeta Ženski ručni rad i Kućanstvo. Francuski i Latinski jezik bili su neobavezni predmeti. U posebnim okolnostima odlukom Učiteljskog zbora, a temeljem liječničke svjedodžbe mogao se dobiti oprost ili izuzeće polaganja nekih predmeta, npr. Risanja, Ručnog rada, Pjevanja, Gimnastike i dr. Škola je imala pripadajuću gimnastičku dvoranu i školski vrt.²³

Učenici su u školu nakon Prvoga svjetskoga rata upisani samo privremeno na temelju svjedodžbi mađarskih škola, a da bi postali redoviti, morali su do kraja prvog polugodišta u šk. god. 1919./1920. položiti ispit iz Hrvatskoga jezika.

Prvi ravnatelj nakon Prvoga svjetskoga rata bio je Emil Krauth, a nakon njegove smrti 1925. dužnost preuzima Martin Kolar. Školski zbor činili su učitelji Katica Ivačević, Vinka Ivšić, Marija Ivšić, Marija Jernejc, Oskar Szabo, Luka Giba, Olga Borković, Marija Dernulc, Zora Kenfelj, Anka Gargašević, Josip Gall, Augusta Vukelić, Zdenka Kovačević, Marija Zezula, Pavao Kuntić, o. Vinko Šalić, rabin dr. Ilija Grünwald i mnogi drugi. U nedostatku stručnog kadra isti učitelji djecu

²³ Ravnatelj u 1922. od Povjerenstva za Međimurje traži da se uredi gimnastička dvorana jer nije upotrebljiva u vrijeme zimskih mjeseci. Trebalo je popraviti peći, stakla na prozorima i rasvjetu za što bi se izdvojilo oko 10 350 dinara. DAM 4, Građanski povjerenik za Međimurje, 11. studenoga 1922., br. 442.

Slika 6. Oskar Szabo, stalni učitelj Državne građanske škole u Čakovcu. Osnovnu školu i gimnaziju polazio je u Varaždinu, Kraljevsku mušku učiteljsku školu u Zagrebu gdje je 1913. položio ispit zrelosti, a ispit osposobljenja (definitiva) položio u Petrinji 1916., HR-HDA-890

podučavanju različitim predmetima tjedno od 22 do 27 sati.²⁴ U pojedinim razdobljima neki su učitelji ili profesori radili na nekoliko čakovečkih škola, često mijenjali radno mjesto ili zbog manjka kadra reducirali broj nastavnih sati.²⁵ Ipak svi su oni činili Učiteljski zbor koji se sastajao nekoliko puta tijekom godine. Na prvoj sjednici u rujnu 1919. obavljala se razdioba sati te se zbog velikog broja učenika u 5. razredu osniva paralelni razred, a u 8. razredu se zbog samo dva polaznika nastava nije ni održavala. Te prve školske godine nastavu je pohađalo 96 učenika, a sljedeće 159 učenika tako da se u 5. i 6. razredu otvaraju paralelna odjeljenja.²⁶ Broj učenika se iz godine u godinu povećavao i u šk. god. 1927./1928. od 254 učenika 63 bilo ih je upisano u treći razred. Tada je od Ministarstva prosvjete traženo otvaranje paralelnog odjeljenja jer za taj broj polaznika u školi nije postojala tako velika učionica.

Poseban problem koji će se rješavati nekoliko godina bio je prijelaz iz mađarske škole u hrvatsku. Učenicima koji nisu završili hrvatsku školu povećava se broj nastavnih sati iz Hrvatskoga jezika, po navlja se gradivo da bi na kraju mogli polagati ispit. Kako se Povijest u mađarskoj

²⁴ „Sve te promjene pod školskom godinom više su škodile nego koristile samom napretku u školi, jer se razdioba predmeta mijenjala više puta i redoslijed u samoj obuci prekidao. Mada je bio potpun broj nastavnika – ipak se nije mogla razdioba predmeta postaviti prema didaktičkim zahtjevima, jer je bilo pet nastavnika osposobljenih za prirodopisno-kemijsku skupinu, previše za potrebe ovog zavoda, a premalo ih je bilo za ostale predmete naročito za jezike i matematiku.“ Spomen-knjiga Više pučke i trgovačke škole u Čakovcu za šk. god. 1928./1929.

²⁵ “Usljed tolikih promjena u sastavu učiteljskih lica školski je rad zapinjao, disciplina popustila, a opći napredak i uspjeh bio je dosta slab ili nije bio takav kakav bi mogao biti da nije bilo poremećenja”. Spomen-knjiga Više pučke i trgovačke škole u Čakovcu za šk. god. 1926./1927.

²⁶ Iz Iskaza u šk. god. 1921./22. doznajemo da je upisano 194 učenika, tijekom godine još 21, 3 su umrli, a nastavu napustilo 28. Na kraju školske godine od 184 bilo je 99 učenika i 85 učenika; 139 rimokatolika, 42 židovske vjeroispovijesti, 2 pravoslavna i 1 grkokatolik. Prema statistici uspjeha 18 učenika je razred završilo s odlikom, I. redom 105, II. redom 14, III. redom 24, a 23 bez općeg reda (s dozvolom ponovnog ispita nakon dva mjeseca). Uz to su i privatisti, tj. oni koji su polagali ispite iz svih predmeta. DAM 4 Građanski povjerenik za Međimurje, personalni spisi osoblja 1920. – 1928., kutija br. 21.

školi nije podučavala, na sastanku Učiteljskog zbora dogovoreno je da se u 7. razredu skрати sadržaj, a gradivo iz Njemačkoga jezika i Matematike pojednostavi i uči iz primjera. U školskoj godini 1920./21. predlaže se prebacivanje Latinskoga ili Francuskoga jezika iz 5. u 7. razred, povećanje sati Matematike na pet sati tjedno kao u realnoj gimnaziji. Sve ove promjene u nastavnim predmetima stvarale su probleme u svakodnevnom izvođenju nastave zbog nedostatka udžbenika ili njihovih čestih promjena.

Zbog lošeg uspjeha ravnateljstvo škole od Povjerenstva za prosvjetu i vjeru u Hrvatskoj i Slavoniji sa središtem u Zagrebu dobiva dozvolu za popravak neprolazne ocjene iz dvaju predmeta na početku sljedeće godine. Na zamolbu da se ukine potpisivanje svjedodžbi od strane svih učitelja škole, Povjerenstvo za prosvjetu i vjeru odgovara da se do novog rješenja svjedodžbe i dalje moraju potpisivati. Svjedodžbe su se pisale nakon svakog polugodišta (*poljeća*) i uz razrednika (*nastojnika*) potpisivali su ih i svi predmetni predavači.

Za mjesečno praćenje učenika postojala je iskaznica s upisanim brojčanim ocjenama iz napretka u učenju i vladanju, a nju su osobno potpisivali roditelji. U šk. god. 1924./25. umjesto razreda od 5. do 8. uvode se razredi od 1. do 4. Bila je to jedna od promjena o kojoj se raspravljalo na 4. izvanrednoj sjednici Učiteljskog zbora Građanske škole 22. prosinca 1924. s temom o ujednačenju građanskih škola u Kraljevstvu SHS. Predlagao se samo jedan strani jezik (Njemački jezik ili Francuski jezik), ukinuće Latinskoga jezika, spajanje Matematike i Geometrije u jedan predmet, u Hrvatskom jeziku sažimanje gramatike, a težište na obradi pjesničkih djela, uvođenje pojednostavljenog Knjigovodstva i Muški ručni rad, a Kućanstvo kao predmet u 3. i 4. razredu. Od šk. god. 1925./26. uvode se ocjene od 1 do 5, a za opći uspjeh odličan, vrlo dobar, dobar, dovoljan i nedovoljan (već s jednom negativnom ocjenom iz jednog predmeta). Bilo je školskih godina kad ni jedan učenik u cijeloj generaciji nije ocijenjen najvišom odličnom ocjenom! Najčešće je napredak u razredima bio dovoljan ili dobar, a vladanje pohvalno.²⁷ Zanimljivo je da su pojedini učenici zbog krađe, psovanja Boga, drskosti i nemara bili kažnjeni odlukom Učiteljskog zbora s nekoliko sati „zatvora“.

²⁷ Krajem prvog polugodišta u šk. god. 1927./1928. Učiteljski zbor Građanske škole na klasifikacijskoj sjednici odlučio je da 14 nemarnih učenika mora napustiti školu jer imaju više od polovice predmeta nedovoljno ocijenjenih, ali to mogu popraviti na kraju školske godine polaganjem ispita iz svih predmeta. A krajem kolovoza 1928. na popravnim i razrednim ispitima za sva četiri razreda uz završni popravni učitelji su trebali ispitati 60 učenika od kojih 10 nije zadovoljilo! Spomen-knjiga Više pučke i trgovačke škole u Čakovcu.

ČUDOREDNO VLADANJE.	
1	veoma povolno
2	pohvalno
3	prama propisima
4	besprlikorno
5	nebesprlikorno

NAPREDAK.	
1	veoma dobar
2	dobar
3	dovoljan
4	nedovoljan

Iskaznica
o napretku

Ljudevit Binder

učeni k *12* *VI* razreda

u škol. godini 1921./22

Opaska: Poblje obavijesti dale najpripravljije ravnateljstvo škole.

Medijevska škola u Čakovcu

Slika 7. Učenička iskaznica o napretku Državne više pučke škole u Čakovcu, šk. godina 1921./1922. (vanjska strana), MMČ, PO, inv. broj 11506

Mjesec	Čudoredno vladanje	NAPREDAK												Izostali nast.		Potpis staratelja			
		Nastik vjere	Hrvatski jezik	Njemački jezik	Zemljopis	Povijest	Prirodopis	Fizika	Matematika	Geometrija	Crtanje	Pjevanje	Gimnastika	Zen. ručni rad	Kućanstvo		Učenički	Opravdani	Neopravdani
Septembar	2	2	2	3	4	1/2	2	3	1	2	2					3			
Oktobar	1	2	2	3/4	-	-	3		-	2	-					3			
Novembar	1	2	2	3/4	3	2	3	3	3/4	2	2								
Decembar	2	2	2	-	3	-	3	3/4	3	2	2								
Januar	2	2	3/4	3	-	2	2	-	3	3	2	2							
Februar	2	2	2	3/4	3	-	2	3	3	2	2								
Mart	2	1	3	3	2	3	3	-	3	3	2	2			3				
April	2	1	3/4	3/4	4	-	3			2	2								
Maj	2	1	2	3	3	2	3		3	3	2	2							
Juni	2	1	2	2	3	3	3		3	3	2	2			2				

Razredni nadstojnik:
Marica Landy

Stjepan Binder

Slika 8. Učenička iskaznica o napretku Državne više pučke škole u Čakovcu, šk. godina 1921./1922. (unutarnja strana), MMČ, PO, inv. broj 11506

Viša pučka škola u Čakovcu.

Soblar J.

posljednjih sati od 4. rujna do 15. studenoga 1923.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ime	Spol	Godina	Godina	Godina	Godina	Godina	Godina	Godina	Godina	Godina
1. Katica	ž	21	22	23	24	25	26	27	28	29
2. Marja	ž	13	14	15	16	17	18	19	20	21
3. Božar	ž	19	20	21	22	23	24	25	26	27
4. Gubica	ž	8	9	10	11	12	13	14	15	16
5. Janko	ž	6	7	8	9	10	11	12	13	14
6. O. Kika	ž	9	10	11	12	13	14	15	16	17
7. St. Čija	ž	8	9	10	11	12	13	14	15	16
8. Kika	ž	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Ukupno: 48 44 43 37 22 10 175 92 12 3.164 3.164

Slika 9. Jedan od iskaza Više pučke škole u Čakovcu, šk. godina 1922./1923. s popisom učitelja, njihovih zaduženja i primljenih plaća, MMČ, PO, inv. broj 28730

Dopisom velikog župana Mariborske oblasti 1925. utvrđuju se pravila polaganja završnog ispita u građanskim školama. Novost u školskoj godini 1926./27. predstavlja uvođenje novog nastavnog plana i programa sa 17 obaveznih predmeta i novim predmetom – Higijenom. Također uvodi se podjela na tromjesečja²⁸ i upotreba učeničke knjižice kao i u Dvorazrednoj trgovačkoj školi. Ministarstvo prosvjete je 1928. donijelo novo rješenje o polaganju ispita privatista u građanskim školama u Hrvatskoj što je vrijedilo za one učenike koji nisu mogli redovito pohađati nastavu. U jednoj godini mogli su položiti ispite za dva razreda, svaki posebno.

Škola je imala nekoliko zbirki: prirodoslovnu, prirodopisnu, matematičku i zemljopisno- povijesnu za koje su bili zaduženi pojedini učitelji. Knjižnica je od 1922. bila javnog karaktera i za to dobila državnu subvenciju. To je bilo od iznimnog značaja jer se postepenom nabavom hrvatske literature čuvao i hrvatski nacionalni identitet u kraju koji je desetljećima bio mađariziran. U školi je

²⁸ Tromjesečja se ukidaju već sljedeće šk. god.

Broj 28

SVJEDODŽBA

Stani Rok rođen dne 7. februara 1915.
u Kaloribi, Mušob, ob. rimokat. ispovijesti, učeni u drugoga 6
razreda više pučke škole u Čakovcu dobiva za
prvu polugodište školske godine 1924/25. ovu svjedodžbu:

Čudoredno vladanje: počasno

Predmeti	Uspjeh	Opći napredak
Nauk vjere:	<u>dobar</u>	Učeni <u>u</u> <u>razredu</u> sposoban
Hrvatski ili srpski jezik:	<u>dovoljan</u>	
Njemački jezik:	<u>dovoljan</u>	
Zemljopis:	<u>dovoljan</u>	
Povijest:	<u>dovoljan</u>	
Matematika:	<u>dovoljan</u>	
Mjerstvo i mjerstveno crtanje:	<u>dovoljan</u>	
Prirodopis:	<u>dovoljan</u>	
Fizika:	<u>dovoljan</u>	
Prostoručno crtanje:	<u>veoma dobar</u>	
Krasnops:	<u>dovoljan</u>	
Pjevanje:	<u>dobar</u>	
Gimnastika:	<u>osloboden od nastave</u> <u>1924. do 1925.</u>	
Ženski ručni rad:		
Neobavezni predmeti:	Francuski jezik:	

Izvanje lice pismenih sastavaka: uredno
Izostao obučiti sat: 10 opravdano; ne neopravdano.
u Čakovcu, dne 21. januara 1925.

J. Pracht ravnatelj M. Holan razrednik

Čudoredno vladanje:
1. veoma počasno
2. počasno
3. sasvim prikladno
4. neprimkladno
5. ne bez prikladnosti

Ocjene i napredak:
1. veoma dobar
2. dobar
3. dovoljan
4. nedovoljan

Izvanje lice pismenih sastavaka:
1. veoma uredno
2. uredno
3. manje uredno
4. neuredno

Za više pučke škole. Tiskanica obrazac 5.
Redni broj materij. računa 49.

Slika 10. Svjedodžba iz šk. godine 1924./1925. od kada su uvedene promjene: podjela godišta na razrede od prvog do četvrtog, ocjenjivanje iz predmeta i vladanja. Učenik je odlukom ministra oslobođen pohađanja gimnastike. MMČ, PO, inv. broj 28728

osnovan i Podmladak Društva Crvenog križa čija je pročelnica bila Marija Jernejc. Članovi Društva bili su gotovo svi učenici Građanske škole, ali i Dvorazredne trgovačke škole i Ženske stručne škole koje djeluju u istoj zgradi. Taj humanitarni rad svi su s veseljem i požrtvovnošću podupirali te tako materijalno pomagali siromašnim kolegama.

Državna građanska škola imala je financijske poteškoće kao i ostale škole u Čakovcu. U šk. god. 1926./1927. nije za pokriće materijalnih troškova primila ništa iz državnih kredita i to krivnjom Povjerenstva za Međimurje koje nije pravodobno zatražilo njihovu isplatu. Ali i u tako skromnim uvjetima nastava se morala odvijati.

KRALJEVSKA ZEMALJSKA DVORAZREDNA TRGOVAČKA ŠKOLA

Zbog brzog gospodarskog razvoja u Međimurju i potrebe za stručnim djelatnicima nakon Prvoga svjetskoga rata, tadašnje su prosvjetne vlasti pokrenule otvaranje dvorazredne trgovačke škole. Za upis u takvu školu bilo je potrebno da učenik s uspjehom završi Višu pučku školu, Građansku školu, Višu djevojačku školu ili koju drugu školu. Naredbom Povjerenstva za prosvjetu i vjeru br. 27017 od prvog listopada 1921. počela je raditi prva obrazovna ustanova ekonomsko-trgovačkog usmjerenja pod nazivom Kraljevska zemaljska dvorazredna trgovačka škola. Ova mješovita škola nastala je na zamolbu dijela građana zbog pomanjkanja djelatnika ekonomske struke u poslijeratnim godinama. O tome svjedoči zapisnik sjednice Poglavarstva poveljnog i slobodnog trgovišta Čakovec, sastavljen 15. rujna 1921. godine u Čakovcu.²⁹ Radila je u zgradi i pod upravom Više pučke škole ili Građanske škole (danas zgrada Prve osnovne škole, Ulica kralja Tomislava 43). Članovi prvog nastavničkog vijeća u školskoj godini 1921./1922. bili su nastavnici sljedećih predmeta: Hrvatski jezik – Marija Jernejc, Njemački jezik – Olga Borković, Francuski jezik – Marija Zezula, Trgovački zemljopis, Statistika, Poznavanje robe, Nauka o trgovini, Poslovni sastanci i trgovačko dopisivanje, Knjigovodstvo i Krasnopis – Ljubica Brozović, Stenografija – Luka Giba, Trgovačka aritmetika – Emil Krauth i Vjeronauk – o. Feliks Gretschl (za katolike) i dr. Ilija Grünwald (za Židove).

Nastava se izvodila samo u dvije učionice uz koje su postojale zbornica i ured. U istoj zgradi i pod istom upravom djelovala je i Ženska stručna škola. Sve tri škole u djelokrugu Ministarstva prosvjete i vjere vodio je ravnatelj Građanske škole Emil Krauth³⁰.

²⁹ DAM 7, Poglavarstvo trgovišta Čakovec, 15. rujna 1921., knjiga 1.

³⁰ Osim ravnateljstva i povremenog izvođenja nastave u Građanskoj i Kraljevskoj zemaljskoj dvorazrednoj trgovačkoj školi od 1920. Emil Krauth podučava i u Učiteljskoj školi u Čakovcu.

Kr. trgovačka akademija u *Čakovcu* *Br. 38*

Glavni imenik

prvi razreda
ZA
školsku godinu 19*21/22*

Upisano je učenika u

I. polugodištu	23	privatnih	23
II. polugodištu	23	privatnih	23

Između tih učenika primljeno je u isti razred:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
iz nižega razreda		ponavljača		svojevoljnih ponavljača		
istog učilišta		istog učilišta		istog učilišta		istog učilišta
od drugdje u		od drugdje u		od drugdje u		od drugdje u
I. polug. II. polug.		I. polug. II. polug.		I. polug. II. polug.		I. polug. II. polug.
23						

Posljedak razredbe	u I. polugodištu				u II. polugodištu			
	po razredbi u sjednici		poslije ponovnih i naknadnih ispita		po razredbi u sjednici		poslije ponovnih i naknadnih ispita	
	javnih	privatnih	javnih	privatnih	javnih	privatnih	javnih	privatnih
Dobilo ih je svjedodžbu I. reda s odlikom	-	-			2	-	2	-
„ „ „ I. reda	16	-			9	-	13	-
„ „ „ II. reda	2	-			-	-	-	-
„ „ „ III. reda	4	-			6	-	6	-
„ „ dopuštenje za ponovni ispit		-			4	-	-	-
Nerazoređenih bilo	1	-			1	-	1	-
Prije razredbe istupilo		-			1	-	1	-
Skupa	23	-			23	-	23	-
Svega kao gore	23				23		23	

U *Čakovcu* dne *31. prosinca* 19*21*
Mil. Prant
ravnatelj kr. trgovačke akademije

Julica Brozović
razredni nastojnik

Obrazac 18. — Bodo broj zasluge računa 204.

Slika 11. Glavni imenik Kraljevske zemaljske dvorazredne trgovačke škole za šk. godinu 1921./1922., DAM 113 Ekonomska škola Čakovec 1921. – 1977. god.

U školskoj godini 1923./1924. u drugom razredu uvodi se novi predmet Pisanje na stroju s predavačem Emilom Krauthom. Zanimljivo je da su prednost imali strani jezici jer se Hrvatski jezik podučavao 2 sata tjedno, Njemački jezik 3, Francuski jezik u prvom razredu 5, a u drugom 3 sata tjedno. Iz *glavne razredne knjige* (danas matična knjiga) doznajemo imena prvih učenika, njih 23, čija je *razredna nastojnica* bila Ljubica Brozović. Tek je 9 učenika nakon druge godine pristupilo polaganju *zaključnog* ispita. Taj dvodnevni ispit sastojao se od usmenog i pisanog dijela, a njemu je prisustvovao izaslanik Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenja za prosvjetu i vjeru Adolf Vuković, kraljevski zemaljski školski nadzornik. Šest kandidata uspješno je završilo ispit, a tri su upućena na polaganje popravnog ispita u jesenskom roku. Uspjeh ispita bio je prvi red s odlikom pa prvi, drugi i treći red što danas odgovara uspjehu od odličan do dovoljan. Učenik bez općeg reda nije mogao dobiti dopuštenje polaganja popravnog ispita.

Zbog pomanjkanja stručnjaka često su u izvođenju nastave pomagali nastavnici iz ostalih čakovečkih općeobrazovnih škola, a za stručne predmete zapošljavali su se djelatnici banaka, tvornica i sl.

Od školske godine 1925./1926. škola radi pod nazivom Državna dvorazredna trgovačka škola. Zapošljava stručne kvalificirane nastavnike apsolvente Visoke škole za trgovinu i promet (danas Ekonomski fakultet u Zagrebu) i suplente. Ravnateljstvo preuzima Martin Kolar, ujedno ravnatelj Državne građanske škole i ostaje na toj dužnosti do 1929. kada ga zamjenjuje Antun Matasović. Od osnutka 1921. godine škola je imala srednjoškolski status sa završnim ispitom, a na kraju 1927. to gubi i ostaje nepotpuna srednja škola. Tijekom godina škola dobiva novi prošireni nastavni plan i program. Povećan je broj nastavnih predmeta s 10 na 14, a time i broj nastavnih sati. Stranice *upisnice* (danas imenik) otisnute su na ćirilici sa srpskim izrazima, ali su ih razredni *nastojnici* ispunjavali na latinici. Od novih predmeta uvodi se Poznavanje zakona, Uzorna poslovnica, Trgovačko pravo, Opća povijest i Kemija.

Tijekom 1927. godine Državna dvorazredna trgovačka škola djeluje u sklopu Ministarstva trgovine i industrije. U listopadu 1929. potpuno se osamostaljuje, tj. odvaja od Državne građanske škole i dobiva vlastitu upravu. Broj učenika se iz godine u godinu povećavao u oba razreda i dosezao 50 – 60 učenika. To je uvjetovalo otvaranje novih odjeljenja. Svi polaznici morali su imati đачku knjižicu, dječaci propisanu đачku kapu i školski znak, a djevojke crnu pregaču „pristojnog kroja“ s bijelim ovratnikom i pojasom. Školu su pohađali učenici iz cijelog Međimurja, Hrvatskog zagorja, koprivničko-križevačkog kraja, Prekmurja u susjednoj Sloveniji, a ponekad i iz puno udaljenijih krajeva. Pojedinci su imali različite interese i mogućnosti pa svi upisani nisu uspjeli završiti školovanje. Ipak, škola je bila iznimno važna za naš kraj jer su svi završeni *apsolventi* odmah našli posao.

Potreba za školovanim trgovačkim poslovođama i knjigovođama u prodavaonicama, tvornicama i štedionicama između dva svjetska rata bila je vrlo velika.

U najstarijim sačuvanim *izvještajima* zapisani su nastavni planovi i programi, popisi udžbenika, stanje učeničkog zdravlja i statistički podaci. Učenici su uz nastavu svoje znanje dopunili posjetima čakovečkim i varaždinskim tvornicama, poduzećima, izletima u Zagreb, Ptuj, Rijeku, Plitvičkim jezerima i po Međimurju (npr. naftna polja u Peklenici, ugljenokop u Murskom Središću). Izvanučioničku nastavu pomogli su čakovečki novčarski zavodi, poglavarstva Čakovca i Varaždina, židovska općina i neke tvrtke.³¹

Prilikom upisa u prvi razred, uz prijavu, svjedodžbu prethodnog razreda, krсни ili rodni list s vremenom se prilagalo i uvjerenje o visini poreza roditelja na temelju čega se određivala visina školarine i banovinske *dadžbine*.

Zbog brzog gospodarskog razvoja i ugleda koji je škola imala, Ukazom kraljevskog namjesnika broj I – 21208 od 1939., Državna dvorazredna trgovačka škola u Čakovcu mijenja ime u Državna trgovačka akademija četverogodišnjeg trajanja. Ubrzo se seli u prostorije palače Starog grada gdje ostaje do 1961., a od tada djeluje na današnjoj lokaciji (Vladimira Nazora 36).

ŽENSKA STRUČNA ŠKOLA

Ženska stručna škola djeluje nakon Prvoga svjetskoga rata³² zajedno s Kraljevskom zemaljskom dvorazrednom trgovačkom školom i Višom pučkom školom u zgradi današnje Prve osnovne škole Čakovec pod ravnateljstvom Emila Krautha. U početku su Učiteljski zbor uz ravnatelja činile još samo dvije učiteljice: Marija Dernulc³³ za II. tečaj, tj. Crtanje krojeva, tjedno 2 sata i Marija Srdar za I. i II. tečaj, ukupno 34 sata. S njihovim odlaskom u travnju 1925. u školi radi samo jedna učiteljica – Anka Kožulj Hodalić.³⁴

³¹ *Izvještaj Zemaljske više pučke, Ženske stručne škole i Kraljevske zemaljske dvorazredne trgovačke škole u Čakovcu* 1921./1922.; 1922./1923. Hrvatski školski muzej, 37202, Dokument o školama, Čakovec, Srednja ekonomska škola.

³² Ženska stručna škola otvorena je naredbom Povjereništva za prosvjetu i vjeru 20. kolovoza 1919. br. 29 162.

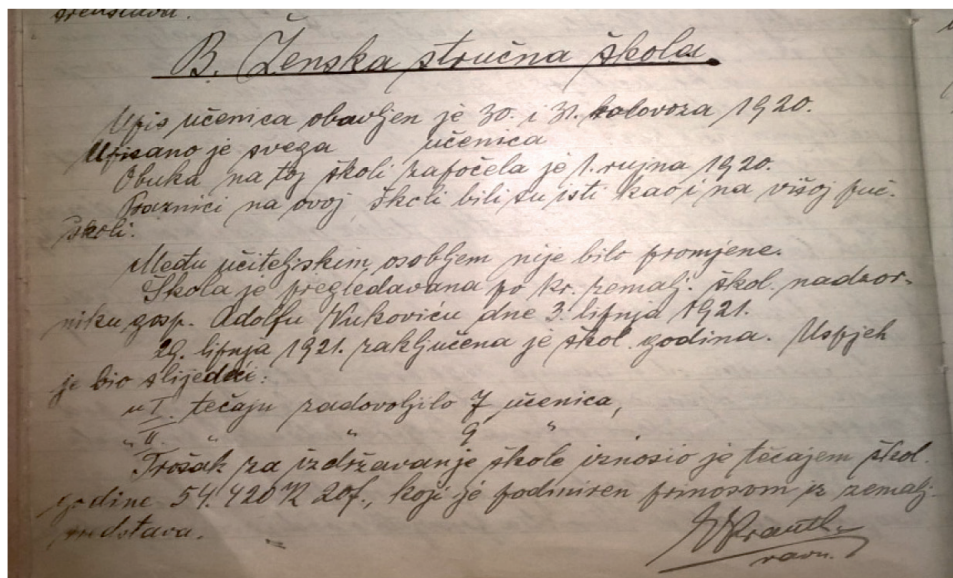
³³ Prva učiteljica Božena Vukovarac umrla je u studenome 1919. pa je škola bila zatvorena do 15. veljače 1920. kada dolazi Marija Dernulc iz Mitrovice. Kako je škola bila zatvorena četiri mjeseca, broj upisanih polaznica od 36 pao je na 17. Učiteljica Marija Dernulc istovremeno je na Višoj pučkoj školi podučavala Ženski ručni rad i Kućanstvo te joj se u izvođenju nastave tijekom godine priključuje Marija Srdar iz Gospića.

³⁴ Marija Srdar je u prosincu 1924. premještena u Vinkovce i do dolaska Anke Kožulj Hodalić u travnju 1925. škola nije imala učitelja i bila je zatvorena.

U ovu Žensku stručnu školu primale su se učenice koje su s uspjehom završile najmanje četiri razreda niže pučke škole, a za upis je bio potreban krsni ili rodni list te posljednja školska svjedodžba. Od predmeta učilo se:

I. tečaj – za krojenje i šivanje rublja: Crtanje krojeva (8 sati), Prostorno crtanje (2 sata), Uresivanje rublja (2 sata), Šivanje (22 sata) – ukupno 34 sati.

II. tečaj – Krojačanje: Crtanje krojenja (2 sata), Prostoruko risanje u 1. godini (2 sata), Šivanje i krojenje haljina u 1. godini (30 sati) i 2. godini (32 sata) – ukupno 34 sata.

Slika 12. Tekst o Ženskoj stručnoj školi za šk. godinu 1919./1920. zapisan u Spomen-knjizi Više pučke škole i Kraljevske zemaljske dvorazredne trgovačke škole u Čakovcu, arhiva I. OŠ Čakovec

Vještine stečene kroz podučavane predmete djevojkama su dobro došle u svakodnevnom životu, ali i u značajnom razvoju čakovečke tekstilne industrije.³⁵ Privatno podučavanje u ženskom ručnom radu, na što ukazuju gradske vlasti, nije bilo dopušteno bez upotrebe obrtne iskaznice za vođenje krojačkog zanata.

Prema sačuvanim podatcima iz Izvješća za 1921./22. godinu, školsku godinu započetu 4. rujna 1921. upisala je 21 učenica. Tijekom godine upisale su se još 4

³⁵ Od 1874. u Stossmayerovoj ulici u Čakovcu Samuel Neumann ima radionicu za ručno bojenje platna, a od 1894. pokreće stojnu proizvodnju platna. Braća Granner od 1923. proizvode vrpce, vezice, mušku i žensku trikotažu i dr.

Tijekom školskih godina obilježavali su se propisani državni i narodni praznici i crkveni blagdani. Školu je u 1922. posjetio kraljevski zemaljski školski nadzornik Franjo Firingier, a 1923. Adolf Vuković. Običaj je bio da se u suradnji s Višom pučkom školom na kraju školske godine održi zajednička javna izložba *risanja*, tj. crtanja i ženskog ručnog rada. Kako je to bio običaj i u drugim školama, skupljali su se dobrovoljni prilozi za rusku djecu, siročad, za gladne u Rusiji, Udrugu „Učiteljica“, Prosvjetni savez. Iz ljetopisa škole saznajemo da je u školskoj godini 1921./1922. škola bila dva puta zatvorena radi *škrleta*, tj. šarlaha.

ŠEGRTSKA ŠKOLA

Na osnutak Škole nižih razreda za naučnike (šegrte) utjecali su podučavani sadržaji iz tzv. *nedjeljne* škole kao odsjeka narodne škole iz 1870. kao i oni iz *večernje* škole nastale 1872. Školski nadzornik dr. Kálmán Ruzsicka uviđa da je takva školska ustanova potrebna u Čakovcu i uz državnu pomoć osniva Šegrtsku školu. Ova trogodišnja škola nakon Prvoga svjetskoga rata nosila je naziv Opća zanatsko-trgovačka škola i bila je smještena u prostorijama Niže pučke škole pa su učitelji podučavali u objema školama.³⁶ I u Spomen-knjizi Više pučke škole zapisano je da su naredbom od 13. studenoga 1920. njihovi učitelji imali dužnost podučavati i u Šegrtskoj školi.

O Šegrtskoj školi iz razdoblja od 1918. do 1929. sačuvano je vrlo malo podataka. Nedostaju imenici, zapisnici sjednica i ostala školska dokumentacija. Vrlo malo, ali čini se o važnim pitanjima, raspravlja se na sjednicama Poglavarstva poveljnog i slobodnog trgovišta Čakovec. Često Učiteljski zbor Šegrtske škole moli zastupnike povišicu *nagrada* žaleći se da je najniža u Hrvatskoj.³⁷ I kad Uži odbor u 1921. godini povisuje iznos s 1800 kruna na 2400, u 1922. godini uz zahvalu traži se novo povišenje što nije odobreno. S vremena na vrijeme, opet će učitelji Šegrtske škole moliti za *nagradu* i tražiti da to bude u proračunu „budući da Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenje za prosvjetu i vjeru, nije doznala potreban kredit za šk. godinu 1924./25.“. U nemogućnosti da općina snosi troškove Šegrtske škole, posebno *nagrade* učiteljima, pravda se da nema uvid u raspored sati i broj učitelja koji tamo podučavaju!

³⁶ K. ZRÍNYI, 300–301.

³⁷ Jedan sat obuke u Šegrtskoj školi stoji 2 krune, a u ostalim mjestima po Hrvatskoj nagrade u šegrtskim školama su od 15 do 40 kruna po satu. DAM 7, Poglavarstvo trgovišta Čakovec, 1921., knjiga 1.

Šegrtska škola u Čakovcu Brj. 207030.

Viši odlo. Razred III br. g. m. 538/1930

Svjedodžba otpusnica

Kovosel Josip vjere rimokatoličke
rođen dne 14. jula 1912. god. u Čakovcu, u nauku kod
Ladislava Trajce, novaka, polazio je ovu
šegrtsku školu od 19. septembra 1928. do 31. januara 1930.
greciano, te se je zato vrijeme vladao većma polovatio.

Napredovao je pako u propisanim predmetima i to u:

Nauka vjere	<u>vrlo dobar</u>	/
Čitanju i stvarnoj obuci	<u>dobar</u>	
Računanju	<u>dovoljan</u>	
Poslovnim sastavcima	<u>dobar</u>	
Knjigovodstvu i obrtnom zakonarstvu		
Prostoračnom crtanju		
Mjerstvenom crtanju	<u>dovoljan</u>	
Stručnom crtanju		
Trgovačkom nauku o robi		
Trgovačkom računstvu		
Trgovačkom knjigovodstvu s komptolnim radnjama i trgovačkom pravu		

Pošto je isti svojoj dužnosti udovoljio, izdaje mu se ova svjedodžba oslobodjenja radi.
U Čakovcu dne 31. januara 1930.

Ravnatelj: [Signature] Razrednik: Judisaovčević J. J. J.

Formular H. Za šegrite na osnovu § 37. Statuta Šegrtske škole u Čakovcu

Slika 14. Svjedodžba otpusnica Šegrtske škole u Čakovcu 1930. godine. Od predmeta učeniku su ocijenjeni Vjeronauk, Čitanje i stvarna obuka, Računanje, Poslovni sastavci, Mjerstveno crtanje, MMC, PO, inv. broj 16875

Uz opće predmete podučavane u školi za šegrite od velikog značaja bile su vještine stjecane kroz praksu. Stoga su šegrti, odnosno njihovi roditelji, pred Obrtnim zborom u Čakovcu sklapali ugovor s majstorom o naukovanju od tri godine i tako učili odabrani zanat. Bili su to zidari, stolari, staklari, mehaničari, postolari, vlasuljari i dr. Roditelji ili skrbnici bili su dužni šegrtu uzdržavati, a nadoknadac na neki način nagraditi. Postoje razni primjeri: nagrade prema zaslugi, plaće jedne, dvije ili sve tri godine, plaće jednog početnog pomoćnika zadnjih

šest mjeseci i sl.³⁸ Od šk. god. 1927./1928. Šegrtska škola kao i Državna dvorazredna škola pripadaju Ministarstvu trgovine i industrije u Beogradu dok ostale škole ostaju pod Ministarstvom prosvjete.

Iako ne postoje podatci o broju šegrta koji polaze školu, ipak doznajemo da je u 1928. godini na prijedlog Učiteljskog zbora Ministarstvo trgovine i industrije odobrilo otvaranje paralelnog razreda (a i b) u nižem odjeljenju.

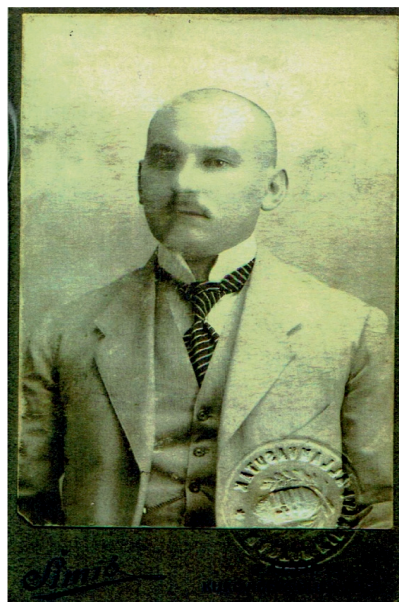
Sljedbenik nekadašnje Šegrtske škole danas je Tehnička škola od šk. god. 1981./82. na adresi Športska ulica 5.

UČITELJSKA ŠKOLA

Učiteljska škola ili preparandija osnovana je u Čakovcu 1879. od strane mađarske vlasti s ciljem da „u njoj budu posebno educirani onakvi mađarski učitelji

koji će u hrvatskim i stranim školama podučavati na mađarskom jeziku“.³⁹ Tako su Mađari pokušali u Međimurju provoditi mađarizaciju i odnarođivati kraj s 94% hrvatskog pučanstva. U konačnici to im nije uspjelo. Škola je 10 godina djelovala u prostorijama čakovečkog Starog grada, a zaslugom graditelja Valenta Morandinića 1888. izgrađena je nova školska zgrada u stilu toskanske neorenesanse na današnjoj lokaciji u Ulici dr. Ante Starčevića.

Nakon priključenja Međimurja Hrvatskoj krajem 1918. Kraljevska hrvatsko-slavonska zemaljska vlada je u veljači 1919. imenovala ravnatelja Kraljevske učiteljske škole dr. Sigismunda Čajkovca, do tada profesora Muške učiteljske škole u Zagrebu.⁴⁰ On je od 17. do 21. veljače 1919. pregledao školske i internatske prostorije u kojima je do tada bila smještena mađarska preparandija te preuzeo školu od dotadašnjeg ravnatelja Zrínyija Ka-

Slika 15. Pavao Lesjak, ravnatelj Učiteljske škole od 1919. do 1926. g., vlasništvo Josip Črep

³⁸ DAM 140, Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec 1919. – 1950. kutija 1.

³⁹ K. ZRÍNYI, 297.

⁴⁰ Dr. Sigismund Čajkovec bio je ravnatelj Muške učiteljske škole, član Kraljevskog ispitnog povjerenstva za učiteljsku službu u nižim pučkim školama u Zagrebu, prvi član Hrvatskog pedagoškog književnog zbora, urednik „Napretka“ i saborski stenograf.

rolya. Zgrada i školski inventar bili su u lošem stanju. Od početka Prvoga svjetskoga rata ovdje je bila smještena vojna bolnica, zatim izbjeglice iz Erdelja, a od Božića 1918. međimurski dobrovoljci i svi su na svoj način u njoj ostavili trag. Bila su potrebna dva mjeseca da se zgrada preuredi i stavi barem u privremenu upotrebu. Krajem travnja 1919. iz Zagreba dolazi 46 učenika, većinom stipendista, koji su smještajem u internatu započeli s nastavom. Učenicima i profesorima u pratnji bio je priređen svečan doček vojnih, civilnih i crkvenih izaslanika što je tada predstavljalo prvorazredan događaj za Čakovec.

Zbog imenovanja dr. Čajkovca kraljevskim zemaljskim školskim nadzornikom u svibnju iste godine dekretom je imenovan novi ravnatelj *Zavoda* Pavao Lesjak, do tada profesor Kraljevske realne gimnazije u Zagrebu.⁴¹ Prvi profesori u Učiteljskoj školi bili su:

Pavao Lesjak, ravnatelj i voditelj školske prakse, o. Feliks Gretschl – Vjeronauk, Stjepan Križanić – Pedagogija i Higijena, Pavao Kuntić – Povijest i Gimnastika, Josip Močan – Matematika, Prirodopis, Fizika i upravljanje internatom, Gabrijel Pinter – Hrvatski jezik, Njemački jezik i Zemljopis, Ernest Servatzi – Njemački jezik, Gospodarstvo i gospodarska praksa, Ljuba Servatzi – Matematika, Zemljopis, Krasopis, *Risanje*, Janko Slogar – Opći nauk o glazbi i pjevanju, Glasoviranje, orguljanje i guslanje. Kasnije su ovdje započeli s radom još neki cijenjeni učitelji i profesori članovi Učiteljskog zbora, npr. Nikola Pavić, Nikola Bičanić, Ferdo Silberbauer, Stjepan Šimunčić, Franjo Jelačić i drugi. Uz njih, Učiteljski zbor Kraljevske vježbaonice činili su ravnatelj Pavao Lesjak, učitelji Srećko Jurdana, Josipa Rotanić, Božo Šarinić te vjeroučitelji Feliks Gretschl (rimokatolički), dr. Janko Kallay (grkokatolički) i paroh Velimir Janković (pravoslavni). Učitelji pripravnici III. i IV. tečaja obavljali su praksu u vježbaonici koja po svojim obilježjima odgovara nižoj pučkoj školi. Pod vodstvom stručnog učitelja u školskom vrtu obavljali su gospodarske poslove. Odlukom Ministarstva prosvjete i vjere od 8. kolovoza 1926. Učiteljska škola dobila je karakter muške škole pa se u nju više nisu mogle upisivati učenice, stoga ne čudi podatak da ova škola, za razliku od ostalih, ima većinski muški prosvjetni kadar.⁴²

Učiteljsku školu mogli su pohađati učenici s navršenih 15 godina nakon male, tj. realne gimnazije ili više pučke škole. Za upis bio je potreban krsni ili

⁴¹ Pavao Lesjak rođen je 1883. u Pribislavcu, a umro 1933. u Svibovcu Ludbreškom. Završio je Filozofski fakultet u Zagrebu, bio ravnatelj Više osnovne škole u Budimpešti, profesor Kraljevske realne gimnazije u Zagrebu i ravnatelj Učiteljske škole u Čakovcu. Josip ČREP, *Ugledni tatini ujaci Lesjaki*, HKK, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske*, 2016, str. 137–193.

⁴² Načelnik općine osobno je otišao u Beograd tražeći da Učiteljska škola bude mješovita, a posredovao je i u pitanju nagrada učiteljima za rad u Šegrtskoj školi. DAM 7, Zapisnik Poglavarstva trgovišta Čakovec, knjiga 2, br. 210.

rodni list, svjedodžba javnog liječnika, školska svjedodžba završenog razreda realne gimnazije ili više pučke škole i biljeg od 2 krune. Upisu je prethodio prijamni ispit sa svim zastupljenim predmetima iz prethodne škole. Hrvatski jezik i Matematika polagali su se usmeno i pismeno, a ostali samo usmeno. Također bili su mogući upisi u više *tečajeve* bez prijamnog ispita, npr. ako je učenik završio 5. razred gimnazije, školovanje može nastaviti u II. tečaju, 6. razred nastavlja u III. tečaju, a nakon 7. razreda upisuje IV. tečaj. Posebnost je predstavljala i mogućnost oprosta od nekih predmeta za koje učenik nije imao sklonosti, npr. pjevanje, sviranje i sl. Kako se to nije bilježilo u svjedodžbu, takav se kandidat nije mogao natjecati za radno mjesto gdje se određena vještina tražila. Školovanje je završilo ispitom zrelosti za niže pučke škole, a sastojao se od usmenog i pisanog dijela.

Kandidati Učiteljske škole mogli su zatražiti stipendiju od Kraljevske zemaljske vlade, Odjel za bogoštovlje i nastavu u godišnjem iznosu od 400 kruna uz obvezu obavljanja učiteljske službe od 5 godina. U suprotnom, stipendiju su bili dužni vratiti u cijelom iznosu.

Slika 16. Pitomci Učiteljske škole u Čakovcu s djecom vježbališta i profesorom Jankom Slogarom 1927. godine, MMČ, PO, inv. broj 16906

U prvom imeniku nakon Prvoga svjetskoga rata zapisano je da je prvi razred (tečaj) završilo 16 učiteljskih pripravnika, drugi 15, treći 10 i četvrti 8. Imenik

Kraljevske vježbaonice sadrži popis učenika, i to u prvom razredu 12, drugom 9, trećem 5, a u četvrtom 6. Broj učiteljskih pripravnika na početku već sljedeće 1919./1920. školske godine povećao se na 126. Kasnije je tijekom godine još upisano 25 učenika. Broj učenika u vježbaonici u početku je bio 72, ali je školsku godinu završilo tek 59 uspješnih. I daljnje povećanje broja pripravnika i učenika u vježbaonici govori da je škola dobivala na važnosti i uživala velik ugled.

Nastava se odvijala u dvije zgrade. Prednja školska zgrada dugačkim hodnikom bila je povezana sa zgradom gotovo istog izgleda, smještenom prema vrtu, a građenom nekoliko godina kasnije. U prednjoj se uličnoj zgradi na drugom katu nalazio đачki internat, a na prvom katu uprava škole, zbornica, knjižnica, nekoliko učionica i stan ravnatelja.⁴³ Na prvom katu druge, dvorišne zgrade nalazila se zbornica, 4 učionice – vježbaonice, 5 učionica Učiteljske škole i prostorija podvornika. Na drugom katu dvorišne zgrade bila je velika dvorana za razne priredbe, kapelica za mise, učionice i kabineti te sobe za stanovanje profesora samaca. U velikom vrtu s ulične strane nalazila se *gombaonica*, tj. dvorana za tjelesni odgoj s pratećim prostorijama.⁴⁴ Dvorište je pružalo dosta prostora za sportska igrališta, npr. tenis, hazenu (vrsta rukometa), odbojku i nogomet. Sjeverno od školskih zgrada nalazio se školski vrt, djelo učenika i profesora Učiteljske škole, po svemu najfunkcionalniji i najljepši vrt međuratnog razdoblja u Hrvatskoj.⁴⁵

Profesori Učiteljske škole bili su poznati promicatelji nove – radne škole. Tome je doprinosila vježbaonica kao ogledna škola i školski vrt gdje je praktični rad predstavljao njenu osnovu, a čiji se rad ocjenjivao. Važnu ulogu u radu

⁴³ Uz prostorije za učenike tu se nalazila kupaonica, kuhinja, blagovaonica, praonica rublja, stan za kuharice i drugo osoblje.

⁴⁴ Uz dvoranu nalazile su se svlačionice i kupaonice. U dvorani su se nalazile gimnastičke sprave (strunjače, karike ruče, preča, švedske ljestve, ljestve i užad za penjanje, konj, kozlić, odskočne daske) i lakoatletski rekviziti (kugle, diskovi, koplje). Josip ČREP, Čakovečka preparandija, *HKK, Godišnjak Matice hrvatske Ogranak Čakovec*, 2000. 205–210.

⁴⁵ Vrt se sastojao od školskog vrta i internatskog gospodarstva koje je bilo odvojeno dugoljastim pošljunčanim puteljkom. O školskom vrtu brigu je vodio profesor Ferdo Silberbauer, a u njemu je bio nasad voćaka (trešanja, jabuka, krušaka, višanja, šljiva i bresaka) gdje su učenici stjecali znanje o cijepljenju voćaka, mali vinograd od 200 trsova i nasad kupina. U internatskom gospodarstvu koji je vodio profesor Franjo Jelačić bile su gospodarske zgrade (staje, kokošinjac, spremišta za kola, alat i dr.), vrt zasađen poljoprivrednim kulturama (krumpir, kukuruz, kupus, šećerna repa). Između vrta i školskog parka uz ulicu nalazila se travnata površina kao dječje igralište. Bilo je tu i malo jezero, ribnjak, pčelinjak, kućice okružene cvijećem i grmljem. Ispred školske zgrade i gombaonice bio je okrugli betonski paviljon sa stolom i klupama. Uz pošljunčanu stazu ovdje se nalazilo nekoliko drvenih klupa, drveće, grmlje i cvijeće. J. ČREP, 205–210.

nove škole imali su učitelji – profesori, npr. Stjepan Križanić⁴⁶, dr. Ante Cividini⁴⁷, Ljuboslav Kuntarić⁴⁸, Ante Kovačević, Zvonimir Köhler, Nikola Pavić, Janko Slogar, Franjo Jelačić, Ferdo Silberbauer i dr.

Slika 17. Profesori i učenici Učiteljske škole u Čakovcu 1924./1925. snimljeni ispred školske zgrade u dvorištu. Sjede: treći slijeva Janko Slogar, prof., šesti Pavao Lesjak, ravnatelj, od njega kateheta Servatzi i zadnji Ferdo Silberbauer, prof. U zadnja dva reda stoje učenici i maturanti, a u drugom redu nekoliko učenica s profesorima. Vlasništvo Josip Črep

Sačuvani ljetopis za šk. god. 1920./1921. bilježi najvažnije događaje i aktivnosti vezane uz rad škole. Kao i u ostalim školama Čakovca i ovdje su obilježeni

⁴⁶ Stjepan Križanić – dopisni član *Pedagoško-književnog zbora* u Zagrebu, objavljuje članke u časopisu *Nova škola* i kao metodičar sudjeluje u stručnom i pedagoškom osposobljavanju međimurskih učitelja u Čakovcu. F. BAUK, 136.

⁴⁷ Ravnatelj Učiteljske škole 1926. – 1931., uredio je knjižnicu škole, dao veliki doprinos pedagoškoj teoriji i praksi u međuratnom razdoblju, radi na izradi udžbenika iz pedagogije, uređuje časopis *Nova škola*, F. BAUK, 137–138.

⁴⁸ Ljuboslav Kuntarić, po rođenju Požežanin, u Čakovcu je djelovao na prosvjetnom, kulturnom i socijalnom polju s posebnim osjećajem hrvatske domoljubne svijesti. U suradnji s čakovečkim franjevcima radio je na osnivanju katoličkih društava (Hrvatsko katoličko omladinsko društvo *Branimir*, Hrvatsko katoličko žensko društvo *Katarina Zrinska*, organizacija *Domagoj*), Orlovskog okružja za Međimurje, bio je član Odbora za izgradnju Katoličkog doma u Čakovcu, član Matice hrvatske Ogranak Čakovec, osnivač kreditnih zadruga i dr. Lojzo BUTORAC, prof. Ljuboslav Kuntarić (1898. – 1988.), HKK, *Godišnjak Matice hrvatske Ogranak Čakovec*, 2008.

državni i narodni praznici te crkveni blagdani. U listopadu 1920. predavanje o čistoći održao je dr. Albin Blašić, a o štetnosti alkoholnih pića dr. Joza Dujmušić. U prosincu iste godine školu je posjetio inspektor Stjepan Ratković, kraljevski zemaljski školski nadzornik za učiteljske škole. Pri kraju šk. god. održana je „glazbena produkcija“ učenika škole javnog karaktera čija je izvrsna izvedba oduševljeno popraćena novinskim člankom.⁴⁹ Prihodi skupljeni u tim prilikama išli su u korist „Društva za pomaganje siromašnih učitelja pripravnika“ osnovanom u jesen 1919.

Potporna društva i darovatelji pomogli su nekim učenicima u njihovim školskim danima. Među njima bili su povjerenici za Međimurje dr. Ivan Novak i Juraj Gašparac, građevinski poduzetnik Matija Maceković, Kuglačko društvo, Čakovečki kinematograf, Učiteljski zbor pa čak i neki učitelji – profesori.

U rujnu 1919. osnovano je Međimursko učiteljsko društvo čiji je prvi predsjednik bio Stjepan Gorupić.⁵⁰ Društvo je radilo na povezivanju učiteljica i učitelja čakovečkih i ostalih međimurskih škola te po osnutku pristupilo Savezu hrvatskih učiteljskih društava. Godinu dana kasnije osnovano je Društvo jugoslavenskih učitelja, kao režimsko društvo s unitarističkim i velikosrpskim ciljevima. Privuklo je i dio međimorskog učiteljskog kadra. Od tada počinju trzavice, premještanja i progoni brojnih učitelja nepoćudnih beogradskoj vlasti. Ipak, Međimursko učiteljsko društvo i dalje radi na stručnom i pedagoškom osposobljavanju učitelja, organizira razne prosvjetne i kulturne manifestacije, predavanja, stručne ekskurzije. Dio tih aktivnosti odrađuje i srednjoškolska ekstenzija osnovana 1921. pri Učiteljskoj školi, a čiji su članovi bili svi njeni profesori. Velik doprinos dali su organiziranjem tečajeva hrvatskoga jezika, u pokretanju reforme osnovne škole te donošenju zakona o obveznoj osmogodišnjoj školi. Vrijedno je i izdavanje Međimorskog kalendara po kojem „nebi smelo biti ni jedne međimurske hiže koja nebi imala kalendar“.⁵¹ U svemu tome sudjelovali su učitelji osnovnih i srednjih škola te profesori Učiteljske škole u Čakovcu čime njihov rad izlazi iz okvira osnovnog podučavanja u školama. Društvo je posebno oživjelo kada ministar prosvjete postaje Stjepan Radić, središnja osoba političkog života u Hrvatskoj u

⁴⁹ *Međimurske novine* br. 21, 20. svibnja 1920., MMČ, PO, inv. br. 11 506.

⁵⁰ Međimursko društvo stvorilo je uvjete za djelovanje čakovečkog kulturnog kruga koji su činili skladatelj Josip Štolcer, etnomuzikolog dr. Vinko Žganec, pjesnik Nikola Pavić i političar dr. Ivan Novak. Njihova pojava i rad od neprocjenjivog je značaja za Čakovec i Međimurje u razdoblju nakon Prvoga svjetskoga rata. V. KALŠAN, 276.

⁵¹ *Međimurske novine* br. 51, 10. prosinca 1920. MMČ, inv. br. 11 506. Tako u Kalendaru za 1921. uz pjesme, pripovijetke i šale ima poučnih tekstova o konjogojstvu, pčelarstvu, zemljopisu. Uz to je tiskan i „šematizam“ Međimurja gdje su naznačena sva međimurska mjesta, njihov prethodni mađarski naziv, broj stanovnika, pripadnost župi, postojanje škole, žandarske postaje, pošte, brzovanja i dr.

razdoblju do 1928. godine. Nakon toga, s diktaturom kralja Aleksandra, hrvatski učitelji u Čakovcu postaju pasivni i povlače se iz društvenog života.

Slika 18. Zgradu Učiteljske škole 1888. gradio je Valent Morandini. Danas Učiteljski fakultet, Odsjek Čakovec djeluje u okviru Sveučilišta u Zagrebu.

Za potrebe školstva i pismenosti uopće, mnogi su učitelji i intelektualci radili na obogaćivanju knjižnog fonda u knjižnicama. Kako su Mađari pri odlasku knjige uništili ili odnijeli sa sobom, Povjerenstvo za Međimurje i Kraljevska zemaljska vlada intenzivno su radili na prikupljanju knjiga za knjižnice međimurskih škola. U tome su pomagali i brojni darovatelji, npr. župnici, izdavačke kuće, ravnatelji i ugledni građani.⁵² Ljubav prema čitanju, a time i ljubav prema materinskom jeziku, usađivala se od najranijih dana, stoga ne čudi da se za nagradu najboljim učenicima darovala upravo knjiga.⁵³ Knjiga je usko vezana uz učenje i školu, a sve je to započelo i završilo u Čakovcu – važnom školskom središtu ne samo Međimurja nego i puno šire.

⁵² Dr. Pero Magdić, veliki župan Varaždinske županije i građanski povjerenik za Međimurje poklonio je preko 100 knjiga „Poviesti Međimurja“ povjesničara Rudolfa Horvata kako bi svaka pučka škola u Međimurju imala po dva primjerka. O. Kapistran Geci, vjeroučitelj u čakovečkim školama, poklonio je 60 knjiga Nižoj pučkoj školi. Povjerenstvo za Međimurje odredilo je da svaka knjižnica mora imati knjigu dr. Vinka Žganca „Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja“ kako bi se koristila u nastavi pjevanja. F. BAUK, 113–115.

⁵³ Dr. Pero Magdić nagrađuje dva učenika Više učiteljske škole u Čakovcu knjigom Vjekoslava Klaića „Posljednji Zrinski i Frankopan“ za posebna postignuća u hrvatskom jeziku. F. BAUK, 114.

Danas više nema živućih polaznika čakovečkih škola u desetljeću nakon Prvog svjetskoga rata koji bi ispričali svoje doživljaje iz školskih dana. Svi sačuvani izvori, bilo pisani ili slikovni, s bezbroj podataka ipak ne mogu stvoriti pravi dojam o školskom sustavu toga vremena. Ostaje nedorečena misao o iskustvima, doživljajima i osjećajima njihovih polaznika koji su, teškim prilikama usprkos, bili ponosni što su završili neku od škola u Čakovcu. Odgovornost, trud i zalaganje učitelja, nikad dovoljno nagrađeni, nemjerljivi su. Njima je utjeha, oko koje će se složiti svi polaznici, zahvalnost što su ih njihovi učitelji naučili najveću mudrost do koje je civilizacija došla – pisati, čitati, računati i stjecati nova znanja i iskustva prijašnjih generacija.

POPIS LITERATURE I IZVORI:

1. Franka BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*, Tiskarsko-izdavački zavod „Zrinski“, Čakovec, 1992., 93–145.
2. Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.
3. Károly ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2005., 285–301.
4. Franka BAUK, „Međuratno školstvo (1918. – 1941.)“, *Međimurje – časopis za društvena pitanja i kulturu* 11, Čakovec, 1987., 43–59.
5. 95 godina Ekonomske i trgovačke škole Čakovec, 2016., 14–17.
6. 120 godina izobrazbe učitelja u Čakovcu, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u Čakovcu 10. prosinca 1999., gl. ur. dr. Stjepan Hranjec, Visoka učiteljska škola u Čakovcu, 2000.
7. Stjepan OVČAR, Razvoj osnovnog školstva u Međimurju između dva svjetska rata, *Zbornik Pedagoške akademije Čakovec*, knjiga br. 2, 1980. 73–86.
8. Josip ČREP, Čakovečka preparandija, *Hrvatski kajkavski kolendar* Godišnjak Matice hrvatske Ogranak Čakovec, 2000., 205–210.
9. Josip ČREP, Prinos povijesti Učiteljske škole, *Hrvatski kajkavski kolendar* Godišnjak Matice hrvatske Ogranak Čakovec, 2005., 230–232.
10. Josip ČREP, Ugledni tatini ujaci Lesjaki, *Hrvatski kajkavski kolendar* Godišnjak Ogranak Matice hrvatske, 2016., 137–193.
11. Lojzo BUTORAC, prof. Ljuboslav Kuntarić (1898. – 1988.) *Hrvatski kajkavski kolendar* Godišnjak Matice hrvatske Ogranak Čakovec, 2008., 62–65.
12. Izvještaj o kraljevskoj muškoj učiteljskoj školi i vježbaonici u Čakovcu 1918./1919.; 1919./1920.; 1920./1921., vl. Josip Črep.
13. Izvještaj Zemaljske više pučke, Ženske stručne i Kraljevske zemaljske dvorazredne trgovačke škole u Čakovcu 1921./1922.; 1922./1923., Hrvatski školski muzej 37202, Dokument o školama, Čakovec, Srednja ekonomska škola.

14. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA-890), Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstva NDH, Personalije prosvjetnih djelatnika.
15. Državni arhiv za Međimurje (DAM 4), Građanski povjerenik za Međimurje u Čakovcu 1919. – 1929. Prosvjetno odjeljenje u Čakovcu, personalni spisi nastavnog osoblja 1920. – 1928.
16. Državni arhiv za Međimurje (DAM 7), Poglavarstvo trgovišta Čakovec, 1919. – 1934.
17. Državni arhiv za Međimurje (DAM 112), Učiteljska škola Čakovec, 1879. – 1963. Glavni imenici Državne učiteljske škole i vježbaonice u Čakovcu od 1920 do 1928; Zapisnik ispita zrelosti za niže pučke škole 1919., 1920., 1921.; Zapisnik osposobljujućega ispita za učiteljsku službu na nižim pučkim školama 1922. – 1928.; Učiteljska škola – Definitiva 1922. – 1927. – bilježnica osposobnoga ispita.
18. Državni arhiv za Međimurje (DAM 113), Ekonomska škola Čakovec, 1921. – 1977.
Glavna razredna knjiga (matična knjiga) 1921. – 1929.; Upisnica (Imenik) od 1921./1922. do 1928./1929.
19. Državni arhiv za Međimurje (DAM 118), Državna građanska škola Čakovec, 1898. – 1941. Upisnice učenika 1924. – 1941., knjiga br. 1 i 2 ; Glavni imenik učenika 1919. – 1937., knjiga br. 5; Zapisnici sjednica Više pučke škole/Državne građanske škole 1919. – 1931., kutija br. 14.
20. Državni arhiv za Međimurje (DAM 281), Državna osnovna škola Čakovec, 1864. – 1945.; Glavni imenik (matična knjiga) školskih sposobnjaka Niže pučke škole od 1919. do 1929., Ispitni izvještaj Niže pučke škole u Čakovcu o napretku učenika od šk. god. 1919./1920. do 1928./1929.; Zapisnici sjednica Učiteljskog zbora Niže pučke škole od šk. god. 1919./1920. do 1928./1929.
21. Državni arhiv za Međimurje (DAM 140), Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec 1919. – 1950. kutija 1.
22. Spomen-knjiga Više pučke škole i Trgovačke škole u Čakovcu, knjiga br. 1
23. *Međimurske novine*, uvezeno godište 1920. inv. br. 11506, Muzej Međimurja Čakovec, Povijesni odjel.
24. Školstvo u Međimurju, Povijesni odjel, Muzej Međimurja Čakovec.
25. <http://library.foi.hr/nv/> 19. veljače 2018.
26. <https://www.dzs.hr/> 2. ožujka 2018.

SAŽETAK

PRILIKE U ŠKOLSTVU U ČAKOVCU (1919. – 1929.)

Rad opisuje prilike u školstvu u Čakovcu u razdoblju od 1918. do 1929., tj. od završetka Prvoga svjetskoga rata do diktature kralja Aleksandra. Vrijeme je to kada je Međimurje bilo vraćeno Hrvatskoj nakon dugotrajne pripadnosti Mađarskoj sa sustavno provođenom mađarizacijom, a ulazak u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca donosi velikosrpski hegemonizam i centralizam. Ove političke promjene odrazile su se i na školski sustav u kojem je bilo dosta problema jezične, financijske i kadrovske prirode. U spomenutom razdoblju u Čakovcu su djelovale sljedeće škole: Niža pučka škola, Viša pučka škola (Građanska), Šegrtska škola, Ženska stručna škola, Učiteljska škola, Dvorazredna trgovačka škola (od 1921.) te zabavište, tj. vrtić. Zadatak navedenih škola bio je stjecanje osnovnog znanja koje će učenici koristiti u praktičnom životu usmjerenom na poljoprivredu, zanat i trgovinu. Uz ovako dobro razvijen školski sustav Čakovec je imao značajan intelektualan krug kao nositelj općekulturnog razvoja ovog kraja.

Ključne riječi: Čakovec; Pučka škola; Ženska stručna škola; Šegrtska škola; Učiteljska škola; Trgovačka škola; zabavište.

SUMMARY

THE SCHOOL IN ČAKOVEC FROM 1919 TO 1929

This paper depicts the situation in the school system in Čakovec during the period from 1919 to 1929, i.e. from the end of World War I until the dictatorship of King Aleksandar. It was the time of returning Međimurje back to Croatia after a lengthy Hungarian annexation with a systematically implemented Hungarization, and the time of entering the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes when Serbian hegemony was imposed. These political changes has an effect on the school system where numerous linguistic, financial and staff problems existed. In the above-mentioned period, the following school existed: the Lower Primary School, the Higher Primary School (the Civic School), the Apprentice School, the Vocational School for Women, the Teachers' Training School, the two – grade Trade School (since 1921) and a kindergarten. The above – mentioned schools had the aim for students to gain basic knowledge to use in the practical work directed towards agriculture, crafts and trade.

Owing to such a well-developed school system, Čakovec had a significant circle of intellectuals as the bearer of general cultural development of the region.

Key Words: Čakovec; The Primary School; The Vocational School for Women; The Apprentice School; The Teachers; Training School; The Trade School; kindergarten.

POPIS SURADNIKA

Višnja BUREK, prof., Varaždin

Milivoj DRETAR, prof., Osnovna škola „Petar Zrinski“, Jalžabet

s. Klaudija ĐURAN, Uršulinski samostan Varaždin

Siniša HORVAT, prof., Prva gimnazija Varaždin

Dr. sc. Vladimir HUZJAN, Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu

Dr. sc. Suzana JAGIĆ, Osnovna škola „Ivana Kukuljevića Sakcinskog“, Ivanec

Dr. sc. Mario JAREB, Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Janko KALŠAN, prof., Osnovna škola Strahoninec

Ana KANIŠKI, mag. hist. art., mag. philolo. luzit., Varaždin

Nataša MIHINJAC, prof., Gradski muzej Varaždin

Denis PERIČIĆ, samostalni umjetnik – profesionalni književnik, Varaždin

Dr. sc. Jasna POŽGAN, Državni arhiv za Međimurje, Štrigova

Ivana PUZAK, prof., Ekonomska i trgovačka škola, Čakovec

Ana ŠKRILJEVEČKI, univ. bacc. lat. / mag. hist. et educ. hist., Škriljevec

Spomenka TEŽAK, prof., Gradski muzej Varaždin

Objavljivanjem članka u ovom zborniku, autori su suglasni da se njihov članak u punom ili skraćenom obliku objavi na internetskoj stranici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti ili drugim znanstvenim portalima s kojima Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti surađuje. Urednici zadržavaju pravo na manje izmjene teksta i grafičkih priloga te lekturu, ali da ne utječu na sadržaj i smisao članka. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ne odgovara za navode i gledišta iznesena u člancima.

Nakladnik

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, 10 000 Zagreb

Za nakladnika

Akademik Dario Vretenar, glavni tajnik

Izrada UDK

Knjižnica Fakulteta organizacije i informatike Varaždin
Bernarda Kos, Ladislav Cvetko

Adresa uredništva

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za znanstveni rad u Varaždinu
Vladimira Nazora 14, 42 000 Varaždin
tel. / fax. 042/ 214-503; varazdin@hazu.hr

Tajnica uredništva

Ljiljana Biškup

Lektura i prijevod

Lektura i prijevod objavljenih tekstova bila je obaveza autora

Korektura

Vladimir Huzjan, Ljiljana Biškup

Likovno rješenje korica

Silvio Balija

Fotografija na koricama

Gradski muzej Varaždin 72109

Tisak

Tiskara Zelina d. d.

Naklada

200 primjeraka

Tiskano u svibnju 2019.

ISBN 978-953-347-278-2

200,00 kn